

E-ISSN: 2564-680X (Online)

XVII / III

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

KIŞ 2022

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

sbad@gop.edu.tr

dergipark.gov.tr/tr/pub/gopsbad

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

CİLT/SAYI

XVII/II

2022 KIŞ/WINTER

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜNÜN ALTI
AYDA BİR YAYINLANAN ULUSAL
İNDEKSLERDE TARANAN HAKEMLİ
DERGİSİDİR.

YIL / YEAR: 2022 CİLT / VOLUME: XVII SAYI / ISSUE: II (KIŞ / WINTER 2022)

YIL/ YEAR: 2022

CİLT/ VOLUME: 17

SAYI/ ISSUE: 2

SAHİBİ/ OWNER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına
On behalf of Tokat Gaziosmanpaşa University Institute of Graduate Studies

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ/mehmet.gunes@gop.edu.tr

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ (Sorumlu Editor / Editor in Chief)
Dr Öğr. Üyesi Edip UZUNDAL (Yardımcı Editör / Co - Editor)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. İlhan EROĞLU (İktisat)

Prof. Dr. Ahmet İNANIR (İlahiyat)

Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK (İktisat)

Doç. Dr. Doğan BOZDOĞAN (Maliye)

Doç. Dr. Emre ASLAN (İşletme)

Doç. Dr. Yavuz ACUNGİL(Kamu Yönetimi)

Dr. Öğr. Üyesi Şevki BABACAN (Coğrafya)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan ŞAHİN(Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler)

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KULAÇ(Türk Dili ve Edebiyatı)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Öğr. Gör. Dr. Buğra KAŞ

ISSN: 2564-680X (Online)

SEKRETERYA

Doktorant Yılmaz KILIÇ

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Taşlıçiftlik Yerleşkesi/60250-Tokat-TÜRKİYE

Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)

E-posta / E-mail: sbad@gop.edu.tr, baha.oztunc@gop.edu.tr

DİZGİ VE KAPAK TASARIM / TYPESETTING AND COVER DESIGN

Öğr. Gör. Volkan KARACA

Dergimizde yayımlanan yazılar Ithenticate benzerlik tarama programıyla kontrol edilip, TUBİTAK ULAKBİM SBV, tarafından dizinlenmektedir.

©Her hakkı saklıdır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Samsun Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAINE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNİG	Frei Universitat Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan deDiosTorralbo Caballero	University of Cordoba (SPAİN)
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONİN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALİLLİ	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Gadjiev MURTAZALİ	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAİN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E.Studies

SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
JSRR - Social Sciences Researches Journal

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ümmühan ASLAN

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Prof. Dr. Fatih YEŞİL

Doç. Dr. Özlem BAŞARIR

Doç. Dr. Çağlar DOĞRU

Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ

Doç. Dr. Muhammed HÜKÜM

Doç. Dr. İdil IŞIK

Doç. Dr. Zafer KARADEMİR

Doç. Dr. Alev KARADUMAN

Doç. Dr. Taner NAMLI

Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR

Doç. Dr. Hatem TÜRK

Doç. Dr. Şebnem YAŞAR

Doç. Dr. Nilüfer YÖRÜK KARAKILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ALİCİ

Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL

Dr. Öğr. Üyesi Başak DEMİRHAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tuncay ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi Samet GÜVEN

Dr. Öğr. Üyesi Serkan POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Güneş Açelya SİPAHİ

Dr. Öğr. Üyesi Nahit YILMAZ

Dr. Kübra DURSUN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Ufuk Üniversitesi

Atatürk Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Medeniyet Üniversitesi

Giresun Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Boğaziçi Üniversitesi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Karabük Üniversitesi

Yozgat Bozok Üniversitesi

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Editörden Mektup

Değerli Okuyucumuz/Takipçimiz,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin elektronik ortamda yayımlanan Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin (SBAD) 2022 yılı Aralık sayısı ile karşınızdayız. Aralık sayımızda İşletme, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı ve Batı Dilleri ve Edebiyatı alanında birbirinden değerli dokuz makale bulunmaktadır. Derginin sizlere ulaşması noktasındaki gayretleri için editöryal ekibimize, yazılarıyla dergimize katkı yapan yazarlara ve özenli değerlendirmeleriyle hakemlerimize teşekkür ediyorum. Aralık sayısı ile birlikte dergimiz basılı yayına son vermiş olup bu ve müteakip sayılarda elektronik olarak yayınlanacaktır.

Dergimiz 2023 Haziran sayısı için özenli çalışmalarına devam etmektedir. Bu vesileyle yazar, hakem ve okuyucularımızın yeni yılını tebrik ederim.

TOKAT GAZIOSMANPAŐA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ
SBAD Editör (Sorumlu)

İÇİNDEKİLER

Yazar	Makale Başlığı	Alan	Sayfa Numarası
Gamze Ebru ÇİFTÇİ, Mihriban CİNDİLOĞLU DEMİRER	COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ESNEK ÇALIŞMA UYGULAMALARININ MUTLULUK VE PERFORMANSA ETKİSİ	İşletme Araştırma	106-115
Teoman ERDAĞ, Ömür BENEK	COVID- 19 RİSK ALGISININ İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK VE DURUMLUK KAYGININ ROLÜ: BİR AMPİRİK ÇALIŞMA	İşletme Araştırma	116-132
Mihriban COŞKUN ARSLAN	3 BOYUTLU SANAL DÜNYALARIN MUHASEBE UYGULAMALARINDA BEKLENEN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: SECOND LIFE VE METAVERSE'DE MUHASEBE	İşletme Araştırma	133-149
Elvan ÖZAYDIN	PAZARLAMA ÇALIŞANLARININ BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	İşletme Araştırma	150-159
Cengiz FEDAKAR, Hakan ENGİN	ERKEN TARİHLERDE OSMANLI SERHAD KALELERİNİN TEFTİŞİ: FETİHLERİNİ MÜTEÂKİP KİLİ VE AKKİRMAN ÖRNEKLERİ (1491-1505)	Tarih Araştırma	160-173
Mehmet Zahit YILDIRIM, Ümmet SOYDEMİR	XVIII. ASIRDA MARAŞ'TA AYÂN AİLELERİNDEN DULKADİROĞULLARI VE BAYEZİDOĞULLARININ İKTİDAR MÜCADELESİ	Tarih Araştırma	174-187
Kübra DURSUN	18. YÜZYILIN İLK YARISINDA LARENDE'DE SORUNLAR (1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne Göre Larende'den Merkeze Yansıyan Şikayetler)	Tarih Araştırma	188-200
Burak ÇAVUŞ	GÖÇMEN EDEBİYATI BAĞLAMINDA MODERN BİR GÖÇ DESTANI OLARAK ARAS ÖREN'İN BERLİN ÜÇLEMESİ	Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma	201-209
Ayla OĞUZ	WILLIAM GOLDING'İN PİRAMİT ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL TABAKALAŞMANIN GÖSTERGELERİ OLARAK SINIF, STATÜ VE GÜÇ	Batı Dilleri ve Edebiyatı Araştırma	210-222

CONTENT

Author	Paper Title	Field	Page Number
Gamze Ebru ÇİFTÇİ, Mihriban CİNDİLOĞLU DEMİRER	THE EFFECT OF FLEXIBLE WORKING PRACTICES ON HAPPINESS AND PERFORMANCE DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS	Business Research	106-115
Teoman ERDAĞ, Ömür BENEK	ROLES OF ORGANIZATIONAL RESILIENCE AND STATE ANXIETY IN THE EFFECT OF COVID-19 RISK PERCEPTION ON INTENTION TO LEAVE: AN EMPIRICAL STUDY	Business Research	116-132
Mihriban COŞKUN ARSLAN	AN ASSESSMENT ON THE EXPECTED TRANSFORMATION OF 3 D VIRTUAL WORLD IN ACCOUNTING APPLICATIONS: ACCOUNTING IN SECOND LIFE AND METAVERSE	Business Research	133-149
Elvan ÖZAYDIN	EXAMINATION OF INDIVIDUAL INNOVATION LEVELS OF MARKETING EMPLOYEES	Business Research	150-159
Cengiz FEDAKAR, Hakan ENGİN	INSPECTION OF EARLY PERIOD OTTOMAN FRONTIER FORTRESSES: CHILIA/CHILIEI AND CETATII-ALBE SAMPLES AFTER THE CONQUESTS (1491-1505)	History Research	160-173
Mehmet Zahit YILDIRIM, Ümmet SOYDEMİR	THE STRUGGLE OF DULKADİROĞULLARI AND BAYEZİDOĞULLARI AYAN (LOCAL NOTABLES) FAMILIES FOR POWER IN MARAŞ IN THE 18TH CENTURY	History Research	174-187
Kübra DURSUN	PROBLEMS IN LARENDE IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY (Complaints Reflected From Larende to the Center According to Karaman Ahkâm Register No.1)	History Research	188-200
Burak ÇAVUŞ	BERLIN TRILOGY BY ARAS ÖREN AS A MODERN MIGRATION EPIC IN THE CONTEXT OF MIGRANT LITERATURE	Turkish Language and Literature Research	201-209
Ayla OĞUZ	CLASS, STATUS AND POWER AS INDICATORS OF SOCIAL STRATIFICATION IN WILLIAM GOLDING'S NOVEL THE PYRAMID	Western Language and Literature Research	210-222

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ESNEK ÇALIŞMA UYGULAMALARININ MUTLULUK VE PERFORMANSA ETKİSİ¹

Gamze Ebru ÇİFTÇİ^{1*}, Mihriban CİNDİLOĞLU DEMİRER^{2*}

¹Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Sungurlu MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

²Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

*gamzeebruciftci@hitit.edu.tr, *mihribancindiloglu@hitit.edu.tr

⁺ORCID: 0000-0001-5335-103X, ⁺ORCID: 0000-0002-3530-2215

Makale Katkı Oranı: %50-%50

Öz– Pandeminin dünya gündemine ani girişi ile birlikte tüm dünya ülkeleri sancılı ve bir o kadar belirsiz bir süreçle baş etme durumunda kalmıştır. Bu süreç özel hayatımızı etkilediği gibi iş hayatımızı da etkilemiş, özellikle de çalışma tarzımızı beklenmedik bir şekilde değiştirmiştir. Bu değişikliklerden en önemlilerinden biri de esnek çalışma uygulamalarıdır. Pandeminin getirdiği zorunluluk nedeni ile tüm kamu çalışanlarına yönelik uygulanan bu esnek çalışma uygulamalarının yine çalışanların tutum ve davranışlarında nasıl bir etkisi olduğu da önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu önemden yola çıkarak, bu çalışma, Covid-19 pandemi sürecinde gerçekleştirilen esnek çalışma uygulamasının çalışanın mutluluğu ve performansına etkisini belirlemek üzere tasarlanmıştır. Araştırmanın evren ve örneklemini, Hitit Üniversitesi'nde görev yapan idari personel oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde, esnek çalışma uygulamasının çalışanların mutluluk ve performansına olumlu yöndeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Pandemi ile birlikte gündeme gelen esnek çalışma uygulamalarından çalışanların büyük çoğunluğunun memnun olması ve esnek çalışma uygulamalarının pandemi sonrasında da devam edilmesine dair genel bir görüşün bulunması çalışmada ulaşılan diğer sonuçlar arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler– Esnek Çalışma Uygulamaları, Mutluluk, Performans, Covid-19 Pandemi

THE EFFECT OF FLEXIBLE WORKING PRACTICES ON HAPPINESS AND PERFORMANCE DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Abstract – With the sudden entry of the pandemic into the world agenda, all countries of the world have had to cope with a painful and equally uncertain process. This process has affected our business life as well as our private life, and it has changed my working style in an unexpected way. One of the most important of these changes is flexible working practices. It has also emerged as an important research topic how these flexible working practices applied to all public employees due to the necessity brought by the pandemic have an effect on the attitudes and behaviors of the employees. Based on this importance, this study is designed to determine the effect of the flexible working practice carried out during the Covid-19 pandemic process on the happiness and performance of the employee. The population and sample of the research consists of the administrative staff working at Hitit University. As a result of the findings, it was seen that the positive effect of the flexible working practice on the happiness and performance of the employees was statistically significant. Among the other results reached in the study are the satisfaction of the majority of the employees with the flexible working practices that came to the agenda with the pandemic and the general view that flexible working practices will continue after the pandemic.

Keywords – Flexible Working Practices, Happiness, Performance, Covid-19 Pandemic

¹ Etik Onayı: Bu çalışma için etik onay, Hitit Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 29.12.2021 tarih ve 2021/88 sayılı olarak alınmıştır.

1.Giriş

Covid-19 pandemisi'nin getirilerinden birisi de sosyal mesafenin işleyişinin bozulmasını önlemek için gündeme gelen ve uygulanan esnek çalışma uygulamalarıdır. Esnek çalışma uygulamaları bu süreçte, özellikle kamu sektöründe işleyişin aksamaması ve sürekliliğin sağlanması için, önemli bir çalışma türü olarak hayatımıza girmiş durumdadır. Bazı meslek grupları her ne kadar esnek çalışma uygulamalarına uygun olmasa da belirli önlemler alınarak, işin türüne ve yapısına göre esnekliğe gidilmesi olasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, üniversitelerde pek çok işin teknoloji içeren materyallerle takip edilebilmesi, özellikle eğitilmiş çalışanların yer alması, bu süreci verimlilik, üretkenlik ve performans açısından daha avantajlı bir konuma getirdiği söylenebilir. Üniversitelerin hazırladıkları stratejik planlarda ortaya koydukları amaçlara ve hedeflere ulaşabilmeleri, rekabet avantajı elde edebilmeleri için, yüksek görev performansı gösteren çalışanlara ihtiyaçları vardır. Performans düzeyinin yüksek olması çalışanlar için de önem arz eder. Çalışandan istenenleri gereği gibi yerine getirmesi, başarılı olması, çalışan için tatmin, mutluluk, özgüven gibi olumlu duyguları açığa çıkarabilir hatta olumlu duyguların öncülü de olabilir. Nitekim mutluluk kişilerin kendilerini olumlu anlamda tanımladıkları bir duygu durumudur. Performans ise kişinin belirlenen standartlara göre işini yapabilmesini içermektedir. Esnek çalışma uygulamaları çalışanların işlerini, işyeri dışında herhangi bir ortamdan yapabilmelerini açıklar.

Buradan yola çıkarak bu çalışmada, esnek çalışma uygulamalarının çalışanın mutluluğu ve performansına etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Belirlenen amaç çerçevesinde öncelikle esnek çalışma, mutluluk ve performans kavramları teorik olarak ele alınmıştır. Daha sonra kuramsal çerçeveden destek alınarak hipotezler kurulmuş ve değişkenler arasındaki ilişki ve etki incelenmiştir. Elde edilen bulgular, pandemi sürecinde zorunlu olarak geçilmiş olsa da esnek çalışma uygulamalarının aslında çalışanlar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Esnek çalışma uygulamalarının aynı zaman dilimlerinde tüm idari personel üzerinde ilk defa uygulandığı göz önünde bulundurulursa, bulguların literatüre ve bu tarz esnek mesai uygulamaları kararına ışık tutacağı düşünülmektedir.

2.Esnek Çalışma

İş yeri kavramı, bireylerin evlerinden ve ailelerinden ayrı bir çalışma alanı olarak görülmektedir. Bununla birlikte kadının iş hayatına aktif katılımı, aile yapısında değişiklikleri ve çift kariyerli ailelerde artışı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ailelerin hatta toplumun karşılaştığı zorluk, iş ve aile sorumlulukları arasında uygun bir dengenin sağlanması olmuştur. Bu dengeyi sağlamanın bir yolunun ise esnek çalışma uygulamaları olduğu düşünülmüştür. Esnek çalışma uygulamalarının çalışanların daha iyi bir iş yaşam dengesi kurmalarına yardımcı olmanın bir yolu olarak da belirtilmektedir (Albion, 2004: 276-277). Nitekim Albion (2004) çalışmasında esnek çalışma uygulamalarını iş yaşam

dengesi ve kariyer engelleri şeklinde iki faktör altında incelemiştir.

Esnek çalışma uygulamaları geleneksel sabit saatlerde çalışma mecburiyetini ortadan kaldıran, ancak aynı çalışma süresini korumak şartıyla daha geniş bir zaman diliminde işe başlama ve bitirme kolaylığı sağlayan çalışma yöntemidir (Kirel, 1999: 118). Esnek çalışma, normal/sıradan bir iş günü içinde işe/işyerine gitmek yerine evden çalışma pratiğini ifade etmektedir (Palumbo vd., 2021: 917). Esnek çalışma uygulamaları çalışanların miktar, çalışma süresi, yer gibi farklı çalışma kurallarına veya usullerine göre standart bir işyerinin/organizasyonun geleneksel sınırları dışında çalışmasına izin veren seçeneklerdir. Bu, çalışanların günlük olarak standart bir zaman ve yerde çalışmasını gerektiren geleneksel çalışma düzenlemeleriyle doğrudan çelişmektedir (Austin-Egole, vd., 2020: 51). Ancak son zamanlarda dünya olarak etkisi altında kaldığımız Covid-19 pandemisi'nin getirilerinden birisi de sosyal mesafenin işleyişinin bozulmaması için "esnek çalışma uygulamaları" olmuştur. Uygulamanın gönüllü olmaktan ziyade zorunlu olması, idari personelin ilk defa bu uygulama ile karşı karşıya kalması ve dünya olarak teknoloji kullanımını benimsediğimiz bu süreçte esnek mesai uygulamasının çalışanlar üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Bu çalışma düzeni devam etmeli midir?, Uygulamanın çalışanlar mutluluğuna etkisi var mıdır?, Çalışanın performansı, üretkenliği bu süreçte nasıl etkilenmektedir? şeklinde soruları kula getirmektedir. Bu sorulardan yola çıkarak Covid-19 sürecinde esnek çalışma uygulamalarının çalışanların mutluluk ve performanslarını ne yönde ve nasıl etkilemiş olduğu temel sorusunu akla getirmektedir.

Tüm bu sorular cevap bekleye dursun, her şeye rağmen esnek çalışma ve teknoloji kullanımının en üst düzeye çıktığı günümüzde bu çalışma düzenini devam ettirmeyi düşünen hükümetlerde bulunmaktadır. Örneğin, küresel salgın geçtikten sonra, Portekiz Hükümeti, çalışanlarının en az %25'ini uzaktan çalışmaya devam ettirmeyi hedeflemektedir (ILO: 18); Birleşik Krallık genelinde 19 şehirdeki 1.000 KOBİ sahibi ve karar alıcı hakkındaki çalışmada, neredeyse her üç KOBİ'den birinin (%29) küresel salgın sonrasında esnek çalışmayı artırmayı planladığı bildirilmiştir (Smith, 2020: Aktaran ILO: 25).

3.Mutluluk

Mutluluğun "ne olduğunu" açıklamak için Sokrates, Aristo, Konfüçyüs gibi felsefe akımının düşünürlerinin (Çalışkan, 2010: 121); psikoloji alanında ise Martin Seligman (1991), Ed Diener (1984), Csikszentmihalyi (1999) gibi bilim insanlarının çalışmaları ile alana öncülük ettiği bilinmektedir. Aristoteles'e göre mutluluk bir etkinliktir ve bu etkinlik ahlaki etkinlikler ve davranışlardan oluşur. Davranışların en ideal olanı ise en iyiyi düşünme ve Tanrı'ya tapınmadır ve ancak insan en iyiyi arzu ettiğinde mutlu olacaktır (Bulut-Uslu, 2018:471). Aristoteles aynı zamanda mutluluğun "ruhun mükemmeline uygun bir etkinlik" olduğunu söylemektedir. Çünkü Aristoteles'e göre

birey ruhu olan bir beden ve yaşayan bir organizmadır. Tıpkı genç bir meşe ağacının tam gelişmiş bir meşe ağacı formu kazanma çabasında olması gibi gelişmemiş, formunu kazanmamış insanda güçlerinin mükemmel bir işleyişine ulaşmayı amaçlamaktadır. Diğer bir ifade ile her insan varlığın işlevini kendi formunu elde etmek ve kendine özgü uygun etkinliği yerine getirmekle ulaşır (Büyükdüvenci, 1993:41). Özet olarak Aristoteles’de mutluluk bireyin kendi özünü bulma çabasındaki en iyiye ulaşma ve bulma etkinliği sonucu elde edilen erdemli ve ahlaki davranışlar neticisinde kazanılan bir etkinliktir. Ünlü düşünür Konfüçyüs’e göre de mutluluk insanın iyi olması ile ilişkilidir. Konfüçyüs’e göre “Gerçekten iyi olan kişi, hiçbir zaman mutsuz olmaz. Olgun kişi bunalıma düşmez” ve bu olgunluğu erdem kavramı ile açıklayarak; ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezakettir barındıran beş eylemi ise mükemmel erdemlilik olarak açıklar (Fettağlı, 2013:317). Avrupa aydınlanma çağının önemli düşünürü Kant ise mutluluğu; Antik çağdaki düşünürlerin teolojik bağlamda tarif ettiği mutluluğu insanın merkezine alır. Kant’a göre iyi eylemler teolojik bir amaçla değil rasyonel bir yaklaşımla yapılmalıdır. Bu bakımdan Kant’a göre mutluluk duygular üstüdür ve gerçek(ahlaki) mutluluk ile fiziki veya ampirik mutluluk farklıdır. Fiziki mutluluk bireyin tüm doğal veya olgusal arzularının tatmin edilmesi ile ilgili bir şey olduğu halde, ahlaki mutluluk anlayış dünyasına ait bir zihin, pratik aklın etkinliğinin var ettiği bir hoşnutluk halidir. Yani “mutluluğun içeriği duygusal, formu ise entelektüeldir” (Çilingir, 2003:3).

Csikszentmihalyi’e göre (1999: 826) mutluluğun ön koşulu hayata tam olarak dâhil olma yeteneğidir. Diener’e göre (1984: 543) mutluluk olumlu duygunun olumsuz duyguya göre üstünlüğünü ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu tanımla Diener, öznel iyi oluşu, olumlu duygusal deneyimi vurgulamaktadır. Seligman’a göre (1990: IV) mutluluk, olumlu duyguyu güçlendirme becerilerini öğrenmeyi, en güçlü yanlarımızı ve yeteneklerimizi belirleyip hayatımızı ona göre şekillendirmeyi, ait olduğumuz şeye (iş, okul, aile vb.) hizmet ederken en güçlü yönlerimizi ve yeteneklerimizi kullanıp anlamlı bir yaşam sürmeyi ifade etmektedir. İş yerinde çalışanların, pek çok sebepten dolayı mutlu ya da mutsuz olduğu ifade edilebilir. Bu vurguyu yapabilmek için çalışanların mutlu/mutsuz olma sebeplerini bilmek gerekir.

Bireylerin çalışma şekilleri, sunulan imkânlar, çalışma saatleri, çalışanların uyumu, kişinin yaptığı işi sevmesi, iş arkadaşları ile vakit geçirmesi, yöneticinin destek olması, iş hakkında geri bildirimde bulunulması, sağlıklı iletişim gibi konular çalışanların mutluluğunu beslemektedir (Polatçı ve Ünüvar, 2021: 195). Bunların yanı sıra Covid-19 pandemi sürecinde uygulanan esnek çalışma saatlerinin çalışanları ne derece mutlu/mutsuz ettiği merak konusu olmuştur. Esnek çalışma uygulamaları ve mutluluk ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde Atkinson ve Hall (2011) yaptıkları çalışmada esnek çalışmanın mutluluğu olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çetinkaya Bozkurt ve arkadaşlarının (2017) yaptığı çalışmada, çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları ile öznel iyi oluşları arasında anlamlı ve istatistiksel bir farklılık olduğu ve çalışanların esnek çalışmaya yönelik olumlu tutumunun

öznel iyi oluştan daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Akbaş Tuna ve Türkmenbaş’ın (2020: 3258) Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamalarının çalışan motivasyonunu nasıl etkilediğine yönelik yaptıkları çalışmada, rahat çalışma, kıyafet serbestisi, yoğun stresten uzakta olma, ulaşım giderlerinin azalması, virüs alma riskinin azalması, ailelerine ve kendilerine daha fazla zaman ayırabilmelerinin çalışanları motive ettiğini sonucuna ulaşmışlardır. Literatür çalışması ve ilgili süreç doğrultusunda kurulan hipotez şu şekildedir:

H1: Esnek çalışma uygulamaları çalışan mutluluğunu olumlu etkilemektedir.

H1a: Esnek çalışma uygulamaları boyutlarından iş-yaşam dengesi çalışan mutluluğunu olumlu etkilemektedir.

H1b: Esnek çalışma uygulamaları boyutlarından kariyer engelleri çalışan mutluluğunu olumlu etkilemektedir.

4.Görev Performansı

Performans çalışanın kendisine verilen zaman içerisinde yerine getirdiği görevlerden elde ettiği sonuçları ifade etmektedir. Bu sonuçlar olumlu ise çalışanın kendisine verilen görev ve sorumlulukları başarıyla yerine getirdiği ve yüksek bir performansa sahip olduğu anlaşılır. Sonuç olumsuz ise çalışanın başarılı olmadığı, performans düzeyinin düşük olduğu, verilen görevleri tam olarak yerine getirmediği kabul edilir (Bingöl: 2013: 367). Esasında performans denildiği zaman ilk akla gelen görev performansıdır. Görev performansı çalışanların görev tanımlarında yer alan temel görev ve sorumlulukları yerine getirme ölçüsüdür (Griffin vd. 2007). Johnson (2003) görev performansının unsurlarını “işe özel görev yeterliliği, yazılı ve sözlü iletişim yeterliliği, yönetim ve idare, denetim, kişisel destek, belirsiz çalışma durumlarıyla başa çıkma” şeklinde açıklamıştır (Aktaran; Griffin, vd., 2007: 328). Literatür incelendiğinde görev performansı ve bağlamsal performansın birlikte ele alındığı çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmaya sadece görev performansı dahil edilmiştir.

Bu çalışmada incelenen, temelde esnek çalışma uygulamalarının esas görev performansına etkisidir, yapılması gerekenlerin tam yapılmasını içeren, görev tanımlarında var olan, görev ve sorumlulukların yerine getirilmedir (Eryılmaz, 2020: 199). Covid-19 süreci mecburi bir süreçti, zorunlu; uygulayıcı esnek çalışma ile geleneksele göre daha fazla performans elde etmek için esnek çalışma yapılmadı, dolayısıyla önce bu sürecin görev performansı üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerinin belirlenip daha sonra konunun bağlamsal performansa etkilerinin araştırılması gerektiği düşünülmektedir.

Esnek çalışma uygulamaları ve performans ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde Mwebi ve Kadaga (2015) 169 banka çalışanı üzerine yaptığı çalışmada, esnek çalışma uygulamalarının çalışan performansını ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ongaki (2019) çalışmasında, esnek çalışma uygulamaları ile iş performansı, iş-aile çatışması ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak işletme yöneticilerine özellikle de iş-aile çatışmasını önlemek adına

esnek mesai uygulamaları için bir öneri ve öngöründe bulunmuşlardır. Klindzic ve Maric (2019) 171 çalışan üzerinde yaptığı araştırmada, çalışan odaklı esnek çalışma uygulamalarının örgütsel performansı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kattenbach ve arkadaşlarının (2010) 167 çalışan üzerinde yaptıkları araştırmada ise esnek çalışma uygulamaları ile performans arasında ilişki bulunamamıştır. Literatür çalışması ve ilgili süreç doğrultusunda kurulan hipotez şu şekildedir:

H2: Esnek çalışma uygulamaları çalışan performansını etkilemektedir.

H2a: Esnek çalışma uygulamaları boyutlarından iş-yaşam dengesi çalışan performansını etkilemektedir.

H2b: Esnek çalışma uygulamaları boyutlarından kariyer engelleri çalışan performansını etkilemektedir.

5. Mutluluk ve Performans İlişkisi

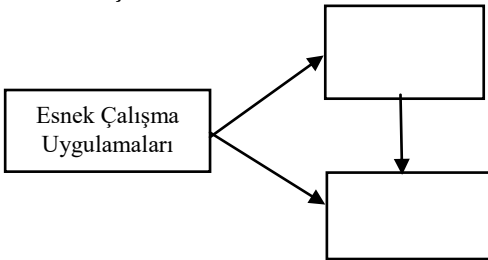
Performans düzeylerinin yüksek olması, çalışanlar için önemlidir. Çalışandan istenilenleri gereği gibi yerine getirmesi ya da kişinin başarılı olması, çalışan için tatmin, mutluluk, özgüven gibi olumlu duyguları açığa çıkarabilir. Bu açıdan değerlendirmek gerekir. Nitekim mutlu ve huzurlu çalışanların iş süreçlerine daha çok katkı sağlayıp, daha fazla performans sergileyip daha fazla üretken olması beklenebilir. Çalışan mutluluğu ve performans ile ilgili literatür incelendiğinde bu yönde sonuçlara ulaşan çalışmalara rastlamak mümkündür.

Erselcan ve Süral Özer (2018) eğitimciler, sağlık sektörü ve satış ve pazarlama sektörü çalışanları olmak üzere toplamda 409 çalışan üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda, mutluluğun performans ile anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Biçen ve Koç (2019) Ankara’da faaliyet gösteren 5 yıldızlı konaklama işletmelerindeki çalışanlar olmak üzere toplamda 390 çalışan üzerinde yaptıkları araştırmada, işgörenlerin mutluluk düzeyleri arttıkça çalışma performanslarının arttığını ifade etmişlerdir. Mutluluğun görev performansını etkilediğine dair çok az araştırmaya rastlanmıştır (Hosie vd. 2012). Elde edilen araştırma sonuçlarının bu konudaki boşluğu doldurması beklenmektedir. Literatür çalışması ve ilgili süreç doğrultusunda kurulan hipotez şu şekildedir:

H3: Mutluluk çalışan performansını etkilemektedir.

Buraya kadar açıklanan literatür ve ifade edilen hipotezler ışığında tasarlanan araştırma modeli aşağıda şekil 1’de belirtilmiştir:

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın Yöntemi

6.1. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evrenini Hitit Üniversitesi’nde görev yapan idari personel oluşturmaktadır. Anketler, pandemi şartları göz önünde bulundurularak, bir bölümü online bir bölümü ise fiziksel anket formu şeklinde uygulanmıştır. Araştırma evreninde 2020 verilerine göre 372 akademik olmayan personelin bulunduğu tespit edilmiş olup (Birim Faaliyet Raporu, 2020: 7) tesadüfi örneklem yöntemi ile ulaşılan çalışan sayısı ise 190 kişidir. Söz konusu evrene göre, ulaşılan örneklem büyüklüğü evreni temsil yeteneğine sahiptir (Tutar ve Erdem, 2020:267).

6.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada dört bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde “Esnek Çalışma”; ikinci bölümde “Mutluluk”; üçüncü bölümde “Performans” ölçeği kullanılmıştır. Anket formunun dördüncü bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ifade etmelerine yönelik sorular yer almaktadır.

Esnek Çalışma Ölçeği: Katılımcıların esnek çalışmaya yönelik algılarını ölçmek için Albion (2004) tarafından geliştirilen 13 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Albion (2004) ölçeğin geçerliliğini, üniversitede 346 idari personel üzerinde gerçekleştirmiştir. Ölçekteki ifadelerden “Esnek çalışma düzenlemelerini kullanamazsam, ücretli iş yapamazdım”, ifadesi çalışanların kamu görevlisi olması dikkate alınarak “Esnek çalışma düzenlemelerinin devam etmesini isterim.” şeklinde uyarlanmıştır. Anket sorularının oluşturulmasında orijinal ölçekten yararlanılmış ve İngilizce okutmanına Türkçe- İngilizce, İngilizce -Türkçe çevirisi anlam ve ifade olarak danışmanlığına sunulmuştur. Ölçeğin yine Türkçe’de 10 ifadeli kullanımına Dede ve Türkmen (2019) çalışmalarında da rastlamak mümkündür.

Albion (2004) tarafından geliştirilen orijinal ölçek dört faktörlüdür. Bu araştırma için ise ölçeğe açılımlı faktör analizi SPSS programında yapılmıştır. Faktör çıkarma yöntemi olarak Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis-PCA), rotasyon yöntemi olarak Varimax yöntemi uygulanmıştır ve 10., 11. ve 12. ifadeler faktör yükleri düşük olduğu için ölçek dışı bırakılmıştır. Yapılan güvenilirlik ve faktör analizleri sonucunda çalışmanın iki faktörlü yapısı ile kullanılmasına karar verilmiştir. İki faktörün açıkladığı varyans oranı ise (Varyans %64,475). Bu araştırma için iki faktörün Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ise Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Esnek Çalışma Ölçeği İfadeleri

İfadeler *Ters kodlama. ** Çıkarılan İfade	Faktör	
1. Esnek çalışma düzenlemeleri, yaşam planlarımı dengelememe yardımcı oluyor.	,982	
2. Azaltılmış saatleri içeren esnek çalışma seçenekleriyle ilişkili ücret kaybını göze alamam.*	,531	
3. Esnek çalışma sistemi bana uymuyor çünkü beni işyerinden kopuk hissettiriyor*	,611	
4. Daha kısa saatler çalışmanın kurum içindeki kariyer gelişimimi olumsuz etkiler.	,852	
5. Aile sorumluluklarını yerine getirebilmek için esnek çalışma saatlerini tercih ederim	,872	
6. İş dışındaki diğer ilgi ve sorumluluklarla başa çıkabilmek için esnek çalışma düzenlemeleri benim için önemlidir.	,875	

7. İş yükü ve sorumluluklardaki değişimleri yönetebilmek için esnek çalışma düzenlemeleri benim için önemlidir.	,845	
8. Esnek çalışma düzenlemeleri, işyerinde olduğumdan daha fazla işe odaklanmamı sağlıyor.	,595	
9. İş yerimdeki amirler, esnek çalışma düzenlemeleri kullanan kişilere olumsuz tepki verirler*.	,600	
10. İş yerimdeki diğer çalışanlar esnek çalışma düzenlemeleri kullanan kişilere olumsuz tepki verirler.**	,338	
11. Esnek çalışma düzenlemelerini kullanan çalışanlar genellikle iş rollerine daha az bağlılık gösterirler.**	,262	
12. Esnek çalışma düzenlemelerini kullanan kişiler, genelde personel toplantıları, eğitim oturumları, önemli duyurular vb. gibi önemli iş etkinliklerini veya iletişimlerini kaçırmaz.**	,301	
13. Esnek çalışma düzenlemelerini kullanamazsam, ücretli iş yapamazdım.*(Esnek çalışma düzenlemelerinin devam etmesini isterim)	,497	

Tablo 2’de esnek çalışma ölçeğine ilişkin faktör ve güvenilirlik analizleri görülmektedir. Yapılan analizler sonucu ölçeğin iki faktörlü yapısının güvenilirlik ve açıklanan varyans açısından uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Esnek Çalışma Ölçeği Faktör ve Güvenirlik Analizi

Boyutlar	Soru Önermesi	Cronbach's Alpha	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans
İş ve Yaşam Dengesi	1,5,6,7,8,13	,813	51,765	64,475
Kariyer Engelleri	2,3,4,8,9	,677	64,475	
KMO		0,561		
Güvenirliliği		1,6743		
Bartlett's		45		
Küresellik		,000		
Testi Ki-Kare/Sd/P Değeri				

Oxford Mutluluk Ölçeği: Mutluluk düzeylerini belirlemek üzere Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilmiş, 29 ifadeli ölçek kullanılmıştır. İfadeler İngilizce okutmanın danışmanlığında İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce orijinal ölçekten çeviri yapılarak alınmıştır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlama çalışması ise Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizi sonucunda, faktör yükü düşük olan 3., 4., 5., 12., 28., ve 29. ifadeler ölçekten çıkartılmıştır. Ölçek 23 ifadeli şekli ile araştırmaya dahil edilmiştir. Tek faktörlü modelin en iyi uyumu veren model olduğu görülmüştür (Varyans %53). Bu araştırmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Oxford Mutluluk Ölçeği İfadeleri Faktör Yükleri ve Ortalama

İfadeler *= Ters kodlama, **=Çıkarılan ifadeler	Faktör	Ort.
1. Halimden memnun değilim*	,475	1,0
2. Diğer insanlarla yoğun olarak ilgilenirim.	,438	3,8
3. Hayatın oldukça ödüllendirici olduğunu hissediyorum.**	,368	3,5
4. Neredeyse herkese karşı çok sıcak hislerim var**	,387	3,6
5. Çok nadir dinlenmiş bir şekilde uyanırım*/**	,355	1,5
6. Geleceğim hakkında pek iyimser değilim*	,432	1,4
7. Çoğu şeyi eğlenceli buluyorum.	,570	4,0
8. Daima kararlı ve ilgili biriyim.	,485	3,7
9. Hayat güzeldir.	,461	3,4
10. Dünyanın iyi bir yer olduğunu düşünüyorum.	,552	3,5
11. Çok gülerim	,473	3,4

12. Hayatımdaki her şeyden oldukça memnunuz**	,338	3,5
13. Çekici görüldüğümü düşünmüyorum.*	,438	3,6
14. Yaptıklarım yapmak istediklerim arasında çok büyük bir boşluk var*	,708	1,2
15. Çok mutluyum.	,648	3,9
16. Bazı şeylerde güzellik buluyorum.	,571	3,6
17. Diğer insanlar üzerinde daima neşeli bir etkim vardır.	,482	3,5
18. Yapmak istediğim şeyleri yapmaya genelde zaman bulabilirim.	,556	3,6
19. Yaşamımın kontrolünün bende olmadığını düşünüyorum.	,526	3,8
20. Her şeyi üstlenebileceğimi hissediyorum.	,582	3,7
21. Kendimi zihinsel olarak uyanık hissediyorum.	,555	3,7
22. Sık sık neşe ve sevinç yaşıyorum.	,588	3,8
23. Herhangi bir konuda karar vermekte zorlanıyorum*.	,667	1,2
24. Hayatımda belirli bir anlam ve amaç duygusuna sahip değilim.*	,648	3,9
25. Çok fazla enerjim olduğunu hissediyorum.	,580	3,8
26. Genellikle olaylar üzerinde iyi bir etkim vardır.	,622	3,6
27. Diğer insanlarla eğlenmem*	,674	1,5
28. Kendimi çok sağlıklı hissediyorum.**	,263	3,4
29. Geçmişe ait genelde mutlu anılarım yok.*/**	,120	1,5

Görev Performansı Ölçeği: Performans düzeylerini belirlemek için Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilmiş 9 ifadeli ölçek kullanılmıştır. İfadeler İngilizce okutmanın danışmanlığında İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce orijinal ölçekten çeviri yapılarak alınmıştır. Ayrıca, ölçek Türkçe alan yazında sıkça kullanılan bir ölçek olduğu görülmektedir (Örn. Ünlü ve Yürür, 2011; Polatçı, 2014; Bağcı, 2014). Ölçekte düşük faktör değeri tespit edilen 9. ifade analiz dışı bırakılmıştır. Kalan ifadelerle ölçeğin açıklama varyansı ise % 76 olarak tespit edilmiştir. Bu araştırma için ise ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Görev Performansı Ölçeği Faktör Yükleri ve Ortalama

İfadeler **=Çıkarılan ifadeler	Faktör	Ort.
1.İşimin bütün amaçlarına ulaşıyorum.	,651	3,8
2.Bütün performans kriterlerini karşılarım.	,740	3,9
3.İşimle ilgili bütün görevlerde uzmanlık gösteririm.	,753	4,0
4.İşin tüm gereklerini yerine getiririm.	,735	4,0
5. Tipik olarak verileden daha fazla sorumluluğu yönetebilirim.	,835	3,9
6. Daha üstün görevler için uygun biri olduğuma inanıyorum.	,820	4,0
7. İşin her alanında yetkin biriyim ve görevlerimi ustalıkla yürütürüm.	,828	4,0
8. Görevleri beklendiği gibi yerine getirerek genel işte iyi performans gösteririm.	,834	4,1
9.İşin amaçlarına ulaşmak için planlar yapar ve organize ederim**.	,023	4,2

6.3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcılara ilişkin demografik bilgiler, normal dağılım analizi ve hipotezlerin testine ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Araştırmada analizlere geçmeden önce elde edilen verilerin parametrik koşulları sağlayıp sağlamadığını kontrol etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +/-3 veya +/- 2 arasında olduğu ve bu değerlerin normal dağılım olarak kabul edildiği görülmüştür (Kalaycı, 2006). Bu nedenle verilerin analizlerinde parametrik analizlerin kullanımına karar verilmiştir.

Araştırma örnekleminin % 50' si (95) erkek, % 50'si (95) kadın, % 44,2'si (84) 33-41 yaşa, %36,8'i (70) 42-50 yaş aralığına sahiptir. Katılımcıların %76,8'i (146) evli, % 23,2'i (44) bekarıdır. Büyük çoğunluğu ise lisans ve lisansüstü eğitim %71,8'i (162) düzeyine sahiptir. % 52'si (98) çocuk sahibi, % 48'i 6 yaş altında ve % 52'si 7 yaş üstünde çocuğa sahiptir, %31,6'sı (60) 4-6 yıllık hizmet süresi, % 26,8'i 7-9 yıllık hizmet süresine sahiptir. % 57,4'ü (107) kurumda memur statüsünde çalışmakta, % 51,1'i (59) rektörlükte görev yapmaktadır. Katılımcıların % 84,2'si (160) esnek çalışma uygulamalarından memnun ve kısmen memnun olduğunu, % 4,7'si (9) ise esnek mesai uygulamasına tabi olmadığını beyan etmiştir. % 70'i (131) pandemi sonrası da esnek çalışma uygulamalarına devam edilmesini, %7,4'ü (14) bu konuda kararsız olduklarını belirtmiştir. Katılımcıların % 67,9'u ise Covid 19'a yakalanmadığını ifade etmiştir.

Tablo 5. Demografik Özellikler

Cinsiyet	Sayı	%	Yaş	Sayı	%
Erkek	95	50	18-24 yaş	-	-
Kadın	95	50	25-32 yaş	22	11,6
Medeni Durum			33-41 yaş	84	44,2
Evli	146	76,8	42-50 yaş	70	36,8
Bekar	44	23,2	51 ve üzeri	14	7,4
Çalışma Süresi			Eğitim		
1 yıldan az	7	3,7	Ortaöğretim/Lise	10	5,3
1-4 yıl arası	48	25,3	Önlisans	19	10
4-6 yıl arası	60	31,6	Lisans	114	60
7-10 yıl arası	51	26,8	Lisansüstü	29	15,3
11 yıl üstü	24	12,6	Doktora	18	9,5
Statü			Çalıştığınız Birim		
Daire Bşk	10	5,3	Rektörlük	59	51,1
Şube Müdürü	23	12,1	Fakülteler	52	27,4
Şef	22	11,6	Enstitüler	4	2,1
Memur	109	57,4	MYO	32	16,8
4D Sürekli İşçi	13	6,8	Diğer	43	2,6
Çocuk Sahibi Olma			Altı Yaş Altı Çocuk Sayısı		
Var	98	52	1	43	48
Yok	92	48	2	42	47
			3	7	5
Covid Olma Durumu			Covid Atlama Durumu		
Oldum	61	32,1	Hafif atlattım	46	71
Olmadım	129	67,9	Ağır geçirdim	16	25
			Çok ağır geçirdim	2	4
Esnek Çalışma Uygulamasından Memnunum			Esnek Çalışma Uygulaması Devam Etmeli		
Evet	160	84,2	Evet	131	70
Hayır	21	12	Hayır	35	23,6
Kısmen	9	4,8	Kararsızım	14	7,4

Tablo 6'da katılımcıların demografik özellikleri ile esnek çalışma, mutluluk ve performansa yönelik anlamlı farklılıklar analizi görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda erkeklerin kadınlara göre esnek çalışma uygulamalarında iş-yaşam dengesinden daha memnun oldukları görülmektedir ($p>0,05$). Bunun en önemli nedeni kadının evdeki sorumluluklarının erkekler göre daha fazla olması olabilir. Diğer bir anlamlı farklılık çalışanların pozisyonu ile ilgilidir. Yapılan post hoc Tukey sonucunda anlamlı farklılığın şef statüsünde çalışanlardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre şef pozisyonundaki katılımcıların şube müdürü pozisyonunda çalışan katılımcılara göre esnek çalışma uygulamalarına ilişkin algıları daha olumludur fakat kariyer engeline ilişkin algıları daha yüksektir. Şef statüsündeki çalışanlar diğer statüdeki çalışanlara göre iş-yaşam dengesi açısından esnek çalışmaya olumlu bakmanın yanında bir taraftan da kariyerleri için esnek çalışmayı engel olarak algılamaktadır. Bu pozisyonun kamu işletmelerinde kariyerin ilk basamağı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Katılımcıların yaşları ve esnek çalışma uygulamalarına yönelik algıları ile de ilgili anlamlı farklılıklar mevcuttur. Elde edilen bulgulara göre 22-32 ve 32-42 yaş aralığında olan katılımcıların esnek çalışma uygulamalarına ilişkin algıları 51 ve yaş üzeri katılımcılara göre daha olumlu olduğu gözlemlenmiştir ($p<0,05$).

Tablo.6 Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Araştırma Değişkenlerine Yönelik Farklılıklar Analizi

	Genel Esnek Çalışma	İş-Yaşam Dengesi	Kariyer Engeli	Mutluluk	Görev Performansı
Cinsiyet	$t = 2,586$ ($p<0,05$)* Erkek>kadın	$t = 2,785$ ($p<0,05$)* Erkek>kadın	$t = 1,507$ ($p>0,05$)	$t = 0,724$ ($p>0,05$)	$t = 0,721$ ($p>0,05$)
Medeni Durum	$t = -0,407$ ($p>0,05$)	$t = 0,522$ ($p>0,05$)	$t = 0,725$ ($p>0,05$)	$t = 0,442$ ($p>0,05$)	$t = 0,537$ ($p>0,05$)
Yaş	$F = 2,942$ ($p<0,05$)* 22-32; 33-42> 51 ve üzeri	$F = 2,076$ ($p>0,05$)	$F = 2,427$ ($p>0,05$)	$F = 1,124$ ($p>0,05$)	$F = 0,335$ ($p>0,05$)
Eğitim	$F = 1,516$ ($p>0,05$)	$F = 0,831$ ($p>0,05$)	$F = 0,755$ ($p>0,05$)	$F = 0,802$ ($p>0,05$)	$F = 0,514$ ($p>0,05$)
Çalışma Süresi	$F = 1,600$ ($p>0,05$)	$F = 1,003$ ($p>0,05$)	$F = 0,515$ ($p>0,05$)	$F = 0,672$ ($p>0,05$)	$F = 1,061$ ($p>0,05$)
Statü	$F = 2,999$ ($p>0,05$)	$F = 1,539$ ($p>0,05$)	$F = 2,815$ ($p<0,05$)* Şef-Şube M.	$F = 1,018$ ($p>0,05$)	$F = 0,746$ ($p>0,05$)
Çocuk Sahibi olma	$F = 0,508$ ($p>0,05$)	$F = 0,626$ ($p>0,05$)	$F = 0,454$ ($p>0,05$)	$F = 0,383$ ($p>0,05$)	$F = 0,649$ ($p>0,05$)
Çocuk Sayısı	$F = 1,102$ ($p>0,05$)	$F = 0,906$ ($p>0,05$)	$F = 0,590$ ($p>0,05$)	$F = 0,185$ ($p>0,05$)	$F = 0,299$ ($p>0,05$)
Covid-19 Olma Durumu	$t = 0,608$ ($p>0,05$)	$t = 1,277$ ($p>0,05$)	$t = 0,121$ ($p>0,05$)	$t = 0,632$ ($p>0,05$)	$t = 1,301$ ($p>0,05$)

* $p<0,05$ Anlamlı farklılık bulunmaktadır

Tablo 7'de araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisi görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre esnek çalışma uygulaması ile mutluluk arasında anlamlı düzeyde olumlu yönde zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=,156$). Yine esnek çalışma uygulamaları ile performans arasında da olumlu yönde zayıf ve anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=,197$). Performans ve mutluluk ilişkisi ise olumlu yönde ve orta düzeyde bir ilişkidir ($r=,626$).

Bununla birlikte korelasyon ilişkisinde esnek çalışma boyutlarına baktığımızda iş-yaşam dengesi ile mutluluk ve performans arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.182$; $r=.208$).

Tablo 7. Değişkenler Arası Korelasyon İlişkisi

	Ort.	SS.	1	2	3	4	5
1. Esnek Çalışma (Genel)	3,73	,733	1	,938	,912	,156*	,197*
2. İş-Yaşam Dengesi	3,79	,895		1	,794	,182*	,208*
3. Kariyer Engeli	3,76	,901			1	,075	,135*
4. Mutluluk	3,82	,871				1	,626*
5. Performans	4,04	,777					1

*0,05 düzeyinde *0,01 düzeyinde anlamlılık

Tablo 8'de görüldüğü üzere katılımcıların esnek çalışmaya (genel) ilişkin algıları mutluluklarını anlamlılık düzeyinde etkilemektedir ($\beta=.197$; $R^2=.034$; $p=.007$; $F=7,561$). Bu nedenle araştırma hipotez H1 desteklenmiştir.

Esnek çalışma boyutlarından iş-yaşam dengesi algısı da çalışanlarını mutluluklarını anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir. ($\beta=.182$; $R^2=.033$; $p=.012$; $F=6,427$). Böylece H1a hipotezi desteklenmiştir.

Esnek çalışmanın diğer bir boyutu olan kariyer engelleri algısı da çalışanların mutluluklarını anlamlılık düzeyinde etkilemediği görülmüştür ($\beta=.075$; $R^2=.006$; $p=.303$, $F=1,069$). Böylece H1b hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Esnek Çalışma Uygulamalarının Mutluluğa Etkisine Yönelik Doğrusal Regresyon Analizi

	Beta			
Esnek Çalışma(Genel)	,197	,034	7,561	,007*
İş-Yaşam Dengesi	,182	,033	6,427	,012*
Kariyer Engelleri	,075	,006	1,069	,303

$P<0,05$ anlamlılık düzeyi.

Tablo 9'da görüldüğü üzere katılımcıların esnek çalışmaya uygulamalarına ilişkin algıları performanslarını anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilemektedir ($\beta=.156$; $R^2=.019$; $p=.032$; $F=4,694$). Bu nedenle araştırma hipotezi H2 desteklenmiştir.

Esnek çalışma boyutlarından iş-yaşam dengesi algısı da çalışanlarını performansını anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği görülmektedir ($\beta=.208$; $R^2=.043$; $p=.004$; $F=8,468$). Böylece H2a hipotezi desteklenmiştir.

Esnek çalışmanın diğer bir boyutu olan kariyer engelleri algısının çalışanların performansını anlamlılık düzeyinde etkilemediği görülmüştür ($\beta=.134$; $R^2=.018$; $p=.065$, $F=3,458$). Böylece H2b hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9. Esnek Çalışma Uygulamalarının Performansa Etkisine Yönelik Doğrusal Regresyon Analizi

	Beta			
Esnek Çalışma(Genel)	,156	,019	4,694	,032*
İş-Yaşam Dengesi	,208	,043	8,468	,004*
Kariyer Engelleri	,134	,018	3,458	,065

$P<0,05$ anlamlılık düzeyi.

Tablo 10'da mutluluğun çalışanların performansını anlamlılık düzeyinde etkilediği görülmektedir ($\beta=.134$; $R^2=.018$; $p=.065$, $F=3,458$). Böylece H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10. Mutluluğun Performansa Etkisine Yönelik Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Beta			
Performans	,134	,018	3,458	,065*

$P<0,05$

7.Sonuç

2020 verilerine göre OECD ülkeleri arasında haftalık ortalama 47, 2 saatle çalışan başına en çok mesai yapan 2. Ülke Türkiye'dir (oecd.org). Kolombiya ise 47,7 saatle ile birinci sırada bulunmaktadır. Son sıralarda ise haftalık yaklaşık 32 ile 29 saat mesai ile Kanada, Norveç, Danimarka, Avusturya gibi ülkeleri görülmektedir. Mesai saatlerinin uzunluğu ile gelişmişlik düzeyi arasında ise doğru yönlü bir ilişki olmadığı görülmektedir. Elbette ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar değişkenlerini de göz önünde bulunmak gerekir fakat sonuçlar bize çok çalışmanın değil etkili ve verimli çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Genel olarak Türkiye'de özel işletmelerde haftalık 45-52 saatler arasında mesai saatlerine tanık olmaktadır. Kamu kurumlarında ise yasal mevzuatta 40 saat mesai uygulaması yapılmakta, 40 saatin üstü mesailer ise fazla çalışma olarak ele alınmaktadır. Aslında, kamu çalışanlarının belirlenen yasal saat içerisinde aktif olarak çalıştıkları zamanı nicelik olarak hesaplamak mümkün görünmemektedir. Nitekim Türk kamu görevlisine yapılan karşılaştırmalı verimlilik değerlendirmelerinde, kamu personelinin çalışmalarında önemli bir verimsizlik sorununun olduğu görülmüştür (Yılmazöz, 2009: 299). Bu anlamda yasal mesai uygulamasına alternatif olarak, pandemi süresince uygulamak zorunda kalınan esnek çalışma uygulamalarında süreklilik sağlanmasının beşeri ve fiziki kaynakların daha verimli kullanılmasında oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, esnek çalışma uygulamalarının etkinlik ve verimlilik açısından daha iyi olacağı düşüncesi ile yola çıkılan bu çalışmada; esnek çalışmanın özellikle çalışanın görev performansını ne derece ve nasıl etkilediğini, yine esnek çalışmanın çalışanların mutluluğuna herhangi bir katkısı olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Sınırlı evrende ve belirli bir örneklem grubu ile yapılan çalışma sonuçlarında esnek çalışma uygulamalarının düşük düzeyde de olsa görev performansını olumlu yönde etkilediği yine mutlulukta da

düşük düzeyde bir etkisi olduğu istatistiksel olarak ortaya konulmuştur. Korelasyonların düşük düzeyde olmasının nedeni, esnek çalışma uygulamalarının esasında covid'in getirilerinden biri olan sosyal mesafenin işleyişinin bozulmasını göstermek mümkündür.

Sonuç olarak, esnek çalışma uygulamaları çalışan mutluluğunu etkilemektedir, şeklinde kurulan H1 hipotezi desteklenmiştir. Alt hipotezler H1a iş-yaşam dengesi çalışan mutluluğunu etkilemektedir desteklenmiştir ancak H1b kariyer engelleri çalışan mutluluğunu etkilemektedir hipotezi desteklenmemiştir. Bu sonuçlara göre esnek çalışma uygulamalarının çalışanların mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu; iş-yaşam dengesinin çalışanların mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve işlerinde kariyer engelleri ile karşı karşıya gelen çalışanın kendini mutsuz hissettiği ifade edilebilir.

Esnek çalışma uygulamaları çalışan performansını etkilemektedir, şeklinde kurulan H2 hipotezi desteklenmiştir. Alt hipotezler H2a iş-yaşam dengesi çalışan performansını etkilemektedir hipotezi desteklenmiştir ancak H2b kariyer engelleri çalışan performansını etkilemektedir hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuca göre, esnek çalışma uygulamalarının çalışanların performansı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu; iş-yaşam dengesinin çalışanların performansı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve kariyer engellerinin performansı etkilemediği söylenebilir.

Mutluluğun çalışan performansını etkilediği yönünde kurulan H3 hipotezi kabul olmuştur. Performans düzeylerinin yüksek olması, çalışanlar için önemlidir. Çalışandan istenilenleri gereği gibi, olması gerektiği gibi yerine getirmesi ya da kişinin başarılı olması, çalışan için tatmin, mutluluk, özgüven gibi olumlu duyguları açığa çıkardığını ifade edebiliriz. Yine mutlu ve huzurlu çalışan bireylerin, iş süreçlerine daha çok katkı sağlayıp, daha fazla performans sergileyip daha fazla üretken olabileceği söylenebilir.

Araştırma modelinin farklı illerde kamu veya özel kurumlarda daha büyük örneklemeler üzerinde karşılaştırmalı olarak araştırılması olası farklılıkların tespit edilmesi açısından öneri olarak ifade edilebilir. Esnek mesai uygulamalarının özellikle kamu sektöründe, kurumların yapı ve işleyişine göre tekrar gündeme getirilip sürdürülebilir bir yapılanmaya gidilmesi de önerilebilir. Kamuda şuan esnek çalışmanın bittiği göz önünde bulundurulursa araştırmanın sonuçları ile karşılaştırılmalı analizlerin yapılması öneri olarak getirebilir. Yine araştırma modeline farklı değişkenler eklenerek sonuçlar irdelenebilir. Böylece araştırmanın sınırlılıkları olan, mali imkânlar ve zaman göz önünde bulundurularak sadece bir kuruma bağlı il ve ilçe birimlerinde gerçekleştirilmiş olması durumu da geliştirilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaş Tuna, A.; Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12:3, 3246-3260.
- Albion, M. J. (2004). A Measure of attitudes towards flexible work options. *Australian Journal of Management*, 29:2, 275-294.
- Atkinson, C.;Hall, L. (2011). Flexible working and happiness in the NHS. *Employee Relations*, 33:2, 88-105.
- Austin-Egole, I. S., Iheriohanma, E. B. J., & Nworie, C. (2020). Flexible working arrangements and organizational performance: An overview. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 25:5, 50-59.
- Biçen, G. ve Koç, H. (2019). İşgören Mutluluk Düzeylerinin İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Bir İnceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1450-1468.
- Bingöl, D. (2013). İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: Beta.
- Uslu, N. B. (2018). Farabî ve aristoteles'te mutluluk ahlâkı. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8:2, 469-480.
- Csikszentmihalyi, M. (1999). If we are so rich, why aren't we happy?. *American Psychological Association*, 54:10, 821-827.
- Çalışkan, K. (2010). Mutluluk (119-136), İçinde: Kurumlarda İyilik de Var (Ed.: Güler İslamoğlu), İstanbul: Nobel.
- Çetinkaya Bozkurt Ö.; Bulgurcu Gürel E. B.; Kıran F. (2017). Relationships between the flexible working, intention to leave and subjective well-being. *The European Proceedings of Social Behavioural Sciences*, 216-229.
- Çilingir, L. (2003). Kant'ta mutluluk-ahlaklılık ilişkisi. *Felsefe-logos Dergisi*, Yıl, 6, 1-15.
- Demirel, Değirmenci, S. (2020). Esnek istihdamın insan psikolojisi üzerindeki etkileri, içinde Farklı Bakış Açılıyla İşletme Yönetimi Çalışmaları (Editörler: Erkan Pektaş, Abdülkadir Ertaş), İksad Yayınevi,
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542- 575.
- Doğan,T.;Sapmaz, F. (2012). Oxford mutluluk ölçeği Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrencilerinde incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25,297-304.
- Erselcan, R. C. ve Süral Özer, P. (2018). İş Doyumunun Performansa Etkisinde Mutluluğun Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 148-165.
- Eryılmaz, İ. (2020). İş Performansı (195-206), İçinde: Kuramsal Temelleriyle Örgütsel Davranış Ölçekleri Rehberi (Ed.: Sema Polatçı), Ankara: Nobel.
- Fettahoğlu, S. (2003). Konfüçyüs ve öğretisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16:16, 305-324.
- Goodman, A. S.; Svyantek D. J. (1999). Person-organization fit and contextual performance: do shared values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55, 254-275.
- Griffin, M.;Neal, A.;Parker, S. K. (2007). A new model of work role performance: positive behavior in uncertain and interdependent contexts. *Academy of Management Journal*. 50:2, 327-347.
- Gürbüz, S.; Şahin, F. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. FelsefeYöntem-Analiz, Ankara: Seçkin.
- Hills P.;Argyle M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33, 1073-1082.
- Hitit Üniversitesi, Personel Daire Başkanlığı, (2020). Yılı Birim Faaliyet Raporu, https://cdn.hitit.edu.tr/personel/files/71970_210115135986.pdf. Erişim Tarihi. 10.02.2021.
- Hosie, P., Willemyns, M. ve Sevastos, P. (2012). The impact of happiness on managers' contextual and task performance, *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 50, 268-287.
- Kalaycı, Ş. (2006). Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Şeref Kalaycı (Ed.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kattenbach, R.;Demerouti, E.; Nachreiner, F. (2010). Flexible working times: effects on employees' exhaustion, work-nonwork conflict and job performance. *Career Development International*, 15:2-3, 279-295.
- Klindzic, M.; Maric, M. (2019). Flexible work arrangements and organizational performance - the difference between employee and employer-driven practices. *Drustvena Istrazivanja*, 28:1, 89-108.
- Kırel, Ç. (1999). Esnek çalışma saatleri uygulamalarında cinsiyet, iş tatmini ve iş bağlılığı ilişkisi. *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 28:2, 115-136.
- Mwebi, M. B.; Kadaga, M. N. (2015). Effects of flex-time work arrangement on employee performance in Nairobi CBD Commercial Banks. *International Journal of Novel Research in Marketing Management and Economics*, 2:3, 111-121.
- Ongaki, J. (2019). An examination of the relationship between flexible work arrangements, work-family conflict, organizational commitment, and job performance. *Management-Poland*, 23:2, 169-187.
- Palumbo, R.;Manna, R.; Cavallone, M. (2021). Beware of side effects on quality! Investigating the implications of home working on work-life balance in educational services. *The TQM Journal*, 33:4, 915-929.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14:1, 115-124.
- Polatçı, S.;Ünüvar, H. (2021). İşte mutluluk ölçeği (İMÖ): Bir ölçek geliştirme çalışması. *Journal of Research in Business*, 6:1, 177-202.
- Ünlü, O.; Yürür, Ş. (2011). Duygusal emek, duygusal tükenme ve görev/ bağlamsal performans ilişkisi: yalova'da hizmet sektörü çalışanları ile bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37,183-207.
- Seligman, M. E. P. (1990). *Learned Optimism*, New York: Pocket Books.
- Tutar, H., & Erdem, A. T. (2020). Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve SPSS uygulamaları. *Seçkin Yayıncılık*
- Yılmazöz, M. (2009). Türkiye'de kamu personel yönetimi sorunu. *Maliye Dergisi*, 57, 293-302.
- ILO (2020). COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Uygulama Kılavuzu. www.oecd.org. *Average annual hours actually worked per worker (oecd.org)* Erişim Tarihi: 31.08.2021

EXTENDED ABSTRACT

One of the consequences of the Covid-19 pandemic is the flexible working practices that have come to the fore to prevent the deterioration of the functioning of social distance. Flexible working practices have entered our lives as an important type of work in this process, especially in order to ensure continuity and not disrupt the functioning in the public sector. Although some occupational groups are not suitable for flexible working practices, it is possible to achieve flexibility according to the type and structure of the work by taking certain precautions. From this point of view, it can be said that the fact that many jobs in universities can be followed with materials containing technology, especially educated employees, makes this process more advantageous in terms of efficiency, productivity and performance. Universities need employees with high job performance in order to achieve the goals and objectives set out in the strategic plans they prepare and to gain competitive advantage. A high level of performance is also important for employees. Fulfilling what is required of the employee, being successful, can reveal positive emotions such as satisfaction, happiness and self-confidence for the employee and may even be the precursor of positive emotions. As a matter of fact, happiness is an emotional state in which people define themselves positively. Performance, on the other hand, includes the ability of the person to do his/her job according to the determined standards. Flexible working practices explain that employees can do their work from any environment outside the workplace. Flexible working practices are a working method that eliminates the obligation to work in traditional fixed hours, but provides ease of starting and finishing work in a wider time period, provided that the same working time is maintained (Kırel, 1999: 118). Flexible working refers to the practice of working from home instead of going to work/workplace in a normal/ordinary working day (Palumbo et al., 2021: 917). Flexible working practices are options that allow employees to work outside the traditional boundaries of a standard workplace/organization according to different working rules or procedures such as quantity, working time, location. This directly contradicts traditional work arrangements, which require employees to work daily at a standard time and place (Austin-Egole, et al., 2020: 51). In order to explain "what happiness is", thinkers of the philosophy movement such as Socrates, Aristotle, Confucius (Çalışkan, 2010: 121); In the field of psychology, it is known that scientists such as Martin Seligman (1991), Ed Diener (1984), Csikszentmihalyi (1999) pioneered the field with their studies. According to Csikszentmihalyi (1999: 826) the prerequisite for happiness is the ability to be fully involved in life. According to Diener (1984: 543), happiness is a term used to express the superiority of positive emotion over negative emotion. With this definition, Diener emphasizes subjective well-being, positive emotional experience. According to Seligman (1990: IV), happiness is to learn skills to reinforce positive emotions, to identify our strongest strengths and abilities and to shape our lives accordingly, to use our strongest aspects and talents while serving what we belong to (work, school, family, etc.). means to live. It can be stated that employees at work are happy or unhappy for many reasons. In order to make this emphasis, it is necessary to know the reasons why employees are happy/unhappy. Subjects such as the way individuals work, the opportunities offered, working hours, the harmony of the employees, the person's love for his work, spending time with his colleagues, the support of the manager, feedback about the work, and healthy communication feed the happiness of the employees (Polatçı and Ünüvar, 2021: 195). In addition to these, it has been a matter of curiosity how happy/unhappy the flexible working hours applied during the Covid-19 pandemic process make the employees. When the studies in the literature on flexible working practices and happiness are examined, Atkinson and Hall (2011) concluded in their research that flexible working affects happiness positively. In the study conducted by Çetinkaya Bozkurt et al. (2017), they found that there is a significant and statistical difference between the attitudes of employees towards flexible working and their subjective well-being, and that the positive attitude of employees towards flexible working is higher than subjective well-being. In the research conducted by Akbaş Tuna and Türkmendağ (2020: 3258) on how remote work practices affect employee motivation during the Covid-19 pandemic period, they found that comfortable working, freedom of dress, being away from intense stress, reduced transportation costs, reduced risk of getting a virus, reducing the risk of getting a virus, helping their families and themselves. They concluded that the ability to devote more time motivates employees. According to 2020 data, Turkey is the 2nd country with the highest working hours per employee, with an average of 47.2 hours per week among OECD countries (oecd.org). Colombia is in the first place with 47.7 hours. In the last place, countries such as Canada, Norway, Denmark and Austria are seen with 32 to 29 hours of work per week. It is seen that there is no direct relationship between the length of working hours and the level of development. Of course, it is necessary to consider the natural resources variables that countries have, but the results reveal the importance of working effectively and efficiently, not working hard. In general, we witness working hours between 45-52 hours per week in private enterprises in Turkey. In public institutions, on the other hand, 40 hours of overtime is applied in the legal legislation, and overtime is considered as overtime. In this study, the hypothesis was based on the hypothesis that flexible working practices have an effect on the happiness and performance of the employee. As a result of the results obtained in the research, it was concluded that flexible working practices affect the happiness and performance of the employees significantly, albeit at a low level. Of course, considering the pandemic conditions, low happiness is an expected result. The researchers' suggestion is that re-examining the effect of flexible working practices in healthier conditions without an epidemic on happiness and performance will have a significant impact on the result.

COVID- 19 RİSK ALGISININ İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK VE DURUMLUK KAYGININ ROLÜ: BİR AMPİRİK ÇALIŞMA

Teoman ERDAĞ^{1*}, Ömür BENEK^{2*}

¹ PhDc, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon,

² PhDc, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, Yönetim ve Strateji

*teomanerdag1979@gmail.com, *omur.benek@gmail.com,

+ORCID: 0000-0002-3829-7546, -ORCID: 0000-0002-6901-8415

Makale katkı oranı: %60-%40

Öz- Çalışanların Covid-19 risk algısına bağlı olarak artan kaygı düzeyleri ve örgütün ekonomik koşullara dayanabilirliği hakkındaki düşünceleri durumluk kaygı ile birleşerek işten ayrılma niyetini tetikleyebilmektedir. Çalışmada Türkiye’de bilişim sektörü çalışanlarının Covid-19 kaynaklı risk algıları, örgütsel dayanıklılık algıları, durumluk kaygı düzeyleri ve işten ayrılma niyetleri araştırılmıştır. Araştırmaya 267 kişi katılmış, veriler SPSS 22 ve AMOS 24 programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Covid-19 bilişsel risk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde negatif, duygusal Covid-19 risk algısının ve durumluk kaygının pozitif yönde etkisi olduğu bulunmuştur. Bilişsel Covid-19 risk algısının durumluk kaygı üzerinde negatif yönde, duygusal Covid-19 risk algısının pozitif yönde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bilişsel ve duygusal Covid-19 risk algılarının işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde durumluk kaygının aracılık etkisinin düşük düzeyde ve pozitif yönde olduğu saptanmıştır. Son olarak örgütsel dayanıklılık algısının bilişsel risk algısı arttıkça azalan işten ayrılma niyetini pozitif yönde ve duygusal Covid-19 risk algısı arttıkça artan işten ayrılmaya niyetini negatif yönde düzenlediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler- Covid-19 Pandemisi, Risk Algısı, Örgütsel Dayanıklılık, Durumluk Kaygı, İşten Ayrılma Niyeti

ROLES OF ORGANIZATIONAL RESILIENCE AND STATE ANXIETY IN THE EFFECT OF COVID-19 RISK PERCEPTION ON INTENTION TO LEAVE: AN EMPIRICAL STUDY

116

Abstarct- Increasing anxiety levels due to the Covid-19 risk perception of the employees and their thoughts about the resilience of the organization to economic conditions, combined with state anxiety, may trigger the intention to leave the job. In this study, the risk perceptions due to Covid-19, organizational resilience, state anxiety levels, and intention to leave of the IT sector employees in Turkey were investigated. 267 people participated in the research, and the data obtained were analyzed through SPSS 22 and AMOS 24 programs. According to the results, the effect of cognitive Covid-19 risk perception on intention to leave is negative, the affective Covid-19 risk perception, and the effect of state anxiety on intention to leave are positive. It has been found that cognitive Covid-19 risk perception has a negative effect on state anxiety, while affective Covid-19 risk perception has a positive effect. The mediating effect of state anxiety between Covid-19 risk perception and intention to leave is low-level positive. Finally, it has been concluded that organizational resilience perception positively regulates the decreased intention to leave while cognitive risk perception increases, and negatively regulates the increased intention to leave while affective Covid-19 risk perception increases.

Keywords- Covid-19 Pandemic, Risk Perception, Organizational Resilience, State Anxiety, Intention to Leave

GİRİŞ

Covid-19 virüsü Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde görülmüştür (Sakaoğlu vd.,2020). Virüsün hızla yayılmasıyla (Bozkurt vd., 2020:9) Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) pandemi ilan etmiştir (Varol ve Tokuç, 2020). Ocak 2022'de toplam Covid-19 vaka sayısı 323 milyonun üzerindedir ve 5,5 milyondan fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Haftalık ortalama 45 bin ölüm rapor edilmektedir. Omicron varyantının etkisiyle Ocak 2022'de raporlanan yeni vaka 18 milyonu geçmiştir (WHO,2022).

Pandeminin sosyal ve ekonomik etkileri bulunmaktadır (TÜBİTAK, 2020). Günümüzde ülkelerin ekonomileri büyük oranda birbirine bağımlıdır ve küresel tedarik zincirinin sekteye uğraması ekonomik darboğaz yaşanmasına neden olabilmektedir (Şen ve Erdağ, 2021). Ayrıca dönemselsel olarak eğitime ara verilmesi, aile üyeleri arasında ani kayıplar yaşanması, özellikle yaşlı insanlara yönelik sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması ve düşük gelir seviyesindeki kişilerin temel yaşam kaynaklarına ulaşamaması gibi unsurlar önemli bir toplumsal problem haline gelmiştir (Cihanyurdu, 2021: 20; Rohwerder, 2020).

Pandeminin sosyal ve ekonomik düzen üzerindeki etkileri kaygı düzeyinin artmasına neden olabilmektedir (Tönbül, 2020). Milyonlarca insanın yaşamının olumsuz yönde etkilenmesi ve sürece dair belirsizliğin gün geçtikçe artması bireylerde Covid-19 kaynaklı kaygı oluşmasına yol açabilmektedir (Çiçek ve Almalı, 2020). Kaygı duygusu durumluk ve sürekli olmak üzere iki sınıfta incelenmektedir. Sürekli kaygı bireyin dünyaya bakış açısıyla ilgilidir ve yaşam boyu belirli olaylar karşısında hissedilebilir. Durumluk kaygı ise endişe verici bir olaydan kaynaklanan ve etkileri zamanla geçebilen kaygı türüdür (Karabulut vd., 2013). Bu nedenle Covid-19 pandemisi durumluk kaygıya sebebiyet verebilecek olaylar arasında sayılabilmektedir. Pandeminin etkisi devam ettikçe durumluk kaygı düzeyi artabilecek ve pandemi koşulları ortadan kalktığında kaygı seviyesi normale dönebilecektir.

Pandeminin başlangıcından bu yana DSÖ'nün tavsiyeleri ve hükümetlerin aldıkları kararlar doğrultusunda toplum sağlığını korumaya yönelik çok sayıda tedbir hayata geçirilmiştir. Birçok ülke kısmî ve uzaktan çalışmaya gibi yöntemleri devreye sokmuş ve vatandaşlarına maddî yardımda bulunarak sağlıklarını ve gelir düzeylerini korumaya çalışmıştır (Akbaş ve Türkmendağ, 2020). Ancak mobilitenin kısıtlanması, sosyal mekanların kapatılması, turizm ve ulaşım sektörlerinin neredeyse bitme noktasına gelmesi gibi küresel ekonomiyi birbirine bağlayan unsurlarda yaşanan durgunluk tüm dünya ekonomisini etkisi altına almıştır.

Ekonominin yapı taşı olan örgütlerin zorlu zamanlarda çevresel koşullara dayanabilmesi örgütsel dayanıklılık olarak ifade edilmektedir (Çoban, 2018:59). Pandemi sürecinde birçok örgüt küçülme, kısmi ya da tam tasfiye

gibi stratejiler benimsemek durumundan kalmıştır. Örgütlerin bu tür kararlar alması toplumda ekonomik anlamda kaygı seviyesinin artmasına neden olabilmektedir. İşgörenlerin çalıştıkları örgütün zorlu koşullara karşı dayanıklı olduğunu düşünmesi kaygı düzeyini belirli bir seviyede azalabilmektedir. Tersî durumda ise kaygı düzeyi artabilmekte ve çalışanlar daha güvenilir buldukları örgütlere yönelik iş arama davranışı sergileyebilmektedir.

Pandemide çok sayıda sektör derin yaralar almasına karşın özellikle bilişim sektörü (IT) diğer sektörlerle oranla süreçten daha az zarar görmüştür. Pandemiye yönelik tedbirler alışverişten eğitim öğretime kadar hemen her alanda IT'ye olan ihtiyacı artırmıştır. Bu durum IT çalışanlarına olan talebin artmasına ve daha iyi ücret ve sosyal haklar elde edebilmek için farklı örgütlere transfer olmalarına sebebiyet verebilmektedir. IT çalışanlarının mevcut işlerinden ayrılarak sektördeki diğer örgütlere transfer olmasının altında yatan sebeplerden biri çalıştıkları örgütün pandemi sürecini atlatamayarak küçülmeye ya da kapanmaya gidebileceği yönündeki algılarıdır. Pandemi süreci uzadıkça kaygı seviyesinde yaşanan artış, örgütsel dayanıklılığın az olduğu algısıyla birleştiğinde yeni iş arama davranışları görülmesi muhtemeldir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Covid-19 Risk Algısı

Risk kavramı belirli bir kazanım elde etmeyi hedeflerken bu uğurda zarara uğrama ihtimali olarak tanımlanabilmektedir (Alkın, 2017). Karşılaşılabilecek kaybın büyüklüğü ve gerçekleşme olasılığının derecesi gibi kriterler riskin büyüklüğünü ifade etmektedir (Vlek ve Stallen, 1980). Risk algısı, bireylerin risk oluşturan belirli bir durum karşısında takındıkları tutumu ifade etmektedir. Bireylerin farklı sosyal, kültürel ve demografik özelliklere sahip olması benzer risk faktörleri karşısında farklı tutumlar sergilemelerine neden olabilmektedir (Boksberger vd., 2007). Bu nedenle literatürde yer alan araştırmalar gerçek risk kavramı yerine algılanan risk kavramı üzerinde durmaktadır (Peter ve Ryan, 1976; Dillard vd., 2012).

Yapılan çalışmalar bilişsel risk algısı ve duygusal risk algısı olmak üzere iki boyut olduğunu ortaya koymaktadır (Bergstrom ve McCaul, 2004). Bireylerin belirli bir risk karşısında ne derece duyarlı olduğunu ifade eden kavram bilişsel risk algısını, endişe seviyeleri ise duygusal risk algısını tanımlamaktadır (Sjöberg, 1998).

Algılanan risk faktörü bireysel olabileceği gibi belirli bir kesimi, toplumu ve hatta küresel boyutta her bireyi etkileyebilecek düzeyde olabilmektedir. Günümüzde halen etkisini gösteren Covid-19 pandemisi küresel boyutta risk oluşturan en güncel konular arasındadır. Küresel çapta sağlık sorunlarına neden olmakla birlikte ekonomik yaşam ve eğitim öğretim başta olmak üzere birçok alanda önemli kayıplara neden olmaktadır (Öztürk,

2020: 79). Bu nedenle Covid-19 risk algısı üzerine yapılan çalışmalar gün geçtikçe artmakta, farklı sektörlerde ne tür sorunlar ile karşılaşılacağı ve olası çözüm yolları araştırılmaktadır (Artan vd., 2020). Pandemi süresince yapılan araştırmalar başlangıçta sağlık konusuna odaklanmıştır. Pandeminin süresi uzadıkça DSÖ ve hükümetler tarafından alınan önlemler ekonomik sonuçlar doğurmuş, zamanla virüse karşı aşı geliştirilmesinin ardından ekonomik risk algısı ön plana çıkmıştır (European Commission, 2021). Örneğin Temmuz ile Eylül 2020 ayları arasında Avrupa Birliği (AB) bölgesinin işsizlik oranı ortalama %8,5 seviyesine ulaşmıştır. Yıl sonuna doğru bir miktar geri çekilse de yapılan analizler durumun sanılandan daha şiddetli olduğunu göstermiştir (European Parliament, 2021). Türkiye’de 2021 yılında yapılan risk analizlerinde ilk beş ulusal riskin döviz kuru riski, ekonomik kriz riski, işsizlik riski, piyasalardaki olumsuz gelişmeler riski ve pandeminin devam etmesi riski olduğu ortaya koyulmuştur (Pehlivanlı, 2021).

Pandemi nedeniyle alınan sağlık önlemleri ekonomi üzerinde etkili olarak örgütlerin uzaktan çalışmaya geçmesini gerektirmiştir. Bu kapsamda bilişim sektörü, pandemi süresince ekonominin çarklarının dönebilmesi için gerekli alt yapının kurulmasında önemli bir destek sağlamıştır. Türkiye’de TÜBİDER Bilişim Sektörü Derneği tarafından yayınlanan rapora göre, elektronik sektörü içerisinde kabul edilmesinin de etkisiyle, bilişim sektörünün ekonomik önlem paketlerinden yeterli desteği alamadığı ifade edilmiştir (Tübider, 2021). Öte yandan Avrupa ekonomisinin en önemli ekosistemlerinden biri olan bilişim sektörü, sağlanan teşviklerle birlikte 2019’da AB’de 6 milyondan fazla kişiyi istihdam etmiş ve yaklaşık 645 milyar Avro ile AB katma değerinin %4,77’ sini oluşturmuştur (European Parliament, 2021).

Bilişim sektöründen en üst seviyede faydalanılarak söz konusu katma değer devamlı ettirilebilmesi, sektördeki örgütlerin dayanıklılıkları ile yakından ilişkilidir. Salgın hastalık, sel, deprem gibi çevreyi önemli ölçüde etkileyen olaylarla başa çıkabilme derecesi örgütsel dayanıklılık olarak ifade edilmektedir (Koçel, 2018:473-474). Covid-19 pandemisi günümüzde birçok örgütün dayanıklılığının test edilmesine neden olmuştur. Konu hakkında alanda yapılan çalışmalar kısıtlı sayıda olmakla birlikte gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

2.2. Örgütsel Dayanıklılık

Dayanıklılık kelimesi karşılaşılan zorluklara cevap verebilme ve eski durumuna dönme esnekliği olarak tanımlanmaktadır. Kökeni Latince “resil” olup “geri zıplamak” anlamına gelmektedir. Bu nedenle kendisine yapılan bir etkiye karşı tepki verme ve önceki durumuna hızla dönebilme yetkinliği olarak tanımlanabilmektedir. Christopher ve Peck (2004), dayanıklılığı öngörülmeyen olaylar karşısında yıkılmamak ve hatta esneklik yeteneği, sürekli öğrenme ve sürekli gelişim ile kendini yenilemeye hazırlayabilmek şeklinde tanımlamıştır. Öte yandan yaşanmış kötü olaylardan güçlenerek ve yenilenerek

çıkabilme yeteneği olarak da ifade edilebilmektedir (Sutcliffe ve Vogus, 2003).

Örgütlerin dayanıklılığı çalışanların ve sistemin direnme gücünü çeşitli etkenlerle artırmaktadır. Mevcut kapasiteyi korumak için çeşitli seviyelerdeki risk etkenlerinin azaltılması olarak da açıklanabilir ki bu risk faktörlerinin arasında kriz ve çatışma yönetimi ile örgütsel stres bulunmaktadır (Künü, 2020).

Dayanıklılık birey, takım ve örgüt düzeyinde incelenebilmektedir. Lee (2013)’ye göre bireysel, takım ve örgütsel dayanıklılık arasındaki ilişkide dayanıklılık açısından güçlü olan bireyler dayanıklı takımları ve örgütleri oluşturmaktadır. Dayanıklı örgütler ise dayanıklı topluluklar oluşturmaya imkân vermektedir. Takım seviyesinde dayanıklılık ortak etkililik, inovasyon becerisi, adaptasyon ve güven gibi çeşitli özellikler ile betimlenmektedir (Gittell vd.,2006). Örgütsel dayanıklılık bir örgütün yaşadığı sorunlara karşın iş yapma becerisini koruma şeklinde açıklanırken, yaşanması istenmeyen olaylardan güçlenerek çıkabilme yetisi de vurgulanmaktadır (Sutcliffe ve Vogus, 2003).

Örgütsel dayanıklılık, içinde bulunulan ekosisteme adapte olarak, olumsuz koşullara rağmen gelişimini sürdürebilmeyi ifade etmektedir. Bu yönüyle aynı zamanda rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. Kriz dönemlerinde rakiplerine göre daha dayanıklı örgütler sahip oldukları kaynakları kullanarak kriz yönetimini başarı ile yürütebilmektedir (Ulrich Pickert Training, 2019).

Covid-19 gibi küresel ölçekteki risklerin yönetimi ve planlaması birçok örgüt tarafından dikkate alınmayan bir konu olmuştur. Ancak 2020 yılında pandeminin etkisiyle hızlı bir değişim içerisine giren örgütler; risk yönetimi, çeviklik, hızlı karar verebilme, kısıtlı kaynakların optimum yönetimi, yönetim ve örgütsel dayanıklılık gibi konuları stratejik olarak konumlandırmaya başlamıştır (Gruß vd., 2021).

Tierney (2003), örgütsel dayanıklılığın sağlık, yedekleme, beceri ve atiklik olmak üzere dört alt boyuttan oluştuğunu ifade etmiştir. Sağlık boyutu örgütlerin çevresel zorluklar karşısında faaliyetlerini sürdürebilme yeteneğidir (Wicker vd., 2013). Yedekleme boyutu bir örgütün çevresel faktörlerden olumsuz etkilenmesi durumunda zarara uğrayan unsurlarını telafi edebilecek yetenekte olmasını ifade etmektedir (Thun vd., 2011). Beceri boyutu karşılaşılan sorunları tespit etme, önem sırasını algılayabilme ve zorlu dönemlerde kaynakları doğru şekilde kullanma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Tierney, 2003: 2). Atiklik boyutu önem sırası belirlenmiş problemler karşısında zamanı optimum kullanarak örgütsel amaçlara planlanan zamanda ulaşabilme çevikliğine sahip olmaktır. Bir diğer ifadeyle atiklik, çevredeki değişimin farkında olarak avantaj ve dezavantajları belirleyebilme ve doğru zamanda örgütsel amaçlar için kullanabilme yetisidir (McCann, 2004).

Pandemi gibi örgütleri hayati derecede etkileyen olumsuz çevre koşulları söz konusu olduğunda örgütsel dayanıklılığının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Halen kontrol altına alınmayan Covid-19 pandemisinin yıkıcı ekonomik etkileri hemen her sektörde yer alan örgütleri ve insan kaynağını tehdit etmektedir. Bu durum çalışanların işini kaybetme kaygısına kapılmasına neden olabilmektedir.

2.3. Durumluk Kaygı

Kaygı, bireylerin korkuya neden olan endişeli olma hali olarak ifade edilebilmektedir (Öz vd., 2020). Bir diğer tanıma göre gerçekte ya da düşüncede algılanan bir tehlike karşısında bireylerin hissettikleri duyguların bütünüdür (Karabulut vd., 2013). Spielberg (1970), Kara ve Acet (2012) gibi araştırmacılar hem korku ve gerginliğe neden olabilecek düşünceleri hem de nefes darlığı, kalp çarpıntısı, kontrolü kaybetme hissi gibi fiziksel belirtileri kapsayacak şekilde kaygıyı tanımlamaktadır. Söz konusu psikolojik ve fiziksel uyarılar bireyi çevresinden gelecek tehlikelere hazırlamakta, ortaya çıkan yeni duruma adaptasyon sağlamasına yardımcı olmaktadır (Şirin vd., 2003).

Kaygı kavramı durumluk ve sürekli kaygı olmak üzere iki boyutta incelenmektedir (Spielberger vd., 1970). Durumluk kaygı, bireylerin buldukları çevreyi tehdit eden olayları algılama şekillerine bağlı olarak ortaya çıkan duygusal ve genellikle çevredeki diğer kişiler tarafından mantıksal temellere dayandırılabilen tepkidir (Sakaoğlu vd., 2020:3; Karabulut vd., 2013). Sürekli kaygı, bireylerin yaşam görüşünü ortaya koyan, etrafında gelişen olayları algılamasına bağlı olarak ortaya çıkan ve temelde bireyin kendisinden kaynaklanan devamlı bir kaygı durumudur (Uzuntarla vd., 2016).

Durumluk kaygı bir diğer ifadeyle bireylerin yaşadıkları tehdit edici durumu sıklıkla hissetmeleri veya bu durumu bir stres unsuru olarak yorumlamaları olarak ifade edilebilmektedir. Durumluk kaygının tehdit edici ya da stres yaratici unsur ortadan kalktığında geçmesi beklenmektedir. (Yıldız, 2019).

Covid-19 virüsü ortaya çıktığından bu yana, bireylerin kaygı, korku ve endişe duygularına kapılmasına yol açmaktadır (Özyurt vd., 2021:10). Aşı başta olmak üzere koruyucu önlemler devreye alınmasına karşın, çeşitli varyantların gelişmesi ve pandeminin istenen düzeyde engellenememesi, bireylerde durumluk kaygı seviyesinin artmasına neden olabilmektedir.

Covid-19 pandemisine bağlı olarak Türkiye’de durumluk kaygı seviyesi üzerine yapılan çalışmalar genellikle sağlık sektörü çalışanları (Çuvadar vd., 2020, Sakaoğlu vd. 2020, Özyurt vd., 2021, Göksu ve Kumcağz, 2020, Güler ve Hatırnaz, 2020), sporcular (Kara vd., 2021, Gümüşgöl vd., 2020) ve öğrenciler (Öz vd., 2020) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Pandeminin öncelikle sağlık sektörünü ilgilendirmesi ve ayrıca eğitim kurumlarının uzaktan eğitime geçmek durumunda kalması, yapılan çalışmaların bu konular üzerinde toplanmasını anlamlı kılmaktadır. Bununla birlikte pandeminin uzamasıyla artan Covid-19 risk algısı ve ekonomik sonuçlarının gündün güne artarak hissedilmeye başlanması, araştırmacıları çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren örgütlerde pandemiye yönelik çalışmalar yapmaya yöneltmektedir.

Pandemide en önemli görevlerden biri bilişim sektörüne düşmektedir. Gerekli alt yapının sağlanması ve bilişim sektörüne her alanda artan talebin karşılanabilmesi için süreçlerin iyileştirilmesi gerekliliği, sektör çalışanlarının iş yükü, stres ve durumluk kaygı seviyelerinin artmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte IT çalışanlarının pandemi uzadıkça çalıştıkları örgütlerin faaliyetlerini sürdürebileceğine olan inançları azalabilmekte ve bu durum ekonomik anlamda durumluk kaygı nedeni olabilmektedir. Artan Covid-19 risk algısıyla birlikte ortaya çıkan durumluk kaygı ve örgütsel dayanıklılığın yetersiz olabileceği düşüncesi bilişim sektöründe çalışanların işten ayrılma niyetini tetikleyebilmektedir.

2.4. İşten Ayrılma Niyeti

Küreselleşen dünyada çevresel koşullarda yaşanan değişimin hızı gün geçtikçe artmaktadır. 21. yy.’ da hızla büyüyen dünya ekonomisi istihdamın artmasına neden olmuştur. Artan talep karşısında çalışanlarına yeterli olanakları sunamayan örgütler çalışan devir hızının artması problemiyle karşılaşabilmektedir.

Bir çalışanın yakın bir zamanda işi bırakma ya da değiştirme olasılığına ilişkin öznel yargısı işten ayrılma niyeti olarak tanımlanmaktadır (Mowday vd., 1982). Ayrıca işten ayrılma niyeti çalışanın işten ayrılma yönündeki tavrının en önemli habercisidir (Tett ve Meyer, 1993). İşten ayrılma niyetini tetikleyen etkenleri genel ekonomik nedenler, örgüt içi nedenler ve kişisel yaşam şartlarına ilişkin nedenler olarak sıralamak mümkündür (Kaya, 2010:42-44).

İşten ayrılma oranının yüksek olması rakiplere karşı rekabet üstünlüğünün kaybedilmesine neden olabilmektedir. Ayrıca yeni iş gücü ihtiyacına bağlı olarak tedarik, seçim ve eğitim maliyetlerine katlanmak durumunda kalınabilmektedir (Bibby, 2008). Mevcut çalışanların iş arkadaşlarını kaybetmelerinin getirdiği üzüntü ile örgüte yeni başlayanlarla geliştirecekleri sosyal ilişkilerin belirsizliği, kaygı düzeylerinin artması gibi istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir (Scott vd., 1999).

Günümüzde birçok örgüt Covid-19 pandemisinin etkisiyle yetmiş insan kaynağını kaybetmektedir. McKinsey (2020) tarafından hazırlanan rapora göre pandeminin başında yapılan tahminlerin gerçekleşme süreci hızlanmıştır. Araştırma sonuçları pandeminin etkileri nedeniyle %25'e kadar daha fazla çalışanın yeni mesleklerde iş bulmasının gerekebileceğini ortaya

koymaktadır. Kalıcı hale gelme ihtimali bulunan uzaktan çalışmayla birlikte proje bazlı geçici işlerde çalışanların sayısında da artış beklenmektedir.

Yapılan araştırmalar pandemi sürecinde özellikle otomotiv, moda ve lüks tüketim sektörlerinde 2020 yılına oranla %10 ile %15 arasında gelir düşüşü yaşandığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde petrol ve gaz işletmeleri %20'den fazla gelir kaybı yaşarken turizm ve seyahat işletmelerinin gelirlerinde %50 oranında düşüş yaşanmıştır. Buna karşın pandemi dönemini fırsata çevirerek karlılığını ve gelirlerini arttıran sağlık, ilaç, teknoloji ve bilişim sektörü yaklaşık %7 oranında büyümüştür (Gruß vd., 2021).

Olağanüstü koşulların yaşanmadığı dönemlerde çalışanların iş değiştirme niyetini ekonomik koşullarını iyileştirme, işinden ya da çalışma ortamından memnun olmama, kariyer yolunun düzlüğü gibi çeşitli nedenlerle açıklamak mümkündür. Ancak Covid-19 pandemisiyle birlikte başta sağlık olmak üzere ekonomik sorunların çalışanlarda yarattığı kaygı düzeyi ve çalışılan örgütün dayanıklılığın işten ayrılma niyeti üzerindeki rolü önem kazanmaktadır. Bilişim sektörü günümüzde yükselen bir değer olmasına karşın çalışanların örgütsel dayanıklılık algısının kaygı düzeyini etkileyerek işten ayrılma niyetini artırması olasılık dahilindedir.

2.5. Covid-19 Risk Algısı, Örgütsel Dayanıklılık, Durumluk Kaygı ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

Covid-19 pandemisinin toplum sağlığı başta olmak üzere sosyal yaşama, ekonomiye ve politik unsurlara olan etkileri kısa sürede literatürde önemli bir yer edinmiştir. Bununla birlikte örgüt literatüründe Covid-19 pandemisi kapsamında yapılan araştırmalar sıklıkla kaygı ve iş tatmini gibi konulara odaklanmıştır. Örgütler toplumların sosyal ve ekonomik yapısının temelini oluşturan unsurlar arasında yer aldığından varlıklarını devam ettirebilmeleri toplumun geleceği açısından önem arz etmektedir. Salgın hastalık nedeniyle yaşanan can kayıplarını en aza indirmek amacıyla yetkili kurumlar tarafından alınan önlemler, örgütlerin faaliyetlerini azaltmasına ya da sonlandırmasına neden olabilmektedir. Öte yandan örgüt çalışanlarının hastalık kapma kaygısıyla performanslarının düşmesi, işe devamsızlık yapması ve hatta işten ayrılması gibi nedenler de örgütlerin yaşamları üzerinde etkili olabilmektedir. Bu tür durumlarda çalışanlarına güven veren ve kendilerini emniyette hissetmelerini sağlayan örgütlerin diğerlerine göre başarı kazanması daha olasıdır.

Örneğin Yüksel vd. (2021) tarafından yapılan bir çalışmada sağlık çalışanlarının Covid-19 sürecinde örgütsel dayanıklılık algıları ve işten ayrılma niyetleri ölçülmüş, değişkenler arasında anlamlı yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan çalışanların organizasyonel değişim konusunda bilgilendirmesi durumunda, örgütsel dayanıklılık algılarının diğer çalışanlara oranla farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca, Covid-19 salgını nedeniyle, görevden ayrılma talebinde bulunan katılımcılarla talepte bulunmayan katılımcılar

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. İşten ayrılma talebinde bulunan çalışanların örgütsel dayanıklılık algılarının diğerlerine oranla daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Karadağ ve Diken (2020) tarafından yapılan çalışmada durumluk ve sürekli kaygı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide iş tatmininin aracı rolü incelenmiştir. Araştırma sonucunda durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeylerinin işten ayrılma niyetiyle pozitif yönlü orta düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür.

Canbaz (2001), Yazıcıoğlu ve Kızanlıklılı (2018), Akhtar vd. (2018), Sopiah ve Sangadji (2020), Yukongdi ve Shrestha (2020) yaptıkları araştırmalarda stres faktörünün işten ayrılma oranını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu çalışmalara göre kaygı düzeyi arttıkça işten ayrılma niyeti artmaktadır.

Şevik (2020) tarafından yapılan çalışmada örgütün zorlu koşullarla baş edebilmek için gerekli yönetsel düzenlemeleri yapmış olmasının, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre algılanan örgütsel politikanın işten ayrılma niyeti üzerindeki olumsuz etkileri, çalışanların pozitif psikolojik sermayeleri aracılığıyla kısmen azalmaktadır.

Genç (2014) tarafından yapılan çalışmada psikolojik dayanıklılığın örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkide bulunduğu görülmüştür. Baykal (2020) Covid-19 pandemisinde deneyimlenen kaygının bireylerin dayanıklılık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemiş ve yüksek kaygı seviyelerinin düşük psikolojik dayanıklılık seviyelerine yol açtığını ortaya koymuştur. Covid-19 pandemisi gibi zorlu süreçlerin çalışanlarda kaygı düzeyinin artmasına yol açabileceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Literatürde Covid-19 döneminde kaygı, örgütsel dayanıklılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkileri irdeleyen çalışmalara bakıldığında kaygı düzeylerinin ve örgütsel dayanıklılık algısının işten ayrılma niyeti üzerinde etkileri olduğu görülmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Pandeminin etkisiyle örgütlerin ani ve zorlu çevresel değişimler karşısında ne derece dayanıklı oldukları konusu önem kazanmıştır. Çalışanların, bünyesinde buldukları örgütün pandeminin etkilerinden kurtulamayacağına ve işsiz kalabileceklerine yönelik düşünceleri kaygı düzeylerinin artmasında etkili olabilmektedir. Kaygı verici bu duygudan kurtulabilmek adına daha dayanıklı olduğuna inandıkları örgütlere transfer olmayı istemeleri mümkündür.

Pandemi döneminde önemi her geçen gün artan bilişim sektörü çalışanlarının Covid-19 kaynaklı kaygı

seviyelerini, örgütsel dayanıklılık algılarını ve işten ayrılma niyetlerini ölçmeye yönelik bir araştırmaya literatürde rastlanmamıştır. Çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler incelenerek literatüre ve sektör çalışanlarına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Araştırma Covid-19 pandemisinin koşulları nedeniyle katılımcılara çevrimiçi anket gönderilerek gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye’de bilişim sektörü çalışanları oluşturmaktadır ve kolay ulaşılabilir (convenience sampling) örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Katılımcıların üye oldukları on sekiz adet sosyal medya grubuna ve altı adet derneğe yöneticileri aracılığıyla 01.12.2021 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere on beş gün süreli anket linki gönderilmiştir. Beş adet derneğin ve on bir adet sosyal medya grubunun üyeleri ankete katılım sağlanmıştır. Çalışmaya ilişkin etik kurul onay tarihi 03.11.2021’dir ve sayı numarası E-35980450-663.05-583043’tür.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Kasım 2021 tarihinde açıklanan son verilere göre Türkiye’de bilgi ve iletişim sektöründe ücretli çalışan sayısı yıllık bazda %14,5 oranında artarak 256.966’a ulaşmıştır (TÜİK, 2021). Araştırma kapsamında gönderilen toplam 324 ankete 281 katılımcı dönüş yapmıştır. Anketlerden 14 tanesi eksik bilgiler içermesi nedeniyle kapsam dışında bırakılmış, hipotezler %90 güvenilirlik seviyesi ve %5 hata payına karşılık gelen 267 anketle test edilmiştir (SurveyMonkey, 2022).

Ankette sosyo-demografik özelliklerin belirlenmesi amacıyla yedi ifade bulunmaktadır. Covid-19 risk algısını ölçmek için Bae ve Chang, 2000, tarafından uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçek her biri dört ifadeden oluşan bilişsel ve duygusal iki alt boyuttan oluşmaktadır ve beşli Likert tipindedir. Örgütsel dayanıklılık ölçeği atıklık, beceri, yedekleme ve sağlamlık alt boyutlarından oluşan yirmi bir ifadedir ve beşli Likert tipi ölçektir. Wicker vd. (2013) tarafından geliştirilen ölçek Çoban (2018)’in doktora tezinde Türkçe’ye çevrilerek uygulanmıştır.

Durumluk kaygı düzeyinin ölçümünde Spielberger vd., 1970, tarafından geliştirilen ve Öner ve Le Compte (1985) tarafından Türkçe çevirisi yapılan durumluk-sürekli kaygı ölçeğinin ilk 20 ifadesini oluşturan durumluk kaygı ölçeği kullanılmıştır. Durumluk kaygı ölçeği dördümlü Likert tipindedir ve ölçekte on adet ters kodlanan ifade bulunmaktadır. Ters kodlanan ifadeler 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 ve 20. maddelerdir. İşten ayrılma niyeti ölçeği için Cammann vd. (1983), tarafından geliştirilen, Türkçe çevirisi Gürbüz ve Pekmezci (2012) tarafından yapılan üç ifadedir, tek boyutlu ve beşli Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS 22 ve AMOS 24 istatistik paket programları kullanılarak analiz edilmiştir.

3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Covid-19 risk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi bulunmaktadır.

H2: Covid-19 risk algısının durumluk kaygı düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H3: Durumluk kaygı düzeyinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi bulunmaktadır.

H4: Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide durumluk kaygı düzeyinin aracılık etkisi bulunmaktadır.

H5: Covid-19 risk algısının işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde örgütsel dayanıklılık algısının düzenleyici rolü vardır.

4. Bulgular

4.1 Normal Dağılım, Faktör Analizi ve Güvenilirlik

4.1.1. Veri Setinin Normal Dağılımı ve Parametrik Testlere Uygunluğu

Parametrik testlerin araştırmanın gücü üzerinde diğer testlere oranla daha etkili olduğu kabul edilmektedir (Şevgin ve Çetin, 2017:1474). Analizlerin parametrik testlerle yapılabilmesi için verilerin normal bir dağılım göstermesi gerekmektedir (Yüksel, 2019). Bu amaçla SPSS 22 istatistik paket programı kullanılarak verilerin normal dağılıma uygunluğu kontrol edilmiştir. Veri sayısına bağlı olarak ilk aşamada Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır (Bircan vd., 2003).

Test sonucuna göre verilerin normal dağılıma uygun olduğu kararı verilemediğinden ikinci aşamada Basıklık ve Çarpıklık değerleri kontrol edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Basıklık ve Çarpıklık değerleri normal dağılım açısından uygun kabul edilen -2 ile +2 arasında değer almıştır (George ve Mallery, 2010). Üçüncü aşamada Histogram incelemesi yapılarak veri setinin simetrik ve dik bir üçgene benzer şekilde olduğu gözlemlenmiştir. İlaveten anket ifadelerinin standart sapmalarının ortalamalara olan oranının 0,3 değerinin altında olduğu saptanmıştır. Son aşamada Detrended grafiklerin normal dağılıma aykırı şekiller oluşturmadığı görülerek veri setinin normal dağılıma uygun olduğu

kabul edilmiş (Baydemir, 2021:13) ve araştırma ölçeklerinin doğrulayıcı faktör analizi ile güvenilirlik testlerine geçilmiştir.

4.1.2. Covid-19 Risk Algısı Ölçeği Güvenilirlik Testi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizinde değerlendirilmesi gereken ilk bulgular Ki Kare, serbestlik derecesi ve probability level değerleridir (Yaşhoğlu, 2017). İlk aşama değerlendirmede probability level 0 olarak tespit edilirse regresyon yüklerinin 0,5'in üzerinde olduğu kontrol edilerek bu değerlerin altında olan ifadeler analizden çıkartılmalıdır (Albright ve Park, 2009). Çıkartılan ifadelerin ardından probability level tekrar kontrol edilerek model fit (uyum iyiliği) değerleri incelenmelidir.

Uyum iyiliği değerlerinden CMIN/ DF 2,5' in altında, GFI ve TLI 0,9' un üzerinde, PCLOSE 0.000' dan farklı, Standardized RMR (SRMR) ve RMSEA 0.08' in altında ise faktör analizinin ilk aşama sonuçları olumlu kabul edilmektedir (Samancıoğlu vd., 2015: 136-138). Analiz aşamasında düzeltme indislerinden faydalanılarak uyum iyiliği değerleri iyileştirilebilmektedir. Kabaca yeterli bir modele ulaşılmasıyla birlikte güvenilirlik testi yapılarak faktör analizi süreci tamamlanmaktadır (Yaşhoğlu, 2017).

AMOS 24 istatistik paket programı aracılığıyla Covid-19 risk algısı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen ilk verilere göre Ki Kare değeri 21,944, serbestlik derecesi 19 ve probability level 0,287'dir. Test sonucunun kabul edilebilir değer aralıklarında olması nedeniyle ikinci aşamaya geçilmiş ve Tablo 1'de gösterilen faktör yükleri ve uyum iyiliği değerleri değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Covid-19 Risk Algısı Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri ve Faktör Yükleri

Ki Kare	df	Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmse	Pclose	Srnr
21,944	19	1,155	,994	,996	,972	,030	,723	,0440
B1 ←	Bilişsel		0,829		D1 ←	Duygusal		0,849
B2 ←	Bilişsel		0,649		D2 ←	Duygusal		0,873
B3 ←	Bilişsel		0,766		D3 ←	Duygusal		0,863
B4 ←	Bilişsel		0,614		D4 ←	Duygusal		0,798

Tablo 1'de görüldüğü üzere uyum iyiliği değerleri faktör analizi için kabul edilen üst sınırın altındadır ve standardize faktör yükleri 0,5'in üzerinde değer almıştır. Bu aşamada uyum iyiliği değerleri yeterli bulunmuş ve ölçeğin güvenilirliğini ölçmek amacıyla SPSS 22 istatistik paket programı aracılığıyla Cronbach's Alpha (CA) değeri tespit edilmiştir. CA değeri 0,878 bulunarak yüksek düzeyde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dilekçi ve Sezgin Nartgün, 2020). Güvenilirlik testinin istenilen düzeyde olmasıyla faktör analizi tamamlanmış ve ölçeğin hipotez testine uygun olduğu kabul edilmiştir.

4.1.3. Örgütsel Dayanıklılık Ölçeği Güvenilirlik Testi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Örgütsel dayanıklılık ölçeğinin ilk aşama analizinde Ki Kare değeri 398,775, df değeri 183 ve probability değeri ,000 olarak bulunmuştur. Probability değerinin ,000 olması nedeniyle standart regresyon yükleri incelenmiş ve 0,5 değerinin altında kalan 'Şirketimiz çeşitli

kaynaklardan gelir elde edebilir' ifadesi çıkartılarak analize devam edilmiştir.

Çıkartılan ifadenin ardından Ki Kare değeri 340,773, df değeri 164 ve probability değeri ,000 olarak tespit edilerek uyum iyiliği değerlerinin kontrolüne geçilmiştir. CMIN/DF değerinin 2,078, GFI değerinin 0,830, TLI değerinin 0,939, CFI değerinin 0,947, RMSEA değerinin 0,078, PCLOSE değerinin ,000 ve SRMR değerinin 0,0499 olduğu görülerek ilk aşama uyum iyiliği değerleri yeterli kabul edilmemiştir. Bu nedenle düzeltme indislerinden yararlanılarak e19 ile e20 hata terimlerinin arasına kovaryans yerleştirilmiştir. Düzeltme indisinin ardından CMIN/DF değerinin 1,991, GFI değerinin 0,902, TLI değerinin 0,944, CFI değerinin 0,952, RMSEA değerinin 0,075, PCLOSE değerinin ,005 ve SRMR değerinin 0,0472 olduğu tespit edilerek faktör analizinin ikinci aşaması tamamlanmıştır. Tablo 2' de ilk aşama değerleri, faktör yükleri, uygulanan düzeltme indisi ve ikinci aşama değerleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Örgütsel Dayanıklılık Ölçeği Faktör Analizi Değerleri

İlk Aşama Uyum İyiliği Değerleri								
Ki Kare	df	Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmse	Pclose	Srnr
340,773	164	2,078	,939	,947	,830	,078	,000	,0499
B1 ←	Beceri		0,852		A1 ←	Atıklık		0,811
B3 ←	Beceri		0,831		A2 ←	Atıklık		0,837
B4 ←	Beceri		0,797		A3 ←	Atıklık		0,877
B5 ←	Beceri		0,862		A4 ←	Atıklık		0,777
B6 ←	Beceri		0,754		A5 ←	Atıklık		0,854
S1 ←	Sağlamlık		0,887		Y1 ←	Yedekleme		0,849
S2 ←	Sağlamlık		0,906		Y2 ←	Yedekleme		0,829
S3 ←	Sağlamlık		0,946		Y3 ←	Yedekleme		0,627
S4 ←	Sağlamlık		0,913		Y4 ←	Yedekleme		0,754
S5 ←	Sağlamlık		0,739		Y5 ←	Yedekleme		0,798
Uygulanan Düzeltme İndisi								
e19- e20						32,453		
İkinci Aşama Uyum İyiliği Değerleri								
Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmse	Pclose	Srnr		
1,991	,944	,952	,902	,075	,005	,0472		

Son aşamada SPSS 22 istatistik paket programı aracılığıyla Cronbach's Alpha (CA) değerinin 0,968 ile yüksek derecede güvenilir olduğu ve ölçekten çıkartılan ifadeden sonra orijinal modelde yer alan dört faktörlü yapının bozulmadığı gözlemlenerek doğrulayıcı faktör analizi tamamlanmıştır.

4.1.4. Durumluk Kaygı Ölçeği Güvenilirlik Testi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Durumluk kaygı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizinin ilk aşamasında Ki Kare değeri 418,21, df değeri 136 ve probability level değeri ,000 olarak tespit edilmiştir. Probability level değerinin ,000 olması nedeniyle faktör yükleri kontrol edilmiş 0,5 değerinin altında kalan ifadeler çıkartılmıştır (Albright ve Park, 2009). Analiz dışında bırakılan 11. ifade (*Kendime güvenim var* 0,211), 12. ifade (*Şu anda asabım bozuk* 0,358), 13. ifade (*Çok sinirliyim* 0,401), 14. ifade (*Sinirlerimin çok gergin olduğunu hissediyorum* 0,289), 15. ifade (*Kendimi rahatlamış hissediyorum* 0,361) ve 18. ifadenin (*Heyecandan kendimi şaşkına dönmüş hissediyorum* 0,370) ardından ikinci aşamada Ki Kare'nin 328,14, df'nin 77, probability level'in ,000, CMIN/DF'nin 4,261,

GFI'nın 0,762, TLI'nın 0,835, CFI'nın 0,861, RMSEA'nın 0,136, PCLOSE'un 0,000 ve SRMR'nin 0,0640 olduğu gözlemlenmiştir.

Uyum iyiliği değerleri model fit için yeterli bulunmadığından düzeltme indisleri incelenerek e19 ile e20 arasına (M.I. 69,331), e9 ile e17 arasına (M.I. 40,954), e4 ile e6 arasına (M.I. 27,740), e3 ile e4 arasına (M.I. 19,900) kovaryans yerleştirilerek model iyileştirilmiştir. Düzeltme indislerinin kullanılmasının ardından Ki Kare değeri 165,598, df değeri 73, probabillity level 0,000, CMIN/DF değeri 2,268, GFI değeri 0,905, TLI değeri 0,936, CFI değeri 0,949, RMSEA değeri 0,078, PCLOSE değeri 0,01 ve SRMR değeri 0,0513 olarak tespit edilmiştir. Tablo 3'te modelin ilk aşama değerleri, faktör yükleri, ikinci aşama değerleri, uygulanan düzeltme indisleri ve faktör analizi açısından uygunluğu kabul üçüncü aşama değerleri gösterilmektedir.

Tablo 3. Durumluk Kaygı Ölçeği Faktör Analizi Değerleri

Uyum iyiliği değerlerinin faktör analizi için uygun

İlk Aşama Uyum İyiliği Değerleri									
Ki Kare	df	Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmseaa	Pclose	Srmmr	
418,21	136	3,075	,754	,895	,742	,093	,000	,0642	
D1 ← Durumluk Kaygı			0,645		D8 ← Durumluk Kaygı			0,640	
D2 ← Durumluk Kaygı			0,684		D9 ← Durumluk Kaygı			-0,782	
D3 ← Durumluk Kaygı			-0,596		D10 ← Durumluk Kaygı			0,825	
D4 ← Durumluk Kaygı			-0,598		D16 ← Durumluk Kaygı			0,862	
D5 ← Durumluk Kaygı			0,856		D17 ← Durumluk Kaygı			-0,777	
D6 ← Durumluk Kaygı			-0,683		D19 ← Durumluk Kaygı			0,801	
D7 ← Durumluk Kaygı			-0,631		D20 ← Durumluk Kaygı			0,840	
İkinci Aşama Uyum İyiliği Değerleri									
Ki Kare	df	Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmseaa	Pclose	Srmmr	
328,14	77	4,261	,835	,861	,762	,136	,000	,0640	
Uygulanan Düzeltme İndisleri									
e19- e20								69,331	
e9- e17								40,954	
e4- e6								27,740	
e3- e4								19,900	
Üçüncü Aşama Uyum İyiliği Değerleri									
Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmseaa	Pclose	Srmmr			
2,268	,936	,949	,905	,078	,001	,0513			

olduğunun kabul edilmesiyle güvenilirlik analizi uygulanmış ve yüksek derecede güvenilir olduğu (CA= 0,928) bulgusuna ulaşarak faktör analizi tamamlanmıştır.

4.1.5. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Güvenilirlik Testi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

İşten ayrılma niyeti ölçeğinin ön analizi esnasında tam tanımlanmış bir model olduğu tespit edilmiştir. Tam tanımlanmış model, doymuş modelin (saturated model) sifira eşit olduğunu ifade etmektedir ve mükemmel uyum iyiliği değerlerine sahip olduğundan yapısal eşitlik aracılığıyla test edilmesi anlamlı bulunmamaktadır (Rigdon, 1995). Doymuş modelde beklenen frekanslar ile gözlenen frekanslar arasında tespit edilebilecek bir serbestlik derecesi olmadığından mükemmel bir eşleşme söz konusudur. İlaveten parametreler ile kontenjans tablosunda yer alan hücreler aynı sayıdadır (Oğuzlar, 2004: 236). Bu nedenle doğrulayıcı faktör analizine SPSS 22 istatistik paket programında devam edilmiştir.

İlk aşamada Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett's küresellik testi sonuçları değerlendirilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0 ile 1 arasında değer almakta ve 1'e yaklaştıkça faktör analizine uygunluğu artmaktadır (Kaiser, 1974). Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,749 olarak tespit edilerek faktör analizine iyi derecede uygun bulunmuştur. Bartlett's küresellik testi sonucunda Ki Kare değerinin 511,076, df değerinin 3 ve significance (anlamlılık) değerinin ,000 olduğu görülmüştür. Significance değerinin 0,05' den küçük olması (p<0,05) ölçeğin faktör analizi için uygun olduğu göstermektedir (Hair vd., 1998).

Bir sonraki aşamada bileşen matrisi incelenmiştir. Ölçek ifadelerinin tek bir faktör altında toplandığı ve faktör yüklerinin yüksek değerler aldıkları görülmüştür. Tablo 4'te Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett's testi sonuçları ve bileşen matrisi gösterilmektedir.

Tablo 4. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin	0,749	
Bartlett's Küresellik Testi	Ki Kare	511,076
	df	3
	Sig.	,000
Bileşen Matrisi		
İAN1	0,955	
İAN2	0,924	
İAN3	0,962	

Son aşamada açıklanan toplam varyans tablosu incelenmiş ve ölçek ifadelerinin toplam varyansın %89,716'sını açıkladığı tespit edilerek faktör analizi sonuçlandırılmıştır. Ayrıca ölçeğin CA değeri 0,942 olarak tespit edilmiştir. Tablo 5'te açıklanan toplam varyans tablosu görülmektedir.

Tablo 5. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Bileşen	Temel Eigenvalues (Özdeğer)			Açıklanan Toplam Varyans		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	2,691	89,716	89,716	2,691	89,716	89,716
2	,215	7,172	96,888			
3	,093	3,112	100,000			

Tablo 6'da tüm ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, Cronbach's Aslpha ve KMO değerleri birlikte verilmektedir.

Tablo 6. Tüm Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmseaa	Pclose	Srmmr	CA
Covid-19 Risk Algısı	1,155	,994	,996	,972	,030	,723	,0440	0,878
Örgütsel Dayanıklılık	1,991	,944	,952	,902	,075	,005	,0472	0,968
Durumluk Kaygı	2,268	,936	,949	,905	,078	,001	,0513	0,928
İşten Ayrılma Niyeti	Ki Kare	Df	P	Kaiser-Meyer-Olkin			CA	
	511,076	3	,000	0,749			0,942	

4.2. Hipotezlerin Testi

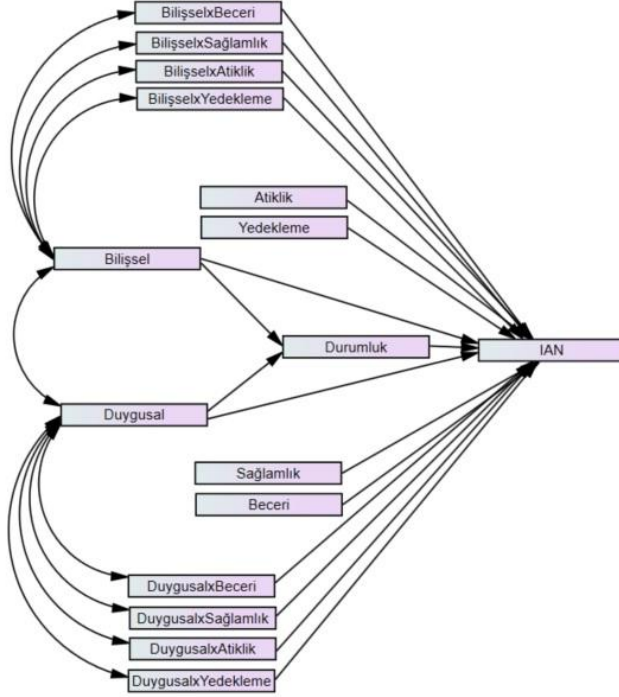
Araştırma modeline ait ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizlerinin yapılmasıyla birlikte AMOS 24 istatistik paket programından faydalanılarak araştırma hipotezleri

test edilmiştir. Araştırma modelinin uyum iyiliği değerleri tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7. Araştırma Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Ki Kare	df	Cmin/Df	Tli	Cfi	Gfi	Rmse	Pclose	Srnr
63,719	28	2,276	,914	,991	,964	,076	,127	,0692

Araştırma modelinin AMOS istatistik paket programı aracılığıyla oluşturulan modeli şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Araştırma Modeli

Hipotezlerin testinden önce korelasyon düzeyleri test edilmiş ve bilişsel Covid-19 risk algısı ile duygusal Covid-19 risk algısı arasında yüksek düzeyde korelasyon (0,704) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etki değerleri incelendiğinde bilişsel Covid-19 risk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde -0,08 düzeyinde negatif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı ($p=0,029$) bir etkisi olduğu görülmüştür. Duygusal Covid-19 risk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde 0,11 düzeyinde pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı ($p=0,034$) bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu test sonuçlarına bağlı olarak her iki alt boyutunda pozitif yönde etkide bulunmaması nedeniyle **H1 hipotezi reddedilmiştir**.

H2 hipotezini test amacıyla yapılan analizler sonucunda bilişsel Covid-19 risk algısının durumluk kaygı düzeyi üzerinde -0,141 düzeyinde negatif yönde ve anlamlı ($p=0,032$) bir etkisi olduğu görülmüştür. Duygusal Covid-19 risk algısının durumluk kaygı üzerinde 0,067 düzeyinde pozitif yönde ve anlamlı ($p=0,027$) bir etkisi bulunduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara dayanılarak **H2 hipotezi kabul edilmiştir**.

Durumluk kaygı değişkeninin işten ayrılma niyeti üzerinde 0,440 düzeyinde pozitif yönlü ve %99 düzeyinde

anlamlı ($p=0,008$) bir etkisi olduğu bulunarak **H3 hipotezi kabul edilmiştir**. Bilişsel Covid-19 risk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisinde durumluk kaygının aracılık etkisi 0,083 ile düşük düzeyde pozitif yönlüdür. Duygusal Covid-19 risk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisinde durumluk kaygının aracılık etkisi 0,044 ile düşük düzeyde pozitif yönlüdür. Bu sonuçlara bağlı olarak **H4 hipotezi kabul edilmiştir**.

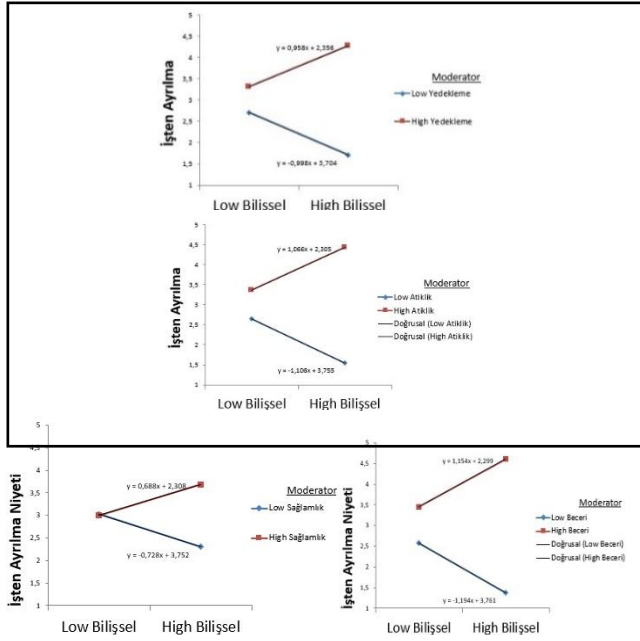
H5 hipotezinin test edilmesi amacıyla örgütsel dayanıklılık değişkeninin Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide düzenleyici rolü incelenmiştir. Bilişsel Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide sağlık değişkeninin ($\beta=0,354$, $p=0,004$) %99 düzeyinde, beceri değişkeninin ($\beta=0,587$, $p=0,028$), atıklık değişkeninin ($\beta=0,543$, $p=0,017$) ve yedekleme değişkeninin ($\beta=0,489$, $p=0,044$) %95 düzeyinde anlamlı bir düzenleyici etkisi bulunmaktadır.

Duygusal Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide atıklık değişkeninin ($\beta=-0,191$, $p=0,037$), beceri değişkeninin ($\beta=-0,431$, $p=0,024$), sağlık değişkeninin ($\beta=-0,659$, $p=0,034$) ve yedekleme değişkeninin ($\beta=-0,929$, $p=0,018$) %95 düzeyinde anlamlı bir düzenleyici etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Tablo 8’de örgütsel dayanıklılık değişkeninin düzenleyici etkisine yönelik regresyon yükleri ve anlamlılık değerleri gösterilmektedir.

Tablo 8. Örgütsel Dayanıklılık Değişkeninin Düzenleyici Etkisi ve Anlamlılık Değerleri

	β	p değeri
Sağlamlık x Bilişsel	0,354	0,004
Beceri x Bilişsel	0,587	0,028
Atıklık x Bilişsel	0,543	0,017
Yedekleme x Bilişsel	0,489	0,044
Sağlamlık x Duygusal	-0,659	0,034
Beceri x Duygusal	-0,431	0,024
Atıklık x Duygusal	-0,191	0,037
Yedekleme x Duygusal	-0,929	0,018

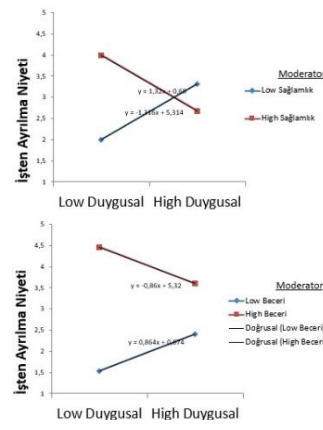
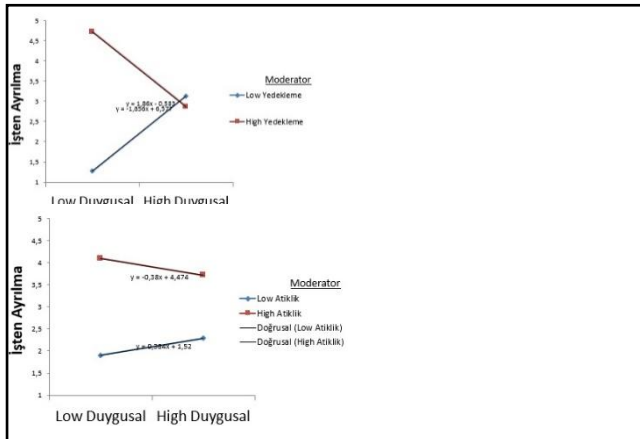
Grafik 1’de örgütsel dayanıklılık alt boyutlarının bilişsel Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkideki düzenleyici rolü verilmektedir.

Grafik 1. Bilişsel Covid-19 Risk Algısının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Dayanıklılık Alt Boyutlarının Düzenleyici Etkisi

Grafik 1’de görüldüğü üzere bilişsel Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide örgütsel dayanıklılık değişkeni pozitif yönlü bir etkiye bulunarak, bilişsel risk algısı arttıkça eş zamanlı olarak azalan işten ayrılma niyetinin artmasını sağlamaktadır. Bir diğer ifadeyle örgüt çalışanlarının yüksek bilişsel Covid-19 riski algılarına bağlı olarak azalan işten ayrılmaya yönelik tutumları örgütsel dayanıklılık aracılığıyla artmaktadır.

Grafik 2’de örgütsel dayanıklılık alt boyutlarının duygusal Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide düzenleyici rolü verilmektedir.

Grafik 2. Duygusal Covid-19 Risk Algısının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Dayanıklılık Alt Boyutlarının Düzenleyici Etkisi

Grafik 2’de görüldüğü üzere duygusal Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide örgütsel dayanıklılık değişkeni negatif yönlü bir etkiye bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle yüksek duygusal risk algısına bağlı olarak artan işten ayrılma niyeti, örgütsel dayanıklılık algısı aracılığıyla azalmaktadır. Örgüt çalışanlarının duygusal Covid-19 riskini yüksek düzeyde algılamaları işten ayrılarak bu riskten uzaklaşma davranışı göstermelerine neden olmaktadır. Ancak çalışılan örgütün dayanıklılığına olan güvenin artması işten ayrılma davranışında azalmaya neden olmaktadır.

Sonuç olarak örgütsel dayanıklılık değişkeninin bilişsel ve duygusal Covid-19 risk algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide düzenleyici rolü olduğu bulgusuna ulaşılarak **H5 hipotezi kabul edilmiştir**. Tablo 9’da araştırma hipotezlerinin kabul ve red durumları görülmektedir.

Tablo 9. Araştırma Hipotezlerinin Kabul/Red Sonuçları

	Kabul	Red
H1 Hipotezi		✓
H2 Hipotezi	✓	
H3 Hipotezi	✓	
H4 Hipotezi	✓	
H5 Hipotezi	✓	

SONUÇ

Etkisi halen devam eden Covid-19 pandemisinin bireyler ve örgütler üzerinde uzun süren ve etkisi gittikçe artan sosyal ve ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Toplumların ekonomik yapısının temelini oluşturan örgütler ve sosyal yaşamın önemli bir unsuru olan iş yaşamı, pandemi döneminde kısmi ve uzaktan çalışma gibi farklı yöntemler aracılığıyla değişime uğramıştır. Bu nedenle bilişim sektörüne duyulan ihtiyaç katlanarak artmış, temel bireysel ihtiyaçlardan örgütsel amaçlara kadar geniş bir yelpazede hayati önem kazanmıştır.

Örgütlerin en değerli varlıkları arasında gösterilen insan kaynağının salgın hastalık riski karşısında hissettiği bilişsel ve duygusal kaygı düzeyleri performansı, verimliliği ve dolayısıyla karlılık ve sürdürülebilirliği etkileyebilmektedir. Covid-19 pandemisinin etkilerinin

henüz tamamen ortadan kalkmaması nedeniyle söz konusu riske maruz kalma süresi uzamakta ve kaygı düzeyi artabilmektedir.

Pandemi gibi zorlu dönemlerde bireylerin kendilerini emniyette hissetmesi kaygı seviyesini azaltarak işe devam oranlarının ve örgütsel performansın artmasına etkide bulunabilmektedir. Sağlık koşullarının yanı sıra ekonomik koşullar açısından da çalışanların kendini güvende hissetmesi önem arz etmektedir. Pandemi döneminde birçok örgüt faaliyetlerini sonlandırmış ya da azaltmak durumunda kalmıştır. Belirli dönemlerde maaş verilememesi ya da maaşlarda kesintiye gidilmesi gibi yöntemlere başvurulmuştur. Bireyin, çalıştığı örgütün pandemi koşullarında dayanamayarak faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalacağı düşüncesine sürekli maruz kalması, önemli bir stres unsuru olarak durumluk kaygı seviyesini artırabilmektedir.

Covid-19 risk algısı ve işsiz kalma ihtimali gibi stres unsurlarının neden olduğu durumluk kaygı düzeyi işten ayrılma sonucunu doğurabilmektedir. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde pandeminin etkisiyle 2021 yılında başlayan büyük istifa 'Great Resignation' adlı işten ayrılma hareketinin küresel boyutta yayılmaya başlaması bu duruma örnek gösterilebilmektedir. Covid-19 pandemisinin sosyal ve ekonomik yaşamda neden olduğu değişimler, iş hayatında evden çalışmaya dönüşmesiyle farklı bir yaşam tarzına alışılması, işsiz kalma kaygısı ve bireylerin kendilerinin ve yakınlarının sağlığını tehlikeye atmadan duydukları endişe gibi etkenler büyük istifa hareketinin nedenleri arasında sıralanabilmektedir. Söz konusu etkenler bireysel sorgulamalara yol açarak yaşam tarzını değiştirme niyeti doğurabilmektedir.

Bu dönemde örgütlerin kârlılık ve sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmesi için değerli insan kaynağının bireysel ve örgütsel kaygılarının mümkün olduğunca azaltılması önem arz etmektedir. Örgütsel dayanıklılık olarak ifade edilen örgütlerin zorlu koşullar karşısında varlığını devam ettirebilme yeteneği, bireylerin kaygı seviyeleri üzerinde etkili olarak işe devamsızlık ya da işten ayrılma niyeti gibi unsurlar üzerinde azaltıcı bir etkide bulunabilmektedir. Özellikle bilişim sektörü çalışanlarına pandemi döneminde yüklenen ağır sorumluluklar, iş yükünün artması, sürekli değişen çevresel koşullar nedeniyle örgütün faaliyetlerine devam edebileceğine dair net bir bilgiye ulaşamaması, yoğun çalışma ortamında kendisinin ya da yakınlarının sağlığını tehlikeye atabileceği düşüncesi gibi faktörler kaygı seviyesini ve dolayısıyla işten ayrılma niyetini artırabilmektedir. Çalıştıkları örgütün sağlamlık, yedekleme, beceri ve atiklik konularında dayanıklılık gösterdiğini düşünen bireylerin işten ayrılma niyetiyle belirli bir ölçüde azalabilmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular çalışmanın hipotezlerini büyük ölçüde desteklemektedir. Özellikle bilişim sektörü çalışanlarının duygusal Covid-19 risk algılarının işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde bir

etkisi olduğu görülmüştür. Duygusal risk algısı bir anlamda endişe duygusunu ifade etmektedir. Bu nedenle bireylerin pandemiye bağlı sağlık konuları ve ekonomik koşullar hakkında hissettikleri endişe düzeyinin işten ayrılma niyeti üzerinde etkili olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Bilişsel Covid-19 risk algısının ise işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönde ancak önemli sayılmayacak düzeyde bir etkisi olduğu saptanmıştır. Esasen bilişsel algı düzeyi arttıkça işten ayrılma niyetinin azalmasını beklemek tutarlı bir çıkarımdır. Aşılama oranlarının ve toplumsal bilinçlenme düzeyinin artması vb. bilişsel algıya dönük uygulamalar bireyin kendini güvende hissetmesini sağlayan etkenler olarak kabul edilebilmektedir. Bu durumun bireylerin işe devam kararı alması üzerinde etkili olması beklenmekteyken bilişim sektörü çalışanlarının bu yönde bir tutum geliştirmedikleri saptanmıştır. Bu sonucu, bilişim sektörü çalışanlarının faaliyetlerini uzaktan yürütebilmesi nedeniyle, kendilerini salgından koruyabilecek imkanlarının olmasına bağlamak mümkündür.

Bilişsel Covid-19 risk algısının durumluk kaygı üzerinde negatif yönde bir etkisi bulunduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle bilişim sektörü çalışanlarının salgınla ilgili bilimsel gelişmelere ve yetkili kurumlarca alınan önlemlere dair algıları olumlu yönde arttıkça duyarlılıkları azalmaktadır.

Duygusal Covid-19 risk algısının durumluk kaygı üzerinde pozitif yönde bir etkisi bulunduğu saptanmıştır. Bilişim sektörü çalışanlarının sağlık ve ekonomi konularında hissettikleri endişe duygusu arttıkça durumluk kaygı seviyeleri de artış göstermektedir.

Öte yandan durumluk kaygı değişkeninin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Pandemi döneminde artan iş yüküne ve örgütün faaliyetlerine devam edeceğine dair belirsizliğe bağlı olarak maruz kaldıkları stres unsuru, durumluk kaygı düzeyinin işten ayrılma niyeti üzerinde etkili olmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde Covid-19 riskinin işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde durumluk kaygının aracılık rolü pozitif yönde ancak önemsiz sayılabilecek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu durum esasen durumluk kaygının sonraki çalışmalarda bağımsız değişken olarak araştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Hem duygusal Covid-19 risk algısının hem de durumluk kaygının pandemi özelinde benzer temellere dayanması aracılık etkisinin azalmasına neden olmaktadır.

Son olarak bilişim sektörü çalışanlarının örgütsel dayanıklılık algısının Covid-19 riskine bağlı işten ayrılma niyetleri üzerinde düzenleyici bir etkisi olduğu görülmüştür. Bireylerin bilişsel risk algısı arttıkça azalan işten ayrılma niyeti örgütün faaliyetlerine devam edebileceğine dair inancın artmasıyla birlikte artmaktadır. Bu noktada önemli olan bir düşünce bilişim sektörü çalışanlarına yurt içi ve dışından gelen talebin pandemiyle birlikte artmasıdır. Çalışılan örgütün pandemi döneminde

ayakta kalabileceğine dair inancın artması durumunda, yüksek talep gören bilişim sektörü çalışanlarının daha iyi maaş ve sosyal haklar elde etmek amacıyla iş değiştirmek istemesi olasıdır. Bir diğer ifadeyle bu durumu kaygı nedeniyle iş bırakmak yerine, sektördeki örgütlerin ayakta kalacağı inancıyla, çevredeki fırsatları değerlendirmek üzere iş değiştirmek şeklinde açıklamak mümkündür.

Ayrıca duygusal Covid-19 risk algısı artıkça, bir diğer ifadeyle sağlık ve ekonomi konularında duyulan endişe düzeyi artıkça eş zamanlı olarak artan işten ayrılma niyeti, örgütün faaliyetlerine devam edebileceği inancına sahip olunması durumunda azalmaktadır. Bu durum bilişim sektörü çalışanlarının bünyesinde buldukları örgütün dayanıklılığına olan güveni ifade etmektedir.

Sonuç olarak, günümüzde küreselleşmenin etkisiyle, pandemi gibi ticari faaliyetleri beklenmedik bir hız ve büyüklükte sekteye uğratan krizler, tüm ülke ekonomilerini derinden etkilemektedir. Bu tür dönemlerde ülkelerin ekonomik gücü örgütlerin dayanıklılığı ile belirlenmektedir. Bir örgütün dayanıklılığı ise finansal yapısı, çalışanlarının bilgi düzeyi ve yeniliklere açıklığı gibi birçok faktörün bileşiminden meydana gelmektedir.

Bununla birlikte bir örgütü oluşturan asıl unsur ortak bir amaç doğrultusundan bir araya gelen bireylerdir. Çevik, vizyoner, yenilikçi ve çevredeki değişimlere kolay uyum sağlayabilen çalışanlara sahip örgütler, hem rekabet edebilme avantajı sağlayabilmekte hem de zorlu dönemlerde varlıklarını sürdürebilmektedir.

İnsanoğlu doğası gereği kendini güvende hissettiğinde daha üretken bir tavır sergilemektedir. Dolayısıyla çalışanlarının kendini güvende hissetmesi, bir örgütün başarısı için kritik önem taşımaktadır. Kaygı düzeyi yüksek olan çalışanların örgüte sundukları katkı azalabileceği gibi kendilerini daha güvende hissedecekleri ve güçlü olduğuna inandıkları örgütlere gitmek istemeleri de olasıdır. Böyle bir durumda örgütler yetmiş değerli işgücünü ellerinden kayırarak sürdürülebilirliklerini tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle örgütlerin kriz planlamaları yaparak gelecekte karşılaşılabilecekleri büyük ölçekli problemlere hazırlıklı olması gerekmektedir.

Bu kapsamda başta çevikliği sağlamak üzere hızlı karar alma mekanizmalarının kurulması, teknolojik altyapı yatırımlarının artırılması, alternatif üretim ve pazarlama tekniklerinin araştırılarak örgüt hafızasına eklenmesi ve kriz yönetiminde deneyimli kişilerin örgüte kazandırılması gibi faaliyetler yarar sağlayabilecektir. Öte yandan örgüt çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleri için işyeri emniyetinin sağlanması, sağlık ve hijyen koşullarına riayet edilmesi, düzenli, doğru ve eksiksiz bilgilendirme yapılması, finansal durum hakkında açık olunması gibi konulara dikkat edilmesi önem taşımaktadır. Aksi durumda, pandemi gibi uzun süren ve yıkıcı etkileri olan dönemler tekrarlandıkça, çalışanların kaygı düzeyleri yüksek kalmaya devam edecektir. Özellikle bilişim sektörü çalışanları gibi

pandemi döneminde iş yükü ve topluma karşı sorumlulukları büyük ölçüde artan kişilerin, yüksek kaygı seviyesi nedeniyle iş bırakma ya da örgütün dayanıklılığının az olduğuna inanmaları nedeniyle iş değiştirme davranışı sergilemeleri mümkündür.

Bu nedenle gelecekteki çalışmalarda araştırmacıların, uzun süren pandemiye bağlı olarak bireylerde kalıcı hale gelebilecek sürekli kaygı değişkenini araştırması ve pandemi sona erdiğinde bilişim sektörü çalışanlarının iş değiştirme hareketliliğini ortaya koyması literatüre katkı sağlayacaktır. Gelecekte post-pandemi olarak ifade edilebilecek bir dönemde, birçok örgütün faaliyetlerinin ve çalışma koşullarının köklü değişimlere uğradığı daha net bir şekilde gözlemlenebilecektir.

Bu nedenle çeviklik, çevreye adaptasyon ve örgütsel dayanıklılık gibi unsurların çalışanların işten ayrılma niyetine etkisinin hizmet, üretim, havacılık gibi farklı sektörlerde incelenmesi sektörde ve akademik çevrede ilgili kişilere katkıda bulunabilecektir.

Yazarların Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş T. A.; Türkmendağ, Z. (2020), "Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler", İşletme Araştırmaları Dergisi, 12 (3): 3246-3260.
- Akhtar, A.; Naheed, K.; Akhtar, S.; Farooq, U. (2018), "Impact of Job Stress on Employees' Job Satisfaction: An Empirical Study of Private Banksof Pakistan", Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS), 38(1): 137-151.
- Albright, J. J.; Park, H. M. (2009), "Confirmatory Factor Analysis Using Amos, LISREL, Mplus, and SAS/STAT CALIS. Working Paper", The University Information Technology Services (UITS) Center for Statistical and Mathematical Computing, Indiana University.
- Alkın, R. C. (2017), "Ulrich Beck'in Risk Toplumuna Kavramsallaştırması Ekseninde Toplumsal Kontrolün Dönüşümüne Giriş Denemesi", Medeniyet ve Toplum, 1(1): 35-54.
- Artan, T.; Karaman, M.; Atak, I.; Cebeci, F. (2020), "Covid-19 Salgınına Yönelik Algı ve Tutumları Değerlendirme Ölçeği'nin Değerlendirilmesi", Sosyal Çalışma Dergisi, 4(2): 101-107.
- Bae, S. Y.; Chang, P. J. (2020), "The Effect of Coronavirus Disease-19 (Covid-19) Risk Perception on Behavioural Intention Towards 'Untact' Tourism in South Korea During The First Wave Of The Pandemic (March 2020)", Current Issues in Tourism, 1-19.
- Baydemir, M. B. (2020), "Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlerin Karşılaştırmalı Analizi", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Baykal, E. (2020), "Covid- 19 Bağlamında Psikolojik Dayanıklılık, Kaygı ve Yaşam Doyum İlişkisi", IJSES- International Journal of Social and Economic Sciences, 10(2): 68-80.
- Bergstrom, R. L.; McCaul, K. D. (2004), "Perceived Risk and Worry: The Effects of 9/11 on Willingness to Fly", Journal of Applied Social Psychology, 34(9): 1846-1856.
- Bibby, C.L., (2008), "Should I Stay or Should I Leave? Perceptions of Age Discrimination, Organizational Justice and Employee Attitudes on Intentions to Leave", Journal of Applied Management and Entrepreneurship, 13(2): 63-86.
- Bircan, H.; Karagöz, Y.; Kasapoğlu, Y. (2003), "Ki-Kare ve Kolmogorov Smirnov Uygunluk Testlerinin Simulasyon ile Elde Edilen Veriler Üzerinde Karşılaştırılması", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1): 69-80.
- Boksberger, P. E.; Bieger, T.; Laesser, C. (2007), "Multidimensional Analysis of Perceived Risk in Commercial Air Travel", Journal of Air Transport Management, 13(2): 90-96.
- Bozkurt, B.; Eğrilmez, S.; Şengör, T.; Yıldırım, Ö.; İrkeç, M.; (2020), "The COVID-19 Pandemic: Clinical Information for Ophthalmologists", Turk J Ophthalmol, 50: 59-63.
- Cammann, C.; Fichman, M.; Jenkins, D. ve Klesh, J. (1979), "The Michigan Organizational Assessment Questionnaire", 71-138.
- Canbaz, S. (2001), Samsun Çıraklık Eğitim Merkezi'ne Devam Eden Çırakların Sosyo - Demografik, Çalışma Yaşamı Özelliklerinin ve Durumluk -Sürekli Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi ". 19 Mayıs Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Christopher, M.; Peck, H. (2004), "Building the Resilient Supply Chain", Int. J. Logist. Manage, 15: 1-14.
- Cihanyurdu, İ.; İlbasmış, Ç.; Toksoy, A.; Ünver, H.; Rodopman Arman, A. (2021), "COVID-19 Salgınında Ergenlerin Geleceğe Yönelik Kaygı ve Umut Düzeyleri", Turk J Child Adolesc Ment Health, 28(Suppl 1): 19-26.
- Çiçek, B.; Almalı, V. (2020), "COVID-19 Pandemi Sürecinde Kaygı Öz-Yeterlilik ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki: Özel Sektör ve Kamu Çalışanları Karşılaştırması", Turkish Studies, 15(4): 241-260.
- Çoban Kumbalı, H. (2018), "Örgüt Yapısına Göre Bilgi Yönetimi ve Örgütsel Dayanıklılık İlişkisi", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Çuvadar, A.; Özcan, H.; Arıkan, M. G.; Ateş, S. (2020), "COVID-19 Tanılı Gebede Postpartum Kaygı Düzeyi: İki Olgu Sunumu", Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 3(3): 297-301.
- Dilekçi, Ü.; Sezgin Nartgün, Ş. (2020), "Öğretmenlerin Algıladıkları Uyumsal Performans Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik-Güvenirlik ve Betimsel Analiz", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35(2): 448-465.
- Dillard, A. J.; Ferrer, R. A.; Ubel, P. A.; Fagerlin, A. (2012), "Risk Perception Measures' Associations With Behavior Intentions, Affect, and Cognition Following Colon Cancer Screening Messages", Health Psychology, 31(1): 106-113.
- European Commission, (2021), The Sectoral Impact of The Covid-19 Crisis, Economic And Financial Affairs, Investment, Growth and Structural Reforms Economics of Structural Reforms and Investment, Brussels, 03/03/2021, [eg-note-sectoral-impact_fin.pdf \(europa.eu\)](#) (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
- European Parliament, (2021), Impacts of the COVID-19 pandemic on EU industries, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, Mart 2021, [Impacts of the COVID-19 pandemic on EU industries \(europa.eu\)](#) (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Genç, A. (2014), "Psikolojik Dayanıklılığın Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Görgül Bir Araştırma", Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- George, D.; Mallery, M. (2010), SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10. Baskı), Boston: Pearson.
- Gittel, J. H.; Cameron, K.; Lim, S. ve Rivas, V. (2006), "Relationships, Layoffs, and Organizational Resilience Airline Industry Responses to September 11". J. Appl. Behav. Sci., 42: 300-329.
- Gruß, C.; Chugani, S.; Lay, C.; Galper, D.; Meuter, C. (2021), Lessons in Resilience from Companies That Were Down but Never Out. Boston Consulting Group", 30 Temmuz 2021, [Lessons in Resilience from Companies That Were Down but Never Out | BCG](#) (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Göksu, Ö.; Kumcağız, H. (2020), "Covid-19 Salgınında Bireylerde Algılanan Stres Düzeyi ve Kaygı Düzeyleri", Turkish Studies, 15(4): 463-479.
- Güler, O.; Hatırnaz, Ş. (2020), "Türkiye'de COVID-19 Salgınından Önce ve Sonra Doğum için Başvuran Gebelerde Antenatal Kaygı Seviyelerinin Karşılaştırılması", Perinatoloji Dergisi, 28(2):108-112.

- Gümüşgöl, C.; Ersoy, A.; Gümüşgöl, O. (2020), "Amatör ve Profesyonel Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygılarının İncelenmesi- Yönelimsel Karar Boyutu", *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(S11): 26-37.
- Gürbüz, S.; Bekmezci, M. (2012), "İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Bilgi İşçilerinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Duygusal Bağlılığın Aracılık ve Düzenleyicilik Rolü", *Istanbul University Journal of the School of Business*, 41(2): 189-213.
- Hair Jr., J. F.; Anderson, R. E.; Tatham, R. L.; Black, W. C. (1998), *Multivariate Data Analysis with Readings*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Kaiser, H. F. (1974), "An index of factorial simplicity". *Psychometrika*, 39: 31-36.
- Kara, H.; Acet, M. (2012), "Spor Yöneticilerinde: Durumluk Kaygısının Otomatik Düşünceler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi". *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(4): 244-258.
- Kara, O. S.; Büyüklüoğlu, G.; Büyüklüoğlu, N.; Gül, S.; Çelebi, M.; Kaya, H. (2021), "Professional Athletes Have Higher Anxiety Levels During COVID-19 Outbreak Compared To Recreational Athletes And Sedentary People", *Turk J Sports Med.*, 56(2): 73-80.
- Karabulut, E. O.; Atasoy, M.; Kaya, K.; Karabulut, A. (2013), "13-15 Yaş Arası Erkek Futbolcuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Farklı Değişkenler Bakımından İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1): 243-253.
- Karadağ Ak, Ö.; Diken, A. (2020), "İş Tatmini ve Kaygı Düzeyinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Banka Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14 (2): 175-204.
- Kaya, E. (2010), "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Sağlık Personeli Üzerinde Bir Uygulama", *Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Koçel, T. (2018), *İşletme Yöneticiliği Genişletilmiş 17. Baskı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Künü, B. (2020), "Günümüz Rekabet Ortamında Kurumsallaşmanın Örgütsel Dayanıklılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Lee, A. V.; Vargo, J. ve Seville, E. (2013), "Developing a Tool to Measure and Compare Organizations' Resilience", *Natural Hazards Review*, 14: 29-41.
- McCann, J. (2004), "Organizational Effectiveness: Changing Concepts for Changing", *Human Resource Planning*, 27(1), 42-50.
- McKinsey, (2020), *İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye'nin Yetenek Dönüşümü*, 13 Ocak 2020, [İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye'nin Yetenek Dönüşümü](#) (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Mowday, R. T.; Porter, L. W.; Steers, R. M. (1982), *Employee-Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism and Turnover*, New York: Academic Press.
- Oğuzlar, A. (2004), "Hiyerarşik Logaritmik Doğrusal Modeller Arasından En Uygun Modelin Seçimi", *Öneri*, 6 (21): 235-245.
- Öner, N.; Le Compte, A. (1985), *Durumluk- Sürekli Kaygı Envanteri Elkitabı (Manual For State- Trait Anxiety Inventory)*, İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Öztürk, R. (2020), "Küresel Salgınlarının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği", (ed.) Şeker, M.; Özer, A.; Korkut, C, *Yeni Normal Dönemde Pandemi ile Mücadele Politikaları ve Hazırlık Çalışmaları*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık Tesisleri.
- Özyurt, G.; Öztürk, Y.; Kanık, A.; Oral, E.; Aslankaya, Z. D.; Görmez, V.; İnal, N. (2021), "COVID-19 Pandemi Günlerinde Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Asistanlarının Anksiyete Düzeyi", *Turk J Child Adolesc Ment Health*, 28(Suppl 1): 9-13.
- Pehlivanlı, D. (2021), *Türkiye Risk Raporu*. GRC Management, [FileHandler2.ashx \(istanbul.edu.tr\)](#) (Erişim Tarihi: 02.01.2022).
- Peter, J. P.; Ryan, M. J. (1976), "An Investigation of Perceived Risk at the Brand Level", *Journal of Marketing Research*, 13(2): 184-188.
- Rigdon, E. E. (1995), "A Necessary and Sufficient Identification Rule for Structural Models Estimated in Practice", *Multivariate Behavioral Research*, 30(3): 359-383.
- Rohwerder, B. (2020), *Secondary Impacts of Major Disease Outbreaks in Low- And Middle-Income Countries*, K4D Helpdesk Report 756, Brighton, UK: Institute of Development Studies.
- Sakaoğlu, H. H.; Orbatu, D.; Emiroğlu, M.; Çakır, Ö. (2020), "Covid-19 Salgını Sırasında Sağlık Çalışanlarında Spielberger Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyi: Tepecik Hastanesi Örneği", *Tepecik Eğitim. Ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30(Ek sayı): 1-9.
- Samancıoğlu, M.; Bağlıbel, M.; Bindak, R. (2015), "Liderlik Yoğunluğu Envanterinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 132-144.
- Scott, C. R.; Connaughton, S. L.; Maguire, K. (1999), "The Impacts of Communication and Multiple Identifications on Intent to Leave", *Management Communication Quarterly*, 12(3): 400-435.
- Sjöberg, L. (1998), "Worry and Risk Perception", *Risk Analysis*, 18(1): 85-93.
- Sopiah; Sangadji, E. M. (2020), "The Effect of Job Stress on Turnover Intention through Job Satisfaction of Government Commercial Bank Employees", *International Conference on Islam, Economy, and Halal Industry, 2020*, 66-82.
- Spielberger, C. D.; Gorsuch, R. L.; Lushene, R. E. (1970), *STAI Manual*, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- SurveyMonkey (2022), [Örnek Boyutu Hesaplayıcı: Örnek Boyutlarının Anlaşılması | SurveyMonkey](#), (Erişim Tarihi: 08.11.2022).
- Sutcliffe, K. M.; Vogus, T. J. (2003), "Organizing for Resilience", ed. Cameron, K. S.; Dutton, J. E.; Quinn, R. E., *Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline*, Berrett-Koehler, 94-110.
- Şen, Y.; Erdağ, T. (2021), "Hava Yolu Taşımacılığı Sektörü Gelişim Evrelerinin Pest Analizi ile Değerlendirilmesi: 5 Dönem + Covid- 19 Pandemi Süreci Dönemi Kapsamında Bir İnceleme", *TroyAcademy*, 6(2): 422-461.
- Şevik, Ü. (2020), "Algılanan Örgütsel Politika ile Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İşten Ayrılma Niyeti ve Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Afyonkarahisar Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63: 206-227.
- Şevgin, H.; Çetin, B. (2017), "Eğitim Araştırmalarında Güç Analizi ve Bir Uygulama", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of EducationFaculty)*, 14(1): 1462-1480.

- Şirin, A.; Kavak, O.; Ertem, G. (2003), "Doğumhane Stajına Çıkan Öğrencilerin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi", C. Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 7(1): 27-32.
- Tett, R. P.; Meyer, J. P. (1993), "Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, And Turnover: Path Analyses Based On Meta-Analytic Findings", Personnel Psychology, 46(2): 259-293.
- Thun, J. H.; Drüke, M.; Hoenig, D. (2011), "Managing Uncertainty: An Empirical Analysis of Supply Chain Risk Management in Small and Medium-Sized Enterprises", International Journal of Production Research, 49(18): 5511-5525.
- Tierney, K. J. (2003), Conceptualizing And Measuring Organizational And Community Resilience: Lessons From The Emergency Response Following The September 11, 2001 Attack on the World Trade Center, Preliminary Paper 329, University of Delaware Disaster Research Center.
- Tönbul, Ö. (2020), "Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sonrası 20-60 Yaş Arası Bireylerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", Humanistic Perspective, 2(2), 159- 174.
- Tübider (2020), Koronavirüs'ün (COVID-19) Bilişim Sektörüne Etkileri, 04.05.2020, [TUBIDER-COVID-19-RAPORU-200504.pdf](#) (Erişim Tarihi: 16.12.2021).
- Tübitak, (2021), Covid-19 ve Toplum. Salgının Sosyal, Ekonomik ve Beşeri Etkileri Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler, [covid 19 ve toplum salgının sosyal beseri ve ekonomik etkileri sorunlar ve cozumler.pdf](#) (tubitak.gov.tr) (Erişim Tarihi: 16.12.2021).
- TÜİK, (2021), Türkiye İstatistik Kurumu, "Ücretli Çalışan İstatistikleri", Kasım 2021, [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](#).
- Ulrich Pickert Training, (2019), Was Ist Organisationale Resilienz?, 23 Mart 2019, <https://up-training.de/was-ist-organisationale-resilienz> (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- Uzuntarla, Y.; Uğrak, U.; Cihangiroğlu, N. (2016), "Sürekli Kaygı ile Atılabilirlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(42): 1704-1711.
- Varol, G.; Tokuç, B. (2020), "Halk Sağlığı Boyutuyla Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin Değerlendirilmesi", Namık Kemal Tıp Dergisi, 8(3): 579-594.
- Vlek, C.; Stallen, P. J. (1980), "Rational and Personal Aspects of Risk", Acta Psychologica, 45(1-3): 273-300.
- WHO, (2022), World Health Organization, COVID-19 Weekly Epidemiological Update Edition 75, 18 Ocak 2022, Global Overview, [Weekly epidemiological update on COVID-19 - 18 January 2022 \(who.int\)](#) (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Wicker, P.; Filo, K.; Cuskelly, G. (2013), "Organizational Resilience of Community Sport Clubs Impacted by Natural Disasters", Journal of Sport Management, 27: 510-525.
- Yaşloğlu, M. M. (2017), "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması", Istanbul Business Research, 46: 74-85.
- Yazıcıoğlu, İ.; Kızanıklı, M. M. (2018), "The Effects of Trait Anxiety on the Intention of Leaving and Burnout of Restaurant Employees", Turizm Akademik Dergisi, 5(1): 238-250.
- Yıldız, E.; Yeniçeri, E. N.; Öngel, K. (2019), "Durumluk-Sürekli Kaygı Ölçeğinin (STAI-TX) Rastgele Seçilmiş Bireylerde Uygulanması ve Sonuçlar", Smyrna Tıp Dergisi, 1: 19- 24.
- Yukongdi, V.; Shrestha, P. (2020), "The Influence of Affective Commitment, Job Satisfaction and Job Stress on Turnover Intention: A Study of Nepalese Bank Employees", Review of Integrative Business and Economics Research, 9(1): 88-98.
- Yüksel, D.; Yabana Kiremit, B.; Aydın, G. Z. (2021), "Organizational Resilience Perception Of Health Care personnel During The Covid-19 Pandemic", Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(1): 79-91.
- Yüksel, T. (2019), SPSS ile İstatistiksel Veri Analizi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İstatistik Bölümü, <https://avys.omu.edu.tr/public/yukselt/İPP4> (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

EXTENDED ABSTRACT

The presence of adverse environmental conditions such as pandemics, floods, and earthquakes may have a negative impact on the sustainability of organizations. The Covid-19 pandemic, which is still in effect all over the world, has deeply affected organizations in almost every sector and threatened human resources.

With the economic consequences of the pandemic and the increasing anxiety level of people getting Covid-19 disease day by day, partial or full remote work has been started in many sectors. In this period, the need for technological infrastructure increased, and the information sector had important duties in almost all areas of social and economic life. This may have led to an increase in workload and stress levels of sector employees. In addition, as the pandemic prolongs, the belief of the employees in the sector that the organizations they work for can continue their activities may decrease, and this may have caused state anxiety. As a final, the anxiety levels of the employees, which they develop due to the risk perception of Covid-19, and the thoughts about the resilience of the organization they work for, can combine with state anxiety, which may trigger the intention to leave.

The aim of study is to measure the Covid-19 anxiety levels, organizational resilience perceptions, state anxiety levels, and intention to leave the job of the employees in the IT sector in Turkey. The hypotheses were tested with a questionnaire covering 267 people working in the IT sector in Turkey at different job levels, and the obtained data were analyzed using the SPSS 22 and AMOS 24 statistical package programs.

According to the results of the research, the effect of cognitive Covid-19 risk perception on intention to leave is negative ($\beta = -0.08$, $p < 0.05$). In fact, it is a consistent inference to expect the intention to leave the job to decrease as the cognitive perception level increases. Increasing vaccination rates and awareness in the community, continuing cure studies, etc. may be expected that while the precautions for cognitive perception can be effective on the decision of continuing to the job by making the individual feel safe. However, it has been determined that the IT sector employees do not develop an attitude in this direction. The main reason for this is that since the IT sector employees can carry out their activities remotely, they have the opportunity to protect themselves from the pandemic without involving with social life.

The affective Covid-19 risk perception ($\beta = 0.11$, $p < 0.05$) on intention to leave is positive. Affective risk perception, in a sense, expresses the feeling of concern. For this reason, it can be concluded that the level of anxiety that individuals feel about health issues and economic conditions related to the pandemic is effective on their intention to leave.

It has been found that cognitive Covid-19 risk perception has a negative effect on state anxiety ($\beta = -0.141$, $p < 0.05$), while affective Covid-19 risk perception ($\beta = 0.067$, $p < 0.05$) has a positive effect. In other words, as the perceptions of IT employees regarding the scientific developments related to the pandemic and the measures taken by the authorized institutions increase positively, their sensitivity decreases. As employees concerns about health and the economy increase, their state anxiety levels also increase.

The effect of state anxiety on intention to leave is positive ($\beta = 0.440$, $p < 0.01$). The mediating effect of state anxiety between Covid-19 risk perception and intention to leave is low-level positive ($\beta = 0.083$ - $\beta = 0.044$, respectively). The stress factor that the IT sector employees are exposed to due to the increase in the workload and the uncertainty that the organization can continue its activities during the pandemic period has caused the level of state anxiety to affect the intention to leave. Likewise, the mediating role of state anxiety in the effect of Covid-19 risk on intention to leave was positive, but at a level that can be considered insignificant. This situation essentially indicates that the effect of state anxiety on intention to leave the job as an independent variable with or without Covid-19 risk perception in future studies should be investigated. The fact that both the affective Covid-19 risk perception and state anxiety are based on similar foundations in the pandemic causes the mediating effect to decrease.

Finally, it has been concluded that organizational resilience perception positively regulates the decreased intention to leave while cognitive risk perception increases, and negatively regulates the increased intention to leave while affective Covid-19 risk perception increases. As the cognitive risk perception, which appeals to the mental perception of individuals, decreases the intention to leave the job increases with the increase in the belief that the organization can continue its activities. An important consideration at this point is the increase in domestic and foreign demand for IT sector employees with the pandemic. If the IT employees believe that organizations can survive the difficult conditions of the pandemic, it is possible that high-demand IT sector workers will willing to change workplaces to obtain better salaries and benefits. On the other hand, as the affective Covid-19 risk perception increases, the intention to leave the job decreases by the increasing belief the organization will continue its activities. This situation expresses the trust of the IT sector employees in the resilience of the organization.

ÖLÇEKLER

Covid- 19 Risk Algısı Ölçeği:

1-Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum

İnsanların Covid-19' a yakalanma olasılığının yüksek olduğunu düşünüyorum.

Diğer insanlara kıyasla Covid-19' a yakalanma olasılığımın yüksek olduğunu düşünüyorum.

İnsanların Covid-19' a yakalanma olasılığının diğer hastalıklara göre yüksek olduğunu düşünüyorum. Covid-19' a yakalanarak ölme olasılığının yüksek olduğunu düşünüyorum.

Covid-19 virüsüne temas etme olasılığından endişe duyuyorum.

Ailemin Covid-19 virüsüyle temas etmesinden endişe duyuyorum.

Çalıştığım yerde Covid-19 görülmesinden endişe duyuyorum.

Covid-19' un bir sağlık problemine sebep olmasından endişe duyuyorum.

Kaygı Seviyesi Ölçeği:

1-Hiç, 2- Biraz, 3- Çok, 4- Tamamiyle

Çalışma ortamımda kendimi sakin hissediyorum

Çalışma ortamımda kendimi emniyette hissediyorum

Çalışma ortamımda sinirlerim gergin

Çalışma ortamımda pişmanlık duygusu

Çalışma ortamımda huzur içindeyim

Çalışma ortamımda hiç keyfim yok

Başıma geleceklerden endişe ediyorum

Kendimi dinlenmiş hissediyorum

Çalışma ortamımda kaygılıyım

Çalışma ortamımda kendimi rahat hissediyorum

Çalışma ortamımda halimden

Çalışma ortamımda endişeliyim

Çalışma ortamımda heyecandan kendimi şaşkına dönmüş hissediyorum

Çalışma ortamımda sevinçliyim

Çalışma ortamımda keyfim yerinde

Örgütsel Dayanıklılık ölçeği:

1-Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum

Şirketimiz, beklenmedik olayların etkileriyle başa çıkabilir.

Şirketimiz, dışarıdan gelen baskılara dayanabilir

Şirketimiz, zorluklarla baş edebilir.

Şirketimiz, odak noktasını kaybetmeksizin stresli durumların üstesinden gelebilir.

Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında hizmetlerini sunmaya devam edebilir

Şirketimiz, kendi imkanlarını kullanamadığında alternatif imkanları kullanabilir

Şirketimiz, iç kaynaklarını düzenli olarak değerlendirerek ilgili yerlere tahsis edebilir/dağıtabilir.

Şirketimiz, pozisyonlar arasında birbirini gönüllü olarak ikame eden çalışanlara sahiptir.

Şirketimiz, kendi ekipmanları kullanılmadığı zaman onun yerine kullanılabileceği başka ekipmanları ikame eder.

Şirketimiz, beklenmeyen olaylar sırasında faaliyetlerini sürdürürebilmek için alternatif seçenekler kullanabilir.

Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında yapılacak işleri öncelik sırasına koyabilir

Şirketimiz, çeşitli kaynaklardan gelir elde edebilir.

Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında kaynakları harekete geçirebilir. (finansal-fiziksel kaynaklar vb.)

Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında faaliyetlerini sürdürürebilmek için yeterli düzeyde yedek kaynak bulundurabilir.

Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında sorunları teşhis edebilir.

Şirketimiz, gerektiğinde diğer şirketlerden destek alabilir. *

Şirketimiz, hedeflerine zamanında ulaşabilir.

Şirketimiz, değişen koşullara hızla uyum sağlayabilir.

Şirketimiz, önceliklerini zamanında yerine getirebilir.

Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında hizmetlerini hızlı bir biçimde eski kapasitesine geri getirebilir.

Şirketimiz, işleri aksatan olaylara hızlı bir biçimde karşılık verebilir.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği:

1-Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum

Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum.

Daha iyi bir iş bulur bulmaz bu işten ayrılacağım

Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum.

3 BOYUTLU SANAL DÜNYALARIN MUHASEBE UYGULAMALARINDA BEKLENEN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: SECOND LIFE VE METAVERSE'DE MUHASEBE

Mihriban COŞKUN ARSLAN^{1*}

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Tokat/ Türkiye

*mihriban.arslan@gop.edu.tr

†ORCID: 0000-0002-6196-9304

Öz – Bilgiyi kaydeden, depolayan, hesaplama yapan ve bir çok rutin işi çabuklaştıran bilgisayar teknolojisi, ortaya çıktığı günden bu yana hızını düşürmeden gelişmeye devam etmiş ve etmektedir. Bilgisayar teknolojisi ve akabinde ortaya çıkan internet teknolojisi ise hayatın akışında bir başka dönüşümü gündeme getirmiştir. Günümüzde ise internet teknolojilerine bağlı olarak, sanal evren dediğimiz yeni bir dünya düzeni inşaa edilmeye başlanmıştır. Sanal evren, ikinci hayat veya metaverse olarak isimlendirilen dünya, gerçek yaşamın tamamıyla sanal evrene dönüşümünü ifade etmektedir. İnsanların yeni yaşam alanları olarak tasarlanan bu yapılar; yeni bir toplum türünü ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda bu sanal dünyalar, fiziksel dünyada varolanların da ötesinde imkanlar ve deneyimler sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; sanal dünyaların muhasebe uygulamalarını ve muhasebe eğitimini nasıl etkileyeceğinin Second Life ve Metaverse örneği üzerinden tartışmaktır. Bu amaç doğrultusundan ilk olarak Second Life ve Metaverse kavramları tarihsel olarak incelenmiş, avantaj ve dezavantajları ortaya konmuş ve muhasebe şirketlerinin bu evrenlerdeki uygulamaları araştırılmıştır. Sonuç olarak; eğer bu yeni yaşam alanları kaçınılmaz geleceği ifade ediyorsa; bu durumda muhasebenin yeni yaşam alanlarına adapte olabilmesi için hızlı hareket edilmesi ve muhasebe meslek mensuplarının, akademisyenlerin, işletmelerin ve öğrencilerin radikal değişimlere hazırlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, 3 boyutlu sanal dünya, Second Life, Metaverse

AN ASSESSMENT ON THE EXPECTED TRANSFORMATION OF 3 D VIRTUAL WORLD IN ACCOUNTING APPLICATIONS: ACCOUNTING IN SECOND LIFE AND METAVERSE

133

Abstract – With the widespread use and increased accessibility of the Internet, the new dimensions of virtual worlds deeply affect humanity. These structures, which are designed as new living spaces for people, reveal a new type of society. At the same time, these virtual worlds offer opportunities and experiences beyond those existing in the physical world. In Second Life, where there is an almost one-to-one model of reality in the virtual world, there is a highly enriched experience environment for the individuals and institutions. However, with "Metaverse", the new trend concept of recent days, virtual worlds are gaining a completely different dimension. Of course, these developments bring about a dizzying change in all sectors. The aim of this study is to discuss the status and future of accounting in virtual worlds through the example of Second Life and Metaverse. For this purpose, first of all, the concepts of Second Life and Metaverse have been examined historically, their advantages and disadvantages have been revealed and the practices of accounting companies in these universes have been investigated. As a result, it is necessary to act quickly and prepare accountants, academicians, businesses and students for radical changes in order for accounting to adapt to new living spaces if these new living spaces express the inevitable future.

Keywords: Accounting, 3D virtual world, Second Life, Metaverse

GİRİŞ

İnternetin ulaşım ağının ve kullanım alanlarının arttığı günümüzde internet gerek bireysel gerekse kurumsal yaşamda önemli bir araç haline gelmiştir. İnternet ile birlikte teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan; dijitalleşme, 3 Boyutlu (3B) sanal dünyalar, yapay zeka, artırılmış gerçeklik gibi birçok kavramın da sıkça kullanıldığı heyecan verici bu dönem; tüm sektörler gibi muhasebe alanını da alt üst etmektedir. Teknolojinin sürekli olarak yenilendiği ve değiştiği dijital dönüşüm sürecinde yakın gelecekte nasıl bir resimle karşılaşılacağını tahmin etmek de zorlaşmaktadır.

Sanal dünyalar, internet kullanımının yaygınlaşması ve ulaşılabilirliğinin artmasının bir sonucu olarak gerçek dünyada varlığını iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Çok sayıda kullanıcının bir arada bulunmasına ve çevreleri ile etkileşime girmelerine olanak sağlayan sanal dünyalar teknolojinin de gelişmesine paralel olarak kullanıcılarına her geçen gün yeni içerikler sunmaktadır. Başlangıcında bir oyun platformu olarak tasarlanan sanal dünyalar; günümüzde eğitim, sağlık, hukuk, danışmanlık, pazarlama, finans ve muhasebe gibi pek çok sektörün de iş yapma biçimlerini yeniden gözden geçirmeye başlamasını gerektiren bir kavram olmuştur.

Bu sanal dünyalarda kullanıcılar bir avatar ile temsil edilmektedir. Kullanıcıların sanal dünyada vücut bulmuş halleri olan avatarlar ile oyundan, sohbete, alışverişten, eğitime ya da sanatsal etkinliklere katılmak mümkündür. Kullanıcılara sanal dünyalarda bir beden sunan avatarlar, kullanıcı tercihlerine göre şekillendirilmektedir. Kullanıcılar gerçek dünyadaki fiziksel görünüşlerini yansıtan avatarlar tercih edebildikleri gibi tamamen bambaşka, kendilerini gerçek dünyadakinden oldukça farklı gösterecek şekilde avatarlar da oluşturabilmektedir.

Edebi eserlerde kurgulanan dünyaların sürüklemesi ile başlayan sanal dünyanın gelişimi günümüzde Second Life, Blue Mars, Solipsis, World of Warcraft ve Metaverse gibi çok kullanıcı sanal dünyalar ile devam etmektedir. Bu 3B sanal dünyalarda kullanıcılar avatarları ile oyunlarda yer alabilmekte, alışveriş yapabilmekte, üniversitelerde derslere katılabilmekte, kongre ve sempozyumlarda sunum yapabilmekte, bir sanat galerisi gezilebilmekte, konser izleyebilmektedir. Bununla birlikte işletmeler de kendi faaliyetlerini, kurdukları sanal ofisler, mağazalar, binalar aracılığı ile yerine getirebilmektedir.

Sanal dünyaların kullanıcı sayılarının artması, maddi olarak kazanç elde edilen platformlar haline dönüşmeleri, bilgi teknolojilerine yön veren isimlerin sanal dünyaları ön plana çıkarması, pek çok sektör temsilcisinin bu dünyalarda temsilcilik ya da mağaza açmaya başlaması, eğitim kampüslerinin işlerlik kazanması gibi nedenler sanal dünyalara artık duysız kalınmayacağını göstermektedir. Sanal dünya ile henüz tanışmamış kullanıcıların taşıdığı endişelere rağmen izleyen yıllarda bu dünyalar ile bir şekilde ufak da olsa temaslarının olabileceği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda sanal

dünyaların gelişimi, avantaj ve dezavantajları, işletmelerin pozisyonları, sektörlerin geleceği gibi konularda literatür çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, ilgili başlıkların açıklanması ve özellikle muhasebe ekseninde durumun tartışılması amaçlanmaktadır. Günümüzde çok yaygın kullanılan ve popülaritesi yüksek olan Second Life sanal dünyasında "muhasebe" kavramı çeşitli örnekler ile açıklanmış ve Metaverse açısından da bu durum tartışılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda muhasebenin çok boyutlu olarak sanal dünyalardan etkilendiği ve bu yeni gerçekliğe ya da sanallığa yine çok boyutlu olarak hazırlanması ve evrilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Özellikle muhasebe meslek mensuplarının, akademisyenlerin, işletmelerin ve öğrencilerin bu yeni sanal dünyalara adapte olup olmamalarının gerekliliği tartışılmış ve bu yeni yaşam alanı gerçeğinden kaçışın olmadığı ancak kullanıcı olarak sanal dünyaların avantajlarını ön plana çıkaran davranışlar sergilenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle 3B Sanal dünyaların gelişimi açıklanmış buradaki gelişmeler ışığında Second Life ve Metaverse kavramları detaylandırılmıştır. Daha sonra muhasebenin bu yeni sanal dünyalardaki bugünkü durumu ve yarını örneklerle tartışılmıştır. Sonuç kısmında ise sanal dünyaların geleceği ekseninde muhasebe kavramı çok yönlü olarak tartışılmıştır.

3 Boyutlu Sanal Dünyalar ve Gelişimi

Sanal dünyalar, fiziksel olarak uzak konumlardaki birden fazla kullanıcının iş, oyun, sohbet, eğlence vb. amaçlarla gerçek zamanlı olarak etkileşime girebildiği çevrimiçi ortamlardır. Sanal dünyalar, sanal gerçeklik uygulamalarının bir alt kümesini oluşturur ve üç boyutlu nesnelerin veya ortamların bilgisayar tarafından oluşturulan simülasyonlarını ifade eden daha genel bir terimdir (Dionisio, Burns ve Gilbert, 2013: 34:1). Bu yeni yaşam alanları bilgisayar temelli iletişim teknolojilerinin ulaştığı son nokta olarak değerlendirilmektedir.

Sanal dünyalar; edebi eserlerde tasviri yapılan dünyaların oyun içeriklerinde kullanılması ile sosyal yönelimli ilerlemeye yol açan bir geçmişe sahiptir. Sanal dünyaların gelişimine etki eden edebi eserler Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo 1'de bahsedilen edebi eserler ve oyun; sanal dünyaların gelişiminin atası olarak değerlendirilebilmektedir. Bu eserlerde tasvir edilen dünyalar, mekanlar, karakterler ve hikayeler kullanılarak sanal dünyalar ve karakterler kurgulanmıştır. Özellikle sanal dünyaların giriş uygulamaları olarak kabul edilen sanal oyunların gelişmesinde bu eserler önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte günümüzde çok kullanıcı çevrimiçi oynanan sanal oyunlarda da hala bu eserlerde geçen dünyalar ve karakterler kullanılmaktadır.

Tablo1: Sanal Dünyaların Gelişimine Etki Eden Başlıca Edebi Eserler

Yıl – Yazar – Edebi Eser	Eserdeki Dünya ve Sanal Dünyaların Gelişimindeki Önemi
1954 – 1955 J. R. R. Tolkien Lord of The Rings	Orta dünya olarak adlandırılan gerçek dünyaya alternatif ırkları, milletleri, dilleri, vs. olan kurgusal bir dünya tanımlanmaktadır. Bunlara örnek olarak ainur, elfler, insanlar, cüceler, orklar, balrog, ejderha, troll, kartal, ent ve hobbit verilebilir. Önemi: Bazı sanal oyunlarda yer alan dünyalar ve karakterler, eserde tasviri yapılanlardan esinlenilerek oluşturulmuştur.
1974 Gary Gygax ve Dave Arneson Dungeons and Dragons	İki yazar tarafından tasarlanmış bir kutu oyunudur. Bu oyunun oynanması için oyuna ait dünya ve karakterlerin tanımlandığı kurallar kitabı oluşturulmuştur. Cüce, elf, gnom, yarı elf, yarı ork, buçukluk gibi pekçok karakter tanımlanmıştır. Önemi: Dünyada en çok oynanan masaüstü oyunudur. Devasa çok oyunculu çevrimiçi rol yapma oyunu (Massively multiplayer online role-playing game- MMORPG) endüstrisinin başlangıcı olarak görülmektedir.
1981 Vernor Vinge True Names	Bir bilim kurgu romanıdır ve siber uzayın tamamen ete kemiğe bürünmüş bir versiyonudur. Önemi: Birçok gerçek hayat korsanına ve bilgisayar bilimcisine ilham vermiştir.
1984 William Gibson Neuromancer	Bilim kurgu alanında yazılan kitap yazarın ilk siberpunk romanıdır. Siber teknolojilerin romandaki kahramana etkileri çeşitli olay örgüleri ile açıklanmaktadır. İstanbul'un da içinde geçtiği bölüm mevcuttur. Önemi: "yüksek teknoloji, düşük yaşam" şeklinde özetlenen bir dünya şekli çizen bilimkurgu alt türü olan siberpunk'ın gelişmesini sağlamıştır.
1992 Neal Stephenson Snow Crash	Roman, dünya çapında bir ekonomik çöküşten sonra belirsiz bir sayıda yıl sonra, 21. Yüzyılda artık Amerika'ya bağlı olmayan Los Angeles'ta geçmektedir. Önemi: İnternet'in halefi olarak ortaya atılan bir deyim olan Metaverse ilk olarak bu romanda kullanılmıştır ve 1990'ların başında sanal gerçeklik tabanlı bir İnternet'in yakın gelecekte nasıl gelişebileceğine dair vizyonunu oluşturmaktadır.
1996 George R. R. Martin Game of Thrones	Stark, Lannister, Baratheon, Greyjoy, Tyrell, Bolton, Frey, Arryn, Tully ve Targaryen gibi çok farklı hanedanlıkların aralarında geçen Yedi Krallık'taki taht savaşları günümüzden 5.000 yıl öncesinde geçmektedir. Ejderhalar, akgezerler gibi kurgusal karakterler yer almaktadır. Önemi: Romana konu olan karakterler, hanedanlar ve mekanlar sanal dünyalarda özellikle oyun platformlarında kullanılmaktadır.

Edebi eserlerin yanı sıra sanal dünyaların gelişiminin dayanak noktası; 1967 yılında ortaya çıkan kısmen grafiksel bir gösterimi olan ve çoğunlukla metin üzerine kurulu "Advent" adında çok kullanıcı alan adı (Multi User Domain/Dungeon - MUD) olarak kabul edilmektedir (Sanchez, 2009: 32). Metin tabanlı olarak ortaya çıkan bu sanal dünyalar "Yüzüklerin Efendisi"ne benzeyen fantastik gerçekliklerin yaratılmasını veya rol yapma temeline dayalı zar oyunu "Zindanlar ve Ejderhalar"ı içermektedir. Sanal dünya teknolojinin gelişimi 1970'lerin sonuna denk gelmektedir. Özellikle 1970'lerden başlayıp 20. Yüzyıl sonuna kadar yaşanan gelişmeler Tablo 2'de özetlenmektedir.

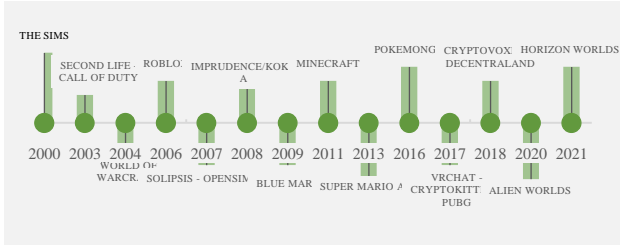
Tablo 2: Sanal Dünya Teknolojisinde Gelişmeler – 1970 – 2000

Aşama I: Metin Tabanlı Sanal Dünyalar – 1970'lerin Sonu		
Yıl	Olay / Dönüm Noktası	Önemi
1979	Çok kullanıcı alan adı (Multi User Domain/Dungeon - MUD) ve Çok kullanıcı sosyal ortam (Multi-User Shared Hallucination – MUSH)	Roy Trubshaw ve Richard Bartle tarafından ilk defa 1978 yılında metin tabanlı çok oyunculu gerçek zamanlı sanal dünya olan MUD oluşturulmuştur. Açık uçlu sosyalleşme, ortak çalışma ve rol yapma oyunları için birden fazla kullanıcının aynı anda bağlandığı metin tabanlı çevrimiçi ortamlar olan MUSH'lar da bu zamanda ortaya çıkmıştır.
Aşama II: Grafik Arayüz ve Ticari Uygulama – 1980'ler		
Yıl	Olay / Dönüm Noktası	Önemi
1985	Ultima IV	İlk "avatar" kavramı oyunu kazananları tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra kullanıcıların görüntüsünü tanımlamak için "avatar" kavramı kullanılmıştır. 2B sohbet odaları da oluşturularak izleyen yıllarda çevrimiçi olarak genişletilmiştir.
1986/1989	Commodore 64 için doğal ortam (1986) ve Fujitsu platformu (1989)	William Gibson tarafından yazılan Neuromancer'da geçen dünyaya ve karakterlere benzer sanal dünyaların gelişmesine öncülük etmiştir. 2D grafiksel gösterimleri ve "avatar" terimini kullanan ilk ticari simüle edilmiş çok kullanıcı ortamlardır.
1990	İki Kişilik Gerçeklik,	Prototip sanal gerçeklik sistemleri ve sürükleyici

Aşama III: Kullanıcı Tarafından Oluşturulan İçerik, 3D Grafikler, Açık Uçlu Sosyalleşme, Entegre Ses – 1990'lar		
Yıl	Olay / Dönüm Noktası	Önemi
1994	Web Dünyası (Knowledge Adventure World)	On binlerce kişinin sohbet edebileceği, inşa edilebileceği ve seyahat edilebileceği ilk 2.5D (izometrik) dünyadır. Önceden oluşturulmuş ortamlardan gerçek zamanlı olarak katılımcılar tarafından katkı yapılabilen, değiştirilebilen ortamlara doğru bir paradigma kayması başlamıştır.
1995	Dünyalar Şirketi (Worlds Incorporated)	Tüm kullanıcılara açık olarak tasarlanan ilk 3B sanal kullanıcı ortamlarından biridir. 3B çevrimiçi sanal dünyalarla ilgili patent lisansı sahibidir. Etkileşimli avatarlar, zengin medya grafikleri, metin sohbeti, sesli sohbet, "sanal dünyalar" olarak bilinen 3B çok kullanıcı ortamların sunan patentli 3B teknolojisini geliştirmiştir. Sanal dünyalar; bir oyun modelinden, insan davranışının tüm kapsamını ve karmaşıklığını ifade etmek veya kültür sağlamaya yönelik alternatif bir ortam olarak tasarlanmıştır.
1995	Activeworlds	Tamamen Neal Stephenson'ın eseri olan Snow Crash'e dayanarak, gerçek bir "Metaverse" oluşturma projesini popülerleştirmiştir. İnternet üzerinden kullanılabilen çok kullanıcı bir sanal ortam olan tasarlanan "Activeworlds" kullanıcıların kendileri inşa edebilecekleri ve böylece coğrafi ve sosyal çevrelerini şekillendirebilecekleri, genel olarak erişilebilir bir ortam olarak oluşturulmuştur.
1996	OnLive! Traveler	Uzamsal sesli sohbeti kullanan ve ses birimlerini işleyerek avatarların dudaklarının hareketini sanal dünyaya dahil eden herkese açık ilk sistemdir.
1996	Meridian 59	İlk 3B grafiksel çok oyunculu çevrimiçi rol yapma oyunu (Massive Multiplayer Online Role Play Game- MMORPG) olarak Archetype Interactive tarafından tasarlanmıştır ve daha ileri 3B sanal dünyalar tasarlanana kadar en uzun süre oynanan orijinal çevrimiçi rol yapma oyunudur.
1999	EverQuest	3B fantastik temalı oyun olarak tasarlanmış ve çıktığı dönemin en popüler oyunu olmuştur. 2022 yılı itibarıyla oyun yeni versiyonları ile kullanıcılar tarafından hala tercih edilmektedir.

3B sanal dünyaların gelişiminde öncülük eden bu gelişmeler doğrultusunda, 1995 yılında Worlds Inc. tarafından patentli 3B çevrimiçi sanal dünyanın ortaya çıkması kullanıcılar tarafından büyük ilgi görmüştür. Worlds Inc. ayrıca, kullanıcıların 3B alanlarda sosyalleşmelerini sağlayarak açık uçlu oyun tabanlı olmayan bir dünyayı (başlangıçta metin tabanlı MUSH'lerde bulunmaktadırlar) oluşturmuş ve böylece sanal dünyaları bir oyun modelinden daha da uzaklaştırarak, insan davranışının tüm çeşitliliğini ve karmaşıklığını ifade etmek için ikinci bir yeni dünya tanıtmıştır. Devamında Activeworlds tarafından kullanıcıların tam anlamıyla 3B sanal dünyayı kişiselleştirmeleri ve birlikte inşa etme olanakları sunulmuştur. Sonunda, 1996 yılında, OnLive! Traveler, uzamsal sesli sohbeti kullanan ve ses birimlerini işleyerek avatarların dudaklarının hareketini sanal dünyaya dahil eden herkese açık ilk sistem olarak ortaya çıkmıştır. Yine aynı yıl 3B sanal dünyaların gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak MMORPG'ler kullanıcı deneyimine sunulmuştur. MMORPG teknolojisinin ortaya çıkması ile birlikte 2000'li yıllarda çok kullanıcı, çevrimiçi, eş zamanlı grafiksel oyunların geliştirilmesine zemin oluşturulmuştur. 2000'li yıllardan itibaren MMORPG teknolojisi temel alınarak çok sayıda 3B sanal dünya ve oyun ortamları oluşturulmuştur. Bu önemli

gelişmelerin bazıları Şekil 1'de kronolojik olarak verilmiştir¹:

Şekil 1: 3B Sanal Dünyalar ve Oyun Ortamlarının

Günümüzde 3B sanal dünyalar kullanıcılarına artık (Virtual Reality) VR teknolojilerinin de kullanıldığı ortamlar sunmaktadır. 2021 yılının sonlarına doğru yepyeni bir dünya olarak tanıtılan Horizon Worlds twitter² hesabından “Zamanı geldi. 10.000 dünya zaten yaratıldı. Girin ve oynayın, inşa edin veya takılın. İmkanlar sonsuzdur.” açıklamasını yapmıştır. Ayrıca bu yeni sanal dünyanın Aralık 2021'den Şubat 2022 dönemine kadar kullanıcı sayısının 10 kat artarak 300.000'e ulaştığını Meta sözcüsü Joe Osborne doğrulamıştır³. Bununla birlikte hala çok popüler olan Second Life'in da kullanıcı sayısı Şubat 2022 itibarıyla 64.687.961'dir⁴. Yeni teknolojiler ile birlikte oyun platformlarının tanımlanmasında kullanılan MMORPG kavramı Second Life'in tasarlanmasından sonra SL'yi tanımlamak için yetersiz kalmıştır. Bu sebeple, SL için çok kullanıcı bir sanal ortam (MUVE -Multi User Virtual Environment) kavramının kullanılması SL'nin bir oyun olmadığını kabulü ve kullanıcılarına yeni nesil bir hayat vadetmesindedir.

Son derece yaygın kullanımı olan ve metaverse'in de gelişmesinde rol oynayan 3B sanal dünyalar sadece oyun platformu olmaktan çıkarak eğitimden (virgül kalkmalı) hukuka, finanstan üretime, muhasebeden tıpa kadar pekçok sektörün de ilgisini çekmektedir.

Second Life

Second Life (SL), Linden Lab. tarafından 2003 yılında geliştirilen internet tabanlı çok kullanıcı bir sanal ortamdır. Linden Lab şirketinin kurucusu olan Philip Rosedale 3B üzerine edindiği tecrübeleri paylaşmak için 1999 yılında faaliyetlerini başlatmıştır. Rosedale tasarladığı SL ile Metaverse kavramının bilinirliğini artırmıştır (Jennings and Collins, 2008: 181). Rosedale ile yapılan bir röportajda⁵, insanların hayatlarının bir noktasında bu şekildeki evrenlere girmek zorunda kalacağını düşünmekte (düşündüğünü) ve insanların hayatlarının büyük bir çoğunluğunun sanal evrenlerde geçirmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.

SL, HyperText ve Sanal Gerçeklik İşaretleme Dilleri (HTML ve VRML) gibi işaretleme dillerine uygun olarak tasarlandığı için web üzerinde 3B varlıkların oluşturulmasına imkan sağlamaktadır. Temel mantığı gerçek dünyanın simülasyonunun oluşturulmasına dayanmaktadır. SL'de gerçek dünyada varolan herşeyin neredeyse tamamının bir eşdeğeri yer almaktadır. Mesela, arkeologlar tarafından antik yapılar incelenebilmekte, tıp öğrencileri kavrularlar üzerinden eğitim almakta, biyologlar hücre yapılarını görsel olarak deneyimleyebilmektedir (Duncan, Miller ve Jiang, 2012: 951). Aynı zamanda kullanıcıların içerik oluşturmaya izin verilmesi SL'nin fark edilen özelliğidir. Şu anda SL'de yer alan hemen her şey, binalar, nesnelere, avatarlar kullanıcılar tarafından oluşturulmuştur.

SL, bir oyun platformu gibi kazanmak, kaybetmek, seviye atlamak ya da puan toplamak üzerine kurgulanmamıştır; aksine kullanıcıların merak ve hayal güçleri ile gelişen bir sosyal yaşam platformudur. Bilgisayar ve internet bağlantısı olan her kullanıcının SL'yi deneyimleyebilmesi de yaygın bir kullanım sağlamaktadır (Artz, 2009: 17). SL'de kullanıcılar avatar adı verilen animasyon karakterleri ile temsil edilmektedir ve kullanıcılara gerçek dünyanın simülasyonu olan sanal ortamlarda yeni bir yaşam vadilmektedir (Bainbridge, 2007: 473). 1984 yılında ilk kez Ultima IV oyununda, kazanan kullanıcılar için kullanılan “avatar” kavramı kullanıcıların “sanal ben” olarak gerçek hayattaki varlığını sanal dünyalarda temsil etmektedir. Kelime köken olarak Hint mitolojisinden gelmektedir ve tanrıların yeryüzüne indiklerinde büründükleri şekil olarak kabul edilmektedir. Kullanıcılar; avatarlarını gerçek görünüşlerine yakın olarak tanımlayabildikleri gibi dev bir robot, mavi bir kuş, ejderha, dinazor, elf gibi karakterleri de avatar olarak seçebilmektedir. Sanal dünyalardaki oyunlarda avatarlar üzerinde düzenleme yapılamazken SL'de avatarlara jest ve mimik dahi eklenebilmektedir. Ücretsiz üyelik, kişinin SL ortamında yürüyebilen, uçabilen ve ışınlanabilen bir avatar geliştirmesine olanak tanır (Mansfield, 2008: 13). Avatarlar, kullanıcı tarafından kontrol edilen kuklalarlardır. Kullanıcılar avatarın eylemlerine komuta eder, ancak eylemi gerçekleştiren avatarın kendisidir (Bell, 2008: 3). Hedefler bir harita ile veya belirli koordinatlar girilerek bulunur. Avatarlar sohbet ederek iletişim kurar ve grup sunumları slayt gösterileri ve akış videoları ile sağlar.

Hızla büyüyen SL sanal dünyasında kullanıcılar, edindikleri nesnelere, arazilere ve diğer varlıklar üzerinde bazı mülkiyet haklarını elinde tutar. SL'de kullanılan para birimi Amerikan dolarına da çevrilebilen Linden Dolarıdır. SL'nin kendine ait bir ekonomisi vardır ve kullanıcılar Linden doları üzerinden SL'de yaptıkları faaliyetlerden ve alışverişlerden gelir elde edebilmektedir (Webber, 2013: 87). İlk kez kullananlara küçük bir miktar Linden Doları verilmektedir ancak daha fazlasını elde etmek için aylık ek Linden doları satın alınmalı ya da kazanılmalıdır. SL devasa bir

¹ Lik-Hang Lee, Tristan Braud, Pengyuan Zhou, Lin Wang, Dianlei Xu, Zijun Lin, Abhishek Kumar, Carlos Bermejo ve Pan Hui (2021) ve Dionisio vd, 2013, 34:6'dan uyarlanmış, bazı gelişmeler yazar tarafından eklenmiştir.

² <https://twitter.com/HorizonWorlds> (16 Şubat 2022)

³ <https://www.teknoblog.com/meta-horizon-worlds-kullanici-sayisi/>

⁴ www.gridssurvey.com - 20.02.2022

⁵ <https://shiftdelete.net/second-lifein-yaratıcısından-metaverse-yorumu> (20.02.2022).

dünyadır ve her sunucu bu devasa dünyada bir adayı oluşturmaktadır. Kullanıcılar kendilerine ait özel bir ada alabilmekte ya da bu adalardaki arsalardan kiralama yapabilmektedirler. Tüm ticari faaliyetler Linden Doları üzerinden yapılmakta ve Linden Doları⁶ tıpkı gerçek dünyada olduğu gibi zaman zaman değer kazanmakta ya da kaybetmektedir.

SL'de normal ve premium olmak üzere iki tür üyelik bulunmaktadır. Normal üyelik ücretsizdir. Premium üyeler belirlenen ücretleri ödedikten sonra pek çok ayrıcalığa sahip olmaktadır. Öncelikle bu üyelere 1024 m²'lik bir arsa üzerindeki ev ile birlikte verilmektedir. Bu üyelere vergi alınmamakta aynı zamanda bu üyelerin Anakara⁷,dan (Mainland)'dan arsa alımına izin verilmektedir.

Wagner ve Rachael (2008: 252), SL'yi diğer çevrimiçi dünyalardan ayıran ve onu bu kadar başarılı kılan durumun basit kullanıcı merkezli felsefesi olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca; SL'nin kurucu olan Linden Lab.'in kullanıcıların faaliyetlerini kontrol etmeye çalışmak yerine onları serbest bırakmasının yine bu başarıyı tetikleyen bir durum olarak belirtmişlerdir.

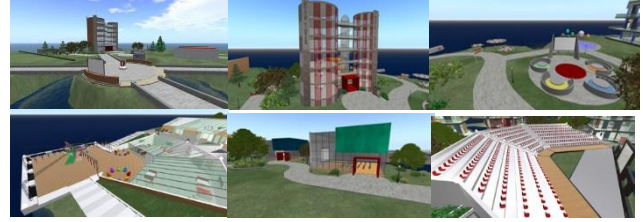
Second Life Dünyasındaki Fırsatlar

SL kullanıcıları bir oyundan farklı olarak buldukları ortamlarda gerçek hayata benzer aktivitelerde bulunabilmektedirler; bir iş kurabilmekte, arazi satın alabilmekte, konsere ya da gece kulübüne gidip vakit geçirebilmekte, eğitimini sürdürebilmekte ve başkalarıyla tanışabilmektedirler. Sayılanlarla sınırlı kalmayan tüm bu fırsatların çok daha fazlası; kişiye özel avatarın oluşturularak SL'ye giriş yapılması ile başlamaktadır. SL; pazarlama, eğlence, turizm gibi alanlara ek olarak, eğitim sektöründe de çok yaygın kullanılmaktadır.

Eğitim alanında SL, kullanıcılarına; yapıcı öğrenme, sosyalleşme, araştırma, keşfetme ve yaratıcılık için zengin bir dünyayı keşfetmelerini sağlamaktadır. Bu sanal eğitim ortamı öğrencilerin teknolojik araçları kullanma, görsel tasarım yapma, tıp eğitimine destek sağlama, muhasebe eğitiminde dijital dönüşüme dahil olma gibi alanlarda kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Özellikle, 2019 yılından itibaren dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sebebiyle uzaktan eğitim için yepyeni ve farklı bir deneyim platformu sunmaktadır.

MIT, Open University, Harvard, Texas State ve Stanford gibi üniversiteler SL'de sanal kampüsler oluşturmuşlardır. Bu kampüslerde, eş zamanlı olarak ders, seminer, konferans gibi etkinlikler düzenlenebilmektedir. Türkiye'de de ilk olarak 2011 yılında ODTÜ⁸ SL'de bir sanal kampüs kurmuştur. Bu kampüste öğrenciler için farklı kullanım alanları tasarlanmıştır. Örneğin; grup

çalışmalarının yapılabileceği binalar, grup toplantılarının yapılabilmesi için amfiler, çeşitli öğretim tekniklerinin kullanılabilmesi için sınıflar, sanal mahkemeler, öğrencilerin sosyal iletişim kurabilecekleri kafeler ve müzik dinlenecek alanlar oluşturulmuştur. ODTÜ'nün sanal kampüs web sayfasında SL'deki tasarımlar ve SL'ye nasıl giriş yapılacağına dair bilgiler mevcuttur. Şekil 2'de ODTÜ'nün SL'deki görselleri yer almaktadır.

Şekil 2: ODTÜ Second Life Görselleri (Fakülteler, Sosyal Alan, Amfi, Kafe, Media Center, Sınıflar)

Kaynak: <http://virtualcampus.metu.edu.tr/index-tr.php?p=metu-virtual-campus>

Bununla birlikte 2013 yılında İstanbul Üniversitesi de sanal kampüs projesini "Türkiye İnovasyon Haftası"nda tanıtmıştır⁹. Beyazıt Ana Kapısı, Rektörlük Binası ve Yangın Kulesi gibi yapılar orijinal boyutlarına uygun olarak SL'de tasarlanmıştır. Öğrenciler, İstanbul Üniversitesi tarafından oluşturulan sanal dersliklerde derslere katılabilmektedir. Özellikle, "Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği" ve "İngilizce Öğretmenliği" bölüm öğrencileri büyük bir istek ve heyecan ile SL'deki dersleri deneyimlemektedir¹⁰. Şekil 3'te İstanbul Üniversitesi'nin SL'deki görselleri yer almaktadır.

Şekil 3: İstanbul Üniversitesi Second Life Kampüsü

SL; tıp eğitiminde de çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Sosyal anksiyete bozukluğunun tedavisinde, gerek katılımcılar gerekse terapistler tarafından SL'nin kullanılabildiği ve yarar sağladığı belirtilmiştir (Yuen vd., 2013: 51). Diş hekimliği eğitiminde, geleneksel öğretim yöntemlerine ek olarak SL'nin tamamlayıcı bir platform olduğu ve çok sayıda öğrenciye eş zamanlı olarak ulaşmadaki başarısı vurgulanmıştır (El Tantawi, El Kashlan ve Saeed, 2012: 1639). Hemşirelik eğitiminde ise; özellikle onkoloji hemşirelerinin hasta ölümleri sonrasında akran paylaşımlarının SL üzerinden yapılmasının önemli bir destek olduğu ifade edilmiştir (Rice, Bennet ve Billingsley, 2014: 551).

⁶ 20.02.2022 tarihinde 1 TL= 23,44 Linden Dolarıdır.

⁷ Ankara, Linden Lab'ın mülk sahibi olduğu ve içerik ve tasarım konusunda yüksek takdir yetkisine sahip olduğu bir Second Life bölgesidir.

⁸ <http://virtualcampus.metu.edu.tr/index-tr.php?p=metu-virtual-campus> (18.02.2022).

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=u8181Wru-vU> (21.02.2022)

¹⁰ <https://ajansuniversite.istanbul.edu.tr/istanbul-universitesinde-3d-sanal-ogrenme-ortamlari/> (21.02.2022)

Türkiye’de SL kavramı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında özellikle kullanıcılar açısından çeşitli fırsatlar araştırılmış ve uygulamaları yapılmıştır. 2008 yılında yapılan ilk tez çalışmasından 2021 yılı sonuna kadar yapılan toplam 26 adet tez çalışmasının 19 tanesi yüksek lisans, 7 tanesi ise doktora tezidir. Bu tezlerin bazılarında ait özet bilgiler Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Second Life Kavramı ile İlgili Seçilmiş Bazı Lisansüstü Tezleri

Yazar Yıl Tez Türü	Tez Adı	Konu
Diñer (2008) Yüksek Lisans	Sanal dünyaların uzaktan eğitim danışmanlık hizmetlerinde kullanımı: Second Life örneği	SL’de bir danışmanlık odası oluşturulmasında tasarımcının ve öğrencilerin yaşadığı deneyimler ve problemler tespit edilmiştir.
Bilgiç (2009) Yüksek Lisans	Tüketim toplumunun siber-alanda yeniden üretimi: Second Life örneği	SL’deki kullanıcıların tüketim modelleri ve deneyimleri incelenmiş ve sanal dünyadaki tüketim topluma ait değerlerin yeniden oluşturulması ele alınmıştır.
Tasa (2009) Yüksek Lisans	İçeriği kullanıcılar tarafından oluşturulan 3 boyutlu sanal dünyalarda sanat ve mimari tasarım: Second Life® üzerine bir vaka çalışması	SL’deki sanat ve mimari tasarım ortamları incelenmiştir.
Acaroğlu (2010) Yüksek Lisans	Etkileşimli sanal dünyanın (Second Life) modelleme tekniklerini kullanarak sanal sanat galerisi oluşturulması	Türkiye’de sanal ortamlardan olabildiğince faydalanabilmek adına SL’deki modelleme teknikleri kullanılarak kültürel alanların oluşturulması incelenmiştir.
Bezir (2012) Yüksek Lisans	Second Life ortamında tasarlanan yabancı dil eğitimi: Öğretmeni öğrenci ve ortam etkileşimi	SL’de farklı öğretim yöntemleri kullanılarak yabancı dil eğitiminde öğrenci ve öğretmen açısından ortam etkileşimine etki eden faktörler tespit edilmiştir.
Sağtaş (2013) Yüksek Lisans	Second Life sanal yaşam dünyasında girişimcilik: Avapreneurship (Avatar Girişimcilik)	SL’deki girişimcilerin kullanıcı profilleri belirlenmiştir.
Deniz (2015) Yüksek Lisans	Matematik öğretiminde tam öğrenme modelindeki öğretim ilkelerinin Second Life ile desteklenmesi	İlköğretim 7. Sınıf öğrencilerinin okul dışında da matematik dersinde üç boyutlu cisimleri öğrenebileceği bir ortam SL’de tasarlanmış ve öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Şahin (2016) Yüksek Lisans	Second Life oyununun sosyal bilgiler öğretiminde deneysel öğrenmeye yönelik bir model olarak kullanılması	Sosyal bilgiler öğretmenliği 1.2. ve 3. Sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada, konuların öğretilmesinde SL’deki platformların kullanılmasının farklı öğrenci tiplerine de ulaşmakta kolaylaştırıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Dadakoğlu (2018) Doktora	Sanat ve tasarım eğitiminde sanal ortamın yaratıcılığa etkisi (Second Life örneği)	Sanat ve tasarım eğitiminde SL’de uygulama yapılmasının kullanıcıların yaratıcılık yönünü olumlu etkilediği tespit edilmiştir.
Çetin (2019) Yüksek Lisans	İşletme eğitiminde sanal dünya uygulamalarının öğrenci motivasyonu üzerine etkisi; 'Second Life' örneği	İşletme bölümünde okuyan öğrenciler içerisinde SL kullanıcıları üzerinde yapılan çalışmada SL üzerinden verilen e- ticaret eğitimlerinin öğrenme motivasyonuna olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Çetinkaya (2021) Yüksek Lisans	Covid-19 döneminde sanal dünyaların kâr amacı gütmeyen organizasyonlar üzerindeki etkisi: Second Life örneği	SL’de aktif faaliyet gösteren dört kâr amacı gütmeyen organizasyonun kurucuları, başışçıları ve gönüllüleri ile yapılan çalışma sonucunda, Covid-19 döneminde sanal dünyaların bireyler ve kâr amacı gütmeyen organizasyonlar üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

2007 yılında SL’de sanal bir ofis açan Japon milletvekili Kan Suzuki, SL’nin çok farklı alanlarda kullanılabileceği ile ilgili ilk adımı atmıştır. Bu sanal ofis üzerinden vatandaşlarla tartışmak, mitingler düzenlemek isteyen Suzuki’nin ofisi Japon seçim kurallarına ters düştüğü için faaliyetlerine başlamadan kapatılmıştır¹¹.

Kullanıcılar için yeni sanal bir yaşam alanı sunan SL’de

kullanıcılar yaptıkları işler ile gerçek kazançlar elde ederek yeni fırsatlar yakalayabilmektedir. Bu duruma verilebilecek en çarpıcı örnek Anshe Chung avatarına sahip gerçek adı Ailin Graef olan bir kullanıcının elde ettiği kazançtır. Dijital olarak simüle edilmiş bir dünyada bir emlak kralı olan Anshe Chung ilk sanal milyoner olarak tanınmaktadır¹². Chung temel olarak SL’de arsa alım satımı yaparak kısa zamanda 40 milyon dolar kazanarak SL’nin popülaritesinin artmasını sağlamıştır ve bu başarısı ile CNN tarafından "Second Life’in Rockefeller’i" olarak tanıtılmıştır (Sloan, 2005:1).

Tıpkı gerçek dünyada olduğu gibi SL’de de kullanıcıların günlük ya da sosyal hayatlarında ihtiyaç duyduğu herşey tasarlanabilmekte ve bu tasarımlar üzerinden para kazanılabilmektedir. Bu tasarımlar içerik üreticileri tarafından yapılmaktadır. İçerik üreticileri için SL muazzam bir pazardır. Dünyada binlerce Türkiye’de 100 civarında içerik üreticisi bulunmakta ve SL’de kullanılmak üzere mobilya, kıyafet, takı, ev eşyası, ayakkabı, bina, mağaza vb. içerikler üretilip satılmaktadır. Bununla birlikte bu içerikleri satın almaya istekli müşterilere de ulaşmak gerekmektedir. SL’de Adidas, Reebok, American Apparel, Sony BMG, Toyota, Nike, Reuters, Coke ve Sony Ericsson gibi markalara ait mağaza içerikleri yer almaktadır. Küresel işletmeler, reklam, tüketici davranışları, pazar araştırmaları ve ürün tanıtımı gibi nedenlerle SL’de mağaza açmakta ya da reklam vermektedir. Hatta, 2007 yılında Vestel tarafından SL’de bir showroom açılmıştır¹³. Bununla birlikte Vestel tarafından son yapılan açıklamaya göre Metaverse’deki ilk mağazalarının açılışı çok yakın bir zamanda olacaktır¹⁴. Garanti Emeklilik de 2007 yılında SL’de bir ada satın almıştır. Bununla birlikte Rixos otellerine ait tanıtımlar da SL’de yer almıştır. Dünyadaki önemli haber ajanslarından Reuters ve Türkiye’den de Star Gazetesi ile Marketing Türkiye dergisi SL’de yer almaktadır.

SL kullanıcılarına turizm açısından da; egzotik ada tatilleri, safariler, müze ve şehir turları, gastronomi deneyimleri gibi alanlarda farklı fırsatları kullanıcılarına sunmaktadır. Turizm sektöründe hizmet sunan taraf olarak para kazanılabilmekte ya da hizmeti alan taraf olarak para harcanabilmektedir. Galeriler, sergiler, tiyatrolar, sivil toplum kuruluşları, fotoğrafçılar, kafeler, restoranlar, radyo programları, dans kulüpleri, alışveriş etkinlikleri gibi gerçek hayatta yer alan tüm sektörler SL’de de mevcuttur. SL’de gerçekleştirilecek etkinlikler, fırsatlar, indirimler, promosyonlar, reklamlar da kullanıcılarına duyurulmaktadır¹⁵. Şekil 4’te SL’deki bazı alanların görselleri yer almaktadır.

1. Taku/Mücevher Mağazası	2. Dans Kulübü	3. Parti/düğün/tiyatro organizasyon
---------------------------	----------------	-------------------------------------

¹¹ https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/printable/070611_virtualoffice.shtml (13.02.2022).

¹² <https://fortune.com/2006/11/27/anshe-chung-first-virtual-millionaire/> (15.02.2022).

¹³ https://www.chip.com.tr/haber/vestel-second-life-ta_3876.html (12.02.2022).

¹⁴ <https://bctr.org/vestel-metaverse-evrenindeki-yerini-aliyor-25321/> (15.02.2022).

¹⁵ <https://secondlife.com/destinations/new> (21.02.2022).

Şekil 4: SL'deki Bazı Alanlara Ait Görseller/Tasarımlar

SL bir yaşam alanı olarak sakinlerine bu dünyada çalışma ve para kazanma fırsatları da sunmaktadır. Yeni kullanıcılar avatarlarını ilk olarak ücretsiz oluşturabilmekte ancak bu dünyada gezindikçe avatarının yeni tasarım kıyafet, ayakkabı, takı, saç modeline sahip olmasını istemektedir. Bu sanal dünyanın iş imkanları doğrultusunda çalışarak Linden Doları kazanıp yine sanal dünya içerisinde alışveriş yaparak bu parayı harcayabilmektedir. Linden Dolarını gerçek hayatta ABD Dolarına çevirebilme imkanına da sahiptir. Kullanıcılar, camping, hud'lar, bingo oyunu, süt sağım merkezleri, hizmet sektörü gibi sanal alanlarda işe girip çalışabilmekte ve para kazanabilmektedir.

Parasal bir döngünün olduğu SL'deki ekonominin temeli, kullanıcıların serbest bir piyasada birbirlerine hizmet ve sanal mal alıp satabilmesine dayanmaktadır. Ayrıca kullanıcıların üyelik durumlarına göre belirli zamanlarda aldıkları maaş niteliğinde ödemeler de yapılmaktadır. Sanal arsalar söz konusu olduğu için sanal bir emlak piyasası vardır. Ayrıca SL'de belirli bir hükümet yoktur. Kişiler sahip olduğu mülklerdeki kuralları kendileri koymaktadır. Ancak sonuçta SL'nin kurucusu Linden Lab'dır ve şirketin para birimini dolaşımdan çekme, kullanıcılar tarafından yapılan işlemlerin muhasebe işlemlerini yapma ve oyunun dinamiklerini değiştirme yetkisine sahip olduğunu da unutmamak gereklidir.

Second Life Dünyasının Avantaj ve Dezavantajları

Bu dünya, kullanıcılarına yeni insanlarla tanışmak, alışveriş yapmak, flört etmek, evlenip boşanmak, ev ya da arsa satın almak, giysi, aksesuar ya da mimari tasarım yapmak, hatta bunları pazarlamak, değişik işlerde çalışarak para kazanmak gibi olanaklar sunmaktadır¹⁶. SL'de kullanıcılar belirledikleri avatarlar ile bu olanaklardan yararlanmakta ve farklı kimlik deneyimleri yaşayabilmektedir. Öyle ki bu durum; sosyal sınıf, görgü kuralları, kültürel ve sosyal değerler etrafında sosyal normların yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Çünkü kullanıcılar tarafından oluşturulan avatarlar birebir gerçek dünyadaki görünüşlerinden

oluşabileceği gibi tamamen olmak istedikleri bir görünüş olarak da tasarlanabilmektedir. Bu şekilde kullanıcılar kendilerini; aslında olmadıkları ama olmak istedikleri kişiler olarak SL'ye dahil etmektedir. Avatarların esnek bir tasarım alanına sahip olması kullanıcılar açısından avantajlı bir durum oluştursa da özellikle kırılğan, sosyal yetenekleri düşük ve nispeten etki altında kalmaya yatkın kullanıcılar; iki farklı kişiliği (gerçek ve sanal) bir arada yaşamaktan kaynaklı problemler ile karşılaşabilir.

SL'de dünyanın her köşesinden kullanıcılar yer almaktadır. Bu durum kullanıcıların farklı dillerle karşılaşmalarını ve dil öğrenme sürecini destekler niteliktedir. Ancak SL dünyasına ilk defa giriş yapacak kullanıcılar tedirgin olmakta ve zaman zaman da korkmaktadır. Biraz SL'de zaman geçirdikten sonra özellikle içine kapanık kişiler SL'de daha rahat olabilmektedir (Sanchez, 2007: 31). Gerçek hayatta kişilerin göz teması kurmakta zorlanmaları veya sesli iletişimde cümle kurmak konusunda kendilerini rahat hissetmemeleri bu durumu açıklayabilir.

İnternetin ve SL uygulamasının yüklenebileceği bilgisayar ya da akıllı cihazların olduğu her yerden bu sanal dünyaya ulaşmak mümkündür. Mekandan bağımsız olarak istenilen her yerden erişim sağlanabilmesi SL kullanıcıları açısından önemli bir avantajdır. Bununla birlikte internet hızının yavaş olması ya da bilgisayar ve akıllı cihazların kapasitelerinin bu uygulama için yetersiz olması durumu bir dezavantaj olarak ifade edilebilir.

Eğitim açısından farklı bir deneyim oluşturan SL dünyasında eğitmen kontrolü daha düşük düzeyde olduğu için öğrenciler açısından daha özgür alanlar oldukları söylenebilir. Bu durumun eğitmen ve öğrenci açısından avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğu ise tartışmalı bir konudur. Dersin içeriği, eğitmenin SL uygulamasına yaklaşımı, öğrencinin sanal dünyadaki öğrenme modeline gösterdiği ilgi ve motivasyon bu değerlendirme yapılırken göz önüne alınmalıdır. Bununla birlikte, sanal sınıflarda derslerin verilmesi, zaman açısından ve çok fazla kullanıcıya ulaşma açısından bir avantajdır. Aynı şekilde kongre, sempozyum ve konserlerin de artık SL'de düzenlenmeye başlamasıyla aynı gün içerisinde bir akademisyen sabah dersini anlatıp, öğleden sonra kongrede bildirisini sunduktan sonra akşam da konsere katılabilir. Zaman ve mekandan bağımsız hareket edebilmek bu anlamda tercihe bağlı olarak avantaj olarak kabul edilebilir.

SL'de avatarlar gerçek dünyadan farklı olarak uçabilmektedir. Avatarlar istenilen her görüntüye (insan, hayvan, fantastik karakterler gibi) bürünebilmektedir. Kullanıcılar gerçek hayatta sahip olamadıkları evlerde yaşayabilir, restoranlara gidebilir ya da egzotik adalarda

¹⁶ SecondLifeGettingStartedModule.pdf, s.2.

tatil yapabilmektedir. Kullanıcıların iyi vakit geçirmelerini sağlayan bir dünya sunması bir avantaj olarak değerlendirilebildiği gibi; gerçek hayattan zevk almama, gerçeği reddetme ya da gerçeğe sanalı karıştırma gibi psikolojik etkilerinin yaşanabilmesi de bir dezavantaj olarak ifade edilebilir.

İşletmeler açısından dünyada yaşanan bu hızlı değişime ayak uydurmak, bu yeni dünyalar içerisinde görünür olmak, yeni müşteri kitleleri oluşturabilmek ve ürünlerini tanıtırıp geri dönüşleri hızlı alabilmek adına SL avantajlar sağlamaktadır. Ancak, gerçek hayatta olduğu gibi sanal dünyalarda da işletmeler yaptıkları işleri ciddi bir şekilde takip etmezlerse zarar edebilir ve hatta iflas ile karşılaşabilirler. Örneğin; Burj El Arab otelleri SL'de zarar edip otellerini kapatmıştır.¹⁷

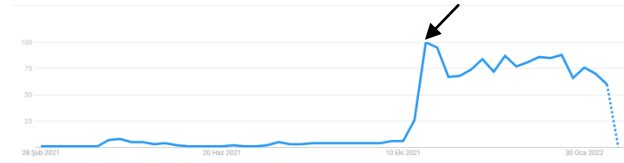
Metaverse

Metaverse, kavramı ilk olarak 1992'de yayınlanan Neal Stevenson'ın bilim kurgu romanı Snow Crash'teki spekülatif kurgunun bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Kitapta gerçek insanların avaturlarının bulunduğu üç boyutlu sanal bir dünya metaverse olarak tanımlanmıştır. Kavram köken olarak, "meta - ötesi" ve "verse - evren" kelimelerinin birleşimidir ve fiziksel dünyaya bağlı varsayımsal sentetik/sanal bir ortam olarak tanımlanabilir. Yani metaverse tam anlamıyla fiziksel dünyanın ötesinde bir evreni; bilgisayar tarafından oluşturulan bir dünyayı ifade eder (Dionisio vd, 2013: 34:10). Kitap, aynı zamanda SL'nin gelişimi için de ilham kaynağı olmuştur. Metaverse, insan merkezli bilgi işlem olarak kabul edilen sanal bir dünya olmasına rağmen, özellikle erişilebilirlik, çeşitlilik, eşitlik ve insanlık açısından gerçek dünya üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etki göstermektedir (Duan vd, 2021: 154).

Metaverse, dünyanın dört bir yanından kullanıcıların gözlük ve kulaklık aracılığıyla erişip bağlanabileceği bilgisayar grafiklerinden oluşturulan paralel bir sanal gerçeklik evrenini temsil etmektedir. Metaverse'in omurgasını, farklı sanal dünyaları birbirine bağlayan "Street" adlı bir protokol oluşturmaktadır. Kullanıcılar, kendilerine ait dijital gövdeleri olan avaturlar ile Metaverse'e girebilmektedir. Stevenson romanında Metaverse'i her ne kadar dijital ve sentetik bir dünya olarak tanımlasa da, içindeki deneyimlerin fiziksel benlik üzerinde gerçek bir etkisi olabileceğini ifade etmektedir (Mystakidis, 2022: 492).

Metaverse, karmaşık bir kavramdır. Son yıllarda, kavram Stephenson'un 1992'deki sürükleyici bir 3B sanal dünya vizyonunun ötesine geçerek, sanal ortamları oluşturan ve bunlarla etkileşime giren fiziksel dünya nesnelere, aktörlerin, arayüzlerin ve ağların özelliklerini içerecek şekilde büyümüştür (Smart, Cascio ve Paffendorf, 2013:4). 1990'ların başında konuşulmaya başlayan "metaverse" kavramı özellikle Facebook şirketinin

kurucusu ve CEO'su Mark Zuckerberg'in "Facebook artık bir metaverse şirketi" şeklinde 28 Ekim 2021 tarihinde yaptığı açıklama ile birlikte oldukça popüler bir kavram olmuştur. Dünya genelinde, Google'da yapılan "metaverse" aramalarının 24-30 Ekim 2021 döneminde en yüksek düzeye ulaşması da bu anlamda şaşırtıcı değildir.

Şekil 5: Google "Metaverse" Aramaları (Şubat 2021 - Şubat 2022).

Zuckerberg tarafından yapılan bu açıklama sonrasında 29 Ekim 2021 tarihinde 900 milyar \$ piyasa değeri olan Facebook'un (Meta) piyasa değeri 18 Şubat 2022 tarihinde 560 milyar \$ seviyesine düşerek, şirket 38% değer kaybına uğramıştır. Bu düşüş üzerinde; azalan Facebook kullanıcı sayısının ve şirketin kârının etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte; yatırımcıda Facebook'un metaverse dönüşümüne henüz para yatırma niyetinin oluşmadığı da ifade edilebilir.

Metaverse kavramı her ne kadar son zamanlarda çok konuşulmaya başlansa da aslında son yıllarda yapılan film ve diziler ile kullanıcılar zihinsel olarak bu sürece hazırlanmıştır. Metaverse ve teknolojilerini içeren filmlere ve dizilere örnekler kronolojik olarak şu şekilde verilebilir. Filmler: Matrix -1999, Minority Report - 2002, Avatar - 2009, Gamer - 2009, Her - 2013, Lucy - 2014, Ready Player One - 2018. Diziler: Serial Experiments Lain - 1998, Person of Interest, 2011 - 2016, Black Mirror, 2011 - 2019, Love Death + Robots, 2019 - devam ediyor.

Metaverse, tek bir dünya değil oldukça geniş bir kavramdır. Sayıları her geçen gün artan onbinlerce dünyayı ifade eden metaverse içerisinde birden fazla dünyada kullanıcılar faaliyet gösterebilmektedir. Bu dünyaların oluşturulmasının temel amacı gerçek dünyadaki yaşantıya çok benzer bir sanal dünya oluşturarak, kullanıcıların günlük faaliyetlerinin bir kısmının bu dünyalarda 3B olarak yapılmasını sağlamaktır. Böylece, coğrafya fark etmeksizin eğitim, iş ve sosyal hayat oluşturulması hedeflenmektedir. Aynı zamanda kullanıcıların, dünyadaki hemen her dili anlayabileceği ve bu şekilde toplumlar arası iletişimin güçlendirilebileceği bir dünya olarak tanımlanan metaverse'de, yabancı dil, iş ve eğitim hayatında bir problem olmaktan çıkabilir ve dünyanın herhangi bir bölgesinde iş toplantıları düzenlenebilir.

Metaverse Teknoloji Altyapısı

Metaverse, algılanan bir sanal evrende birleştirilmiş kalıcı, paylaşılan, eşzamanlı ve 3B sanal alanlara sahip olmalıdır. Metaverse'in kavramdan bir gerçekliğe dönüşebilmesi için şu teknik temellere ihtiyaç vardır: Sanal Gerçeklik (VR - Virtual Reality), Artırılmış Gerçeklik (AR - Augmented Reality), Karma Gerçeklik

¹⁷ <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/rixos-yurtdisina-amsterdamda-sanal-yasam-oteliyle-aciliyor-815814/> (21.02.2022)

(MR – Mixed Reality) ve Genişletilmiş Gerçeklik (XR – Extended Reality). VR, AR, MR ve XR; kullanıcıların sanal dünyada daha gerçekçi ve spesifik bir deneyim elde etmelerini sağlayarak sanal dünya operasyonunu gerçek dünyaya daha benzer hale getirebilecektir (Lee vd. 2021: 43-45).

VR, genellikle VR kulaklıkları olarak adlandırılan ve başa takılan ekranlar aracılığı ile sanal bir dünyayı, sanki gerçek bir varlık hissi veya kullanıcının zihninde "orada olma" hissi yaratıyormuşçasına deneyimlemesine izin vermektedir (LaViola vd., 2017: 36). Bu başlıklar (ekranlar) sayesinde yazılımcılar tarafından oluşturulan sanal ortamlar kullanıcı için gerçeklik hissi oluşturmaktadır.

AR, bilgisayar tarafından zenginleştirilen verilerin gerçek görüntü ile birleştirilerek; fiziksel dünya ortamının gerçek zamanlı doğrudan veya dolaylı görünümü olarak tanımlanmaktadır. AR, sanal bilgileri yalnızca yakın çevresine değil, aynı zamanda canlı video akışı gibi gerçek dünya ortamının herhangi bir dolaylı görünümüne getirerek kullanıcının hayatını basitleştirmeyi amaçlar. AR, kullanıcının gerçek dünyayla ilgili algısını ve etkileşimini geliştirir (Carmigniani, 2011: 342).

MR için yaygın olarak kabul edilen bir tanım yoktur ancak AR ve VR' nin arasında yer alan alternatif gerçekliği tanımlayan ortak bir terim ya da AR ve VR'ın bir kombinasyonu olarak ifade edilebilir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre MR'nin; AR ve VR arasında durduğu ve fiziksel ortamlarda sanal varlıklarla kullanıcı etkileşimi sağladığı görüşü ortaya çıkmaktadır. Güçlü bir çevresel anlayış veya durumsal farkındalık yeteneği ile desteklenen MR, nesnelere çeşitli fiziksel ortamlarda diğer somut nesnelere çalışabileceğini de belirtmektedir. Her ne kadar MR için kesin bir tanım yapılamasa da metaverse için başlangıç noktası (olarak) kabul edilmektedir (Lee vd., 2021: 7-8).

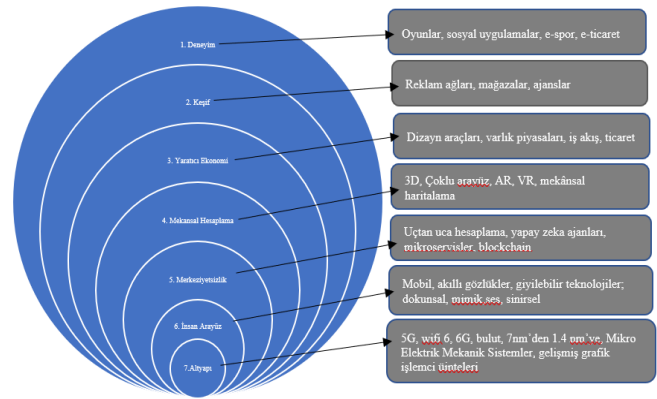
MR teknoloji uygulamaları, AR ve VR teknolojilerinin HoloLens teknolojisi (HL) ile birleştirilmesi sonucunda kullanıcıya artırılmış sanal gerçeklik deneyimi sunmaktadır. HoloLens, Microsoft tarafından geliştirilen Holografik bir bilgisayardır. HL için özel bir başlık kullanılır gerçek dünyadan ayrılmadan bulunduğunuz ortama hologram ile üretilmiş varlıklar gelebilmektedir. Microsoft tarafından HL'nin tanıtımının yapıldığı videoda¹⁸ kullanıcılar gerçek dünyada sanal görüntüler ile etkileşime girebilmekte ve bu görüntüler üzerinde değişiklik yapabilmektedir.

XR, bilgisayar teknolojisi ve giyilebilir cihazların oluşturduğu tüm gerçek ve dijital birleşik ortamları ve insan-makine etkileşimlerini ifade etmektedir. XR; AR, VR, MR teknolojilerini bir araya getiren bir çatı olarak

kabul edilebilir. XR teknolojilerinin kullanılabilmesi için VR gözlüklere ve giyilebilir teknolojilere ihtiyaç vardır. Metaverse evrenleri, Dünya'nın birebir gerçek kopyası olabildiği gibi hayal gücü ve yaratıcılığın boyutlarına bağlı olarak farklı gezegenler, distopik dünyalar, oyun platformları ve sanatsal tasarımlardan da oluşabilmektedir. Kullanıcıların avaturları ile bu 3B evrenlerde görsel, işitsel, kokuya dayalı ve dokunsal süreçlerini içeren zenginleştirilmiş deneyimleri de yaşayabilecekleri teknolojilerin geliştirilmesi için çalışmalar devam etmektedir.

Metaverse, son dönemdeki blockchain gibi yeni teknolojilerin de bir araya geleceği ve bu teknolojilerin anlam kazanacağı bir yapı olacaktır. Blockchain alt yapısına kayıtlı olan kripto paralar, merkeziyetsiz finans sisteminin araçları olduğu için metaverse evrenindeki ekonominin de temelini oluşturabilecektir. Blockchain teknolojisi kullanılarak üretilen Non Fungible Token (NFT) kullanımları da metaverse için çok uygundur. Çünkü metaversede kullanıcıların sahip olduğu her dijital varlık NFT ile yani bir nevi dijital bir tapu ile koruma altına alınabilecektir. Birbirinden bağımsız gibi görünen tüm bu teknolojilerin birbirleri ile nasıl bir bağlantı kurulacağı da metaverse geliştirildikçe daha da görünür hale gelecektir.

Web teknolojilerinin ilerlemesi metaverse'ün gelişmesi ve yaygınlaşması için önemlidir. Günümüzde, internetin yeni şekli olarak adlandırılan Web 3.0 teknolojileri herhangi bir aracı olmadan, merkeziyetsiz bir bağlantı kurmayı sağlamaktadır. Bu durum aslında metaverse için bir alt yapı sunmaktadır. Aynı zamanda blockchain teknolojileri de işlemleri kaydetmek için merkeziyetsiz bir yapıda olduğu için; web 3.0'da kullanıcılar bir taraftan kripto paralara sahip olurken diğer taraftan bunları kontrol eden ve bunlardan para kazanan içerikler oluşturabilmektedir. Web 3.0 teknolojileri, metaverse'deki bağlantının temeli olarak hizmet ettiği için birbirlerini mükemmel bir şekilde desteklemektedir. Şekil 6'da Web 3.0'ün kazandıracığı metaverse katmanları yer almaktadır.

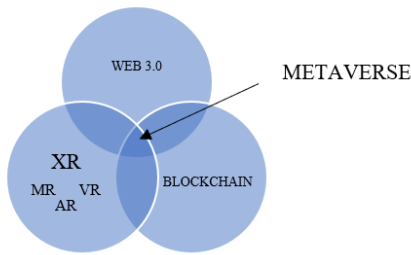

¹⁸ <https://youtu.be/qym11JnFQBM> - HoloLens | Holo Lens Studio Demo | Windows 10 | Microsoft HoloLens

Şekil 6: Metaverse katmanları¹⁹

Radoff (2021) tarafından bu katmanlar; bugün yapılan ve gelecekte yapılacak olan yatırımların yönünü ortaya koymak üzere geliştirilmiştir. Aynı zamanda, insanların aradığı deneyimlerden bunu mümkün kılan teknolojilere kadar pazarın değer zinciri tanımlanmıştır. Günümüzde, ilk 5 katman deneyimlenmiştir. 6. ve 7. katmanlar için ise çalışmalar devam etmektedir. Dünyada şirketler metaverse'ün bu katmanlarının geliştirilmesi için çalışmaktadır.

Metaverse teknolojik altyapısını tüm bu teknolojilerin gelişimi, ilerlemesi ve yaygınlaşması oluşturmaktadır. Bu açıklamalar ışığında Şekil 7'de de görüldüğü üzere metaverse'ün aslında tüm bu güncel teknolojik gelişmelerin bir kesişim kümesinde yer aldığı söylenebilir.

Şekil 7: Gelişen Teknolojiler Kesişim Kümesi – Metaverse

Şekil 7'deki ilişki göz önüne alındığında, izleyen yıllarda, hem metaverse teknolojiyi hem de teknoloji metaverse'ü geliştirecek ve yaygınlaştıracaktır. Ancak günümüzde henüz hayal edilen metaverse teknolojilerine ulaşamamıştır.

Metaverse Fırsatları ve Tehditleri

Metaverse evrenlerine, geliştirilen bu teknolojiler ile 3B holografik avatarlar olarak ulaşıldığında insanlar arasında yepyeni bir iletişim ve iş yapma kültürü ortaya çıkacaktır. Kullanıcılara ait avatarlar mesafe problemi olmadan gerçek dünyadaki gibi bir araya gelerek sohbet edebilecek, iş toplantılarına, konserlere, derslere katılabilecek, mağazaları gezebilecek ve hatta tatil yapıp dünyanın bir ucundaki tarihi ve turistik bölgeleri ziyaret edebilecektir. Her ne kadar bu gelişmeler çok heyecan verici olsa da henüz bu boyutlarda metaverse evrenlerinin gelişmesi ve yaygınlaşması için biraz daha zamana ihtiyaç vardır. Bununla ilgili olarak, Zuckerberg Youtube kanalı üzerinden paylaştığı video²⁰ ile metaverse için yapılan yatırımların devam edeceğine, internet, eğlence dünyası, moda ve daha birçok sektörün bu evrene dahil olacağına dair açıklamalar yapmıştır. Günümüzde özellikle Covid-19 pandemi döneminde, albüm lansmanları ve sanatsal sergilerin açılışı, konserler ve hatta moda defileleri gibi faaliyetler metaversede yapılmaya başlanmıştır.

Metaverse evreninde kültür ve sanat faaliyetlerin yanı sıra, dünyadaki önemli markalar da bu yeni dünyada yer almaya başlamıştır. Öyle ki; Metaversedeki "Ceek Vr" şehrinde ilk perakende giyim mağazası H&M tarafından açılmıştır²¹. Bununla birlikte başta Meta (facebook) olmak üzere; Coca-Cola, Clinique, Gucci, Charli Cohen, Chipotle, Balenciaga, Dolce & Gabbana, Adidas, Nike, ve Zara gibi dünyaca ünlü markalar biraz da FoMO²² etkisiyle metaverse'e adım atmışlardır. Türkiye'de de Vestel ve Damat&Tween markaları metaverse için hazırlıklara başlamıştır.

Metaverse, iş dünyası için yeni iş modelleri ortaya çıkaracaktır. Müşteriler ya da kullanıcılar metaverse'e yönelirken veya daha fazla vakit geçirdikçe işletmelerin bu platformlarda yer alması kaçınılmaz hale gelecektir. Bu durumda işletmeler metaverse içinde ya dijital varlıklar oluşturacaklar ya da mevcut ürünlerini dijital varlıklara çevirecek ve bu işleri yapacak yeni personele ve/veya iş modellerine ihtiyaç duyacaklardır. Ancak işletmelerin dijital olgunluk seviyesi kabul edilebilir seviyeye ulaşmadıkça bu dönüşümün yaşanması oldukça zordur.

Metaverse içerisinde alışveriş yapmak için dijital cüzdan kullanılmaktadır. Bankaların ve finans kurumlarının dijital cüzdan, kripto para gibi araçlardan oluşacak metaverse ekonomisinin sunduğu fırsatlardan faydalanabilmeleri için doğru stratejiler oluşturmaları gerekmektedir. Bu anlamda Bank of America'nın dört binin üzerindeki çalışanına sanal gerçeklik eğitimi vererek metaverse için hazırlık yapması finans sektörünün yönünü metaverse'e çevirdiğini göstermektedir.

Metaverse, gerçek dünya gibi kara parçalarından oluşmakta ve bu kara parçaları blockchainde NFT'ler ile temsil edilmektedir. Metaverse'deki farklı platformlara ait kara parçaları coin karşılığında kullanıcılar tarafından satın alınabilmekte ve üzerinde dijital varlıklar geliştirilebilmektedir. Son günlerde bu platformlardan arazi alım satımı yaygınlaşmış ve kullanıcılar yeni bir yatırım alanı olarak değerlendirme konusunda arayış içerisine girmiştir. Sadece araziler değil aynı zamanda dijital sanat eserleri de zamanla değer kazanabilecek stratejik varlık olarak değerlendirilmektedir.

HL teknolojilerinin eşlik ettiği metaverse evrenlerine ulaşmak için hala geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gereken cihazlar ve teknolojiler vardır. Örneğin, metaverse evrenlerinde hali hazırda avatarların bacakları ve ayakları görünemediğinden avatarların ayaklarının sanal ortama aktarılması için hareket algılayıcı cihazların geliştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, metaverse evrenlerine giriş yapabilmek için gerekli VR gözlük ve diğer ek cihazlar günümüzde oldukça pahalı olduğu için yaygın kullanılamamaktadır. Bu sebeple metaverse kullanıcılarının hayal edilen evrene ulaşabilmeleri için

¹⁹ Radoff, 2021, <https://medium.com/building-the-metaverse/the-metaverse-value-chain-afc9e09e3a7>

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=Uvufun6xer8> - The Metaverse and How We'll Build It Together - Connect 2021

²¹ <https://twitter.com/CEEK/status/1468288936921468931?s=20&t=Eq-D8dbmuNtLas6vImy21w>

²² Gelişmeleri Kaçırma Korkusu – FoMO (Fear of Missing Out)

VR teknolojisinin ucuzlaması, milyonlarca insanın aynı anda metaverse evrenine bağlanabilmesini sağlayacak alt yapının kurulması, çok yüksek işlem gücüne ve hızına sahip donanımların yaygınlaşması gerekmektedir. Bununla birlikte, VR gözlüklerin uzun süreli kullanımı burun üzerindeki yükü artırdığı için rahatsızlık verebilmektedir. Bununla birlikte baş dönmesi, mide bulantısı gibi yan etkileri de olabilmektedir. Bu olumsuzluğun da hafif giyilebilir teknolojilerin geliştirilmesi ile çözülmesi planlanmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre; AR uygulamaları uzun süre kullanıldığında dikkat dağınıklığına ve beraberinde fiziksel kazalara yol açmaktadır. Aşırı bilgi yüklemesi ve bağımlılık da depresyon, anksiyete gibi psikolojik sağlık sorunlarını beraberinde getirebilmektedir. Yüksek kaliteli sanal gerçeklik ortamları ve şiddet içeren temsiller kullanıcılar için travmatik deneyimleri tetikleyebilmektedir. Genişletilmiş VR kullanımı, sosyal izolasyona ve gerçek yaşamdan uzak durmaya yol açabilmekte ve hareketsiz yaşam tarzı nedeniyle obezite ve kalp sorunlarını da ortaya çıkarabilmektedir (Christopoulos vd, 2021: 2).

Siber zorbalık ve taciz gibi sanal suçlar metaverse'de ortaya çıkmaya başladıkça yeni engelleyici kurallar ve düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte veri güvenliği de oldukça önemli bir konudur. Çünkü metaverse kişisel bilgilerin yanı sıra davranışları (jest ve mimikler) da saklayacağından bu durum ile ilgili yeni güvenlik stratejilerine ihtiyaç duyulacaktır. Veri etiğiyle ilgili olarak, sahte avatarları ve kimlik hırsızlığını önlemek için yapay zeka algoritmaları ve derin öğrenme teknikleri kullanılabilir. Metaverse uluslararası sınırların ötesinde bir sanal dünya olduğu için kişiler, kurumlar ve hatta ülkeler için güvenli alanların sağlanması ve yetki alanlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Ortaya çıkabilecek bir diğer tehdit ise fikri mülkiyet sahipliği konusudur. Telif hakkı doğuran ve yapay zeka tarafından oluşturulan bir dijital varlığın fikri mülkiyet sahipliğinin kime ait olacağı konusu mevcut mevzuatlarla açıklanamamaktadır. Bu sebeple, metaverse'de telif hakkı ihlalleri söz konusu olduğunda fikri mülkiyetlerin korunması kullanıcılar açısından bir problem olacaktır.

Muhasebenin Yeni Sanal Dünyaları: Second Life ve Metaverse

Modadan sanata, eğitimden turizme, sağlıktan otomotive neredeyse tüm sektörleri etkileyen teknolojik dönüşümler; muhasebe kavramının da çok yönlü olarak yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Gerçek dünyadaki deneyimleri sanal dünyalara taşıyan ve hatta gelecekte gerçek dünya ile entegre olacak şekilde tasarlanmaya başlayan teknolojiler karşısında, dünyada "muhasebe" alanındaki gelişmeler SL ve metaverse özelinde bu başlık altında araştırılıp özetlenmiştir.

Second Life ve Muhasebe

SL, gerçek dünyanın simülasyonu olarak oluşturulan 3B bir sanal dünyadır ve kullanıcılarına çok farklı platformlarda farklı deneyimler sunmaktadır. Eğitimden, eğlenceye, alışverişten, kültür sanata ve dahası hayal gücü ile sınırlı faaliyetlere kadar her şey SL'deki adalarda yer almaktadır. CPA Adası da muhasebe mesleğinin merkezi olarak SL'de tasarlanmıştır. Bu ada özellikle yeni nesle hitap edecek yaratıcı bir iletişim ortamı sunmaktadır. Çünkü; geleceğin meslek mensubu adayları olan yeni nesil, aslında yüksek hızlı internet bağlantısı, anlık mesajlaşma ve sanal çok kullanıcıli etkileşimli oyunlar ile büyümektedir. CPA Adası, yeni teknolojiler üzerindeki farkındalığı ve becerileri yüksek olan yeni nesli, muhasebe kariyerine çekmenin bir yolu olabilir.

Joyce ve Middleton (2008) tarafından yapılan çalışmada SL'deki muhasebe alanındaki gelişmeler açıklanmıştır. CPA Adasında, aydınlık ve cezbedici alanlar ve modern mimari kullanılarak binalar tasarlanmıştır. Bu binaların birinde MACPA²³'nin genel merkezi bulunmaktadır. Genel merkez binasına girildiğinde doğrudan MACPA'nın sitesine bağlanan bir resepsiyon masası bulunmaktadır. Birinci ve üçüncü katta, AICPA²⁴'nin muhasebe meslek mensupları ile ilgili vizyon projesi ile mesleğe ait kariyer adımlarını ve özelliklerini içeren sunumların yapıldığı bir alan bulunmaktadır. İkinci katta konferans salonları ve ofisler bulunmaktadır.

CPA Adasındaki diğer bina SLACPA'nın (Second Life Association of Certified Public Accountants) genel merkezidir. SLACPA, tüm dünyadaki kamu muhasebecileri, eğitimcileri ve öğrencileri için kurulmuş olan sanal bir dernektir. Derneğin amacı; SL'de muhasebeciler için olanaklar keşfetmek ve muhasebe mesleğiyle ilgilenen insanlardan oluşan bir topluluk oluşturmaktır. Bu binada aynı zamanda İş Öğrenme Enstitüsü'ne (BLI- Business Learning Institute) ait konferans salonları bulunmaktadır. BLI, MACPA tarafından kurulmuştur ve tüm dünyadaki kuruluşlar için stratejik öğrenme ortağı ve yetenek yönetimi danışmanlığı sunmaktadır. Burada pekçok eğitim ve sunumlar düzenlenmektedir.

CPA Adasındaki üçüncü binada, Maryland Eyaletindeki en büyük sertifikalı kamu muhasebesi ve işletme danışmanlığı firmalarından biri olan KAWG&F bulunmaktadır. KAWG&F; muhasebe alanında SL'de ofisi olan ilk Amerikan firmasıdır. CPA Adasında ayrıca, yeni ve genç muhasebe profesyonellerinin tanışması ve sosyalleşmesi için de NYPN²⁵ adlı bir kulüp yer

²³ Maryland Kamu Muhasebecileri Derneği (Maryland Association of Certified Public Accountants - MACPA)

²⁴ Amerikan Kamu Muhasebecileri Örgütü (American Institute of Certified Public Accountants - AICPA)

²⁵ New and young Professional network

almaktadır. Bununla birlikte, yeni muhasebe firmaları ve CFO'lar için iki ayrı bina tasarlanmıştır. CPA Adası'nda eğitim ve sunum tesisleri, fuar katları, kiosklar, medya merkez ofisleri, dinlenme odaları, PowerPoint sunumlarına erişilebilecek alanlar, çeşitli okullara ve muhasebe firmalarına doğrudan bağlantılar da tasarlanmıştır.

Avustralya muhasebe meslek kuruluşu (CPA Avustralya) 2008 yılında SL ortamında bir kongre düzenlemiştir. Üyeler ile ve üyeler arasında bilgi alışverişini sağlamak, yenilikçi ortamları keşfetmek için SL'deki ilk sanal dünya oturumu ile CPA Kongresi uluslararası hale gelmiştir. Bu kongre, Avustralya'daki bir muhasebe kuruluşunun öğrenme ve iş birliği olanaklarını keşfetmek için sanal dünyaları kullanması açısından ilk uygulamadır. Aynı yıl, MACPA'nın yıllık Eğitimci Konferansında, muhasebe eğitimcilerine gerçek bir "karma öğrenme" deneyimi yaşatılmıştır. Katılımcılara, MACPA NYPN lideri Byron Patrick'in avatarı tarafından, SL'deki BLI konferans merkezinde bir sunum yapılmıştır. Cornell Üniversitesi'nden Dr. Robert Bloomfield SL'de muhasebe, finans, bankacılık ve ekonomi konularında haftalık söyleşiler düzenlemiştir.

Ernst & Young 2009 yılında denetçilerin eğitimi için SL'yi kullanmıştır. Bu uygulama ile öğrencilerin şirkette avatarlarıyla dolaşmalarına ve envanter sürecini ilk elden deneyimlemelerine olanak tanıyan bir sanal dünya tasarlanmıştır. Gerçek dünyada karşılaşma oranı yüksek durumlar için öğrencilere gerçekten "orada olma" deneyimi oluşturulmuştur. Suffolk Üniversitesi'nden Dr. Mike Kraten tarafından, muhasebe kavramları, SL'deki Ben & Jerry's Ice Cream fabrikasında yapılan bir tur ile öğrencilere anlatılmıştır. Ayrıca, Kraten CPA Adasında sanal sınıfları kullanarak interaktif tartışmalar yapmıştır. Central Florida Üniversitesi'nden Prof. Dr. Steven Hornik ise "Gerçekten İlgili Çekici Muhasebe" adlı bir SL konumu oluşturmuştur. Finansal muhasebe dersinde SL'nin sosyal ağ yeteneklerini ve kendisinin oluşturduğu etkileşimli 3 boyutlu nesnelere kullanmıştır.

SL'de özellikle 2008-2009 yılları arasında uluslararası katılımlı, muhasebe konularının yaygınlaştırıldığı etkinlikler düzenlenmiş, çeşitli muhasebe kuruluşları ve firmaları tarafından tasarımlar yapılmıştır. SL'nin kurucu ortakları ve diğer çıkar grupları arasında yaşanan problemler sonucunda, zengin grupların SL'den ayrılması günümüzde SL'nin popülaritesinin daha çok oyun oynama platformuna dönmesi sebebiyle bu girişimlerin yaygın etkisi çok yüksek olamamıştır. Hatta o yıllarda inşa edilen CPA Ada - 2 sadece muhasebe eğitimleri için bir platform olarak tasarlanmaya başlanmış fakat günümüzde bu girişim de istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Metaverse ve Muhasebe

Kullanıcıların, birbirleriyle ve çevreleriyle gelişmiş teknolojiler aracılığı ile etkileşime girmelerine olanak sunan 3B sanal dünya olan metaverse'de muhasebe alanında ortaya çıkan gelişmeler oldukça günceldir.

Aralık 2021'de dünya çapında muhasebe danışmanlık hizmeti veren Pricewaterhouse Coopers'a ait PwC Hong Kong²⁶ metaverse platformlarından Sandbox'ta halka açık bir arazi satın almıştır. PwC Hong Kong'un temel motivasyonu; metaverse aracılığı ile yeni iş modelleri oluşturarak şirketlerinin değerini artırmak ve müşteriler veya diğer kullanıcılar ile yeni etkileşim kurma olanaklarından yararlanmaktır. Bununla birlikte metaverse'de yer alan ya da almak isteyen müşterilerine danışmanlık yapmayı hedeflemektedir.

Aralık 2021'de Prager Metis (PM) tarafından, metaverse platformlarından Decentraland'da resmi olarak ilk muhasebe (CPA) firması açılmıştır. Prager Metis, uluslararası bir muhasebe firması olmanın yanı sıra denetim, vergi, danışmanlık, işletme yönetimi ve uluslararası hizmetler dahil pek çok alanda müşterilerine hizmet sunmaktadır. Metaverse'de açılan merkez ile PM; metaverse'de muhasebe ve finansal danışmanlık ihtiyacı olan bireysel ya da kurumsal kullanıcılar için hizmet verebilecek ve potansiyel müşterilere metaverse'ü finansal bir bakış açısıyla tanıtmak için gereken uzmanlığı sağlayacaktır. PM'nin yöneticileri, teknolojinin dünyanın çalışma şeklini etkilemeye devam edeceğine ve metaverse'deki PM'nin geleneksel ve dijital arasında bir köprü görevi üstleneceğine inanmaktadır. PM'nin metaverse'deki sanal binasının birinci katında NFT'lerin sergileneceği ve kullanıcıların sosyal alan olarak vakit geçirebileceği bir galeri, ikinci katında ise toplantı odaları, konferans salonları ve çalışma alanları yer alacaktır. Çatı katı olarak planlanan üçüncü katta da PM'nin eğlence alanları planlanmaktadır (www.pragermetis.com,2022).

Metaverse teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte izleyen 10-15 yıl içerisinde muhasebe mesleğinde de değişimler kaçınılmaz olacaktır. Bu değişimler şu şekilde özetlenebilir.

- **Müşteri görüşmelerinin boyut değiştirilmesi:** Yüz yüze görüşme imkanı olmayan müşteriler ile metaverse teknolojileri ile metaverse platformlarında görüşmeler yapılmaya başlayacaktır. Yeni nesil meslek mensupları özellikle bu duruma çok daha hızlı ve kolay adapte olacaktır.
- **Metaverse okuryazarlığı:** Metaverse teknolojilerini anlayabilmek, kullanabilmek ve fırsatları yakalayabilmek adına hem meslek mensuplarının hem firmaların hem de akademi tarafının metaverse okuryazarlığının artırılması gerekecektir. Bunu sağlayabilmek için de yine metaverse platformlarında eğitimler düzenlenmesi yerinde olacaktır.
- **Metaverse muhasebesi:** Metaverse platformlarında meydana gelen ticari işlemler kripto paralar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Günümüzde kripto paraların gerçek dünyada da kaydedilmesi, raporlanması ve vergilendirilmesi konusunda çalışmalar devam

²⁶ <https://dailyhodl.com/2021/12/24/big-four-accounting-firm-enters-the-metaverse-with-purchase-of-virtual-land-in-the-sandbox-sand/> (26.01.2021).

etmektedir. Bu gelişmelerin sonucuna göre metaverse muhasebesi de gerek meslek mensupları gerekse akademi tarafında şekillenebilecektir.

- **Yeni/güncel yetkinlikler ve dijital beceriler:** Metaverse teknolojisinin anlaşılması ve uygulanabilmesi için yeni yetkinliklerin ve dijital becerilerin muhasebe paydaşları tarafından kazanılması gerekecektir.
- **Mesleki sınavların değişmesi:** Muhasebe meslek mensubu olabilmek için yeni yetkinlikleri de içerisine alan müfredatlar ve mevzuatların değişmesi söz konusu olacaktır.
- **Muhasebe eğitiminin yeniden düşünülmesi:** Yeni nesil meslek mensuplarının yetişmesi için gerek ortaöğretim gerekse yükseköğretimde muhasebe eğitiminin gelişen teknolojiler ve metaverse özelinde güncellenmesi gerekecektir.

Metaverse gerçeği her ne kadar çok yeni bir kavram olmasa da son zamanlarda yaşanan gelişmeler ile daha çok merak edilmekte ve etkileri tartışılmaktadır. Muhasebe alanındaki etkileri ve gelişmeleri de elbette tüm muhasebe paydaşlarını yakından ilgilendirmektedir.

SONUÇ

3B sanal dünyalar her ne kadar oyun platformları ile daha çok tanınsa da günümüzde, SL ve metaverse gibi sanal dünya platformlarının gelişmesi ile kullanıcılarına farklı deneyimler sunmaktadır. Elbette gelişen teknoloji ile birlikte sanal dünyaların sundukları imkanlar artarken tüm sektörleri de derinden etkilemektedir. Muhasebe alanında da yaşanan ve yaşanacak deneyimler ve değişimler özellikle SL ve metaverse ekseninde değerlendirildiğinde büyük dönüşümlerin kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

Gerçek hayatın bir simülasyonu olan ve ilkel metaverse olarak adlandırılan SL, kullanıcılarına eğitimden eğlenceye, alışverişten turizme kadar pek çok sektörde sanal ortamlar sunmaktadır. İlk çıktığı 2008 yılında büyük bir popülaritesi olan ve sadece oyun platformu olarak değil diğer sektörlerde de gerçek hayatı yansıtan faaliyetleri içeren bir sanal dünya olarak sunulmuştur. SL'nin ilk çıktığı yıllarda dünya çapında şirketler ada satın alarak mağaza ya da ofis açmış, çeşitli konferanslar, eğitimler, tanıtımlar düzenlenmiştir. Muhasebe alanında da SL'de CPA adası kurulmuş ve adada MACPA, BLI, KAWG&F tarafından binalar tasarlanmıştır. Avustralya CPA tarafından kongre yapılmış, Ernst & Young denetçi eğitimleri düzenlenmiş ve çeşitli üniversitelerde muhasebe dersleri SL ortamında verilmiştir.

Metaverse, günümüzdeki teknolojik gelişmeler ile internetin halefi olarak görülen ve fiziksel gerçekliği dijital ile birleştiren sürekli ve kalıcı çok kullanıcı sanal bir dünyadır. Yakın gelecekte teknolojideki bu gelişmeler deneyimlendikçe, metaverse'ün bir ihtiyaç ya da gereklilik noktasında değerlendirilmesi kaçınılmaz

olacaktır. Blockchain teknolojilerinin her geçen gün daha çok kullanıcıya ulaşması, dünyanın önemli şirketlerinin metaverse dünyalarının gelişmesi noktasında yatırımlarını artırması ya da yeni yatırım alanlarına yönelmesi, yeni neslin zaten dijital bir dünya içerisine doğması ve büyümesi gibi sebepler de metaverse'in geleceği konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde daha fazla deneyimlenen uzaktan toplantı ve görüşmeler aslında metaverse için kullanıcıların hazır bulunuşluklarını yükseltmiştir. Bir anlamda iş ve eğitim dünyasındaki ön yargılar yıkılmış, mekandan bağımsız olarak faaliyetler dijital platformlar üzerinden yürütülmüştür.

Muhasebe açısından da metaverse tüm paydaşlarda heyecan ve merak uyandırmıştır. Hatta, PwC Hong Kong ve Prager Metis gibi büyük muhasebe firmaları metaverse'de arsa alıp bina tasarlama faaliyetlerine başlamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler çerçevesinde tüm muhasebe paydaşlarının etkilenmesi ve değişimi söz konusu olacaktır. Bu anlamda başta muhasebe eğitimi olmak üzere, meslek mensupları, işletmeler ve kanun koyucular açısından bu gelişmeler izlenmeli, önlem alınmalı, yeni uygulamalar tasarlanmalı ve uygulamaya konulmalıdır.

İzleyen 10-15 yılda metaverse teknolojilerinin hedeflenen düzeye ulaşması beklenmektedir ve bu sebeple özellikle muhasebe eğitimi konusunda yeni nesil için yeni nesil öğretim programları ve müfredatları oluşturulmalıdır. Gerçekte bakıldığında aslında bu sanal dünyaların hedef kitlesi yeni nesildir. Sanal varlıklara yatırım yapmak yeni nesil açısından değerlendirildiğinde normal bir durum olarak algılanmaktadır. Geleceğin muhasebe mensuplarının eğitiminde de bu durumlar göz önüne alınmalıdır. Muhasebe ders müfredatlarının güncellenmesi ve metaverse teknolojilerinin ders müfredatlarına eklenmesi gerekmektedir. Elbette, bu derslerin verilmesi için yeni nesil akademisyenler yetişmesi ve akademideki öğretim elemanlarının da güncel gelişmelere ayak uydurması şarttır.

Muhasebe meslek mensupları tüm bu gelişmeler noktasında işletmelere yol arkadaşlığı yapan taraf olarak, metaverse okuryazarlığı ve metaverse muhasebesi konularında gelişime ve değişime açık olmalıdır. Özellikle, meslek mensubu unvanının alınmasındaki sınav ve süreçler bu gelişmeler ışığında üst kurullar tarafından gözden geçirilmelidir. İşletmeler metaverse dünyalarında yer almaya başladıkça blockchain teknolojileri ile karşı karşıya gelecekleri için üst yönetim ve muhasebe-finans çalışanlarının bu konularda okuryazar olması gerekmektedir.

Muhasebe kavramının metaverse açısından tartışılmasında ortaya çıkan iyi niyetli çözümler ve kurallar, kanun koyucular tarafından net bir şekilde her yönüyle belirlenip

uygulama düzeyine geçirilmediği sürece bu aşamada kalacaktır. Yarının planlamasına ve uygulamalarına bugünden başlanmalı ve artık çözüm uygulamalarının sonuçları tartışılmaya başlanmalıdır.

Metaverse Ŗu anda iyi ya da kötü olma durumu konusunda gri bir alanda yer almaktadır. Hedeflenen uygulamalar açısından kolaylaştırıcı ve cazip yönleri olsa da sahiplik, güvenlik ve gizlilik noktalarında hukuksal boşlukları soru işaretleri oluşturmaktadır. Herşeye rağmen metaverse'de nasıl ve ne şekilde yer alınacağı planlanmalı ve avatajlarına odaklanarak bilginin gücü ile riskler bertaraf edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, K. (2010). *Etkileşimli sanal dünyanın (Second Life) modelleme tekniklerini kullanarak sanal sanat galerisi oluşturulması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Artz, J. M. (2009). The current state and future potential of virtual worlds. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking (IJVCSN)*, 1(1), 14-22.
- Bainbridge, W. S. (2007). The scientific research potential of virtual worlds. *science*, 317(5837), 472-476.
- Bell, M. W. (2008). Toward a definition of “virtual worlds”. *Journal For Virtual Worlds Research*, 1(1), 1-5.
- Bezir Ç. (2012). *Second Life ortamında tasarlanan yabancı dil eğitimi: Öğretmen-öğrenci ve ortam etkileşimi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bilgiç, G.N. (2009). *Tüketim toplumunun siber-alanda yeniden üretimi: Second Life örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Carmigniani, J., Fuhrt, B., Anisetti, M., Ceravolo, P., Damiani, E., ve Ivkovic, M. (2011). Augmented reality technologies, systems and applications. *Multimedia tools and applications*, 51(1), 341-377.
- Christopoulos, A.; Mystakidis, S.; Pellas, N.; Laakso, M.-J. Arlean, (2021). An augmented reality learning analytics ethical framework. *Computers*, (10) 92, 1-16.
- Çetin, Ö. (2019). *İşletme eğitiminde sanal dünya uygulamalarının öğrenci motivasyonu üzerine etkisi; 'Second Life' örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Çetinkaya S. (2021). *Covid-19 döneminde sanal dünyaların kâr amacı gütmeyen organizasyonlar üzerindeki etkisi: Second Life örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Dadakoğlu, S.C. (2018). *Sanat ve tasarım eğitiminde sanal ortamın yaratıcılığa etkisi (Second life örneği)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Deniz, S. (2015). *Matematik öğretiminde tam öğrenme modelindeki öğretim ilkelerinin second life ile desteklenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Diñçer, G.D. (2008). *Sanal dünyaların uzaktan eğitim danışmanlık hizmetlerinde kullanımı: Second life örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dionisio, J. D. N., Burns, W. G., Gilbert, R. (2013). 3D Virtual worlds and the metaverse: current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 45(3), 34: 1-38.
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X. ve Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. In *Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia*, 153-161.
- Duncan, I., Miller, A. ve Jiang, S. (2012). A taxonomy of virtual worlds usage in education. *British Journal of Educational Technology*, 43(6), 949-964.
- El Tantawi M.M., El Kashlan M.K., Saeed Y.M. (2012). Assessment of the ef cacy of second life a virtual learning environment in dental education. *Journal of Dental Education*, 77(12), 1639-1652.
- Jennings, N., & Collins, C. (2007). Virtual or virtually U: Educational institutions in Second Life. *International Journal of Social Sciences*, 2(3), 180-186.
- Johnson, R. A., & Middleton, J. M. (2008). Accounting for Second Life. *Journal of Accountancy*, 205(6), 54.
- Jon Radoff (2021). The Metaverse value-chain. <https://medium.com/building-the-metaverse/the-metaverse-value-chain-afcf9e09e3a7>. 15/12/2021.
- LaViola Jr, J. J., Kruijff, E., McMahan, R. P., Bowman, D. ve Poupyrev, I. P. (2017). *3D user interfaces: theory and practice*. Addison-Wesley Professional.
- Lee, L. H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., ...ve Hui, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *arXiv preprint arXiv:2110.05352*, 1-66.
- Mansfield, R.(2008). *How to do everything in Second Life*. McGraw-Hill.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.
- Rice K.L., Bennet N.J., Billingsley L. (2014). Using Second Life to facilitate peer storytelling for grieving oncology nurses. *The Ochsner Journal*, 14, 551-562
- Sağtaş S. (2013). *Second Life sanal yaşam dünyasında girişimcilik: Avapreneurship (Avatar Girişimcilik)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

- Sanchez, J., (2009) Barriers to student learning in Second Life. *Library Technology Reports*, 45(2), 29-34.
- SecondLifeGettingStartedModule.pdf, chrome- extension:
<https://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.w3.org%2F2008%2FWebVid eo%2FAnnotations%2Fwiki%2Fimages%2F1%2F19%2FMetaverseRoadmapOverview.pdf&clen=3200792&chunk=true> ,17.03.2022.
- Sloan P (2005), The Virtual Rockefeller,
https://web.archive.org/web/20061212224408/https://money.cnn.com/magazines/business2/business2_archive/2005/12/01/8364581/index.htm?cnn=yes (16.03.2022).
- Smart, E.J., Cascio, J. ve Paffendorf, J., (2007). Metaverse roadmap overview, (chrome- extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.w3.org%2F2008%2FWebVid eo%2FAnnotations%2Fwiki%2Fimages%2F1%2F19%2FMetaverseRoadmapOverview.pdf&clen=3200792&chunk=true) – 22.02.2022.
- Şahin, G. (2016). *Second Life oyununun sosyal bilgiler öğretiminde deneyimsel öğrenmeye yönelik bir model olarak kullanılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Tasa, U.T. (2009). *İçeriği kullanıcılar tarafından oluşturulan 3 boyutlu sanal dünyalarda sanat ve mimari tasarım: Second Life® üzerine bir vaka çalışması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wagner, C., & Rachael K.F. (2009). Action learning with Second Life-A pilot study. *Journal of Information Systems Education*, 20(2), 249.
- Webber, S. (2013). Blended information behaviour in Second Life. *Journal of Information Science*, 39(1), 85-100.
www.pragermetis.com,2022
- Yuen E.K., Herbert J.D., Forman E.M., Goetter E.M., Comer R., Bradley, J.(2013). Treatment of social anxiety disorder using online virtual environments in Second Life. *Behavior Therapy*, 44: 51-61.

EXTENDED ABSTRACT

Today, when the transportation network and usage areas of the internet increase, the internet is an important instrument in both individual and corporate life. This exciting period in which many concepts such as digitalization, 3D virtual worlds, artificial intelligence and augmented reality, which emerge due to technological developments along with the Internet, are frequently used also knocks the accounting field like all sectors. In this study; the development of 3D Virtual Worlds has firstly been explained and the concepts of Second Life and Metaverse have been detailed in the light of the developments here. Then; the current situation and future of accounting in these new virtual worlds have been discussed through examples. In the conclusion part; the concept of accounting has been discussed in a versatile way in the axis of the future of virtual worlds.

Virtual worlds are online environments where multiple users who are physically settled in remote locations can interact in real time for the purpose of working or playing games. Virtual worlds form a subset of virtual reality applications and it is a more general term which refers to computer-generated simulations of three-dimensional objects or environments. These new living spaces are considered as the last point reached by computer-based communication technologies.

Second Life (SL) is an internet-based multiuser virtual environment developed by Linden Lab. in 2003. The basic logic of SL is based on the creation of simulation of the real world. In SL, there is an equivalent of almost everything that exists in the real world. SL users can engage in real-life activities in their environments, as differently from a game, they can establish a business, purchase land, go to concerts or nightclubs, continue their education and meet the others.

CPA Island has been designed in SL as the centre of the accounting profession. On CPA Island, buildings have been designed by using bright and charming spaces and modern architecture. The headquarter of Maryland Association of Certified Public Accountants - Macpa is located in one of these buildings. The other building on CPA Island is the headquarter of SLACPA (Second Life Association of Certified Public Accountants). SLACPA is a virtual association established for public accountants, educators and students all over the world. The third building on CPA Island is KAWG&F, one of the largest certified public accounting and business consulting firms in the State of Maryland. The Australian accounting professional organization (CPA Australia) organized a congress in the SL environment in 2008. In 2009, Ernst & Young used SL for the training of auditors.

The concept of Metaverse first emerged as part of speculative fiction in Neal Stevenson's science fiction novel Snow Crash which was published in 1992. A three-dimensional virtual world with real people's avatars has been defined as a metaphor in the book. In other words; metaverse literally refers to a universe beyond the physical world and a world created by the computer. Metaverse represents a parallel virtual reality universe created from computer graphics which the users can access and connect through glasses and headphones all over the world.

Metaverse does not refer to a single world; it refers to tens of thousands of worlds, the number of which has been increasing day by day. Metaverse universes can be a true copy of the Earth, as well as different planets, dystopian worlds, game platforms and artistic designs depending on the dimensions of imagination and creativity. Metaverse will be a structure where new technologies, such as the recent block chain, will come together and these technologies will gain meaning. The advancement of web technologies is important for the development and dissemination of metaverse.

Metaverse has also aroused excitement and curiosity in all stakeholders in terms of accounting. In fact, such major accounting firms as PwC Hong Kong and Prager Metis have begun to design buildings by purchasing land on metaverse. Within the framework of all these developments, all accounting stakeholders will be affected and changed. In this sense; these developments should be monitored, measures should be taken, and new applications should be designed and implemented in terms of members of the profession, businesses and legislators, especially in the field of accounting education.

In the following 10-15 years, it is expected that metaverse technologies will reach the targeted level, and for this reason, new generation programmes and curriculum should be created for the new generation, especially in accounting education. Of course, it is necessary to train new generation academicians and to keep up with the current developments of the faculty members in the academy in order to provide these courses.

Professional accountants should be open to development and change in metaverse literacy and metaverse accounting as a companion to businesses in all these developments. Examinations and processes in obtaining the title of member of the profession should particularly be reviewed by the supreme boards in the light of these developments. Executives and accounting-finance employees need to be literate in these issues as businesses will face block chain technologies as they start to take part in metaverse worlds.

The well-intentioned solutions and rules that emerge in the discussion of the concept of accounting in terms of metaverse will remain at this stage unless they are clearly determined and implemented by the legislators. Planning and implementation of the future should start from today and the results of the solution applications should be discussed.

PAZARLAMA ÇALIŞANLARININ BİREYSEL YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Elvan ÖZAYDIN^{1*}

¹Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Pazarlama Programı, Amasya.

*E-mail: elvanozaydin@hotmail.com

+ORCID:0000-0001-5495-9135

Öz–Değişen çevre koşulları karşısında örgütlerin pazarlama departmanları yürüttükleri çeşitli faaliyetlerde yenilikler hayata geçirmektedir. Bu yenilikleri pazarlama çalışanlarının benimseme düzeyleri farklı olabilmektedir. Bu çalışmada pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeylerinin ortaya konulması ve bazı demografik değişkenler bakımından farklılık olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Betimsel araştırma modelinin benimsendiği çalışmada veriler, 391 pazarlama çalışanından online anket yoluyla elde edilmiştir. Toplanan verilerin analizinde; betimsel istatistikler, bağımsız iki örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik ölçeği puan ortalaması 72,68 (n=391, ss=9,37) olarak bulunmuştur. Analizler neticesinde; pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeylerinin ağırlıklı olarak "öncü" kategorisinde olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yenilikçilik düzey puanları; yaş, cinsiyet, çalışma süresi, yönetim kademesi (pozisyon) açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Diğer yandan eğitim durumu ve çalışılan sektör bakımından anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Lisans ve lisansüstü mezunlarının lise mezunlarına göre, üretim sektöründe çalışanların hizmet sektöründe çalışanlara göre yenilikçilik düzeyleri daha yüksektir. Araştırma sonucunda, pazarlama çalışanlarının oldukça yenilikçi bir puan ortalamasına sahip oldukları, pazarlama alanında çalışacak kişilerin yeni fikirlere açık ve yenilikleri hızlı bir şekilde benimsemelerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler– Bireysel Yenilikçilik, Yeniliklerin Benimsenmesi, Yenilikçilik Kategorileri, Pazarlama Çalışanları

EXAMINATION OF INDIVIDUAL INNOVATION LEVELS OF MARKETING EMPLOYEES

150

Abstract –Marketing departments of organizations implement innovations in various activities they carry out in the face of changing environmental conditions. The level of adoption of these innovations by marketing employees can be different. In this study, it is aimed to reveal the individual innovativeness levels of marketing employees and to determine whether there is a difference in terms of some demographic variables. In the study, in which the descriptive research model was adopted, the data were obtained from 391 marketing employees through an online survey. In the analysis of the collected data; descriptive statistics, independent samples t-test and One-way ANOVA were used. The individual innovativeness scale mean score of the marketing employees was found to be 72.68 (n=391, sd=9.37). As a result of the analysis; It has been determined that the individual innovativeness levels of marketing employees are predominantly in the "pioneer" category. The innovativeness level scores of the participants; there is no significant difference in terms of age, gender, working time, management level (position). On the other hand, it has been observed that there is a significant difference in terms of education level and the sector. The innovation level of graduates and post-graduates is higher than high school graduates, and those working in the production sector are higher than those working in the service sector. As a result of the research, it has been concluded that marketing employees have a very innovative average score, and it is important for those who will work in the field of marketing to be open to new ideas and to adopt innovations quickly.

Keywords – Individual Innovation, Adoption of Innovations, Innovation Categories, Marketing Employees

GİRİŞ

Pazarlama faaliyetleri üzerinde etkili olan çevre unsurlarını, güç odaklarını anlayan, onları takip eden ve değişimlerine uyum sağlayan işletmelerin, hedef pazarlarına ulaşmaları, varlıklarını sürdürmeleri, mevcut konumlarını korumaları hatta büyüebilmeleri mümkündür. Değişimlere ayak uydurmanın, rekabet edebilirliğin, çevresel koşulların yarattığı zorlukların üstesinden gelebilmenin anahtarı yenilik yapmak olarak görülmektedir (Awan & Javed, 2015:2). Teknolojinin hızla geliştiği, pazar yapısının değiştiği, rakiplerin arttığı ve ürünlerin yaşam eğrilerinin çok kısaldığı günümüz dünyasında (Harper & Porter, 2011:37) işletmelerin performanslarını arttırmak için pazarlama faaliyetlerinde yenilikler yapmaları kaçınılmazdır.

Pazarlama faaliyetlerinde hayata geçirilecek yenilikler, işletme tarafından bizzat gerçekleştirilebilir ya da başka işletmelerden edinilebilir, uyarlanabilir (OECD & Eurostat, 2005:21-39). Her iki durumda da yeni; alışılmış olandan, mevcut olandan farklı olmaktadır. Bu farklılıkta çalışanların iş yapış biçimlerinde hatta yaptıkları işlerde değişimlere neden olmaktadır. Yenilik bir şeyleri değiştirme isteğine sahip çalışanlardan güç almaktadır (Akay & Çetin Gürkan, 2021:5). Çalışanların iş yapış biçimlerindeki değişime tepkileri; psikolojik, durumsal ve eğilimsel kaynaklı olumlu ya da olumsuz olabilmektedir (Senbeto vd., 2021:7).

Çalışanların yeniliklere karşı tutumları, yenilik performansı üzerinde son derece etkili olmaktadır (Awan & Javed, 2015:2). Yeniliklere açık olan, olumlu tutum geliştiren çalışanlar yenilikleri hızla benimseyip, desteklemekte ve iş yapış biçimlerine yansıtılmaktadırlar. Yeniliklere karşı olumsuz tutum geliştiren çalışanlar, değişime uyum sağlamaya isteksiz davranmakta, yeni yollar ve alternatif mekanizmalara karşı direnç geliştirmekte, işlerini alıştıkları biçimde eski usulde sürdürmeye devam etmektedirler (Senbeto vd., 2021:8; Hon vd., 2014:920). Yeniliklere karşı olumsuz tutum sergileyenler, direnç gösterenler, yenilikleri geç benimseyerek hatta reddederek yeniliklere karşı engelde oluşturmaktadırlar.

Müşteri memnuniyetinde, satış ve pazar payında artış için yeniliklere önem veren (Awan & Javed, 2015:9) işletmeler değişime hazır ve istekli olan, olumlu tutum sergileyen çalışanlara sahip olmak istemektedirler (Oreg, 2003:680). Zira, çalışanların yenilikleri benimseyerek hızlı bir şekilde uygulamaya koymaları işletmeleri rakiplerinden öne çıkarabilmektedir (Çağlıyan vd., 2019:436). Bu yüzden yeniliklerin çalışanlar tarafından hızlı bir şekilde benimsenmesi önem arz etmektedir (Akgün 2020:3). Pazarlama performansını artırma amacıyla, pazarlama faaliyetlerinde yapılan yeniliklerin pazarlama çalışanlarına hızla benimsenebilmesi için yeniliklere açık olmaları gerekmektedir

Yeniliğe açık olma durumu Türk Dil Kurumunda "yenilikçilik" olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Yenilikçiliği; Hurt ve arkadaşları (1977:59) değişime yönelik isteklilik, Rogers (1983:22) yenilikleri sosyal sistemin diğer üyelerine kıyasla daha önce kabul edilip benimsemek, Uzkurt (2017:183) yeniliğe olan istek ve bağlılık, Akay ve Çetin Gürkan (2021:5) yeniliğin benimsenmesi ve pekiştirilmesi olarak tanımlamaktadırlar. Kılıçer ve Odabaşı (2010:152), bireysel yenilikçiliğin yeni ve farklı olanın yaratacağı değişime yönelik; bir ucu çok olumlu (pozitif) diğer ucu çok olumsuz (negatif) olan bir tepki olduğunu ifade etmektedirler.

Her bireyin yenilikçi olma durumu aynı düzeyde olmamaktadır. Yenilikleri benimseme sürecinde bireysel özelliklerin rolü bulunmaktadır (Çağlıyan, 2019:436). Bireylerin yenilikçilik düzeyleri; cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, eğitim durumları, kişilik yapıları, sosyo-ekonomik durumları, yaptıkları işler ve çalıştıkları işletmeler gibi birçok faktörün etkisiyle birbirlerinden farklılaşa bilmektedir (Akay & Çetin Gürkan, 2021:6; Güripek vd., 2021:282). Rogers (1983:22) bireylerin yeniliklerin benimsenme hızına göre yenilikçilik düzeylerini beş kategoriye ayırmaktadır: Yenilikçiler, öncüler (erken benimseyenler), sorgulayıcılar (erken çoğunluk), kuşkuçular (geç çoğunluk) ve gelenekçiler (geri kalanlar).

Pazarlama alan yazınında yenilikleri benimseme düzeylerinin ağırlıklı olarak tüketici odaklı araştırıldığı görülmektedir (Kavak & Demirsoy, 2009; Eryiğit & Kavak, 2011; Lee, & Son, 2017; Jahanmir & Cavadas, 2018). Ancak işletmeleriyle tüketicileri buluşturmak için önemli görevler üstlenen pazarlama çalışanlarının yenilikleri benimseme düzeylerine yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yüzden pazarlama faaliyetlerinde gerçekleştirilen ve temelinde pazarlama performansını arttırmayı amaçlayan yeniliklerin başarılı olmasında, pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeylerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın araştırma problemi "pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeyleri nedir?" olarak belirlenmiştir. Pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeylerinin belirlenmesi amacı ile yürütülen bu çalışmanın hem literatüre, hem pazarlama departmanlarına hem de pazarlama alanında kariyer yapmak isteyenlere katkı sağlaması umulmaktadır.

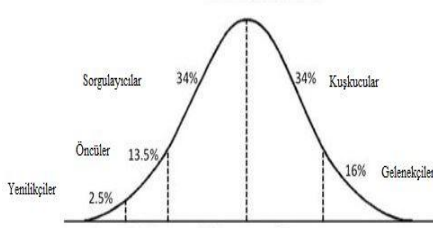
YENİLİKLERİN YAYILMASI TEORİSİ VE BİREYSEL YENİLİKÇİLİK KATEGORİLERİ

Yeniliklerin yayılım teorisi ilk olarak çiftçilerin yeni teknoloji uygulamaları üzerine yapılan bir çalışmada 1958 yılında Rogers tarafından geliştirilmiştir (Bayraktar, 2014:90). Rogers (1983:22), bir yeniliğin "sosyal sistemin üyeleri arasında belirli kanallar aracılığıyla zamanla yayıldığını" ifade etmektedir. Goldsmith ve Foxall'a göre (2003:321), yeniliklerin toplum içinde yayılması sosyal/makro, benimsenmesi ise bireysel/mikro bir karar

sürecidir. Toplumaya yeniliklerin yayılması için önce bireyler tarafından benimsenmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

Bir birey, bir fikri, uygulamayı veya nesneyi yeni olarak algıladığında “yeniliğin etkileri nelerdir?”, “faydası nedir?”, “benim durumum için ne gibi avantajlar ya da dezavantajlar yaratmakta?” gibi sorulara cevap arar. Bu soruların cevapları bireyden bireye değişebilmekte ve yenilik bir birey için kabul/arzu edilebilirken, bir başka birey için kabul/arzu edilemez olabilmektedir (Rogers, 1983:11-14). Bu yüzden de bir sosyal sistemin üyesi olan bireylerin yenilikleri benimseme hızları aynı olmamaktadır. Bir bireyin, bulunduğu sosyal sistem içerisindeki diğer bireylere oranla yenilikleri benimseme hızı, o bireyin yenilikçilik düzeyi ile ilişkilendirilmektedir.

Rogers (1983:22) bireylerin yenilikleri benimseme hızlarına göre yenilikçilik düzeylerini beş kategoriye ayırmaktadır. Rogers'ın yapmış olduğu bu ayırım bazı kaynaklarda “yenilikçiler, erken benimseyenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk ve geri kalanlar” şeklinde ifade edilirken, Kılıçer ve Odabaşı'nın (2010) çalışmalarında, dilimize daha uygun olarak “yenilikçiler, öncüler, sorgulayıcılar, kuşkucular, gelenekçiler” olarak yer almaktadır (Özaydin, 2020:76).

Şekil 1: Kategorik Olarak Yeniliklerin Benimsenmesi.

Kaynak: Rogers 1983: 246

Yenilikleri benimseme hızı zaman boyutunda değerlendirildiğinde, "s" şeklinde bir eğri elde edilmektedir. Bu eğride, istatistiksel ortalama (x) ile standart sapma (sd) baz alınarak ortalamanın her iki tarafında simetrik biçimde yer alan standart sapmaları belirten dikey çizgiler elde edildiğinde, eğri standartlaştırılmış yüzdeyle yenilikçilik düzeylerine ayrılmaktadır (Şekil 1) (Rogers, 1983:246). Yenilikleri benimseme hızlarına göre ayrılan yenilikçilik düzeylerinden, benimseme süresinin eksi iki standart sapmasının solunda yer alan % 2,5' lik düzey yenilikleri en hızlı benimseyenler "yenilikçiler" kategorisini temsil etmektedir. Yenilikçiler yeniliklerin, üyesi oldukları sosyal sisteme geçmesinde ve benimsenmesinde büyük bir rol oynarlar. Yenilikleri bulmak için yerel bir ağ çevrelerinin dışına çıkarlar, daha kozmopolit sosyal ilişkiler kurarlar. Ayrıca yeniyi denemek için çok isteklidirler ve bu konuda risk alabilirler (Rogers, 1983:248).

Yenilikçiler kategorisi olarak adlandırılan düzeyin ardından gelen %13,5' lik düzeyi içeren "öncüler" bir sosyal sistemin diğer üyeleri için fikir lideridirler. Temel rolleri üyesi oldukları topluma kişilerarası ağlar yoluyla, yenilikler hakkında bilgi vermek, değerlendirmelerini aktarmak ve önerilerde bulunmaktır. Bu sayede belirsizliği gidererek yeniliğin yayılmasını sağlamaktadırlar (Rogers, 1983:248-249).

Ortalamanın sol kısmı ile standart sapma arasında yer alan %34'lük düzey "sorgulayıcılar", sosyal sistem içerisinde, yenilikleri benimseme konusunda duydukları isteğe rağmen, öncü olmak yerine temkinli davranıp, bir süre beklemektedirler (Rogers, 1983:249)..

Ortalamanın sağ kısmı ile standart sapma arasında yer alan %34'lük düzey "kuşkucular" yeniliklere karşı şüphecidirler. İhtiyatlı davranırlar, belirsizliğin geçmesini, sosyal sistem içerisindeki üyelerin büyük bir kesiminin yenilikleri benimsemesini beklerler. Genellikle de yenilikler konusunda ikna olmaları ve benimsemeleri için sosyal ağ baskısını üzerlerinde hissetmeleri gerekir (Rogers, 1983:249-250).

Yenilikleri en geç benimseyen grubu gösteren son yüzdelik alan olan %16'lık düzey gelenekçiler" olarak tanımlanmaktadır. Gelenekçiler, yenilikler konusunda son derece şüphecidirler ve benimseme konusunda direnç gösterirler. Gelenekçiler, yeniliği en son benimseyenlerdir. Hatta onlar yeniliği yeni benimsediğinde yenilikçiler başka bir yeniliğe geçiş yapmış olurlar (Rogers, 1983:250).

Bireylerin yenilik kategorisindeki yerleri; üyesi oldukları sosyal sistem içerisinde yeniliklerin benimsenmesine önderlik etmek yoluyla, yeniliklerin önünü açarak gelişime ve ilerlemeye kaynak oluşturmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Genel düzeydeki bu önem pazarlama çalışanlarının yenilikleri benimseyip uyarlanmalarında da geçerlidir. Genel olarak pazarlama performansını arttırmayı, değişen çevresel koşullar karşısında rekabet avantajı yakalamayı amaçlayan pazarlama faaliyetlerine yönelik geliştirilen yeniliklerin pazarlama çalışanları tarafından hızlı bir biçimde benimsenmesi ve uygulanmasında onların bireysel yenilikçilik düzeylerinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de farklı meslek gruplarına göre bireysel yenilikçilik düzeylerinin belirlendiği çeşitli çalışmalar mevcuttur: Bayraktar (2012) öğretim elemanları, Işık ve Meriç (2015) otel yöneticileri, Çetin ve Bülbül (2017) okul yöneticileri, Atalay (2018) kamu kurumu çalışanları, Kırkık ve Topal (2019) okul öncesi öğretmenleri, Atlı ve Mazman Akar (2019) sınıf öğretmenleri, Akgün (2020) kadın akademisyenler, Çağlıyan ve arkadaşları (2019) akademisyenler, Yapıcı ve Kaya (2020) öğretmenler, Atılğan ve Tükel (2021) antrenör ve beden eğitimi öğretmenleri, Güripek ve arkadaşları (2021) mutfak çalışanları, Safa ve Arabacıoğlu (2021) sınıf öğretmenleri özelinde araştırmalar yürütmüşlerdir. Ancak literatürde

işletmelerin pazarlama faaliyetlerinin başarısı üzerinde önemli rolleri bulunan pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeylerini belirlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada pazarlama çalışanlarının yenilikleri benimseme düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Betimsel araştırma modelinin benimsendiği çalışmada pazarlama çalışanlarının yenilikleri benimseme düzeylerinin "gelenekçilikten yenilikçiliğe doğru farklı seviyelerde oldukları" varsayımından yola çıkılarak cevap aranan başlıca sorular şunlardır:

- 1.Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri nedir?
- 2.Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri; cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, iş tecrübesi, yönetim kademeleri ve sektörlerine göre farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın hipotezleri:

H₁:Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri cinsiyetleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

H₂: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yaşları itibarıyla farklılaşmaktadır.

H₃:Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri eğitim durumları itibarıyla farklılaşmaktadır.

H₄:Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri iş tecrübeleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

H₅:Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yönetim kademeleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

H₆:Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri çalıştıkları sektörler itibarıyla farklılaşmaktadır.

Bu araştırma Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulunun E-30640013-108.01-24591 sayılı izni ile yürütülmüştür.

Araştırmanın Ana Kütle ve Örneklemi

Çalışmanın evreni; Türkiye’de pazarlama alanında çalışanlar oluşturmaktadır. Altunışık ve arkadaşları (2012:137), 30 kişiden fazla 500 kişiden az örneklem büyüklüğünün hata riskini azaltacağını ifade etmektedirler. Sekaran (2003:294) gerekli örneklem büyüklüğünün; evren 75.000 ise 372, 1.000.000 ise 384 olması gerektiğini belirtmektedir. Kolayda örnekleme yönteminin tercih edildiği çalışmada, çeşitli illerde (36 il) çalışan 391 pazarlama çalışanına ulaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Şehirlere Göre Katılımcı Sayısı

Şehir/Katılımcı Sayısı	Şehir/Katılımcı Sayısı	Şehir/Katılımcı Sayısı	Şehir/Katılımcı Sayısı	Şehir/Katılımcı Sayısı	Şehir/Katılımcı Sayısı
Adana 1	Bursa 7	İzmir 18	Ordu 15		
Adapazarı 8	Çorum 2	Kastamonu 1	Rize 3		
Amasya 28	Denizli 2	Kayseri 2	Samsun 14		
Ankara 12	Edirne 2	Kocaeli 8	Sivas 1		
Antalya 10	Erzurum 1	Konya 10	Tekirdağ 1		
Aydın 1	Eskisehir 14	Kütahya 2	Tokat 1		
Balıkesir 4	Gaziantep 4	Mersin 14	Trabzon 2		
Bilecik 1	Giresun 2	Muğla 2	Uşak 1		

Bolu	5	Istanbul	190	Nevşehir	1	Zonguldak	1
------	---	----------	-----	----------	---	-----------	---

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, pazarlama çalışanlarının demografik bilgilerini edinmek üzere bilgi formu kullanılmıştır. Ayrıca, çalışanların yenilikçilik kategorilerini belirlemeye ilişkin veriler Hurt, Joseph ve Cook (1977) tarafından geliştirilen, Kılıçer ve Odabaşı (2010) tarafından Türkçeye kültürel uyarlaması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan "Individual Innovativeness - Bireysel Yenilikçilik" ölçeği aracılığı ile toplanmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler, 5’li Likert ölçeği ile düzenlenmiştir. Bu ölçeğin bireylerin yenilikleri benimseme düzeylerinin belirlenmesi için ülkemizde birçok araştırmacının çalışmalarında kullandıkları görülmektedir.

Pazarlama çalışanlarına Google dokümanlar üzerinden oluşturulan anket formunun linki iletilmiştir. Katılımcıların e-mail adresleri, IP takipleri yapılmamıştır. Elde edilen verilerin analizleri SPSS 20 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Verilerin parametrik özellik gösterip göstermediğini anlamak için normal dağılım analizleri incelenmiş olup çarpıklık (Skewness) değeri -0,203 ve basıklık (Kurtosis) değeri 0,053 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ± 1 sınırları içerisinde kaldığından dolayı bireysel yenilikçilik puanlarının normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği söylenebilir. Ayrıca ortalamaya (72,68), medyan (72) ve modun (71) birbirine yakın değerler taşıması dağılımın normalden aşırı uzaklaşmadığının da bir göstergesidir (Büyüköztürk, 2016:40). Bireysel yenilikçilik ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,868$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer, Nakip’in (2013:205) "çok güvenilir" olarak belirttiği 81-100 aralığında yer almaktadır.

Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeylerini belirlemeye ilişkin kullanılan "Bireysel Yenilikçilik" ölçeğinin maddeleri 12 pozitif (1, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 18 ve 19. ifadeler) ve 8 negatif (4, 6, 7, 10, 13, 15, 17 ve 20. ifadeler) ifadeden oluşmaktadır. Ölçek yardımıyla belirlenen bireysel yenilikçilik puanı; $42 + (1, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 18. \text{ ve } 19. \text{ maddelerinin puanlarının toplamı}) - (4, 6, 7, 10, 13, 15, 17. \text{ ve } 20. \text{ maddelerinin puanlarının toplamı})$ şeklinde hesaplanmakta olup, en düşük 14 ve en yüksek 94 puan alınabilmektedir.

Kılıçer ve Odabaşı (2010:153)'nin çalışmasında, hesaplanan bireysel yenilikçilik puanlarına göre, yenilikçilik kategorilerinin dağılımı;

- 80 üstü puan alanlar **Yenilikçi (Innovators)**
- 69 ve 80 arası puan alanlar **Öncü (Early Adopters)**
- 57 ve 68 arası puan alanlar **Sorgulayıcı (Early Majority)**.

- 46 ve 56 arası puan alanlar **Kuşkucu** (*Late Majority*)
- 46 altı puan alanlar **Gelenekçi** (*Laggards*) şeklindedir.

Bu sınıflandırmaya göre örneklemdaki pazarlama çalışanlarının yenilikleri benimseme düzeyleri olarak ele alınan yenilikçilik düzeylerine göre kategorisel dağılımları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yenilikçilik Kategorilerine Göre Dağılımı

YENİLİKÇİLİK KATEGORİSİ	Frekans	Oran (%)
Yenilikçiler	97	24,8
Öncüler	172	44
Sorgulayıcılar	102	26
Kuşkucular	19	4,9
Gelenekçiler	1	0,3
TOPLAM	391	100

Araştırmada, katılımcıların %24,8’inin "Yenilikçi", %44’ünün "Öncü", %26’sının "Sorgulayıcı", %4,9’unun "Kuşkucu" ve %0,3’ünün "Gelenekçi" olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yüksek oranda (%44) "Öncüler" kategorisinde yer aldığı görülmektedir (Tablo 2). Atlı & Mazman Akar (2019) sınıf öğretmenleri, Akgün (2020) kadın akademisyenler, Atılğan & Tükel (2021) antrenör ve beden eğitimi öğretmenleri, Safa & Arabacıoğlu (2021) sınıf öğretmenleri ile yürüttükleri çalışmalarında da "Öncüler" kategorisinin baskın olduğu görülmektedir. Ancak; Bayraktar (2012) öğretim elemanları, Işık & Meriç (2015) otel yöneticileri, Çetin & Bülbül (2017) okul yöneticileri, Atalay (2018) kamu kurumu çalışanları, Kırkiç & Topal (2019) okul öncesi öğretmenleri, Çağlıyan ve arkadaşları (2019) akademisyenler, Yapıcı & Kaya (2020) öğretmenler, Güripek ve arkadaşları (2021) mutfak çalışanları ile gerçekleştirdikleri çalışmalarda "Sorgulayıcılar" kategorisi ağırlıklıdır. Bu farklılığın örneklem gruplarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kılıçer ve Odabaşı (2010:153), ölçekte genel olarak bireylerin yenilikçilik düzeylerinin değerlendirilmesinde 68 üstü puan alan bireylerin *oldukça yenilikçi*, 64 altı puan alan bireylerin ise *yenilikçilikte düşük olarak değerlendirilebileceğini* belirtmektedirler. Araştırma kapsamındaki katılımcıların "Bireysel Yenilikçilik" puan ortalaması 72,68 (n=391, ss=9,37) olarak hesaplanmış olup, pazarlama çalışanlarının *oldukça yenilikçi* puan ortalaması gösterdiği gözlenmiştir.

Pazarlama çalışanlarının demografik özelliklerine göre yenilikçilik kategorileri Tablo 3’de verilmiştir. Değişkenler bazında en yüksek katılımcı oranları şu şekildedir: Erkek (%74,4), 36-45 yaş arası (%36,3), lisans düzeyinde eğitim alan (%58,3), 10 yıldan fazla iş

tecrübesi olan (%73,3), orta düzey yönetim kademesinde çalışan (%47,3), özel sermayeli şirketlerde çalışan (%75,2), uluslararası faaliyet gösteren işletmelerde çalışan (%65,2), üretim sektörü çalışan (%70,8). Kendi grupları içerisinde en fazla yenilikçilik düzeyine sahip olanlar: Cinsiyet; erkek (%18,4), yaş; 36-45 yaş arası (%10,5), eğitim düzeyi; lisans mezunları (%13,8), iş tecrübesi; on yıldan fazla çalışanlar (%18,4), yönetim kademesi; orta düzey pozisyonda olanlar (%12), sermaye; özel (%18,4), uluslararası faaliyet; evet (%20,2), sektör; üretim (%18,9).

Tablo 3. Pazarlama Yöneticilerinin Demografik Özelliklerine Göre Yenilikçilik Kategorileri

DEĞİŞKENLER	N	%	Yenilikçi		Öncü		Sorgulayıcı		Kuşkucu		Gelenekçi		
			n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Cinsiyet	Kadın	100	25,6	25	6,4	41	10,5	28	7,2	6	1,5	0	0
	Erkek	291	74,4	72	18,4	131	33,5	74	18,9	13	3,3	1	0,3
Yaş	18-25	19	4,9	2	0,5	10	2,6	6	1,5	1	0,3	0	0
	26-35	112	28,6	26	6,6	54	13,8	28	7,2	4	1	0	0
	36-45	142	36,3	41	10,5	60	15,3	36	9,2	5	1,3	0	0
	46-55	118	30,2	28	7,2	48	12,3	32	8,2	9	2,3	1	0,3
Eğitim Düzeyi	Lise	40	10,2	3	0,8	16	4,1	14	3,6	6	1,5	1	0,3
	Önlisans	40	10,2	10	2,6	14	3,6	15	3,8	1	0,3	0	0
	Lisans	228	58,3	54	13,8	112	28,6	55	14,1	7	1,8	0	0
	Lisansüstü	83	21,2	30	7,7	30	7,7	18	4,6	5	1,3	0	0
İş Tecrübesi	5 yıldan az	38	9,7	9	2,3	18	4,6	8	2	3	0,8	0	0
	5-10 yıl	65	16,6	16	4,1	34	8,7	14	3,6	1	0,3	0	0
	10 yıl üstü	288	73,3	72	18,4	120	30,7	80	20,5	15	3,8	1	0,3
Yönetim Kademesi	Alt	51	13	7	1,8	25	6,4	17	4,3	2	0,5	0	0
	Orta	185	47,3	47	12	85	21,7	43	11	9	2,3	1	0,3
	Üst	155	39,6	43	11	62	15,9	42	10,7	8	2	0	0
Sermaye	Özel	294	75,2	72	18,4	126	32,2	81	20,7	15	3,8	0	0
	Kamu	27	6,9	5	1,3	11	2,8	8	2	2	0,5	1	0,3
	Yabancı	39	10	13	3,3	17	4,3	8	2	1	0,3	0	0
	Öz.+Yab.	28	6,6	6	1,5	14	3,6	5	1,3	1	0,3	0	0
	Öz.+Ka.	5	1,3	1	0,3	4	1	0	0	0	0	0	0
Uluslararası Faaliyet	Evet	255	65,2	79	20,2	110	28,1	55	14,1	11	2,8	0	0
	Hayır	136	34,8	18	4,6	62	15,9	47	12	8	2	1	0,3
Sektör	Üretim	277	70,8	74	18,9	122	31,2	69	17,6	12	3,1	0	0
	Hizmet	114	29,2	23	5,9	50	12,8	33	8,4	7	1,8	1	0,3

Araştırmanın hipotezleri bağımsız iki örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiş ve sonuçları aşağıda verilmiştir:

H₁: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri cinsiyetleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

Pazarlama çalışanlarının cinsiyetlerine göre yenilikçilik puan ortalamaları kadın ($\bar{x}=72,42$) ve erkek ($\bar{x}=72,78$)

olarak belirlenmiştir. Bağımsız iki örneklem t-testi kullanılarak elde edilen bulgulara göre çalışanların yenilikçilik düzeyleri cinsiyetleri itibarıyla farklılaşmamaktadır ($t_{391}=-,331$; $p=,741 >0,05$). Diğer bir ifadeyle kadın ve erkeklerin yenilikçilik düzeyleri benzerdir. Atlı & Mazman Akar (2019), Çetin & Bülbül (2017), Yapıcı & Kaya (2020) benzer şekilde cinsiyet yönünden yenilikçilik düzeylerinin farklılaşmadığını belirlemişler.

H₂: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yaşları itibarıyla farklılaşmaktadır.

Pazarlama çalışanlarının yaş düzeylerine göre yenilikçilik puan ortalamaları 46 yaş üstü ($\bar{x}=71,68$), 36-45 yaş arası ($\bar{x}=73,95$), 26-35 yaş arası ($\bar{x}=72,57$), 25 yaş ve altı ($\bar{x}=70,10$) olarak belirlenmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre, yaşları itibarıyla yenilikçilik düzeyleri farklılaşmamaktadır ($F_{(3,387)}=1,813$; $p=,144 >0,05$). Kırkıç & Topal (2019) okul öncesi öğretmenlerinin, Yapıcı & Kaya (2020) öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin yaşa göre farklılaşmadığını tespit etmişlerdir. Atlı & Mazman Akar (2019) sınıf öğretmenleri içerisinde 22-30 yaş arasının daha yenilikçi, Çetin & Bülbül (2017) okul yöneticileri içerisinde 31-35 yaş arasının 41-45 yaşa göre daha yenilikçi olduğunu ve yenilikçilik düzeylerinin yaşa göre farklılaştığını belirlenmişlerdir.

H₃: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri eğitim düzeyleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, pazarlama yöneticilerinin eğitim düzeylerine göre yenilikçilik puan ortalamaları, lisansüstü mezunları için ($\bar{x}=73,91$), lisans mezunları için ($\bar{x}=73,41$), önlisans mezunları için ($\bar{x}=71,82$) ve lise mezunları için ($\bar{x}=66,85$) olarak saptanmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre (Tablo 4), eğitim düzeyleri itibarıyla yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır ($F_{(3,387)}=6,473$; $p=,000 <0,05$). Levene testi sonuçlarına göre, grup varyanslarının homojen olduğu saptanmıştır ($p=0,053 >0,05$).

Tablo 4: Eğitim Gruplarına Göre Yenilikçilik Düzeylerini Gösteren Tukey HSD Test Sonuçları

I	J	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık
Lise	Önlisans	-4,975	2,05439	0,075
	Lisans	-6,56667*	1,57495	0
	Lisansüstü	-7,06566*	1,7684	0
Önlisans	Lisans	-1,59167	1,57495	0,743
	Lisansüstü	-2,09066	1,7684	0,638
Lisans	Lisansüstü	-0,499	1,1778	0,974

Grup varyansları eşit olduğu için çoklu karşılaştırmalarda Tukey HSD testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2016:49). Birimler arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD testi bulgularına göre, eğitim düzeyleri açısından lise ve lisans, lise ve

lisansüstü seviyeleri arasında anlamlı farklılık çıkmıştır. Lisansüstü ($\bar{x}=73,91$) ve lisans ($\bar{x}=73,41$) mezunlarının lise ($\bar{x}=66,85$) mezunlarına göre yenilikçilik düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Atlı & Mazman Akar (2019) sınıf öğretmenleri, Çetin & Bülbül (2017) okul yöneticileri, Yapıcı & Kaya (2020) öğretmenler örneklemeleri kapsamında bireysel yenilikçilik düzeylerinin farklılaşmadığını tespit etmişlerdir.

H₄: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri iş tecrübeleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

Pazarlama çalışanlarının iş tecrübeleri itibarıyla yenilikçilik puan ortalamaları şu şekilde sıralanmaktadır: 5 yıldan az ($\bar{x}=72,55$), 5-10 yıl arası ($\bar{x}=72,80$), 10 yıl ve üstü ($\bar{x}=72,68$). Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre yenilikçilik düzeyleri iş tecrübeleri itibarıyla farklılaşmamaktadır ($F_{(2,388)}=0,009$; $p=,991 >0,05$). Çetin & Bülbül (2017) okul yöneticileri, Yapıcı & Kaya (2020) öğretmenler ile yürüttükleri araştırmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

H₅: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yönetim kademeleri itibarıyla farklılaşmaktadır.

Pazarlama çalışanlarının yönetim düzeyleri itibarıyla yenilikçilik puan ortalamaları şu şekilde sıralanmaktadır; üst ($\bar{x}=73,34$), orta ($\bar{x}=72,85$), alt ($\bar{x}=70,05$). Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre yenilikçilik düzeyleri yönetim kademeleri itibarıyla farklılaşmamaktadır ($F_{(2,388)}=2,437$; $p=,089 >0,05$).

H₆: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri çalıştıkları sektör itibarıyla farklılaşmaktadır.

Pazarlama çalışanlarının çalıştıkları sektör itibarıyla yenilikçilik puan ortalamaları üretim ($\bar{x}=73,36$) ve hizmet ($\bar{x}=71,05$) olarak belirlenmiştir. Bağımsız örneklem için t-testi kullanılarak elde edilen bulgulara göre çalışanların yenilikçilik düzey puanları çalıştıkları sektöre göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t_{391}=2,223$; $p=,027 <0,05$). Üretim sektöründe çalışanların bireysel yenilikçilik puan ortalamaları hizmet sektöründe çalışanlara oranla daha yüksektir.

Tablo 5: Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları ($p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde)

Hipotezler	Sonuç
H1: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri cinsiyetleri itibarıyla farklılaşmaktadır.	Red
H2: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yaşları itibarıyla farklılaşmaktadır.	Red
H3: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri eğitim düzeyleri itibarıyla farklılaşmaktadır.	Kabul
H4: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri iş tecrübeleri itibarıyla farklılaşmaktadır.	Red
H5: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yönetim kademeleri itibarıyla farklılaşmaktadır.	Red
H6: Pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri çalıştıkları sektör itibarıyla farklılaşmaktadır.	Kabul

Tablo 5'de görüldüğü üzere bu araştırmanın; H1 (pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri cinsiyetleri itibarıyla farklılaşmaktadır), H2 (pazarlama

çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yaşları itibarıyla farklılaşmaktadır), H4 (pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri iş tecrübeleri itibarıyla farklılaşmaktadır) ve H5 (pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri yönetim kademeleri itibarıyla farklılaşmaktadır) hipotezleri red edilmiştir. Bununla birlikte H3 (pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri eğitim düzeyleri itibarıyla farklılaşmaktadır) ve H6 (pazarlama çalışanlarının yenilikçilik düzeyleri çalıştıkları sektör itibarıyla farklılaşmaktadır) hipotezleri kabul edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeyleri, yenilikleri benimseme kategorileri çerçevesinde araştırılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların bireysel yenilikçilik puan ortalamalarına göre *oldukça yenilikçi* oldukları görülmektedir. Pazarlama çalışanlarının büyük bölümü yenilikçilik kategorilerinden "*Öncüler*" düzeyindedir. Literatürde çalışanların bireysel yenilikçilik düzeylerini araştıran çeşitli çalışmalarda "*Öncüler*" (Atlı & Mazman Akar, 2019; Akgün, 2020; Atılğan & Tükel, 2021; Safa & Arabacıoğlu, 2021) ve "*Sorgulayıcılar*" (Bayraktar, 2012; Işık & Meriç, 2015; Çetin & Bülbül, 2017; Atalay, 2018, Kırkıç & Topal, 2019; Çağlıyan vd., 2019; Yapıcı & Kaya, 2020; Güripek vd., 2021) düzeyleri belirlenmiştir.

Öncüler; yenilikler hakkında bilgi veren, değerlendirmelerini aktaran ve önerilerde bulunanlardır. Yenilikler konusunda son derece şüpheci olan, yeniliklere uyum sağlama, onları benimseme ve uyarılma konusunda direnç gösteren pazarlama çalışanları sayısının son derece düşük olduğu görülmektedir. Bu durum aslında pazarlamanın doğasıyla son derece uyumludur. Zira çevresel unsurları hızlı değişimler gösteren pazarlama dünyası, son derece dinamik bir yapıdadır. Sürekli bir gelişim ve değişim içerisindedir. Pazarlama faaliyetlerinde gerçekleştirilen yenilikleri çalışanların hızlı benimsememesi hedeflenen sonuçlara ulaşmanın önünde bir engel oluşturacaktır. Dolayısıyla, değişim ve gelişime ayak uyduracak yeniliklere açık ve onları hızla benimseyip uygulayacak pazarlama çalışanlarına sahip olmak önem arz etmektedir. Pazarlama çalışanları müşterilere, yenilikleri sunan ve aktaranlardır. Müşteriler nezdinde yeniliklerin kabul görmesinde, yeni ürünlerin pazarda tutulmasında önemli bir rol üstlenmektedirler. Pazarlama alanında çalışanlar için yenilikçi olmak aslında meslekte kalmanın ve ilerlemenin bir gerekliliği olarak görülebilir.

Pazarlama çalışanlarının cinsiyetleri, yaşları, iş hayatlarındaki deneyim (çalışma) süreleri, buldukları yönetim kademeleri (kurumdaki pozisyonları) itibarıyla bireysel yenilikçilik düzeylerinde anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeylerinin eğitim düzeyleri itibarıyla farklılaştığı belirlenmiştir. Lisans ve lisansüstü mezunlarının, lise mezunlarına kıyasla daha yenilikçi oldukları tespit edilmiştir. Rogers (1983: 178-251), yenilikleri erken benimseyenlerin eğitim seviyelerinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte, önceki çalışmalarda Atlı & Mazman Akar (2019) sınıf öğretmenleri, Çetin & Bülbül (2017) okul yöneticileri, Yapıcı & Kaya (2020) öğretmenler örneklemi kapsamında bireysel yenilikçilik düzeylerinin farklılaşmadığını tespit etmişlerdir. Bunun sebebinin söz konusu çalışmalarda örneklem gruplarının en az lisans mezuniyeti gerektiren bir iş alanında çalışanlardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Pazarlama çalışanlarının bireysel yenilikçilik düzeyleri çalıştıkları sektör itibarıyla farklılaştığı ve imalat sektöründe çalışanların hizmet sektöründe çalışanlara kıyasla daha yenilikçi oldukları görülmüştür. Üretim sektöründe çalışanların hizmet sektöründe çalışanlara oranla daha yenilikçi olmaları dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle hizmet sektöründe çalışanlar yenilikleri üretim sektöründe çalışanlar kadar hızlı benimsememektedirler. Bu durumun sektörlerin pazarlama dinamiklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmanın temel sınırlılığı kolayda örnekleme ulaşılabilen pazarlama çalışanları ile yürütülmüş olmasıdır. Ayrıca 36 il düzeyinde katılım gösteren pazarlama çalışanları Türkiye geneli için sınırlılık arz etmektedir. İlerideki çalışmalarda tüm illeri kapsayan bir çalışmanın yapılması önerilmektedir.

Çalışmanın iş hayatında uygulamaya yönelik sonuçları bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırma sonucunda pazarlama alanında kariyer yapmak isteyenlere yeniliklere açık olmaları, pazarlama alanında eleman istihdam edebileceklere de, adayların bireysel yenilikçilik düzeylerini dikkate almaları önerilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bireysel yenilikçilik düzeyini arttırmaya destek olan unsurların belirlenmesine yönelik çalışmaların yürütülmesinin hem iş dünyasına hem de literatüre katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akay, D.; Çetin Gürkan, G. (2021), "Sağlık Çalışanlarında Etik Lider Algısının Bireysel Yenilikçilik Düzeyi Üzerindeki Etkisi", *Journal of Organizational Behavior Review*, 3:1, 1-18. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jobreview/issue/59746/777867>
- Akgün, Z. (2020), "Bireysel Yenilikçilik Eğilimi ve Yeniliğin Önündeki Engeller Açısından Kadın Akademisyen Profilleri: 2006 Yılından Sonra Kurulan Üniversitelerde Bir Durum Analizi", *World Women Studies Journal*, 5:5, 1-24. <https://doi.org/10.46291/wwsj.v5i5.22>
- Atalay, A. (2018), "Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü Çalışanlarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyi", *Turkish Studies Social Sciences*, 13:10, 87-108.
- Ath, Y.; Mazman Akar, G. S. (2019), "Sınıf Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Özellikleri ile Derste Teknoloji Kullanımına Yönelik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5:2, 1- 31.
- Atılğan, D.; Tükel, Y. (2021), "Antrenör ve Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Algıları", *Ekev Akademi Dergisi*, 86, 171-190. Doi: 10.17753/Ekev1869.
- Altunışık, R.; Çoşkun, R.; Bayraktaroğlu, S.; Yıldırım, E. (2012), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı.Sakarya: Sakarya Yayıncılık*.
- Awan, A. G.; Javed, A. (2015), "Impact of Innovation on The Performance of Employees", *Industrial Engineering Letters ISSN 2224-6096 (Paper) ISSN 2225-0581 (online) 5:12,1-10*. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.734.8561&rep=rep1&type=pdf> (Erişim Tarihi: 10.06.2021).
- Bayraktar, A. (2014), *Yeniliklerin Yayılması Teorisi. Pazarlama Teorileri*. Editörler: Mehmet İsmail Yağcı, Serap Çabuk, (85-113). Mediacat Yayınları.
- Bayraktar, M. D. (2012), "Öğretim Elemanlarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Web 2.0 Araçlarını Benimsemeleri", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9:2, 35-47.
- Büyükoztürk, Ş. (2016), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları Ve Yorum*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Çağhyan, V.; Esenalieva, E.; Attar, M. (2019), "A Research on The Relationship Between Individual and Social Innovativeness: The Case Of Selcuk University", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 14:52, 433-455.
- Çetin, D.; Bülbül, T. (2017), "Okul Yöneticilerinin Teknostres Algıları İle Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17:3, 1241-1264.
- Eryiğit, C.; Kavak, B. (2011), "Tüketici Yenilikçiliğinin Tutumsal Ve Davranışsal Uyumunun İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29:2, 95-113.
- Gürpepek, E.; İnce, C.; Eren, S.(2021), "Bireysel Yenilikçilik Sınıflandırması ve Öz Yeterlilik İlişkisi: Mutfak Çalışanlarında Bir Araştırma", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17:33, 278-302.
- Goldsmith, R. E.; Foxall, G. R. (2003), *The Measurement of Innovativeness. The International Handbook on Innovation*. Ed.: L. V. Shavinina (Ed.), (321-330). Kidlington-Oxford, UK: Elsevier.
- Harper, C. S.; Porter, T. W. (2011), "Innovative or Die", *Industrial Engineer*, 43:9, 34-39.
- Hon, A. H. Y.; Bloom, M.; Crant, J. M. (2014), "Overcoming Resistance To Change and Enhancing Creative Performance", *Journal of Management*, 40:3, 919-941. <https://doi.org/10.1177/0149206311415418>
- Hurt, H. T.; Joseph, K.; Cook, C. D. (1977), "Scales for The Measurement of Innovativeness", *Human Communication Research*, 4:1, 58-65.
- Işık, C.; Meriç, S. (2015), "Otel Yöneticilerinin Bireysel Yenilikçi Kapsamında Değerlendirilmesi: Van İli Örneği", *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4:1, 1-16.
- Jahanmir, S. F.; Cavadas, J. (2018), "Factors Affecting Late Adoption of Digital Innovations", *Journal of Business Research*, 88, 337-343.
- Kavak, B.; C. Demirsoy (2009), "Identification of Adopter Categories for Online Banking in Turkey", *Service Industries Journal*, 29:8, 1038-1051.
- Kılıçer, K.; Odabaşı, H. F. (2010). "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 150-164.
- Kırkıç, K. A.; Topal, B. (2019), "Okul Öncesi ve İlkokul Sınıf Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Onamsız Öğrenme Ortamları Tercihlerinin İncelenmesi", *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14:20, 1626-1648. Doi: 10.26466/opus.598991
- Lee, J.; Son, J. (2017), "The Effects of Consumer Innovativeness on Mobile App Download: Focusing on Comparison of Innovators and Noninnovators", *Mobile Information Systems*, 1-13. <https://www.hindawi.com/journals/misy/2017/3894685/> (Erişim Tarihi: 08.06.2021).
- Nakip, M. (2013), *Pazarlamada Araştırma Teknikleri ve SPSS Uygulamaları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- OECD; Eurostat. (2005), *Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması için İlkeler*. (Çev.: Tübitak) http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf, 3. Baskı. (Erişim Tarihi: 02.06.2021).
- Oreg, S. (2003), "Resistance To Change: Developing an Individual Differences Measure", *Journal of Applied Psychology*, 88, 680-693.
- Özaydın, E. (2020), "Örgütsel Yenilikçilik ve Pazarlama Yenilik Stratejilerinde Pazarlama Yöneticilerinin Bireysel Becerilerinin Rolü", *Doktora Tezi, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ekim, 2020*.
- Rogers, E. M. (1983), "Diffusion of innovations", New York, USA: Macmillan Publishing Co. Inc., Third Edition. <https://teddykw2.files.wordpress.com/2012/07/everett-m-rogers-diffusion-of-innovations.pdf> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).
- Safa, B. S.; Arabacıoğlu, T. (2021), "Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Teknolojileri Kullanım Düzeylerinin Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education*, 40:1, 369-386.
- Sekaran, U. (2003), "Research Methods for Business: A Skill-Building Approach", 4. th Edition. New York: Wiley .

- Senbeto, D. L.; Hon, H. Y. A.; Law, R. (2021), "Organizational Cultures Determine Employee Innovation in Response to Seasonality: Regulatory Processes of Openness and Resistance", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 20:10, 1–25. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/10963480211011629>
- Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük (2021), <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 02.06.2021).
- Uzkurt, C. (2017), *Yenilik (İnovasyon) Yönetimi ve Yenilikçi Örgüt Kültürü*, 2. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yapıcı, İ. Ü.; Kaya, S. (2020), "Biyoloji Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi (Diyarbakır İli Örneği)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *www.esosder.org*. 19(73), 348-362, (Erişim Tarihi: 01.06.2021).

EXTENDED ABSTRACT

Purpose/Aim: The marketing departments of the organizations implement innovations in various activities they carry out because of changing environmental conditions. It is important that these innovations are adopted by employees in order to be successful and contribute to the realization of marketing objectives. However, the level of adoption of innovations of individuals as marketing employees may be different. This situation seems to be related to individuals' openness to innovation, that is, to their individual innovativeness. Rogers (1983:22) divides the innovativeness levels of individuals into five categories according to the rate of adoption of innovations. The five adopter categories are (1) innovators, (2) early adopters, (3) early majority, (4) late majority, and (5) laggards. The main purpose of this study is to determine the level of adoption of innovations of marketing employees. In addition, it is aimed to determine whether the innovativeness levels of marketing employees differ according to gender, age, education level, work experience, management levels and sectors.

Method: In this study, descriptive research model was adopted. Ethics committee approval was obtained for the study (permission of T. C. Amasya University Social Sciences Ethics Committee dated 15.07.2021 and numbered E-30640013-108.01-24591). Data on determining the innovation categories were collected through the "Individual Innovativeness" scale developed by Hurt, Joseph and Cook (1977) and its validity and reliability studies and cultural adoption made for Turkish by Kılıçer and Odabaşı (2010). The data were obtained from 391 marketing employees through online survey with convenience sampling method. In the analysis of the collected data, descriptive statistics, independent two-sample t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used.

Hypotheses of the Study: After determining the innovation adoption levels of marketing employees, the hypotheses to be tested in this study are as follows:

H₁: The innovativeness levels of marketing employees differ according to their genders.

H₂: The innovativeness levels of marketing employees differ according to their ages.

H₃: The innovativeness levels of marketing employees differ according to their educational status.

H₄: The innovativeness levels of marketing employees differ according to their work experience.

H₅: The innovativeness levels of marketing employees differ in terms of management levels.

H₆: The innovativeness levels of marketing employees differ according to the sectors they work in.

Results: The mean score of the individual innovativeness scale of the marketing employees was found as 72.68 (n=391, sd=9.37). As a result of the analysis; It has been determined that the individual innovativeness levels of marketing employees are predominantly in the "pioneer" category. There is no significant difference in the innovativeness level scores of the participants in terms of age, gender, working time, management position. On the other hand, it has been observed that there is a significant difference in terms of education level and the sector. It was found that the innovativeness level of graduates and post graduates was higher than high school graduates and also the innovativeness level of those working in the production sector was higher than those working in the service sector.

Conclusion: As a result of the research, it is seen that the level of adoption of innovations of marketing employees is high. In addition, it is seen that the number of marketing employees who are extremely skeptical about innovations and resistant to adapting, adopting and adapting is extremely low. This is actually very compatible with the nature of marketing. As the environmental elements in marketing world are changing rapidly, it has an extremely dynamic structure. It is in a constant development and change. The fact that employees do not adopt the innovations made in marketing activities will create an obstacle to achieve the targeted results. It is important to have marketing employees who are open to innovations, who will keep up with change and development and who will adopt and implement them rapidly. In addition, marketing workers are those who present and convey innovations to customers. They also play an important role in the acceptance of innovations by customers and in keeping new products in the market. For those who work in the field of marketing, being innovative can actually be seen as a necessity to stay and progress in the profession. The main limitation of the study is that it was conducted with an easy sample and accessible marketing personnel. However, as a result of this research, it is recommended that those who want to pursue a career in the field of marketing should be open to innovations, and those who will employ staff in the field of marketing should consider the individual innovativeness levels of the candidates. In future research, it is recommended to carry out studies to determine the factors that support increasing the level of individual innovativeness.

ERKEN TARİHLERDE OSMANLI SERHAD KALELERİNİN TEFTİŞİ: FETHLERİNİ MÜTEAKİP KİLİ VE AKKIRMAN ÖRNEKLERİ (1491-1505)

Cengiz FEDAKAR* ve Hakan ENGİN⁺

*Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *fedakarca@gmail.com, *ORCID: 0000-0003-1253-3771.

⁺Dr., +hakandyb@gmail.com, +ORCID: 0000-0003-3757-8984.

Öz–Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet döneminde Rumeli'de ivme kazanan fetihleri, II. Bayezid döneminde de devam etmişti. Tuna-Turla nehirleri havzasında yer alan, gerek ticari gerekse stratejik açıdan önemi büyük olan Kili ve Akkırman kalelerinin ele geçirilmesiyle birlikte Karadeniz bir Türk gölü haline gelmişti. Karadeniz'in en önemli ticaret yollarının kesiştiği bölgede Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış, böylelikle Macaristan ve Lehistan'a karşı stratejik üstünlük elde edilmişti. Kili ve Akkırman'ın fethini takiben bu iki önemli liman kenti idari, ekonomik ve askeri manada Osmanlı sistemine entegre edilmiş hatta zikredilen bölgeler en müstahkem serhad kalelerine dönüşmüştü. Osmanlı idaresine geçtikten (1484) kısa bir süre sonra, muhtelif sebeplerle bu iki önemli serhad kalesinin teftişten geçtiğine şahit olmaktadır. Söz konusu teftiş raporu, çalışmamızın temel konusunu teşkil etmiştir. XV. yüzyılın sonlarına tekabül eden defterlerde, kale idarecilerinin bazı usulsüzlüklerinin tahkiki ile birlikte söz konusu kalelerin gelir kaynakları hakkında da ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Dolayısıyla bu teftiş raporları, Osmanlı merkezi yönetiminin serhad kalelerinin idare ve işleyişinin takibine gösterdiği ehemmiyetin yanında, gerek Kili ve Akkırman'a ait erken tarihli bir kayıt olması gerekse bahsi geçen kale teftişlerine ilk referans kaynaklardan olması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kale Teftişleri, Kili, Akkırman, Osmanlı Devleti, Eflak-Boğdan

INSPECTION OF EARLY PERIOD OTTOMAN FRONTIER FORTRESSES: CHILIA/CHILIEI AND CETATII-ALBE SAMPLES AFTER THE CONQUESTS (1491-1505)

Abstract – The conquests of the Ottoman Empire, which had advanced in Rumelia during the reign of Fatih Sultan Mehmed (Mehmet the Conqueror), continued during the reign of Bayezid II. Following the conquest of Chilia/Chiliei and Cetatii-Albe fortresses, located on the Danube-Dniester riverbank and possessed great commercial and strategic importance, the Black Sea became a Turkish lake. In the region where the most important trade routes of the Black Sea intersect one another, the Ottoman dominance reached its peak and then the Ottoman Empire possessed a clear strategic superiority over Hungary and Poland. Following the conquest of Kili and Akkırman, these two important port cities were integrated into the Ottoman administrative, economic and military system and became the most strengthened frontier fortresses in the above-mentioned regions. It is seen that these two important frontier fortresses were inspected for various reasons following their conquests (1484). The report belonged to this inspection was the main subject of our study. In the register of the late 15th century, there is detailed information on the income sources of these fortresses and the investigation of some corruption done by the fortress administrators. Therefore, this inspection report has great importance about the interest shown by the Ottoman central administration in the management and operation of the border fortress. This report is also remarkable for being an early record of (Chilia/Chiliei) and (Cetatii-Albe) and is the first reference source for the aforementioned fortress inspection reports.

Keywords- Fortress inspection registers, Chilia/Chiliei, Cetatii-Albe, Ottoman Empire, Wallachia- Moldavia

GİRİŞ

Terminolojik olarak temelde hudut başı manasına gelen Farsça *serhad* kavramı, sınırdış iki devletin topraklarının bitiştiği gayri muayyen bir arazi şeridini ifade etmektedir (Sertoğlu, 1986:313)¹. Osmanlı Devleti, beylikten devlete geçiş sürecinde sınırlarını ve dolayısıyla topraklarını, ağırlıklı olarak Rumeli’de genişletmişti. II. Mehmed’in faaliyetleriyle birlikte Osmanlı yönetiminde cihanşümul bir devlet ideolojisi hâkim olmuş, İstanbul’un fethiyle birlikte devletten imparatorluğa geçiş evresi tamamlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılan seferlerle Eflak ve Boğdan’da Osmanlı nüfuzu sağlanmış, bu iki beylik Osmanlı haraçgüzarı olmuştu. Karadeniz kıyısında Trabzon ve Sinop’un fethine müteakip Sultan II. Mehmed, 1462’de Eflak Voyvodası Vlad (Kazıklı Voyvoda/Vlad Dracul/Tepeş/1456-1476) üzerine büyük bir ordu ile harekete geçmişti (Tursun Bey, 1977: 111; Aşıkpaşazâde, 2010:243-244; Chronological History Of Romania, 1974:90). Sultan Mehmed, Vlad’ın olumsuz tavırlarına karşı İstanbul’un fethinden sonra Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirmek amacıyla Eflak’ı cezalandırmak niyetindeydi. Vergilerini aksattığı için Niğbolu sancak beyi Çakırcı Hamza Bey, Eflak Prensi III. Vlad Dracul üzerine gönderildi. Ancak voyvoda, Hamza Bey’i oyalamaya çalışmış ve ordusunu altı kola ayırıp Niğbolu, Tutrakan, Silistre, İsakçı ve Hırsova taraflarını yağma ederek Hamza Bey ve maiyetindeki 40 kişiyi yakalayıp Tırgovişte Kalesi’ne yollamıştı. Sultan II. Mehmed, bunu haber alınca Tuna Nehri’nin öte yakasına geçerek voyvodayı takip etmiş, Vlad ise Eflak topraklarından Macaristan taraflarına kaçmıştı (Beydilli, 2003:79-81). Osmanlı ordusunda bu seferde görevli bir yeniçerinin Sultan II. Mehmed’in bölge ile alakalı stratejisine dair verdiği bilgiler kıymetlidir. Buna göre Fatih Sultan Mehmed’in, Kili ve Akkirman kaleleri Romen prenslerinin; Belgrad Kalesi ise Macarların elinde olduğu sürece Osmanlı Devleti’nin bunlara karşı bir zafer kazanamayacağını bilincinde olduğu belirtilmekteydi². Romen tarihçiler de bu bilgiye ek olarak, aslında Sultan’ın Kili Kalesi’ni fethetmek amacıyla olduğunu ifade etmektedirler (Iorga, 1900:9; Beldiceanu, 1986:217). Müteakip zamanlarda Fatih Sultan Mehmed’in Ştefan Çel Mare üzerine yaptığı iki Boğdan seferinde, Osmanlıların Kili ve Akkirman kalelerini ele geçirmeyi hedeflediği açık olsa da bir neticeye ulaşamamıştı³. Zira meşhur Romen tarihçi N. Iorga, Boğdan Voyvodası

Ştefan Çel Mare dönemi için, Tuna limanlarının Romen prensliklerine sağladığı ekonomik katkılara atıf yaparak Boğdan beylerinin zenginliklerine işaret etmektedir. Hatta Ştefan Çel Mare zamanında büyük ve görkemli manastırlar inşa edildiğini ve bunların finansmanının, Tuna üzerindeki şehirlerin gümrüklerinden karşılandığını zikretmektedir. Zira Yunan, Alman, Ermeni, Levanten ve Cenovalı tüccarlar, bu limanlarda ticari faaliyetlerde bulunuyordu. Ştefan’ın miras aldığı Akkirman ve Kili kaleleri, Moldova’yı (Boğdan) ayakta tutan Basarebya bölgesinin en önemli kilit bölgelerindendi (Iorga, 1925:18-19).

Fatih’ten sonra Şehzade Bayezid ile Cem Sultan arasında yaşanan taht mücadelesinin kazananı Bayezid olmuştu. Boğdan Voyvodası Ştefan Çel Mare, Bayezid-Cem mücadelesinden istifade ile 1481’de Eflak hudutlarını aşarak bu beyliğin merkezi Bükreş’i işgal etmiş, bununla da yetinmeyerek Tuna Nehri’ni geçip Osmanlı topraklarına saldırmıştı (Emecen M., 2015:187). Sultan Bayezid için bu durum, Tuna ve Karadeniz’de Osmanlıların stratejik ilerleyişini hızlandırmak için bir fırsat yaratmıştı. Osmanlı Devleti, Karadeniz’in dörtte üçüne hâkim olmakla birlikte hem ticari yolların kavşağında olması hem de Lehistan güzergâhında bulunması sebebiyle bazı önemli kıyı şehirlerini de kontrol altına alması gerekmektedir. Bu bağlamda Kili ve Akkirman kaleleri, Karadeniz ve Tuna’da anlamlı bir hâkimiyet tesis etmek için stratejik olarak ehemmiyeti yüksek iki liman ve iki önemli kale hüviyetindeydi (Ertekin, 2015:13). Sefer öncesi (1483) Lehiler, Macarlar ve Venediklilerle barış hâkimdi. II. Bayezid, Balkanlarda vaziyeti güven altına aldıktan sonra 1484 baharında orduyla birlikte sefere çıkarak Edirne’ye hareket etmiş, bir yandan da Tuna Nehri’ne donanmayı sevk ederek kuşatma araçları, erzak ve mühimmat gibi muhtelif levazım desteğini sağlamıştı. Osmanlı ordusu, Dobruca’ya geldikten sonra İsakçı İskelesi’nden Tuna Nehri geçildi (Uzunçarşılı H., 1989:181). Dönemin önemli tarihçilerinden Oruç Beğ, 1484 seferini izah ederken Osmanlı ordusunun 23 Mayıs’ta Sultan Bayezid’in bizzat komutasında Edirne’den hareket ettiğini aktarır. Verdiği bilgiler, Aşıkpaşazâde ve anonim kronikteki bilgilere benzer. Eserinde Kili Kalesi’nin 22 Temmuz’da, Akkirman Kalesi’nin ise 18 Ağustos’ta Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiğini bildirir. Romen tarihçi Mihail Guboğlu, Bayezid’in Boğdan Seferi’nde Kili Kalesi’nin 15 ve 16 Temmuz tarihlerinde ele geçirildiğini, bu iki gün farkının ise Osmanlıların kullandığı takvimden kaynaklandığını ifade ederek kalenin zaptının 15 Temmuz olduğunu belirtir (Guboğlu, 1983:146).

Osmanlı ordusunun 1484 seferi bağlamındaki harekâtı, Boğdan voyvodası Ştefan üzerine odaklanmıştır. Oruç Beğ, Kili ve Akkirman kaleleri ile ilgili başkaca malumat vermemektedir (Oruç Beğ Târîhi, 2008:135-136). Bazı Romen kaynaklarında II. Bayezid’in kuşatma araçları,

¹ “Serhad, Sınır, Hudut, Uç” gibi kavramların terminolojisi ve bunların ihtiva ettiği teferruat için bkz. Ömer Gezer (2020), *Kale ve Nefer Habsburg Serhadında Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

² 1484 Seferi sırasında Kili ve Akkirman şehirlerinin Osmanlılar tarafından ilhaki, Romen beylikleri açısından ekonomik olarak ciddi bir düşüş olarak kaydedilmektedir. 1538 Boğdan Seferi ile İbrail şehrinin de ele geçirilmesi, bu durumu Osmanlı lehine pekiştirmiştir. Bunun için bkz. Constantin C. Giurescu, *Istoria Romanilor, Cugetarea-Georgescu Delafas S. A.*, Bucureşti, s. 286-287; Aynı yazar, *Istoricul Oraşului Brăila: din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Ştiinţifică, 1968.

³ Fatih Sultan Mehmed’in 1474 ve 1476 yıllarında Boğdan beyi Ştefan Çel Mare üzerinde yaptığı iki seferin geniş ayrıntıları için bkz. Mihail Guboğlu (1983), “Fatih’in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474 - 1476)”, *Belleten, C. XLVII*, Ankara, s. 139-176.

erzak ve mühimmatın bir kısmının sevkini kolaylaştırmak, askerin nehri aşmasını sağlamak maksadıyla bölgeye 100 ila 350 arasında gemi sevk ettiği kaydedilmiştir (Beldiceanu, 1983:589). Diğer Romen kaynaklarında Osmanlı ordusuna Tatar ve Eflak güçleri ile yaklaşık 70.000 kişilik bir takviye gücün katıldığından bahsedilir. Yine kaynaklarda güçlü Osmanlı ordusunun, Karadeniz üzerinden donanma desteğiyle İsakçı'dan Tuna'yı geçmeye başladığı, Eflak voyvodası Vlad Calagarul komutasındaki 20.000 kadar askerin de Osmanlı ordusuna katıldığı zikredilmektedir. Ayrıca Tatar Hanı Mengli Giray komutasındaki 50.000 kadar asker Turla (Dinyester) Nehri'ni geçerek Boğdan'a girmiştir (Chronological History Of Romania, 1974:181). Osmanlı ordusunun sayısı konusunda da sarîh bir bilgi olmamakla beraber çeşitli kaynaklarda bu sayının 300.000 olduğuna dair abartılı malûmat da aktarılmaktadır. Hoca Saadetin ve Gelibolulu Mustafa Âli, Eflak birliklerinin sayısını 20.000 olarak verirken, bazı kaynaklar, sadece Kırım kuvvetlerinin 30.000 ila 70.000 arasında olduğunu tahmin ederler. Bazı tahminlerde Bayezid'in ordusunun 100.000 kişi olduğu ifade edilmişse de bu sayının dahi abartılı olduğu âşikardır. Fatih döneminde (1475) yeniçeriler, timar erleri, kapı halkı, azeb, akıncılar vesair askeri birliklerin imparatorluk dâhilindeki toplam sayısının 96.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. II. Bayezid'in seferi için topladığı kuvvetlerin en makul toplam sayısının 60.000 civarında olduğu anlaşılmakta, ayrıca Türk ordusunda muhtelif kuşatma araçlarının ve topların kullanıldığı da bilinmektedir (Beldiceanu, 1983:591-593).

Aşıkpaşazâde'nin, Sultan II. Bayezid'in 1484 yılındaki Kili ve Akkırman seferinin anlatısında bilhassa Akkırman Kalesi'ne yaptığı atıflar, bu tahkimatın ne derece teçhiz edildiğini anlamlandırmak bakımından önem taşır. Ona göre II. Bayezid, büyük bir ordu ile İstanbul'dan hareketle Karaboğdan (Boğdan) vilayetine hareket ederek Tuna kıyısına yöneldi. Tuna'yı geçen kara ordusu, donanma unsurları ile evvela Kili hisarını kuşatarak tazyike başlamıştı (Aşıkpaşazâde, 2010:469). 5-14 Temmuz arasında toplarla dövülen kale, şehri savunan yöneticiler İvanko ve Maxim tarafından Osmanlı ordusuna teslim edilmişti (Chronological History Of Romania, 1974:98). Kale içindeki kiliseler camiye çevrilirken ve şehirden çıkmak isteyenlere eman verildi. Sultan, birkaç gün burada ikamet ettikten sonra Akkırman Kalesi üzerine yürüdü. Kale, Osmanlı ordusu tarafından denizden ve karadan etrafı bir muhasaraya tabi tutuldu. Aşıkpaşazâde, abartılı ifadelerle Akkırman Kalesi'ni tarif ederken *hisarının mükemmel derecede hazır, teçhizatının yeterli olduğunu hatta bunun yoğunluğunu Allah'tan başka kimsenin bilmediği* şeklinde tahkimatın muazzam yapısına atıf yapıyordu (Aşıkpaşazâde, 2010:469-470). Bayezid, ordusuyla 22 Temmuz 1484'te surların önüne gelmiş, 15 gün boyunca kale bombardımana tutulmuş, Osmanlı istihkâm birlikleri ve lağımçıları, piyadelerin işini kolaylaştırmak için siperler kazmışlardı (Beldiceanu, 1983:595). Yaklaşık otuz seneden beri kale etrafında kazılan hendekler, Osmanlı ordusu tarafından toprakla

doldurularak kalenin ele geçirilmesi kolaylaştırıldı (Aşıkpaşazâde, 2010:469-470). Şehir halkının boyun eğmesinden sonra kaleyi teslim almak üzere 100 kişilik yeniçeri bölüğü gönderilmiş, fakat Türk isteklerinin ağır gelmesi üzerine kale garnizonu Osmanlı kuşatma birlikleri ile savaşa devam etmişti. Birkaç gün sonra kumandanlarından ikisinin ölümü üzerine kalenin/shehirin ileri gelenleri burayı teslim etmek üzere sultana bir heyet göndermiş ve kale Osmanlılara teslim edilmişti (Beldiceanu, 1983:597).

Akkırman'da yerleşik olan yaklaşık 20.000 kişilik nüfusun 12.000 kadarının Osmanlı ilhakından sonra bile şehirde kaldığı, yaklaşık 1.100 kadar zengin aileden oluşan nüfusun ise İstanbul'a gittiği ya da Boğdan'a sığındığı iddia edilmektedir. Bu iki müstahkem kalenin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, Romen beylikleri ve bilhassa Boğdan voyvodalığı için ciddi bir iktisadi kayba neden olmuştu. Zira yerel tüccarın kazançlı faaliyetleri ve özellikle bu iki sahil kentinin gümrük gelirleri artık Osmanlı hazinesi ve ekonomisinin hanesine yazılacak, ayrıca bu, fetihlerle Karadeniz'de tam bir Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasının önünü açacaktı (Chronological History Of Romania, 1974:98). Akkırman'ın zaptıyla alakalı Osmanlı arşivlerinden tespit ettiğimiz ve fethin tarihini düşürmek üzere yazılmış bir vesikada, Bayezid'in ilk gazası olarak zikrettiği Boğdan Seferi neticesinde, kaleyi fethettiği ifade edilmiştir. H. 889 tarihi verilen bu belgede, ay ve gün belirtilmemiştir. Ancak II. Bayezid ile Yıldırım Bayezid karıştırılmış, ilk mısra'da Yıldırım Bayezid ismi zikrolunmuştur. Belgede fetih sonrası 30.000 esirin alındığı bilgisi şüpheli olsa da kayda değerdir (BOA, TSM.A. e. 363/50 (889/1484-1485)). Bayezid, fetihlerle birlikte Kili ve Akkırman kalelerinin yönetimini düzene koymuş, birkaç gün sonra 14 Ağustos 1484'te orduyu toplayarak Tuna'ya doğru hareket etmişti (Beldiceanu, 1986:597).

Târîh-i Hîşâr-ı Āk-kirmen

Felek-ğadr Hân Yıldırım Bâyezîd

Kîhest ü peder ber-peder⁴şehr¹yâr

Der-evvel gâzâ Āk-kirmen girift

Kîhestân hîşârî bê ĥadd-i Tatâr

Yesîrân-ı ürâkîkîsmetnumûd

Bênevîk-i kalem âmed esîhezâr

Bêhusn-i taleb 'âql târîh cust

Berâmed bê târîh Kûhânevâr/889⁵

Kalenin fethiyle birlikte Türk askerleri, Dobruca bölgesi ile Tuna arasından geçerek Prut Nehri ile Karadeniz arasından kuzeye çıkabilme imkânına kavuşmuştu. Fetih sonrasında bir taraftan alınan yerlerin

⁴ yazılmıştır.

⁵ BOA, TSM.A. e. 0363, (889/1484-1485).

tahriri yapılırken, Sultan II. Bayezid seferden elde edilen ganimetleri Edirne’de yapımına başlanan cami, medrese ve imarethane için sarf etti. Bu iki fetihle birlikte Boğdan’ın Karadeniz’le bağlantısı kesilmiş, Boğdan voyvodası Ştefan cel Mare’nin beyliği iktisaden büyük darbe aldığından Venedik’ten yardım talebinde bulunmuştu. Osmanlı fethinin ardından Ştefan’ın kaleyi geri alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Boğdan beyinin bu teşebbüsleri üzerine Rumeli beylerbeyi Hadım Ali Paşa, Ştefan’ı cezalandırmak amacı ile Boğdan seferi için görevlendirildi. Osmanlı kuvvetleri, 1485 yılında Eflak kuvvetlerinin de yardımı ile Boğdan’a girdi, Ştefan Çel Mare ise Lehistan’a sığınmak zorunda kaldı. Ancak Hadım Ali Paşa kuvvetlerinin dönmesiyle birlikte Ştefan memleketine dönerek Kili ve Akkirman taraflarına yeniden taarruza başladı. Bunun üzerine akıncılardan Silistre sancak beyi Malkoçoğlu Ali Bey, Boğdan Seferi için görevlendirildi. Malkoçoğlu Ali Bey kuvvetler ile yaptığı mücadeleyi kaybeden Ştefan, en sonunda Türk hâkimiyetini tanımak zorunda kalmış, yıllık 4.000 altın vergi vermeyi kabul etmişti (Uzunçarşılı, 1989:82-84).

II. Bayezid’in Boğdan Seferi neticesinde Kili ve Akkirman kalelerinin fethiyle Karadeniz’de Türk hâkimiyeti sağlanmış, hatta Kırım topraklarının bağlantı yolu Osmanlı ülkesi ile birleşerek Osmanlıların kuzey seferlerinde büyük bir stratejik üstünlük elde edilmişti (Tansel, 1966:70). Kili Kalesi Lehistan yollarının kontrol noktasında; Akkirman Kalesi ise Turla Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü bölgede bulunmakta idi. Söz konusu stratejik mevkiilerin fethi, Eflak ve Boğdan’da Osmanlı hâkimiyetini kalıcı bir hale getirmişti (Üstüner, 2022/28:141-145). Bu suretle beylikler, yarım asırdan fazla bir süre Osmanlı Devleti’ni meşgul edecek bir faaliyette bulunamamışlardı (Engin, 2022:8).

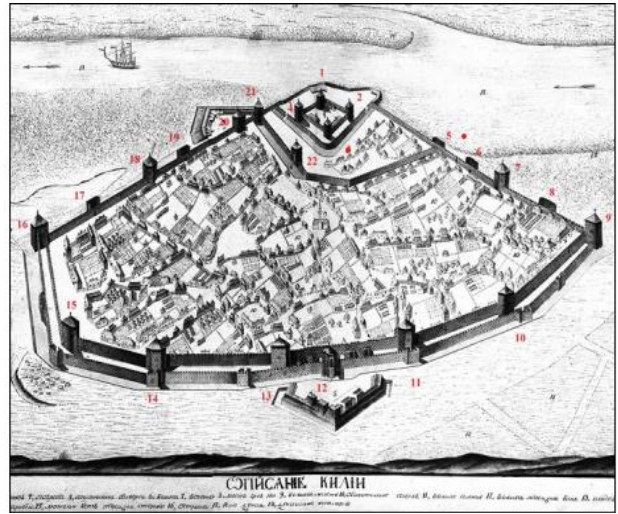
XVIII. Yüzyılda Kili Kalesi’ni Tasvir Eden Plan (Şlapac, 2022/1:13)

Kili ve Akkirman şehirlerinin ekonomisi, siyasi ve askeri tarihi kadar önemli olup, bu şehirler birer ticaret merkezi olarak Cenevizliler başta olmak üzere İtalyan tüccarlarının en fazla uğradığı limanlar arasındaydı. Dolayısıyla bu şehirlerin limanları XIV. ve XV. yüzyıllarda Karadeniz ticaret ağının en önemli tedarik noktalarındandı. 1484 yılında bu iki kalenin Osmanlılar tarafından ilhak edilmesi, kuşkusuz bu bölgede Romen beylerinin ticari faaliyetlerinin aksamasına sebep olmuştu (Iorga, 1900:25-26). Söz konusu fetihler, Boğdan’da siyasi birliğin kırılmasına da sebep olmuş, Ştefan’ın kendi ifadesiyle bütün Boğdan, Macaristan ve Lehistan için bir duvar mahiyetinde olan bu stratejik hattın Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağlamıştı (Özcan, 1992:269). Dolayısıyla bu iki stratejik kalenin Osmanlı idaresine geçmesi, bölgede askeri manada kıymet arz eden bir teşkilatlanmayı ve savunma birimi olarak organize edilmesini gerektirmişti.

Usulen her yeni fetihden sonra Osmanlı geleneği olarak tahrir yapılır, ekonomik ve demografik harita çıkarılır ve bölgenin idari taksimatta yeniden konumlandırılması sağlanırdı. Sonraki süreçte ise aşağıda tafsilatlı malumat verileceği üzere merkezden muhtelif gerekçelerle teftişler yapılırdı.

Kale Teftişlerinin Mahiyeti ve Uygulanma Gerekçeleri

Kale teftişleri ile ilgili literatürde maalesef bir çalışma söz konusu değildir. Ancak konuyla doğrudan ilgisi olmayan muhtelif çalışmalarda verilen ara bilgilerde kale kumandanı addedilen dizdarların, bölgenin eyalet valilerine tabi oldukları ve kadılar tarafından teftiş edilebildikleri ifade edilmektedir (Engin, (2022):328). Ancak bu çalışmalarda söz konusu teftişlerin kalelerle ilgili mahiyeti hakkında bilgi verilmemektedir. Erken dönemlerde kale teftişleri, dizdarların ya da kale askerlerinin usulsüz davranışları, tahkimat, mühimmat, zahire, ulufe ve sair problemlerin tetkiki için merkeze yansıyan şikâyet ve arzlardan kaynaklandığı gibi, Osmanlı yönetiminin talebiyle kalede nizamı sağlamak üzere belirli zamanlarda yapılması mütad uygulamalar olarak da gerçekleşmekteydi. İstisnalar hariç tutulursa XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı kalelerinin askeri idarecileri “*Kale Ağası*” olarak da bilinen dizdarlardı. Kanunnamelerdeki tariflere göre *dizdarlar, kalede ikamet etmekle zorunlu olup tahkimatın bakımı, onarımı, savunması, askeri mühimmatın korunması, askeri organizasyonu tertip ve yönetiminden bilfiil sorumlu tutulan kale komutanlarıydı* (Akgündüz, 1990:467; Oğuzoğlu, 1994: 481; Sertoğlu, 1986:89). Dizdarlar, görevde buldukları sürece beylerbeyi ve kadıya karşı sorumlu oldukları ifadesiyle, kaleyle ilgili merkeze yansıyan herhangi bir olumsuz hadise, şikâyet, arz ya da olağanüstü bir durum söz konusu olduğunda, bulunduğu bölgenin kadısı tarafından teftişe tabi tutulur ve gerektiğinde görevlerinden azledilirlerdi (Engin, 2022:272-273).

Erken dönemlerde Osmanlı yönetimi tarafından kalelerde nizamı sağlamak için sancak beyi ve dizdara hükümler

gönderilirdi. Bunun için kalenin dâhil olduğu bölgede kadının merkeze sunduğu arza itibar olunarak İstanbul'dan, sancak beyine ve kadıya kalenin teftişe tabi tutulması talimatı verilirdi. Aynı zamanda teftişe sebep olan gerekçeler, kale askerleri ve ağalarının şikâyetleri üzerine de dikkate alınabilirdi. Mesela İskenderiye sancak beyi ve kadısı ile İpek kadısına gönderilen hükümler, buna örnek teşkil edebilir. Sancakta bulunan Podgoriçe Kalesi dizdarının usulsüz ticareti ve kalede bulunan zahire ile ilgili lüzumsuz sarfiyatı üzerine kale askerlerinin şikâyetiyle durum, kadı tarafından merkeze sunulan arz ile iletilmişti. Bunun üzerine dizdarın teftişi, sancak beyi ve kadıdan talep edilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 14-1 hk 371 (20 Ra 978/22 Ağustos 1570)). Yine aynı tarihlerde Kavala Kalesi dizdarı Ali'den kale ahalisinin razı olduğu, fakat önceki dizdar İbrahim'den şikâyetçi oldukları, kadının merkeze sunduğu arzla bildirilmişti. Bunun üzerine bu iki dizdarın durumunun tetkik edilerek kale ahalisinin hangisinden razı olup olmadığı ve kale yönetimine hangisinin muktedir olduğunun teftiş edilmesi için kadıya emir gönderilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 14-1 hk 465 (17 Ra 978/19 Ağustos 1570)).

Görevi olmasına rağmen kale içinde durmayan dizdar, yine kadının yetkisi dâhilinde teftişe tabi tutulabilirdi. Mesela Yoros Kalesi hisar erlerinin merkeze sunduğu rapora göre kale dizdarının, kale içinde mevcut olan evleri otluk ile doldurduğu, geceleri bağ ve bahçesine giderek kale muhafazasındaki görevini icra etmediği bildirilmişti. Bunun üzerine merkezi yönetim kadıya, kale hisar erlerinin evlerinde otluk olup olmadığını, kaleyi boş bırakıp bırakmadıklarının ve dizdarın durumunun merkezden tayin edilen çavuşla birlikte teftiş edilmesi talimatını vermişti (BOA, ADVNSMHH. d 3 hk 66 (23 N 966/29 Haziran 1559)).

Kale içinde izinsiz ve yasak ticari faaliyetler, teftişe neden olan diğer gerekçelerdendi. Mesela Kefe beyine gönderilen hükümde, Azak kadısının arzında belirtildiğine göre azebler ağası olan Haydar Ağa ile kale dizdarı Sefer Ali'nin, gayrimüslim tebaaya içki getirtip sattığı tespit edilmişti. Dizdarın bu ve buna benzer birçok faaliyeti de ayrıca tespit edilmişti. *Ehl-i fesadın bundan yüz bulup* kale içinde düzeni bozduklarına vurgu yapılarak Kefe beyi ve Azak kadısından kalenin teftişe tabi tutulması istenmişti (BOA, ADVNSMHH. d 5 hk 423 (17 Ra 973/22 Ekim 1565)).

Kalenin tahkimatını etkileyen her türlü yapılaşma, kanunlara aykırıydı. Tespiti halinde bunu yapanların cezalandırılmaları ve ilgili yapının yıkılması gerekirdi. Örneğin Trabzon kadısının İstanbul'a sunduğu arza göre Ali isimli kethüdanın kalenin burçları üzerine evler inşa ettiği anlaşılmıştı. Trabzon beyi ve kadısından bunun teftişi ve ilgili evlerin yıkılması talep edilmiş, bu tarzda inşa faaliyetlerinin kale duvarlarına ve dolayısıyla muhafazaya verdiği zarara dikkat çekilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 19 hk 98 (18 M 980/31 Mayıs 1572)).

Kalenin muhafazasında kusur olduğunun bildirilmesi de doğrudan teftişe tabi tutulan konuların başında gelmekteydi. Örneğin Lapseki kadısının merkeze sunduğu raporlara göre, buraya tabi Kal'a-yı Sultaniye dizdarı Ömer'in kale muhafazası hususunda ihmalinin olduğu bildirilmişti. Kadının icra ettiği teftişin ardından Dizdar Ömer'in azli ve yerine daha önce Şam Kalesi dizdarlığından azledilmiş olan Abdi Ağa'nın Kal'a-yı Sultaniye dizdarlığına atanması tavsiye edilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 48 hk 991 (2 Ra 978/27 Mart 1583)).

Diğer taraftan divandan çıkan kararlardan anlaşıldığına göre, herhangi bir kalede olası bir teftişin icrası, merkezi yönetimin emir ve talimatına bağlıydı. Zira bu emir ve talimat dışında yapılan askeri yoklamalar ya da teftişler, yönetim tarafından makul sayılmıyordu. Dolayısıyla herhangi bir kalenin askeri yoklaması ve teftişi, merkezden gelen emre göre icra edilmekteydi. Böyle bir emir yoksa yoklama ve teftişler *memnû* sayılıyordu. XVI. yüzyılın son çeyreğinde İnebahtı beyine ve buraya tabi kadınlara gönderilen hüküm, buna örnek gösterilebilir. Hükümde, fermansız yapılan yoklama ve teftişlerin uygun olmadığı, bunun için merkezden gelen kararlara râğbet edilmesi ve buna göre kalelerin teftiş ve yoklamaya tabi tutulması gerektiği bildirilmiş, talimat ve emir dışında yapılan teftiş ve yoklamaların asli geçerliliğinin olmadığı ifade edilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 66 hk 405 (16 R 988/31 Mayıs 1580)).

Teftiş raporları ya da defterlerinin muhteviyatı söz konusu olduğunda, içerik bakımından kale ve kaleyle irtibatı olan birçok hususun dikkate alınarak çeşitlendirilebildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Livadiye Kalesi'nin teftişi ile ilgili raporlarda görüldüğü üzere, teftiş gerekçelerinin kale komutanları ve hisar erleri arasında cereyan eden hadiseler olduğu görülmektedir. Dizdar ve hisar erleri arasındaki meselede dizdar, hisar erlerinden şikâyetçi olarak mahkemeye başvurmuştu. Dizdara göre hisar erlerinden İvaz, Mustafa b. Oruç ve Mustafa b. İbrahim ile Mehmed kendisinden habersiz kale dışına çıkmışlardı. Hisar erleri de aynı şikâyetle kale dizdarını suçlamışlardı. Dizdar, kale dışına çıkarak bir köye iki kez gittiğini ancak gece kalmayıp yine döndüğünü ifade etmişti. Aralarında ittifak hâsıl olmadığı için durumun sonucu merkezi yönetime bırakılmıştı. Bu defter kadı, naib ve dizdarın teftişi ile ilgili merkezden tayin edilen Kapıcı Mehmed vasıtasıyla kaleme alınmış, İzdin/Ezdin kadı defteri şeklinde tertip edilmişti. Defter genel olarak teftişe tabi tutulan Livadiye kadı, naib ve dizdarı ile ilgiliydi (BOA, A. DVN. d 787 s. 6).

Teftiş defterlerinden anlaşıldığına göre her bir kazada bulunan kadı, naib, dizdar ve varsa kapudanlar, merkezi hükümetin talimatına göre teftişe tabi tutulmaktaydı. Hususen askerin mevacibi, kale yöneticilerinin hukuksuz davranış ve icraatları⁶, tahkimatın tamirat ve bakımı, yasal

⁶ Azak Kalesi azeb ağasının geceleri kale kapılarını açtırmak suretiyle izinsiz içki satışı için bkz. BOA, ADVNSMHH. d 5 hk 423 (27 Ra 973/22 Ekim 1565); Budin'de tumar erbabi Veli isimli bir sipahinin içki içerek bazı yeniçerileri yaraladığı ve bunun üzerine ortaya çıkan hadiselerin teftişi için Budin muhafazasında olan Arslan beye hüküm. Bkz. BOA, ADVNSMHH. d 6 hk 127 (5 S 972/12 Eylül 1564 1580); Alaiye Kalesi hisar erlerinden

olmayan ulufe temini, görevlerin aksatılması, cinayet hadiseleri, zahire ve mühimmatın zayi edilmesi gibi konular, her biri kendi örneğinde değerlendirmeye tabi tutulurdu. Genel bir teftiş söz konusu olmadığında, kadılık makamınca yürütüldüğü için hususen her bir konu “kazıyye” formatındaydı. Kazıyye (كازيية/çoğulu kazâyâ) iş, husus, madde, mesele, dâvâ, iddiaların ispatı için oluşturulan dâvâ (Şemseddin Sâmî, 1317:1074), mantık ilminde ise bir önerme manasına gelse de (Altaş, 2010/1:25-46) teftiş defterlerinde zikredildiği manasıyla bir meselenin ya da hukuki bir dava içeriğine sahip konuların araştırılması için durumun ortaya çıkarılması üzere yönetime arz olunması esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bir kazıyye, bir durum olarak ilgili merciye arz edilebilir, konuyu bildirmek için ilam olunabilir, bir iddia ise inkâr edilebilir ya da teftiş gerektiren bir zemine çekilebilir hukuki bir meseleye işaret edebilmekteydi⁷. Bu tarz kazâyâ defterleri şeklinde adeddilen örneklere Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Osmanlı taşra bürokrasisinin anlamlandırılması ve muhtelif defterlerle aralarındaki diplomatika farklılıklarına dikkat çekmek suretiyle, muhteviyatı çalışmamıza esas olan defterlerden farklı olarak *Şehzâde Selim’in Kazâyâ Defteri* adıyla kıymetli katkılar sunmuştur (Emecen, 2015:213-301).

Kili ve Akkırman Teftiş Defterlerinin Muhteviyatı

Kili ve Akkırman’ın fethi ile bu iki kale, Osmanlı askeri sistemine entegre edilmiş, usulüne göre nizamı sağlanmış ve fethin üzerinden çok fazla bir süre geçmeden muhtelif şikâyetlerden dolayı yine mütad üzere bu kalelerde bir teftiş yapılmıştı. Çalışmamızın esasını teşkil eden ve tanıtımını yapacağımız defter, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde A. DVN. d 788 künyesi ile tespit ettiğimiz Kili ve Akkırman’a ait olan teftiş defteridir *vebe-cihet-i Teftiş-i Akkırman ve Kili* başlığını taşımaktadır. Defter hem bu iki stratejik kalenin Osmanlı idaresine geçmesini müteakip erken tarihli bir kayıt hem de kale teftişlerine dair ilk örneklerden olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Söz konusu defter, 22 Zilka’de sene 896 (26 Eylül 1491) tarihli Kadı Alâuddin tarafından Akkırman ve Kili kalelerinin teftişini beyan eden bir başlık taşır. Ancak teftiş raporunu incelediğimizde, Akkırman Kalesi ile ilgili kısmın eksik olduğu, bu kale ilgili tek bir kaydın tutulduğu ve hatta bunun dahi tamamlanmamış olduğu görülmektedir (BOA, A. DVN. d 788:1-2). Yani defterin muhteviyatının çoğunluğunu Kili Kalesi oluşturmaktadır. Defterden Kili Kalesi teftişinin 16 Cemâzielâhir 898 (5 Mart 1493) tarihinde başladığı, defterdeki son kaydın ise 11 Şaban 909 (29 Ocak 1504) tarihli olduğu görülmektedir. Form itibarıyla bir *kazıyye* ve üç *sebeb-i tahrir-i hurûf* şeklinde her bir konuya dair Kili özelinde genişçe malumat içermektedir. İçerik bilgilerinin tamamı

kaledeki askeri kadrolar ve bunların gelirleri ile ortaya çıkan problemlerin teftişiyle alakalıdır. Kili Kalesi dizdarının teftişi başlığıyla zikredilen içerikler, defterin başlığında Varna kadısı sorumluluğunda tetkik edilmiştir. Bu kale ile ilgili yaklaşık on bir yıllık bir zamana yayılan teftiş içeriklerinin, son derece az sayıdaki vukuatı ihtiva etmesi şaşırtıcıdır (BOA, A. DVN. d 788:1-2). Yine de bu içerikler iki önemli kalenin idaresi, müdafaasında yer alan askerler, kale dizdarı, kadısı ve idaresinde ortaya çıkan keyfi ve usulsüz uygulamalara dikkat çekilmesi bakımından önemlidir.

Bu bilgiler dışında defterde Kili Kalesi’nde görevli belli başlı askerlere verilen ulufe miktarları, bunun tahsisi ile ilgili ne şekilde usulsüzlükler cereyan ettiği hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Örneğin kale hisar erlerinden bu tarz şikâyetlerin vukua gelmesi sebebiyle bir teftiş yapılmış, yaklaşık 6 akçeye kadar ulufeye hak sahibi olan hisar erlerinin hak ettikleri miktarın neredeyse yarısına kale dizdarı, kethüdası ve odabaşları tarafından hukuksuz bir şekilde el konulduğu bildirilmişti. Yapılan tetkiklerde dizdar, kethüda ve odabaşı, aslında bunun alışlageldik bir uygulama olduğunu, ulufe getirenlerle böyle bir ödemenin yapıldığını ve hatta bunun ulufecilerin kendi rızalarıyla olduğunu ifade etmişlerdi (BOA, A. DVN. d 788:4). Ayrıca Kili’nin gelir kaynaklarının tespiti bakımından da erken tarihli bilgilere bu defter üzerinden ulaşabilmek mümkündür. Defterde Kili Kalesi’nin gelir kalemlerinden olan dalyanlar ve burada yetiştirilen morina ve mersin cinsi balıklardan elden edilen hasıllata dair bilgiler yer almaktadır. Hicri 908 yılının Muharrem-Safer-Rebiülevvel ayları (1 Muharrem 908/7 Temmuz 1502) için Morina ve tahıllıktan 76.102 akçe gelir elde edilmiş, 82.627 akçe öşr-i morina; 512 akçe öşr-i mersinden; 8.027,5 akçe öşr-i havyardan; 49.596 akçe morina fıçısı hâsılından; 599 akçe öşr-i dutkaldan; 305 akçe öşr-i revgandan; 519 akçe hisse-i dizdar revgan ve dutkaldan; 2.600 akçe Katliyoga Gölü hâsılından gelir sağlanmıştı. Ayrıca Tulca (Tulcea-Romanya) yakınlarında bulunan göllerin hasıllatından olup Yahudi Solomon 2.000 akçe, Papas Kaluyan’dan 500 akçe gelir temin edilmişti. Gelirlerin toplamı ise 229.121 akçe civarındaydı. Bahsi geçen gelirler, çeşitli kademelerdeki kale muhafızlarının üç aylık maaşları için sarf edilmişti (BOA, A. DVN. d 788:7-11). Muhtemelen defter emini olarak görevlendirilen Rüstem, İstanbul’a gittiğinde yerine Bölükbaşı Hamza’yı görevlendirmişti. Hamza, 13 Eylül 1503-21 Ocak 1504’e (21 Ra. 909-3 Ş. 909) kadar geçen zamanda dalyan hasıllatını zapt etmiş, bunun yanı sıra yukarıda da bahsi geçen kalemlerden 92.439 akçe gelir temin etmişti. Söz konusu gelirler, Kili muhafazasında yer alan görevlilere ulufe olarak dağıtılmıştı. 29 Ocak 1504-16 Ocak 1505 (11 Ş. 909-10 Ş.910) Kili emini Ahmed, yukarıda bahsi geçen kalemlerden toplam 208.114,5 akçe gelir hasıllatı toplamıştı. Bu da yine kale görevlilerinin maaşlarına finansman olarak kullanılmıştı (BOA, A. DVN. d 788: 6-10).

Mehmed Fakih’in reayaya çeşitli şekilde zulmettiği gerekçesiyle kaleden kovulması ve durumun hukuken teftiş edilmesi için Alaiye sancak beyi Ahmed beye hüküm. Bkz. BOA, ADVNSMHH. d 24 hk 665 (981/1573-1574); Görice Kalesi dizdarı Ali’nin kalede mahfuz tutulan zahireden 1500 kilesini izinsiz dağıtması ve muhtelif hisar erlerine zulm etmesi hakkında yapılması gereken teftiş için Görice kadısına gönderilen hüküm. Bkz BOA, ADVNSMHH. d 36 hk 647 (11 Ra 987/8 Mayıs 1579).

⁷ İlgili kısımlar için bkz. Mehmet Koç (2017), *Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya, s. 76, 120, 129, 276, 278.

Akkirman Kalesi ile ilgili A.DVN. d 788 künyesiyle zikredilen defterde, kalede konu edilen hadisenin eksik olduğu, muhteviyatının sadece tek bir sayfada sınırlandırıldığı, yine tek bir hadiseden ibaret olduğu ve ilgili tetkikin tamamlanmadığı açık bir şekilde müşahede edilebilmektedir. Bahsi geçen hadisenin devamı, ilgili olay örgüsü, şahıslar ve konuların birbirine benzer mahiyet taşınması sebebiyle, söz konusu tamamlayıcı teftiş bilgilerini Bâb-1 Defteri Müteferrik Defterler içerisinde D. M. d. 36806 künyeli defterde tespit etmiş bulunmaktayız. Kale ile ilgili ya da burada cereyan eden hadiselerle alakalı sunulan raporlar, önceki defterde olduğu gibi yine *kazıyye* formatında olup münşeat örneklerinin, bazı bölgelerin hesap kayıtlarının ve tersaneyi ilgilendiren muhtelif kayıtların mahfuz tutulduğu müteferrik defterler arasında rastlanmıştır (BOA, Bâb-1 Defteri Müteferrik Defterler (D. M. d.) 36806, s. 6-10.). Muhteviyatı çeşitlilik arzeden 1044 sayfalık bu mufassal müteferrik defterin *kazıyye* formatında zikredilen örnekleri, yine Prof. Dr. Feridun M. Emecen danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak Fatma Erdim tarafından hazırlanmıştır. *Kazıyye* formatındaki ilmi evrakların muhteviyatı, Osmanlı bürokrasisinde teftiş mekanizması, kadıların teftişi, kadıların devlet görevlilerini teftişi şeklinde değerlendirmeye tabi tutularak transkript edilmiştir⁸. Erken tarihli taşra bürokrasisi ve işleyişi ile ilgili kıymetli bilgiler sunan defterin, *kazıyye* formu ele alınıp transkript edilerek dikkat çekilmesi kıymet arz etmektedir. D. M. d. 36806 künyeli defterin *kazıyye* formlarının Akkirman'ı ilgilendiren kısmı, yukarıda da bahsolunduğu üzere çalışmamızın sonunda transkripti sunulan A. DVN. d 788 numaralı ilk teftiş defterinin eksik kalan kısımlarını oluşturmaktadır. Bu müteferrik defterin Akkirman ile ilgili kısmı 6 sayfalık 13 *kazıyye*den oluşup tamamı kale ile ilgilidir. Bu bağlamda defterin ilk *kazıyyesi*, kale dizdarı Ahmed'in Yakup isimli bir hisar erini döverek öldürmesi ile ilgilidir.

A.DVN. d 788 numaralı defterin Akkirman Kalesi ile ilgili muhteviyatı hakkında kısaca bilgi verecek olursak: Eksik olmasına rağmen Akkirman Kalesi'nde kale azeb birliklerinin oluşumuna dair satır aralarında kıymetli bilgiler sunulmaktadır. Kale hisar erleri yani sonradan bilhassa *yerlikulu* addedilecek ve kapıkulu ocak askerlerinden gayrı tamamen yerel halktan teşekkül eden kale daimi unsurlarının, fethin erken tarihlerinde bu sisteme henüz karşılık gelmediği anlaşılmaktadır. Zira serhad bölgelerdeki kalelerde görev yapan askeri kadroların daimi unsurları, beşlü, azeb, farisan, gönüllü, müstahfiz, martolos ve kale ağası olarak bilinen dizdarlardı. Bunlar, bazen *merdân-ı kal'a* şeklinde (imam, müezzinler dâhil) tarif edilirdi. Ehemmiyet arzeden kalelere, merkezden tayin edilen yeniçeri, topçu, cebeci

gibi kapıkulu efradı, nöbetle kale muhafazasına tayin edilebildiği gibi, kale kumandanı dizdarların maiyetinde yerlikulu askeri sınıfları vücuda getirilirdi. Kale askerlerinin kumandanı olan dizdarın emrindeki süvari ve piyade askeri unsurlardan başka yerli topçu, cebeci, humbaracı ve hisar erleri (müstahfiz) bulunurdu (Uzunçarşılı, (1988):3-4; Kılıç (2012/31:95-102); Engin, (2022):329). Yerlikulu unsurlar, genellikle kalenin bulunduğu bölgeden ya da yakın yerlerden usulüne göre seçilirdi.

Özellikle defterdeki kayıtlardan bu erken safhada kaza dâhilinde yeterli derecede Türk iskânının sağlanmadığı ve dolayısıyla hisar erlerinin Anadolu, Vidin, Niğbolu ve Dobruca havzasının muhtelif bölgelerinden toplanan askerlerden oluştuğu görülmektedir. Ulufelerle ilgili yasal olmayan ve devletin işleyişine ters görüldüğü izah edilen faaliyetler zikredilirken, Akkirman Kalesi'nde işe yarar askeri birliklerin olmadığından da yakınılmaktadır. Niğbolu, Vidin ve Dobruca bölgesinden toplandığı varsayılan çobanların, kaleye azeb birlikleri dâhilinde yazıldıkları ve dolayısıyla bunların ortaya çıkardığı usulsüz davranışların keyfiyetine işaret edilmesi, bu manada kalede henüz tam bir organizasyon teşkil edilemediğini düşündürülebilir. Hâlbuki teftişlerde zikredildiği üzere "*hisarda bir yarâr yoldaş kalmamıştır*" (BOA, A.DVN. d 788:2) şeklindeki yaklaşım, Akkirman'ın fethinden çok kısa bir süre sonra yapılan "müstahfiz/hisar eri" sayımlarında, iddiaların aksine bu tarzda olumsuz hadiselerin tüm kale askeri organizasyonuna teşmil edilemeyeceğini de düşünmeye zorlamaktadır. 1487 tarihli sayım defterinde Akkirman Kalesi hisar erleri tespit edilebilmektedir (BOA, KK. d 4874 (Ra 892/Şubat 1487)). Sayıma göre hisar erleri dizdar, kethuda ve imam ile 11 neferi topçu birliği olmak üzere 54 cemaatten teşkil edilen toplamda 429 askerden oluşuyordu. Burada zikredilen her bir askerin sadece Anadolu, Vidin, Niğbolu ve Dobruca bölgelerinden değil, Selanik, Filibe, Kefe, Manastır, Bosna, Sofya, Köprü, Demirhisar, Yanya, Tırhala, Trabzon, Siroz, Midilli, Üsküb, Sakız, Ohri, Kesriye, Mora ve sair imparatorluğun muhtelif kazalarından toplandıkları tespit edilebilmektedir (BOA, KK. d 4874 (Ra 892/Şubat 1487):1-8). Dolayısıyla teftiş raporunda kayda geçen şikâyetlerin sadece Niğbolu, Vidin ve Dobruca bölgesinden toplanan azeb birlikleri ile alakalı olabileceği akla gelmektedir. Öte yandan kalenin bulunduğu kaza ve yakın mahallinden toplanması esasına dayanan *yerlikulu* askeri birliklerinin, erken tarihlerde olmak kaydıyla henüz usulüne uygun bir organizasyona tabi tutulmadığını göstermektedir. Bu ise kalenin ve etrafında teşekkül eden kazanın, Osmanlı sistemine henüz entegre edilmesi ile ilgili olmalıdır.

D. M. d. 36806 numaralı defterde Akkirman Kalesi ile ilgili yapılan teftişleri gösteren hadiseler, yine *kazıyye* formunda olup, bahsini ettiğimiz Akkirman Kale teftişinin eksik kalan kısımlarını oluşturduğundan bahsetmiştik. Sunduğumuz teftiş defteri ile sonradan fark ettiğimiz müteferrik defterin Akkirman Kalesi ile ilgili ilk *kazıyyesi*, kale dizdarı Ahmed'in Yakup isimli bir hisar

⁸ Fatma Erdim (2017), *Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde "Kazıyâ" Usulü- II. Bâyezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul; Esasında A. DVN. d 788 nolu defter ile bahsi geçen müteferrik defterler arasında tespiti yapılan Akkirman'ın teftiş defteri şeklinde başlık taşıyan 6 sayfalık defterin transkript metni, bu çalışmamın ekler kısmına konulacaktır. Ancak Fatma Erdim'in Akkirman'ın teftişini içeren *kazıyye*leri kendi tezinin formatında değerlendirerek metnin transkriptini de sunduğu için, tekrara düşmemek adına çalışmamızda da sunulması uygun görülmüştür.

erini döverek öldürmesi ile ilgiliydi. Bu defter, genel hatları ile merkezden, Akkirman dizdarı Ahmed, kadısı Muhyiddin ve Kapudanı Murad'ın teftiş edilmesi talimatını ihtiva eder. Ancak dizdarın aynı zamanda vefat ettiği bilgisi de paylaşılmıştır. Söz konusu Akkirman Kalesi dizdarı Ahmed'in bazı adi vakalara karıştığı için hakkında şikâyetler söz konusudur. Yapılan teftişte dizdar Ahmed'in, kale erlerinden yevmiye 5 akçe ulufe tasarruf eden Yakup isimli şahsı dövdüğü ve bu suretle birkaç gün sonra onun ölümüne sebep olduğu bildirilmektedir. Durumun araştırılması için görgü tanığı olarak birkaç kişinin görüşü alınmıştır. Buna göre dizdar Ahmed'in, Yakup isimli azebi döverek ölümüne sebep olduğu doğrulanmıştır. Ayrıca yine aynı dizdarın rençber olan bir azebi de dövdüğü ve bu kişinin de vefat ettiği verilen bilgiler arasındaydı. Yapılan tahkikatta ilgili kişinin kale içine izinsiz şarap getirdiği ve bunu kullandığı tespit edilmişti. Ancak dizdarın bu şahsı dövdüğüne dair kesin bir şahit ve bir kanıt da bulunamamıştı (BOA, D. M. d. 36806:6). Diğer taraftan aynı dizdar ile ilgili muhtelif başka şikâyetler de mevcuttu. Akkirman Kalesi dizdarının, hisar erlerinden Ali isminde bir akrabası olduğu ve bunun kendi işi için İstanbul'a gittiği, burada dokuz ay kadar kaldığı tespit edilmişti. Bu süre zarfında günlük 5 akçe ulufesini dizdar Ahmed'in zapt ettiği bilgisi paylaşılmıştı. Zikredilen Ali, kaleye döndüğünde dizdar Ahmed, kendisine dokuz ay taşraya çıktığı için uygulamanın böyle olduğunu ifade etmiş, yapılan teftişte şahitlerin verdiği bilgiye göre dizdar Ahmed'in ulufelere el koyduğu anlaşılmış ancak Ali'nin bu ulufeleri dizdardan geri alıp almadığının bilgi dâhilinde olmadığı zikredilmişti (BOA, D. M. d. 36806:7-8).

Aynı defterde Akkirman'da Kapudan Murad Çelebi ile ilgili muhteviyatı farklı ancak benzer bir hadisenin cereyan ettiği görülmektedir. Kapudan Murad Çelebi'nin, bir bahane ile kalede görev yapan bir azebi, hukuksuz bir şekilde vazifesinden azlederek ulufesini kestiği ve kesilen ulufenin bir kısmını kendisine, bir kısmını bahsi geçen azebin bölük kethüdası Reis Hacı Hasan'a ve bir kısmını da azeb bölüğünün çavuşuna tahsis ettiği tespiti yapılmıştı. Ancak böyle bir müdahalenin kaidelere uygun olmadığı söylenirken konu ile ilgili Murad Çelebi, Reis Hacı Hasan ve azeblerden bazı askerler teftişe tabi tutulmuş, azeb ulufesinin kesildikten sonra tekrar yazılmasının uygun olmadığı, fakat bu şekilde bir müdahalenin de haksız bir uygulama sayılacağı ifade edilmişti (BOA, D. M. d. 36806:7).

Öte yandan bazı şikâyetlerin teftişiyle olayların açıklığa kavuştuğu, muhtelif olumsuz hadiselerle çözüm odaklı yaklaşıldığı, vukuatı bildirilen hadiselerin etraflıca teftiş edildiği ve bazen de çözümün İstanbul'a sevk edilmesi gerektiği aynı defterdeki örneklerden rahatlıkla fark edilebilmektedir. Mesela Akkirman kadısı Muhyiddin'in burada *emin* vazifesiyle de görev yaptığı dönemlerde kaleye ne kadar azeb yazıldığı ile ilgili, muhtelif unsurlarla ehil kişilerden konuya dair bilgiler alınmış ve bu kişiler, kendilerinin konuya vakıf olmadıklarını ve

defterlere müracaat edilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Defter emininden talep edilen kayıtlardan, azeblerin ne miktarlarda ulufe aldıkları ve hazineye ne aktarıldığının hesabının tespitine rağmen kayıtlar bulunamamıştı. Fakat kadının hukuksuz iş görmesini kanıtlayan bir sonuca tam manasıyla ulaşılamamış ya da ulufe miktarlarındaki kayıtların meseleye çözüm bulamadığı için hadisenin akıbeti karar organlarına (*devlet eşîğine*) havale edilmişti (BOA, D. M. d. 36806:10).

Diğer hadiseler ise erken dönem sınırlardaki Osmanlı askeri unsurlarının akınları ve hatta bu tarzda bazı hadiselerin haramilik olarak addedilmesi ile ilgilidir. Örneğin kalenin fethinden kısa bir süre sonra, Akkirman Kalesi dizdarının teşviki ve muhtelif teçhizat sağlamasıyla, hisar erlerinin kaleden çıkarak sınır bölgelere akınlarda bulunduğu tespit edilmişti. Hadisenin teftişi ile ilgili bilgilerden anlaşıldığında göre dizdar, "*Rus kralının müteveffâ olması haberi şâyî' olmuştu ol sebepten akına at ve adem göndermek oldu*" şeklinde bir savunma vermesine rağmen, bir kişi haricinde akına katılanlardan başka kimse tespit edilememiş ve hadise tam olarak aydınlatılamamıştı (BOA, D. M. d. 36806:7). Sonraki kayıtlardan anlaşıldığına göre bu durumun tetkiki devam etmişti. Buna göre Akkirman kadısı ve dizdarı; Çil Musa, Kara Sinan, Dayı Reis ve kayık reislerinden Safa Reis ile otuz ulufeli ve yüz yirmi kadar hisar azebleriyle toplamda 150 kişilik bir grubun aldıkları ücretlerden istifade ile bunların akına çıkmasının yolunu açmışlardı. Üç kez cereyan eden bu hadiseye, meşhur Malkoçoğlu Bâli Bey'in oğlu Ali Bey'in karıştığı da zikredilmişti. Ali Çelebi (Bey)'nin yanına kattığı askerlerle Rus topraklarına akına gitmesini, aslında Rus kralının öldüğü haberi üzerine karar verildiğini bildirmiş ve bunun *kaidelere mugayır olmadığı* savunmasını yapmışlardı. Durumun tespitiyle aslında kale dizdarı ve kadısının, böyle bir akına müsaade etmedikleri ve hatta Malkoçoğlu Ali Bey ile ihtilafa düştükleri ve yine kale içinde kendi aralarında çatıştıkları ortaya çıkmıştı. Neticede dizdar ve kadının rüşvet yoluyla hisar erlerinden ücret aldıkları ispat edilememiş, Çil Musa, Kara Sinan ve Dayı Reis ile akına katılan hisar erlerinin ulufeleri kesilmiş, ancak Bali Bey'in oğlu Ali Çelebi ile ilgili bir karar verilmemişti (BOA, D. M. d. 36806:7).

Ayrıca kalede herhangi bir şekilde istihdam edilen personelin önceki vukuatlarının tespit edilmesi, doğrudan ihraca sebep bir durumdu. Mesela Akkirman'da kapudan kethüdası Hasan'ın bazı hukuksuz davranışları sebebiyle bir teftişe tabi tutulduğu ve görevinden azledilerek yerine bir başkasının getirildiği görülmektedir. Fakat kalede kendisi ile alakalı yapılan şikâyetlere şahit bulunamamıştı. Yine de onun Böğürdelen Kalesi'nde görevli iken kalenin düşman unsurlarına teslim edildiği sırada kalede bulunduğu bilinmekteydi. Kapudan Hasan, Böğürdelen Kalesi'nin düşman unsurlarınca kuşatıldığı sırada yaralandığını ve hatta Sultan II. Mehmed tarafından kendisinin affedildiğini savunmasına rağmen, böyle bir kayıt bulunmadığı için kaleyi teslim edenlerden sayılmış

ve ulufesi kesilerek kaleden tahliye edilmişti (BOA, D. M. d. 36806:8). Bunun dışında rüşvetle azeb yazılması, din değiştirerek Müslüman olup muhtelif vergilerden kaçanlar, sürgünler, azeblerin ne şekilde yazıldığına dair defterlerin teftişi, ulufe miktarları gibi hususlara ait bilgiler, içerik olarak bu teftiş defterleri mahiyetindedir. Diğer taraftan Kili Kalesi ile ilgili ilk defterde, kale savunmasında yer alan askerlerin giderleri ve maaşları için nereden ne şekilde kaynak temin edildiği konularının erken tarihli ayrıntılarına ulaşabilmek mümkündür. Genel hatlarıyla defteri inceleyecek olursak: Aynı tarihlerde Kili Kalesi'nde yapılan teftişin ardından bildirilen durumlar, bahsi geçen teftişlerin ihtiva ettiği konuların tespiti bakımından önem arz etmektedir. Nitekim kaleye hisar eri olarak yazılan azeblerden bazılarının, usulsüz olarak hizmete alındıkları ve bunun yönetime bildirilmesi sebebiyle bir teftişin zaruri görüldüğü anlaşılmıştır. Zira Kili Kalesi kadısı, dizdarı ve kapudanının kendi maiyetlerindeki gayrimüslim hizmetkârlara usulsüz şekilde azeb ulufesi verildiği bilgisi paylaşılmıştı. Bu durum tetkik edilmiş ve Kili Kalesi'nin fethedildiği vakitlerde azeb pirllerinden birkaçının bu ulufeyi aldıkları, bazılarının da sonradan yazıldığı ve bunların her birinin birer ikişer yarar oğullarının olduğu tespit edilmişti. Gerçekten de 13-14 yaşlarında bazı çocukların azeb yazıldığı tespit edilmişse de gerek yaşlı gerekse genç olarak kaydedilen bu askerlerin, kalede hizmet etmeye kadir kişiler olduğu tetkik edildiğinden, bahsi geçen dizdar, kadı ve kapudana herhangi bir cezai uygulama söz konusu olmamıştı. Yine aynı tarihlerde Akkirman Kalesi'ne ne miktarda azeb yazıldığıyla ilgili olarak da bir teftiş yapılmıştı. Tetkiklerin ardından kalede sakin olan kişilerden duruma şahitlik etmeleri istenmişse de bunlar, söz konusu durumdan malumatlarının olmadığını ve defterde yazılı olduğunu beyan etmişlerdi. Durum, defter emininden talep edilmiş, kayıtlarda azeblerin ne miktar ulufe aldıkları ve ne kadar vergi verdiklerinin tespiti yapılmıştı (BOA, D. M. d. 36806: 10).

SONUÇ

Kili ve Akkirman kalelerinin sahip oldukları konum itibarıyla gerek siyasi gerekse askeri ve ticari anlamda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Doğu Avrupa politikalarında vazgeçilmez üsler haline dönüşmesi, tatbik edilen stratejiler neticesinde olmuştur. Osmanlı fütühat geleneğinde fetih sonrası mutad uygulamalarla sistemin bir gereği olarak yeni idari taksimatta konumlandırılan şehir/kasaba/kale-şehir vb. lerinin merkezi yönetimle entegrasyonu sağlanır ve kendi işleyişi içerisinde bir organizasyon bütünlüğüne ulaşırdı. Yukarıda incelenen kale teftiş defterlerinde gerek Kili-Akkirman kaleleri ve içinde cereyan eden hadiselerle dair, gerekse konuyla alakalı devlet işleyişinin yöntemiyle ilgili erken tarihli değerli bilgilere rastlanılmıştır. Mevcut literatürde kale teftişleri ve usullerine dair kayda değer çalışmalar bulunmadığından bu hususla alakalı bilgiler, değerlendirme öncesi daha teferruatla ele alınmış böylelikle incelenen defterlerin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Defterler, mahiyeti itibarıyla Kili ve

Akkirman kalelerinde ortaya çıkan bazı idari usulsüzlüklerin şikâyet olarak resmi evraklara yansımalarıyla birlikte, devlet idaresinin konuya gösterdiği duyarlılıkla yapılan tahkikat, yeni fethedilen bölgelerde sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bir askeri sistemin anlaşılması açısından önemlidir. Kale idare ve muhafazasında yer alan görevlilerin maaşları, finansman araçlarının bölge gelirlerinden temin edilmesi, yerel idarelerin merkeze malî yük teşkil etmemesini sağlamakta idi. Erken tarihli söz konusu teftiş defterlerinin bu bağlamda mahiyeti, XVIII. ve XIX. yüzyıl örneklerine nazaran konu bütünlüğü olmaksızın muhteviyat bakımından çeşitlilik arz etse de kalenin tamamına teşmil edilecek geniş ve etraflı bir teftiş manasına gelmiyordu. Ancak kadılar tarafından yapılan bir kale teftişinin örneklenmesi ve Kili ile Akkirman kalelerinin Osmanlı askeri sistemine entegre edilmesi ile ilgili halihazırda en erken tarihli kayıtlar olması sebebiyle ayrı bir önem arz eder.

EKLER

Ek. 1: Kili ve Akkırman Teftiş Defteri'nin Transkript Metni
(BOA, A.DVN. d 788, s. 1-11)

(s.1) Defter-i mevlâna Alâuddin kadı-ı Narda veled-i Çatal be-cihet-i Teftiş-i Akkırman ve Kili nebişteest?

El-vâki' 22 Zilka'de sene 896 (26 Eylül 1491)

(s. 2) İftihârî kuzzâtü'l müslimîn Çataloğlu Mevlâna Ali Çelebi dâme-fazluhü tevki'-i refi' vâsıl olıcak ma'lum ola kim Anadolu vilâyetinde olan Pulad kasabasından Hamza veled-i Mustafa nâm kimesne ânda Akkırman kal'asında azebler cemâ'atinden Yenişehir azeblerinin reisi Dayı Reis bölüğünde odabaşı imiş bunda dergâh-ı mu'allâma gelüb Akkırman dizdârı Ahmed için Akkırman hisar erenlerinden yevmi beş akçe ulûfe tasarruf eyleyen Yakub nâm kimesneyi bî-günâh şer'en bir nesne sâbit ve zâhir olmadan döğdü iki gün yatub üçüncü gün fevt oldu dedi ve bundan gayrı bir nenber etmekçi azebi dahi bî-günâh döğdü bir gün yatub ikinci gün fevt oldu. Mezkûr dizdârın Ali nâm bir kayını var idi, yevmi beş akçe odabaşı ulûfesin tasarruf eder idi. İstanbul'a kendü maslahatı için gönderdi dokuz ay İstanbul'da oldu, beş akçe ulûfesin mezkûr dizdâr Ahmed zabt eyledi. Geldüğünde kendüye verdi dokuz ay kal'adan taşra oldu dedi. Ve üç def'a harâmilik oldu. Hisar erlerinden mezkûr dizdâr elli altmış nefer kimesnelere destûr verdi ve kendü atların bile gönderdi dedi. Ve dizdardan gayrı kapudân Murad Çelebi bir bahâne ile bî-günâh bir azebiazeblikten çıkarır ulûfesin kat' ider gerü yerine mukarrer kılmak için yüz akçe kendüsü ve otuz akçe arkadaşı reis Hacı Hasan alur ve yigirmi akçe dahi çavuş almayınca azeb ulûfesinde mukarrer olmaz deyü bildirdi ve bir odabaşılığına dört yüz akçe alub virir bu akçeler ki alurlar ma'lûmdur ki devlet eşğinden icâzet yokdur her kim ki ikdâm idüb hilâf-ı emr iş edersiz deyü söyler ise ulûfesin kat' iderler hisardan kovarlar bu sebebden hisarda bir yarâr yoldaş kalmamışdır, Vidin ile Niğbolı'nın ahriyanları ve Dobruca çobanları azeb olmuşlardır üç def'a ki harâmilik oldu Akkırman'ın kadısı ve dizdârı ma'rifetleriyle hisar re'islerinden Çil Musa ve Kara Sinan ve Dayı Reis ve kayık re'islerinden Safi reis ve otuz nefer beş akçe ulûfeliler ve yüz yigirmi nefer dahi hisar azeblerine destur vermişler idi her bir harâmilikte bu zikrolunan kimesnelerin

(s. 3) Defter-i kadı-yı Varna teftiş-i dizdâr-ı kal'a-yı Kili amed 16 Ca 898 (5 Mart 1493)

inkıtâ'-ı mezbûr dizdâr-ı kal'a-yı Kili an ber-müceb-i defter-i mezkûr arz şode fi 16 Ca 898 fi-yevm

(s. 4) Kazıyye

Kili hisar erenlerinden beş ve altı akçe yevmen ne ulûfe beyân-ı pâdişâh kulları meclis-i şer'de aleyhisselatu vessalam mezkûr kal'anun dizdâr ve kethudâ ve bölükbaşlarının üzerine şöyle da'va kılub eyitdilerkim siz bizim her birimizden ulûfe aldıkda üçer akçemüzi bize ta'yın olan ulûfeden eksük virüb bi-gayr-ı hakkın siz kendünüz tasarruf idüb bize virmezsiniz dediklerinde şöyle cevâb virüb eyitdiler kim sizün işbu da'va itdiğünüz üç akçeden bir akçe sâbika kadı olan kimesneler sizün ma'rifetinizle hakkü'l-kalem deyü tasarruf eyleyler idi ve buçuk akçenüzi dahi sizün izninüz ile çavuşunuz olan hakkü'l-hizmet deyü alurdu ve bâki kalan bir buçuk akçeden bir akçeyi dahi ulûfeye varan bölükbaşları harc-ı tezkire deyü alurlar eyle olsa müdde'î olan hisar erleri dahi mezkûrun dizdâr ve kethudâ ve bölükbaşlarını tasdik idüb iki buçuk akçenün masrafını gösterdinüz ammâ bizim akçemüz ne yere harc olunur ânun dahi yerini bulmak gereksüz deyü da'va eyleyler teftiş olunub görülecek dizdâr ve kethudâ ve bî't-tav' ve'r-rizâ şöyle cevâb virüb eyitdiler kim evvel dahi bizim katımızda bel' olur zirâ kim biz ulufemizi temâm alub sâir ehl-i vezâyif birer günlük ulûfelerini kânun-ı pâdişâh üzere ulûfe getüren kimesnelere virür bize olugelmüş âdet üzere kendü rızanızla bir günlük ulûfeyi bağışladınız benim bunda günâhum yokdur ve eger pişman isenüz girü virelim. Eyle olsa bunlar dahi (s. 5) mezkûr Emin Mehmed'e sene seb'a tis'a mi'e Şa'banının on birinden sene-i mezbûrın Zilhiccesinin on dokuzuncu gününe gelince dört ay dokuz günlük onar akçeden bin iki yüz doksana akçe ulûfe virilmiş silahdârlardan hükm-ı şerif ile havâle gelen Hamza nâm kula bin iki yüz akçe ulûfe virilmiş ve resm-i berâta iki yüz elli akçe ve resm-i bevâb ve çavuş bin akçe gösterdi meblâğ-ı mezbûrdan âmil emini kâtib Manol'a üç yüz akçe ulûfe virmiş ve dört yüz sekiz akçe âmil emini Andon'a ulûfe virilmiş ve hüccet-i kadı yetmiş akçe ve harc-ı kîse on iki akçe meblâğ-ı mezbûrî temâm teslim ve harc gösterdi mezbûr Emin Mehmed târih-i mezbûrdan ve tahillardan sâbika âmil olan Ali veled-i İbrahim için tedâhül tarihiyle alınan morina fuçısından üç yüz seksen sekiz morina almış elli beş fuçı üç morina olur on altı bin sekiz yüz kırk beş akçeye satılmış sene seb'a ve tis'ami'e Rebi'ülâhir ve Cemâzeyn ayları mevâcibiyçün Kili kal'ası reislerinden reis Mustafa'ya teslim gösterdi emr-i şerif üzere Mufassal ketb olub Âsitâne-i Sa'âdet-bahşa arz olındı bâki fermân dergâh-ı mu'allânın

Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki sene semân ve tis'ami'e Saferi'nin ikinci gününden sene tis'a ve tis'ami'eRebi'ülevveli'nin (s. 6) yigirminci gününe varınca Kili dalyanlarına mübâşir olub zabt iden emîn Rüstem ve sâir mübâşir olanlar defterinden emr-i şerif üzere hesâbları görölüb yetmiş altı bin altı yüz iki akçe morina ve tahıllıktan hâsıl bulundı ve seksen iki bin altı yüz yigirmi yedi akçe 'öşr-i morinadan ve 'öşr-i mersinden beş yüz on iki akçe ve 'öşr-i havyardan sekiz bin yigirmi yedi buçuk akçe ve fuçı-yı morina hâsılından kırk dokuz bin beşyüz doksana akçe ve 'öşr-i dutkaldan beş yüz doksana dokuz akçe ve 'öşr-i revgandan üç yüz beş akçe ve hisse-i dizdâr revgandan ve dutkaldan beş yüz on dokuz akçe ve 'öşr-i sazandan ve gayrıdan beş bin iki yüz otuz üç buçuk akçe ve Katliyoga gölü hâsılından iki bin altı yüz akçe mezbûr Rüstem'in hücceti ve sâir emînler defteri mücebince Tulca kurbünde olan göller hâsılından Yahudi Süleyman elinden iki bin akçe ve papas Kaluyan elinden beş yüz akçe cem'an iki yüz yigirmi dokuz bin yüz yigirmi bir akçe hâsıl bulundı. Mezbûr Emin Mehmed Rüstem'e on üç bin dört yüz kırk iki buçuk akçe teslim eylediği yüz kırk iki bin beş yüz altmış üç buçuk akçe oldu. Sene semân ve tis'ami'e Muharrem ve Safer ve Rebi'ülevvel ayları mevâcibiyçün Kili Kal'ası reislerinden reis Ahmed'e elli üç bin on akçe teslim bulundı. Kal'a-yı mezbûre (s. 7) reislerinden Reis Kemal'e yetmiş bin akçe teslim bulundı. Kal'a-yı mezbûre müstahfızlarından sene tis'a ve tis'ami'e Muharrem ve Safer ve Rebi'ülevvel ayları mevâcibiyçün Temurhisarlı Ali ve Polugalı Mustafa'ya hükm-ı şerif mücebince seksen bin akçe teslim bulundı ve kal'a-yı mezbûre müstahfızlarından Selânikli bölükbaşı Mahmud'a ve okçu Yusuf'a sekiz bin otuz sekiz akçe teslim bulundı ve kal'a-yı mezbûre reislerinden sene tis'a ve tis'ami'e Receb ve Şa'ban ve Ramazan ayları mevâcibiyçün reis Barak'a on dokuz bin sekiz yüz seksen altı akçe teslim bulundı ve mezbûr Rüstem'in on altı ay on bir günlük ulûfe için dört bin dokuz yüz on akçe almış on beş ay on bir günlük ulûfesi olurdu. Dört yüz akçe ziyâde ulûfe almış kal'a-yı mezbûre reislerinden sene 'aşer ve tis'ami'e Receb ve Şa'bân ve Ramazan ayları mevâcibiyçün reis Piri'ye üç yüz akçe teslim olmuş âmil emini kâtib Andon'a ulûfe bin dokuz yüz altmış dört akçe virilmiş resm-ı bevâb ve çavuş bin akçe silahdârlardan hükm-ı şerif ile gelen İskender'e virilmiş havâle silahdar Mehmed'e altı yüz elli akçe ulûfe virilmiş cem'an teslimât ve harc iki yüz otuz dokuz bin yedi yüz elli sekiz akçe bulundı. Bâki-i mezkûr emîn Rüstem

üzerinde iki bin sekiz yüz beş buçuk (s. 8) akçe bulundu. Sâbika âmil olan Ali veled-i İbrahim tahvil için tedâhül tarihiyle alınan fuçudan dört yüz sekiz morina almış elli sekiz fuçu iki morina olur yigirmi iki bin yigirmi sekiz akçeye satılmış mezkûr reis Mustafa'ya yigirmi bir bin üç yüz elli dokuz akçe teslim bulundu. Mezbûr emin Rüstem üzerinde altı yüz altmış dokuz akçe tedâhül fuçusundan bâki bulundu. Emr-i şerif üzere mufassal yazılıb Âsitane-i Sa'adet-bahşa arz olındı. Bâkifermân dergâh-ı mu'allânın.

Sebeb-i tahrir-i hurûf oldur ki mezkûr emin Rüstem İstanbul'a gidüb yerine bölükbaşı Hamza'yı koyub mezbûr Hamza sene tis'a ve tis'ami'e Rebi'ülevveli'nin yigirmi birinden sene-i mezbûr Şa'bânı'nın üçüncü gününe gelince dalyanlar hâsılın zabt eylemiş mezbûr Hamza kâtibi Manol ve âmil emini Andon ve kadı kâtibi Mahmud defterlerinden hesabları görüleb yigirmi beş bin dokuz yüz on üç akçe morina ve tahıllıktan hâsıl bulundu ve yigirmi dört bin üç yüz yetmiş sekiz akçe 'öşr ve morina fuçısı hâsılından otuz iki bin üç yüz on yedi akçe ve 'öşr-i hurâsetden on bir akçe ve 'öşr-i havyardan üç bin sekiz yüz kırk dokuz akçe ve 'öşr-i dutkaldan (s. 9) dört yüz yigirmi akçe ve 'öşr-i revgandan iki yüz akçe ve hisse-i dizdâr-ı revgandan ve dutkaldan üç yüz seksen akçe ve 'öşr-i sazandan iki bin üç yüz yetmiş bir akçe ve Katliyoga gölü hâsılından iki bin altı yüz akçe cem'an doksan iki bin dört yüz otuz dokuz akçe bulundu. Kili Kal'ası müstahfizlarından Hacı Mahmud'a ve Tirnovalı Hızır'a kırk bin akçe ve kal'a-yı mezbûre müstahfizlarından bölükbaşı Selânikli Mahmud'a ve okçu Yusuf'a otuz bir bin dokuz yüz altmış iki akçe ve sâbika zikr olan Barak reise on bir bin beş yüz on dört akçe teslim gösterdi ve mezkûr reis Piri'ye beş bin dört yüz kırk üç akçe ve dokuz yüz akçe dalyan emini olan Ahmed'e teslim gösterdi ve bin akçe Rüstem Çavuş ve bevâb-ı âmil Kosta'ya virmiş ve âmil emini kâtib Andon'a üç yüz altmış akçe ve hüccet-i kadıya elli akçe ve fuçu bâkisinden ve 'öşrden ve tâh-ı İskender ve Tatar üzerinde bin iki yüz on akçe gösterdi. Emr-i şerif üzere mufassal ketbolıub Âsitane-i Sa'adet-bahşa arz olındı. Bâki fermân dergâh-ı mu'allânın.

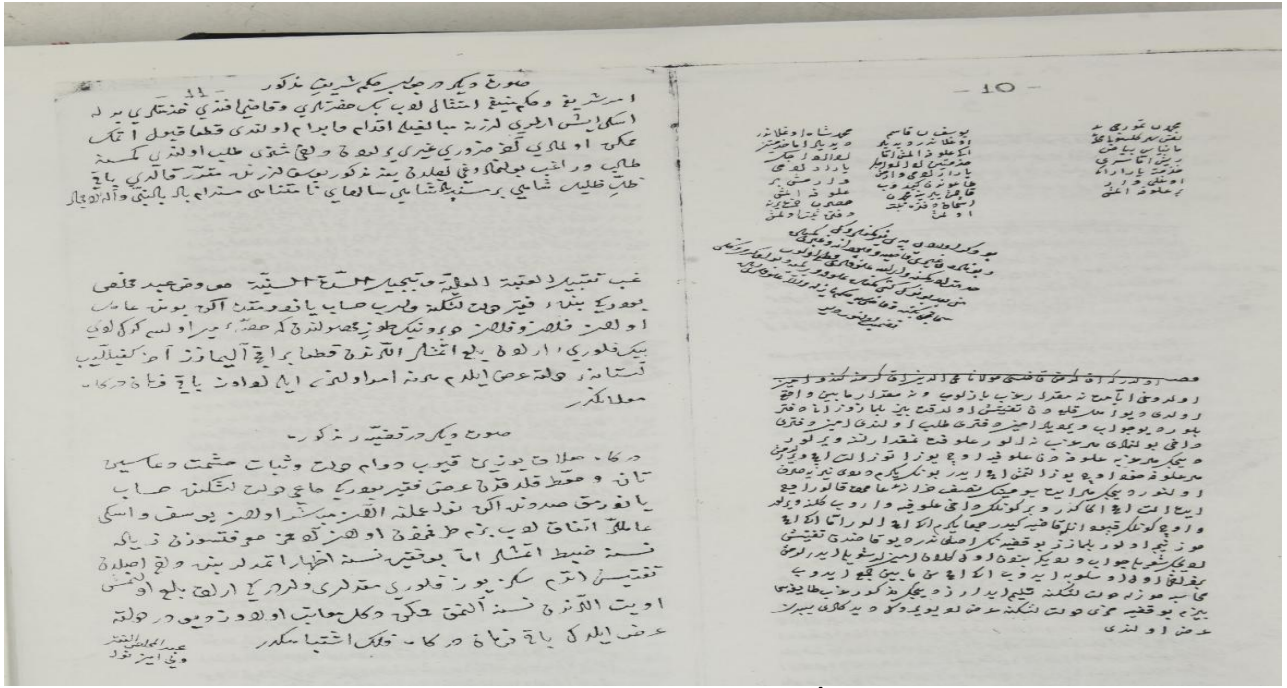
Sebeb-i tahrir-i hurûf oldur ki sene tis'a ve tis'ami'e Şa'bânı'nın on birinci gününden sene 'aşer ve tis'ami'e Şa'bânı'nın (s. 10) onuncu gününe varınca hâliya Kili emini olan Ahmed'in ve sâir mübâşir olanların müfredâtı defterlerinden hesabları görüleb on yedi bin iki yüz doksan altı buçuk akçe morina ve tahıllıktan hâsıl bulundu ve 'öşr-i morinadan on yedi bin yüz otuz buçuk akçe bulundu ve altmış altı bin iki akçe sene tis'a ve tis'ami'ede alınan fuçudan hâsıl bulundu ve tahvil-i cedide tedâhül târikiyle yedi yüz yigirmi morina fuçu alındı yüz iki fuçu altı morina olur yetmiş iki bin yüz on beş akçe hâsıl oldu. Yüzyigirmi morina dahi tahvil üzerinde fuçu bâkidir ve 'öşr-i mersinden yigirmi altı akçe 'öşr-i havyardan iki bin sekiz yüz doksan sekiz akçe ve doksan sekiz akçe ve 'öşr-i dutkaldan yüz altmış akçe ve 'öşr-i revgandan elli akçe ve hisse-i dizdâr-ı revgandan ve dutkaldan bin sekiz yüz dört akçe ve 'öşr-i sazandan ve gayrıdan on bin dokuz yüz otuz iki buçuk akçe ve Katliyoga gölü hâsılından bin üç yüz akçe ve Ruska? gölleri hâsılından beş bin beş yüz akçe ve on iki bin akçe başçı Sinan'dan tazmin tarihiyle alınan dalyan hâsılından ve dokuz yüz akçe dahi mezbûr Hamza teslim eylemiş (s. 11) cem'an iki yüz sekiz bin yüz on dört buçuk akçe bulundu. Kili Kal'ası reislerinden Barak reis kırk sekiz bin altı yüz akçe teslim gösterdi. Kal'a-yı mezbûre müstahfizlarından Pologalı Mustafa'ya ve Rüstem'e seksen bin akçe teslim gösterdi ve silahdarlardan havâle Mustafa'ya on altı bin yedi yüz on beş akçe teslim gösterdi ve kal'a-yı mezbûre reislerinden reis Piri'ye elli beş bin iki yüz yetmiş bir buçuk akçe teslim gösterdi. Âmil emini kâtib Andon'a bin iki yüz kırk akçe ulûfe virmiş ve âmil emini kâtib Mustafa'ya yüz otuz beş akçe ve silahdarlardan havâle kulu Mustafa'ya üç yüz elli akçe ulûfe ve resm-i bevâb ve çavuş altı yüz yigirmi akçe ve resm-i berat yigirmi dört akçe ve hüccet-i kadı iki yüz yigirmi bir akçe silahdarlardan havâle Mehmed'e dört yüz akçe ulûfe ve silahdarlardan havâle kulu Hasan'a beş yüz akçe ulûfe cem'anteslimât ve harc iki yüz dört bin yetmiş altı akçe gösterdi ve (Yok) bâki zimem-i nâsda üç bin yüz on sekiz buçuk akçe gösterdi. Emr-i şerif üzere mufassal ketbolub Âsitane-i Sa'adet-bahşa arz olındı bâki fermân dergâh-ı mu'allânın.

el-'abdü'l hakir Ali
...be-kazâ-yı Kili⁹

Ek. 2: Akkırman'ın Teftişini Gösteren Diğer Defter
(BOA, D.M.d 36806, s. 6-11)

⁹BOA, A.DVN.d 788.

Ek. 3: Akkırman'ın Fethi ile İlgili Nazım (Âşıkpaşazâde)

Fethi şahun olınsun dâyim
 'Ömri uzun devleti kâyim
 Şâh pir görsün oğullarını müdâm
 Bu du'adur o tertib dâyim
 Sen kabûl it du'amı yâ Allah
 Nezrüm olsun olam bir ay şâyim
 Âşiki yaz menâkıbını hanun
 Dimesünler sana gâfil ü nâdim
 Kim okursa bu târihi bir dem
 Gönlin egirmesün ânun hiç gam¹⁰

¹⁰ Âşık Paşazâde *Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, Haz. Prof. Dr. Kemal Yavuz-Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Gökkuşe, İstanbul 2010, 470-471.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Kaynakları: Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS. MA. e) 363/50.
Divân-ı Humâyun Sicilât Mühimme Defterleri (ADVNSMMH. d): 3, 5, 6, 14, 1, 24, 36, 48, 66.
Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Humâyun Defterleri (A. DVN. d): 787, 788.
Kâmil Kepeci Defterleri (KK. d): 4874.
Bâb-ı Defteri Mütferrik Defterler (D. M. d.) 36806.

Kitap, Makale ve Tezler

- Akgündüz, Ahmet (1900), *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. III, FEY Vakfı Yay, İstanbul.
- Altaş, Eşref (2010/1), "XVIII. Yüzyıl Eczâü'l-Kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi'nin Risâle Fi't-Tefrika Beyne Mezhebi'l- Müteahhirîn ve'l-Kudemâ Fi'l-Kaziyye ve't-Tasdik İsimli Eseri", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38.
- Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz: Necdet Öztürk (2000), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Âşık Paşazâde *Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, Haz: Prof. Dr. Kemal Yavuz-Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Gökkube (2010), İstanbul.
- Beldiceanu, Nicoara (1983), "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", (Çev. Zeki Arıkan) *Belleten*, C. 47, Ankara.
- ___ (1986), "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", *La Revue des Études Islamiques*, 1968/2, Paris.
- Beydilli, Kemal (2003), *Bir Yeniçerinin Hâturâtı*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.
- Emecen, Feridun M. (2015), *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve Yükseliş Tarihi, (1300-1600)*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), İstanbul.
- ___ (2015), "Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazâyâ Defteri", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVI, 213-301.
- Engin, Hakan (2022), *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- Erdim, Fatma (2017), *Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde "Kazâyâ" Usulü- II. Bâyezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ertekin, Işık (2015), *Kili Kalesi (1767-1792)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- Gezer, Ömer (2020), *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Giurescu, Constantin C. (1968), *Istoricul Oraşului Brăila: din cele mai vechitimpuripînăastăzi*, EdituraŞtiinţifică.
- ___ (1983), *Istoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti.
- Guboğlu, Mihail, "Fatih'in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474 - 1476)", *Belleten*, C. XLVII, Ankara.
- Horia C. Matei, Marcel D. Popa, Nicolaie C. Nicolescu, Ioan Chiper (1974), *Chronrlogical History Of Romania*, Editura Enciclopedica Română, Bucharest.
- Iorga, Nicolae, *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii "Petre Armencea din Braila 1925.
- ___ (1900), *Studii Istoricale Asurpa Chilieşi Cetatii-Albe* (Kili ve Akkırman Üzerine Tarihsel Araştırmalar), Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, Bucuresti.
- Kılıç, Orhan (2012), "Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, 31/Bahar.
- Koç, Mehmet (2017), *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya.
- Oğuzoğlu, Yusuf (1994), "Dizdar", *DİA*, C. IX, İstanbul.
- Oruç Beğ Tarihi (1288-1502)*, Haz: Necdet Öztürk (2008), Çamlıca, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir, "Boğdan", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992.
- Sertoğlu, Mithat (1986), *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şlapac, Mariana (2022), "Elementele Componente ale Cetăţii de zid a Chilieşi", *Revista Arta Seria Arte Vizuale (VOL. XXXI, Nr. 1)*.
- Tansel, Selahattin (1966), *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul: MEB, İstanbul.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Haz: Mertol Tulum (1977), Baha Matbaası, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1989), *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara.
- ___ (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara.
- Üstüner, Ahmet (2020), "Osmanlı Coğrafya Kaynaklarında Eflak-Boğdan (15-17. Yüzyıl)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*; (28).

EXTENDED ABSTRACT

The conquests of the Ottoman Empire, which gained speed in Rumeli during thereign of Fatih Sultan Mehmed (Mehmet the Conqueror), continued during thereign of Bayezid II. with the conquest of (Chilia/Chilie) and (Cetatii-Albe) fortresses, which are located on the Danube-Dniester river sand have great commercial and strategic importance, the Black Sea became a Turkish lake. Ottoman influence was achieved in Wallachia and Boğdan with the campaigns made during the time of Sultan Mehmed the Conqueror, and these two principalities became the Ottoman tribute. Following the conquest of Trabzon and Sinop on the Black Sea coast, Sultan II. Mehmed had acted with a large army on Vlad, the Voivode of Wallachia, in 1462. A janissary in the Ottoman army at this time was assigned to the information Sultan II. Mehmed gives about his strategy related to the region is valuable. It was stated that Fatih Sultan Mehmed, Kili and Akkirman fortresses were under the control of the Romanian princes, while Belgrade Fortress was under the control of the Hungarians, aware that the Ottomans would not be able to win a victory over them. After a while, the voivode of Bogdan Stefan Çel Mare, taking advantage of the Bayazid-Cem struggle, crossed the borders of Wallachia in 1481 and occupied Bucharest, the center of the principality, not content with this, crossed the Danube River and attacked the Ottoman lands. For Sultan Bayezid, this situation had created an opportunity to accelerate the strategic progress of the Ottomans on the Danube and the Black Sea.

The Kili and Akkirman fortresses were two ports of high strategic importance and two important fortresses in order to establish full dominance in the Black Sea. The Ottoman army had captured these two fortresses in 1484. As an Ottoman tradition, after each new conquest, an economic and demographic map was made and the region was repositioned in the Ottoman administrative division. This article examines the inspections carried out in the years following the conquest of these two fortresses. Unfortunately, there is no study in the literature about fortress inspections registers. In the early period's fortress inspections, irregular behavior of dizdars or fortress soldiers, fortifications, ammunition, *zahira*, *ulufe* and other problems reflected in the center for the inspection of complaints and supplies, as well as at the request of the Ottoman administration, it was a regular practice to ensure order in the fortress at certain times. In the event of a negative incident, complaint, supply or extraordinary situation reported to the Ottoman administration about any fortress, the fortresses were subject to inspection by the qadi/*kadı* of the region and the responsible persons were dismissed from their duties if necessary. According to the inspection books, the qadi, naib, dizdar and kapudans, if any, who were present at each accident, were subject to inspection according to the instructions of the central government. In particular, issues such as the mewajib of soldiers, illegal behavior and actions of fortress administrators, repair and maintenance of fortifications, illegal supply of Jul, disruption of tasks, murder incidents, loss of appearance and ammunition were subject to evaluation, each on its own example. As a result of the applied policies, Kili (Chilia/Chilie) and Akkirman (Cetatii-Albe) fortresses have become indispensable bases in the Black Sea and Eastern European policies of the Ottoman Empire, both politically and militarily and commercially. In the Ottoman conquest tradition, the city / town / fortress-city, which is positioned in the new administrative division as a requirement of the system with the customary practices after the conquest, etc.their integration with the central administration was ensured and an organization reached its integrity within its own functioning.

In the fortres inspection registers examined in this study, valuable early information about the method of state functioning related to the subject was found both for the Kili-Akkirman fortresses and about the events that took place in these fortresses. Since there are no significant studies on fortress inspections and procedures in the current literature, the information related to this issue has been discussed in more detail before the assessment, so it is aimed to better understand the examined registers. Registers, hair, and some administrative complaints of irregularities in terms of content as reflected in official documents Fortress in akkirman, along with the state administration in their sensitivity to the issue of inquest made, built on a solid foundation in the newly conquered areas, the military is important in terms of understanding the system. The salaries of the officials in the fortress administration and enclosure, the provision of financing tools from the regional revenues, the local administrations did not constitute a financial burden to the center Jul. The nature of these early inspection registers in this context did not mean a wide and comprehensive inspection of the entire fortresses although it was diverse in terms of content without subject integrity compared to the examples of the XVIII. and XIX. centuries.

However, it is of particular importance due to the fact that it is an example of a fortresses inspection carried out by qadı and that there are already the earliest records about the integration of Kili and Akkirman fortresses into the Ottoman military system.

XVIII. ASIRDA MARAŞ'TA ÂYÂN AİLELERİNDEN DULKADİROĞULLARI VE BAYEZİDOĞULLARININ İKTİDAR MÜCADELESİ

Mehmet Zahit YILDIRIM* ve Ümmet SOYDEMİR**

*Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mzahit.yildirim@ksu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2587-7821

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,

ummetsoydemir@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0982-2225

Öz-XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin klasik kurumları ile devletin merkezîyetçi yapısı önceki yüzyılda vuku bulan uzun süreli ve askeri, içtimâî ve iktisadi açıdan yıpratıcı savaşlar nedeniyle, zayıflamıştır. Buna paralel olarak Osmanlı taşra teşkilatında yer alarak hem merkezden gönderilen emirlerin uygulanmasında resmî görevlilere yardımcı hem de ahalinin temsilcisi konumundaki âyan-ı vilâyet denilen zümrenin nüfuzu artmıştır. Bu zümre içerisinde çıkan ve bir vilayet veya sancağı beylerbeyi ya da sancakbeyi adına idare eden mütesellimler de artan bu nüfuzdan faydalanmaların başında gelmiştir. Böyle önemli bir görev ve makamın birtakım mücadelelere sebep olması da kaçınılmaz bir durumdur. Yerel çerçevede olan ve bu nüfuzdan yararlanmak isteyenlerin mücadeleleri Osmanlı taşrasında önemli çekişme ve çatışmalara sebep olmuştur. Bu çatışmalar, XVIII. yüzyıl Maraş'ında şehrin önde gelen iki önemli ailesi olan Dulkadiroğulları ve Bayezidoğulları'nın şehrin yönetimini ele geçirme mücadeleleri şeklinde olmuştur.

Bu çalışma ile merkezi iktidarın zayıflamasının Maraş'taki etkileri ve adı geçen ailelerin birbirleriyle yaptıkları mücadeleler ve rakiplerini saf dışı etmede kullandıkları yöntemler irdelenmiştir. Bu çalışmada iki ailenin XVIII. yüzyıldaki mücadeleleri ele alınmıştır. Bu iki ailenin XIX. yüzyılda da mücadelelerinin devam ettiğine dair bazı bilgiler vardır. Bu ayrı bir çalışma yapmayı gerektirmektedir. Çalışma, iki ailenin kendi iddialarını kanıtlamak ya da gücü elde tutmak için yargı mensuplarının desteklerini alma çabalarını göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmada kaynak olarak, Osmanlı Arşivi belge fonları arasında yer alan Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümayun Kalemî kayıtlarını ihtiva eden Kalebend Nefy ve İcla Defterleri, Atık Şikâyet Defterleri, Maraş Ahkâm Defterleri ile Ali Emiri ve Cevdet tasniflerinde yer alan alakalı vesikalarla Osmanlı sosyal tarihi ile ilgili araştırma eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVIII. Yüzyıl, Maraş, Mütesellim, Âyan, Dulkadiroğulları, Bayezidoğulları.

THE STRUGGLE OF DULKADİROĞULLARI AND BAYEZİDOĞULLARI ÂYAN (LOCAL NOTABLES) FAMILIES FOR POWER IN MARAŞ IN THE 18TH CENTURY

Abstract - By the 18th century, the classical institutions and the centralized structure of the Ottoman Empire weakened due to the long-term military, social and economic wars that took place in the previous century. Parallel to this, âyan-ı vilayet (local notables), who both assisted the local officials in the implementation of the orders sent from the center and who were the representative of the people in the Ottoman provincial organization, gained power. Müsellims (estate administrators or civil governors), who came out of this group and maintained public order in a province or a sanjak on behalf of a governor or a sanjak, were among those who benefited from this increasing influence. It was inevitable that such an important task and authority caused some struggles. The struggles of those who wanted to benefit from this influence in the local frame caused important conflicts in the Ottoman provinces. These conflicts were caused by the struggles of the two prominent families of the city, Dulkadiroğulları and Bayezidoğulları, to take over the city in the 18th century Maraş.

This study deals with the effects of the weakening of the central power in Maraş and the methods used by the families mentioned above to fight each other and to eliminate their rivals. In this study, the struggles of two families in the 18th century are discussed. There is some information which supports that the struggles of these two families continued in the 19th century, too. This requires a separate study. The study is important in terms of showing the efforts of the two families to get the support of the judiciary members to prove their own claims or to keep the power. In the study, Kalebend Nefy and İcla Notebooks containing the Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümayun Kalemî records, which are among the Ottoman Archive document funds; Atık Complaint Notebooks, Maraş Ahkâm Notebooks, relevant documents in the Ali Emiri and Cevdet Classifications and related research works about Ottoman social history have been used as sources.

Keywords: 18th. Century, Marash, civil governors, local notables, usurpers, Dulkadiroğulları, Bayezidoğulları.

GİRİŞ

Âyan, Arapça göz anlamına gelen “ayn” kelimesinin çoğulu olup aslında Latin harfleri ile *a'yân* şeklinde yazılır. Bu terim ilk İslam devletlerinden itibaren, halkın gözünde asalet ve itibarca yüksek şahısları nitelemek için kullanılmıştır (Mert, 1991: 195). Bir başka ifade ile âyan göz önünde olanlar demektir. Osmanlı vesikalarında, âyan-ı vilâyet, âyan ve eşraf, âyan ve vücuh olarak da geçen bu zümre mensupları (Özkaya, 2014: XIII), derebeyi veya mütegalibe olarak da adlandırılmıştır (Mert, 1991: 195). Osmanlı belgelerinde, âyan-ı vilâyet olarak adlandırılan bir zümre taşra şehirlerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda da bulunmaktadır. Merkezden gönderilen emirlerin uygulanmasında resmî görevlilere yardımcı ve aynı zamanda ahalinin temsilcisi konumunda olan bu zümre; idâri, siyasî, ictimâî ve iktisâdî bozuklukların etkisiyle nüfuzunu XVIII. yüzyılda daha da arttırmıştır (Özkaya, 2014: 8).

Âyanlığın¹ ortaya çıkışında; sancak idarelerinde zamanla birtakım değişikliklerin meydana gelmesi, mâlikâne sistemine geçiş, merkezi otoritenin zayıflamasıyla karişıklıkların artması (Akdağ, 1970: 57), bozulan mali sistem² ve vergi toplamadaki güçlüklerle şehir kethüdalığı kurumunun zayıflaması gibi faktörlerin etkileri olmuştur (İnalçık, 1977; Nagata, 1999: 11). Nitekim XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı idari teşkilatında mevcut olup devlet ile halk arasındaki aracılardan şehir kethüdaları, âyanlığın güçlenmesiyle birlikte XVII. yüzyılın sonlarından itibaren eski önemlerini kaybetmişlerdir (Özkaya: 1985: 200).

Âyanlığın güç kazanmasında, vergi toplamada *Mâlikâne* sistemine geçilmesi etkili olmuştur (Bowen, 1985: 778). Sık sık değişen vergi mültezimlerinin mümkün olduğu kadar fazla kâr etmek uğruna vergi kaynağını tahrir

etmesinin önüne geçmek için tesis edilen bu sistem, verilecek nakit avans (muaccele) karşılığında mukataa arazilerinin açık arttırmayla satışa çıkarılmasıdır (Genç, 2000: 103). Kayd-ı hayat şartıyla malikâneleri alan bin ya da iki bin kişilik rantıye zümresinin İstanbul’da yaşaması; taşrada, malikâne sahipleri adına vergileri toplayan vekiller (âyânlar) için nüfuz ve güç kazanmada büyük bir fırsat olmuştur (McGowen, 2006: 837). Bu uygulamanın yaygınlaşması, şehirlerde mâlikâneçiler adına vergi toplayan âyanların siyasî ve iktisadî açıdan güçlerine güç katmıştır (Ergenç, 2012: 99).

Âyanlar arasında, çok sayıda, mütesellimlik görevi elde edip daha da ön plana çıkmış olanların bulunmasından dolayı mütesellimlik müessesesine de değinmekte fayda vardır. Mütesellim kelime anlamı olarak teslim edilen şeyi alan, kabul eden demektir. Bu kavram, Osmanlı Devleti’nin resmi yazışmalarında XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat’a kadar olan dönemde vali ve mutasarrıflar adına vergi toplamakla görevli memurları ifade etmiştir (Özkaya, 2006: 203). XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu müessese, XVIII. yüzyılda oldukça yaygın bir şekilde taşra idaresinde yer almıştır. Muhassıllık ve voyvodalıkla yönetilenler hariç olmak üzere bütün eyaletler ve sancaklar mütesellimlikle yönetilmiştir. Bu durum, XVIII. yüzyıldaki sık sık vuku bulan seferlerle ilgili olduğu kadar; sefer olmayan zamanlarda beylerbeyi ve sancak beylerinin sınır boylarındaki kale muhafızlığında görevlendirilmeleri ile de ilgilidir (Yıldırım, 2014).

Bir beylerbeyi ya da sancak beyi kendisine mütesellim tayin edeceği zaman bu tayini bir fermanla İstanbul’dan onaylatmak zorundaydı. Bunun için mütesellim tayin edilecek şahıs, ilgili beylerbeyi/ sancak beyinin kapı kethüdası vasıtası ile İstanbul’a bildirilir ve bir ferman talebinde bulunulur, daha sonra da tayin olunan mütesellimin ismi bir buyruldu (A. DVNS. ŞKT., 77: 56) ile ilgili eyalet ve sancak görevlilerine bildirilirdi (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2: 133). Mütesellimlik atamalarında mütesellimin görev süresinin ne kadar olacağı belli olsa da ilgili beylerbeyi veya sancak beyinin değişmesiyle onların görev süreleri mantıken bitmesi gerekirdi. Bununla birlikte çoğu zaman vali/ sancak beyi değişse de mütesellimin görevinin devamı mümkün idi (Özkaya, 1985: 196). Valiler tarafından görevlendirilen mütesellimler, haklarında bir şikâyet söz konusu olur ise yine vâli tarafından görevden alınıp yerine başkası görevlendirilirdi (COA, A. DVNS. ŞKT., 102: 332).

Mütesellimlik müessesesinin başlangıcında bu göreve atananlar merkezden görevlendirildiklerinde merkezî otoritenin güçlü olması hasebiyle şehirleri zabt u rabt altında tutmakta zorlanıyorlardı. Ancak zamanla merkezî otoritenin gücünün zayıflamasına paralel olarak merkezden atanan mütesellimler ellerinde kuvvet ve servet bulunmadığından vilayetlerin yönetiminde aciz kalmışlar; iktisadî ve siyasî açıdan güçlenen âyanlar, şehir hayatında ehl-i şer ve ehl-i örf zümresi üzerinde

¹ Âyanlık müessesesi hakkında çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların önde gelenlerinden biri İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail ve Yılık-Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa* adlı eseridir. Bu eserde Rusçuk âyanından İsmail, Silistre âyanından Süleyman ile Alemdar Mustafa Paşa’nın siyasî faaliyetleri ele alınmıştır. William Plomer’in *Ali the Lion Ali of Tebeleni Pasha of Jannina 1741-1822* adlı eserinde yine Rumeli’de büyük bir güç kazanmış Tepedelenli Ali Paşa’nın hayatı ve siyasî faaliyetleri ele alınmıştır. Yuzo Nagata’nın *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde ise XVIII. asırda Manisa ve çevresinde önemli bir güç haline gelmiş olan âyan ailelerinden Karaosmanoğlu Ailesi’nin iktisadî ve siyasî faaliyetleri ele alınmıştır. Aynı yazarın *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi* adlı eserinin büyük bir bölümünde de Mehmed Paşa’nın hayatı ve siyasî faaliyetleri işlendikten sonra âyanlık müessesesinin gelişimi ile 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Osmanlı- Rus Savaşının âyanlık müessesesinin gelişimine etkisinin incelendiği diğer bir çalışma ise Hamit Karasu’nun *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında Ayanların Rolü* adlı doktora tezidir. Bu tezde âyanların güçlenmesi ile ordunun işçesi ve donatımında üstlendikleri rol arasındaki bağ incelenmektedir. Mustafa Akdağ, “*Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839*” adlı makalesinde tımar rejiminin bozulmasıyla âyanlığın güçlenmesi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Âyanlığın müstakil bir müessese olarak ele alınıp doğuşu, gelişmesi ve âyanların devlet nezdindeki yerinin ele alındığı diğer bir önemli araştırma da Yücel Özkaya’nın, büyük ölçüde arşiv vesikalarına dayanan *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, adlı araştırmasıdır. Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki âyan ailelerine dair akademik çalışmaların sayısı 2000’li yıllardan sonra artmıştır. Bunlardan biri Eşref Temel’in *Konya’da Ayanlık 1639-1839* adlı doktora tezidir. Bu çalışmada esas olarak âyanlığın güçlenmesindeki ekonomik ve askerî nedenler ele alınmaktadır. Nejla Doğan’ın *18. Yüzyılda Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları* adlı doktora tezinde ise Kayseri âyan ailelerinin gelişimi ve bu ailelerin merkezî hükümetle olan ilişkileri incelenmektedir. Benzer bir araştırma Antakya âyanlarından Hacı Fethullah Ağa’nın siyasî ve iktisadî faaliyetlerinin ele alındığı Ülkü Tecimen tarafından hazırlanan *Antakya Ayanı Hacı Fethullah Ağa ve Ailesi* adlı doktora tezidir. Âyanlık müessesesinin ortaya çıkışının sebeplerini ve âyan ailelerinin nüfuzlarının kaynağını geniş kapsamda ele alan bir başka araştırma Abdullah Bay’ın hazırladığı *Trabzon Eyaleti’nden Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık* adlı doktora çalışmasıdır. Bahsedilen bu çalışmaların ayrıntılı referansları Kaynakçada verilmiştir.

² Değerli maden esasına dayanan para sisteminin kamu idaresine yansıyan önemli bir sonucu hazinenin sayısı artan askerî yükümlü taşıyamamasıdır. Erken dönemde 10-12 bin olan maaşlı yeniçeri ordusunun 16. Yüzyılda 30-40 binlere çıkmasıyla mali bunalım başlamıştır. Daha geniş bilgi için bk. Halil İnalçık, “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Doğu-Batı Makaleleri 1*, Ankara, 2016, s. 153-182.

hâkimiyet kurmuşlardır (Özkaya, 1985: 199). Bu sebeplerle bazı tarihçiler tarafından âyanlar çağı olarak da adlandırılan XVIII. yüzyılda mütesellimlerin çoğu halkın teveccüh gösterdiği âyan zümresinin içinden çıkmıştır (Özkaya, 2014: 167).

Âyanların devlet tarafından resmen tanındığı (Özkaya, 2014: 139) XVIII. yüzyılda devlet, dönemin şartlarına uyarak merkeziyetçi geleneğini bırakmış; idarede, vergi ve asker toplamada adem-i merkeziyetçi³ bir anlayışı benimsemiştir. Sorunlar karşısında hızlı çözümler üretebilen devlet, vilayete dair önemli işlerde, aksayan işlerin yoluna konulması için âyan ve eşrafa başvurmuştur. Devletin âyanlara itibar etmesi bu zümrenin halk nezdinde de saygınlıklarını arttırmış; âyanlar herhangi bir görevlinin atanmasında, sosyal ve ekonomik hayata dair işlerde görüşlerine başvuru alan bilirkişiler haline gelmişlerdir (Özkaya, 1999: 165).

Âyan seçimine bütün halk değil sadece o kazanın ileri gelenleri katılırdı. Seçilen âyanın hem devlet hem de toplum nezdinde kabul görmesi için sadrazamca uygun bulunup padişah tarafından onaylanarak konu ile ilgili “*emr-i âlî*” yayımlanması gelenektir. Yalnız kural olarak âyan olmak için aday olan şahsın vilâyet ileri gelenlerinin ve halkın kendi adı üzerinde “ittifak” ettiğini ispat etmesi de lazımdı, bunun için kaza halkından mahzar⁴ ve kadıdan da ilâm⁵ alması gerekirdi. Bu şartların yanında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren validen buyruldu alma usulü de yaygınlaşmıştır (Özkaya, 2014: 331).

Âyanların devlet ve toplum nezdinde böyle bir karşılığının olmasına rağmen zaman zaman onlar bu konumlarını istismar etmişlerdir. Bu sebeple âyanlar hakkında yapılan şikâyetlerin artması üzerine Sultan I. Abdülhamid döneminde bu kurum kaldırılmak istenmiş ancak bu niyet uygulanmaya konulamadan tahta Sultan III. Selim geçmiştir. Birçok alanda ıslahatlar yapan yeni padişah, taşra yönetiminde etkin rol oynayan halk-hükümet ilişkilerinin düzenlenip sürdürülmesinde aracılık yapan âyanlığa da el atmıştır. Adı geçen padişahın 1790 yılında yayınladığı fermanla, âyanların doğrudan doğruya yöre halkının seçimiyle göreve getirilmesini; sadrazam, vali ve diğer yöneticilerin müdahalelerinin olmamasını, âyanların halktan kanunlara aykırı vergi almamalarını istemiştir (Çadircı, 2013: 33-37).

Ancak, merkezî hükümetin otoritesi zayıflamış olduğundan bu fermanın âyanlar üzerinde tesiri olmamış, hatta Rumeli âyanlarından Pazvandoğlu Osman 1797’de

80. 000 kişilik bir orduyla Niğbolu, Ziftovi, Rusçuk, Sofya ve Niş şehirlerini ele geçirmiştir (Beydilli, 2007: 209). Yine, Rumeli âyanlarından Alemdâr Mustafa Paşa’nın Kabakçı Mustafa isyanıyla tahttan indirilen Sultan III. Selim’i yeniden tahta çıkarmak amacıyla askeriyeye birlikte İstanbul’a gelmesi (Uzunçarşılı, 1942: 120) âyanların gücünün ulaştığı noktayı göstermektedir. Sultan III. Selim’in şehit edilmesi üzerine tahta geçen Sultan II. Mahmud 28 Temmuz 1808’de Alemdar Mustafa Paşa’yı sadrazamlığa getirmiştir. Ülkede düzenin sağlanabilmesi için hükümetle âyanların görüşmesi gerektiğini düşünen Alemdar Mustafa Paşa ülkenin çeşitli bölgelerindeki âyanları İstanbul’a davet etmiştir. Davet edilen âyanlardan Tepedelenli Ali Paşa, Bulgaristan âyanı ve başkente uzak bölgelerde yaşayan bazı âyanlar davete icâbet etmemiştir. Sadrazamın davetine icâbet eden âyanlarla, şeyhülislam, devlet ricâli, yeniçeri ağasının katılımıyla Ekim 1808’de Alemdar Mustafa Paşa’nın başkanlığında yapılan toplantı sonucunda devlet ile âyanlar arasında Sened-i İttifak olarak adlandırılan; Osmanlı tarihinde daha önce bir benzeri görülmeyen bir metin kaleme alınmıştır (Akyıldız, 2009: 513). Sened-i İttifak’ın imzalanmasından kısa bir süre sonra âyan kuvvetlerinin önemli bir bölümü başkentten ayrılınca, 16 Kasım 1808’de yeniçeriler tarafından çıkarılan isyanla Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş; İstanbul’daki âyan hakimiyeti son bulduğu gibi Sened-i İttifak da hükümsüz kalmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Sultan II. Mahmud merkezi yönetimi güçlendirme siyasetine yönelmiş, kimi zaman âsi âyan üzerine ordu göndererek kimi zaman da onları birbirlerine kırdırarak merkezî otoriteyi hâkim kılmıştır. İzlenen bu siyaset neticesinde âyanlar idarî ve askerî güçlerini büyük oranda kaybetmişlerdir (Mert, 1991: 197)

Bütün bu yaşananlar sonrasında Âyanlık müessesesi Tanzimat’ın ilanından önce bazı bölgelerde kaldırılmış olmakla birlikte kesin olarak Tanzimat sonrası düzenlemelerle tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak âyan kökenli kimseler, Tanzimat Dönemi’nde sancak merkezlerinde kurulan meclislere üye olmuşlar; başka ad ve unvanlar altında şehir ve kasaba yönetimlerinde etkinliklerini devam ettirmişlerdir (Çadircı, 2013: 33-37).

Her şehirde olduğu gibi Maraş’ta da âyan ve eşraf sınıfı zengin tüccarlardan, yaşlı ve güngörmüş esnaflardan, ulema mensuplarından, tarikat, tekke ve zaviye şeyhlerinden (Ergenç, 2012: 99), kapıkulları, yeniçeri serdârları, sipahi, kethüdâyerleri, mültezimler, mukataa eminleri, mazul ya da mütekaid askeriler⁶ ile bunların çocuklarından oluşmuştur (Özkaya, 2014: 8). İncelenen dönemde Maraş âyanından sayılan bazı isimler ve bunların unvanları âyanların şehrin sosyal yapısındaki yerlerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu isimler, Maraş valiliği döneminde Murtaza Paşa’dan aldıkları borçları ödemeyen ve bu sebeple Murtaza Paşa tarafından Divan-ı Humayun’a şikâyet edilen Elbistanlı Müftü

³ Osmanlı Devleti teorisinde çok sıkı bir merkeziyetçi yönetim tarzı gösterdiği halde kuruluşundan itibaren yönetim anlayışında ve usulünde adem-i merkeziyetçiliğe kayan bir esnekliğe sahip olmuştur. Bu esneklik XVII. ve XVIII. yüzyıllarda karşılaşılan yeni şartların etkisi ile idarenin adem-i merkeziyetçiliğini belirgin hale getirmiştir. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII: 152, s. 657-708.

⁴ Sözlük anlamı “hazır bulunulan yer, huzur” demek olan mahzar, taraflar ve şahitlerin mahkemede hâkim huzurunda dava ile ilgili olarak sundukları bilgi ve delillerin, ikrar, yemin veya inkârın kaydedildiği belgelere verilen isimdir. Bununla beraber bu kelimenin Osmanlı bürokrasisinde kazandığı anlam resmî makamlara sunulan şikâyet, talep veya teşekkürle ilgili ve çok sayıda kişinin imzasını taşıyan belgedir. Bk. Mehmet İpşirli, “Mahzar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, 2003, Ankara, s. 398

⁵ İlâm bildirme, anlatma, ifhâm demektir. Resmî bir yazının altına yazılan bir meclis veya heyetin kararını da anlatır. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 132.

⁶ Padişah berati ile vergiden muaf tutulan, başta ümera ve ulema olmak üzere ve maaş alanları ifade eder. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 56.

İbrâhim Efendi, Yahya oğlu Mustafa, Bayezid oğlu Numan, Turan Seyyid Ahmed, Dulkadiroğlu Veli Beşe, Dulkadiroğlu Seyyid Mustafa, Nakib Seyyid Ömer, Nakib Seyyid Mustafa ve Müftüzâde Hüseyin'dir (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 1: 17). Görüldüğü üzere âyanlar ülke genelinde olduğu gibi ya hanedan ailelerinden⁷ ya da toplumun itibar ettiği ulema sınıfına mensupturlar.

Yukarda değinilen, âyanlık ve mütesellimlik ilişkisi Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Maraş'ta da benzer bir süreç takip etmiştir. Bu çalışmanın esası Dulkadiroğlu ve Bayezidoğlu ailelerinin XVIII. yüzyıl Maraş'ındaki hâkimiyet mücadelesi olması dolayısıyla öncelikle bu ailelerin şehrin tarihi sürecindeki yerlerine değinilecek daha sonra ailelerin iktidar mücadelesi incelenecektir.

DULKADİROĞULLARI VE BAYEZİDOĞULLARI'NIN KISA TARİHÇESİ

Dulkadiroğulları⁸, Yavuz Sultan Selim tarafından 1515'te Osmanlı Devleti'ne katılan Dulkadirli (Zü'l-Kadirli) hanedanının devamıdır. Dulkadiroğlu Beyliği Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra bu beyliğin topraklarının idaresine Şehsuvaroğlu Ali Bey getirilmiş, bölge bir müddet yarı müstakil statüde idare edilmiştir (Altınöz, 1995: 20). Osmanlı ordusunda birçok seferde yararlı hizmetlerde bulunan Şehsuvaroğlu Ali Bey, İran Seferindeki hizmetinden dolayı Gedik Ahmed Paşa'nın hazineye alınmış olan kılıcıyla ödüllendirilmiştir. Hanedan soyundan gelen Ali Bey'in bu başarılarından sonraki söz dinlemez tavırları ve hakkındaki bir şikâyeti soruşturmakla görevlendirilen kişileri öldürtmesi başkentte bağımsızlık fikrine kapıldığı şeklinde yorumlanmış ve idamına karar verilmiştir. İran Seferi gerekçesiyle Ferhat Paşa'nın maiyetine davet edilen Ali Bey 1521'de Artukova ordugâhında oğulları Uveys, Veled ve Pir Ahmed ile birlikte idam edilmiştir (Uzunçarşılı, 2016: 309). Böylelikle Dulkadirli toprakları tamamen Osmanlı idaresine girmiştir (Alıç, 2020: 15). Ancak aile şehrin yönetiminde söz sahibi bir aile olarak varlığını sürdürmüştür. Dulkadiroğullarının şehrin yönetiminde söz sahibi olmaya devam etmesinde hanedan ailesi olmalarının yanı sıra mâlî güçlerinin de etkisi vardır. Derviş Ali isimli bir doğancının ifadelerinden beyliğin Osmanlı Devleti'ne katılmasından yaklaşık kırk yıl sonra (1564) dahi Dulkadiroğlu Şah Ali Bey'in⁹ oğullarının hatırı sayılır bir servete sahip oldukları anlaşılmaktadır (COA, A. DVNS. MHM., 6: 28). Dulkadiroğlu Hasan Bey'in gelirlerinin yarısı miskinlere vakfedilmiş olan Kayseri'ye tabi Salun isimli vakıf

topraklarındaki çiftlikleri ele geçirdiği gerekçesiyle çiftlik sahipleri tarafından 1600'de Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmesi ailenin bölgedeki nüfuzunu gösteren bir başka örnektir (COA, TS. MA. e., 970/92).

Bayezidoğulları ise; Yavuz Sultan Selim döneminde Dulkadiroğulları'nın Maraş'taki nüfuzuna karşı denge unsuru olarak Maraş'a yerleştirilen bir ailedir (Söylemez, 2017: 103). Çaldıran Seferinde Yavuz'un hizmetine giren İskender Bey, Yavuz ile birlikte Maraş'a gelmiş; İskender Bey'e Çavuşbaşılık unvanı verilerek kendisine ve ailesine birçok arazi arpalık olarak bağışlanmıştır. Bayezidoğulları'nın şehrin kuzey ve batı mntıklarına yerleşmesi ile bu iki aile birbirine rakip olmuş, iki rakip aile arasında kimi zaman her iki taraftan kan dökülmesiyle sonuçlanacak, mücadeleler başlamıştır (Gökhan-Bal, 2013: 24-31). Bu mücadelenin esası şehir yönetimine hâkim olma meselesidir. Zirâ Dulkadiroğulları gibi Bayezidoğulları da alaybeyliği, mütesellimlik, sancakbeyliği gibi önemli makamlarda bulunmuşlardır. Örneğin Dulkadiroğullarından Mehmed Paşa¹⁰, bir süre Kırşehir Sancakbeyliği görevinde bulunmuş, muhtemelen 1726/1727 yıllarında İran Seferinde vefat etmiştir (VGM, nr. 241, s. 210). Bayezidoğullarından ise Hacı Kalender Bey 1697 ilkbaharında düzenlenecek olan sefere katılması şartıyla Tarsus Sancak beyliğine atanmıştır (COA, AE. SMSTII., 5/452). Böyle önemli makamlara getirilen iki ailenin ileri gelenleri, eyaletten toplanan vergilerin toplanmasına müdahale edebilecek kadar nüfuz sahibi olmuşlardır (COA, AE. SABHI., 186/12396; AE. SAMDIII, 191/18459).

DULKADİROĞULLARI VE BAYEZİDOĞULLARI'NIN XVIII. ASIRDAKİ İKTİDAR MÜCADELESİ

Dulkadiroğulları ve Bayezidoğullarının nüfuzları nedeniyle âyanlığın önem kazandığı XVIII. yüzyılda Maraş valileri, (ülkenin her bölgesinde olduğu gibi) kendileri makamlarında bulunmadığı zamanlarda yerlerine vekâlet edecek olan mütesellimlerini, adlarına tahsis edilmiş olan vergileri toplayıp şehirde dirlik ve düzeni sağlayabilecek söz konusu ailelere mensup kudretli kişilerden seçmişlerdir. Bu kişiler ise şehrin nüfuzlu ailelerinden Dulkadiroğulları ya da Bayezidoğullarının ileri gelenlerinden olmuş; bu sebeple Maraş ahalisi bu iki aileden birinin tarafında olmak üzere iki fırka halinde bölünmüştür (COA, C. DH, 76/3762).

İki ailenin şehirdeki yüzyıllık iktidar mücadelesini mütesellimlik, alay beylik gibi makamlarda bulunan isimlerden de takip etmek mümkündür. Mütesellim atamalarının kayıtlı olduğu müstakil bir defter bulunmamakla birlikte Kalebend, Şikâyet ve Ahkâm Defterleri'nden hangi yıllarda hangi ailenin şehrin yönetimine hâkim olduğu anlaşılabilir. Örneğin

⁷ Anadolu'nun farklı bölgelerindeki âyan ailelerinin mücadeleleri için bk. Mustafa Kaya, "18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık Mücadeleleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2012, Sayı: 17; Feridun Emecen, Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa, *Belleten*, Cilt: LXXV- Sayı: 242; Mübahat Kütükoğlu, "Bir Ayan Ailesi Tavaslızâdeler", *Belleten*, Cilt: LXXXV, Sayı: 273.

⁸ Bu hanedanın isminin doğru yazılışı Zü'l-Kadiroğulları/Zü'l-Kadiroğlu/Zü'l-Kadirli şeklindedir. Ancak bugünkü kullanımı gerçek imlasına aykırı olarak Dulkadiroğulları/Dulkadiroğlu şeklindedir. Bundan sonra yaygın ama yanlış kullanıma uyulacaktır.

⁹ Alaüddeve Bey'in oğullarından Şahrüh'un oğlu olması muhtemeldir. Zirâ 10 Aralık 1564 tarihli mühimme kaydında Şah Ali Bey'in iki oğlunun ismi Koca Bey ve Süleyman olarak zikredilmektedir. Bk. COA, A. DVNS. MHM, d., nr. 6, s. 28/268.

¹⁰ Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Alaüddeve ve Şahrüh Bey Evkafı'nın tevliyetinin tevcih edildiği H. 1138 (1725/1726) tarihli kayda göre; 1725 veya 1726 yıllarında İran Seferi'nde vefat etmiştir. Ölüncü vakfın tevliyeti kardeşi Kahraman Mehmed Bey'e tevcih edilmiştir.

1698/1699 yıllarında Maraş mütesellimi (COA, A. DVNS. MHM. d., 114: 157) olan Dulkadiroğlu Murtaza Ali Şubat 1702'de (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 36: 302) Maraş Alay beyidir. Dulkadiroğlu Murtaza Ali bu görevi esnasında Bayezidoğullarından sâbık Tarsus sancak beyi el-Hac Kalender'i Zaim Ahmed'in odasında külünk ile öldürmüş, ancak şehrin yönetimi Dulkadiroğullarının elinde olduğu için, kendisinin Maraş'ta yargılanması mümkün olmamıştır. Bu sebeple babasının katilinin cezalandırılmasını isteyen el-Hac Kalender'in oğlu Mehmed Divan-ı Humayun'a müracaat ederek Murtaza Ali'nin başka bir yerde yargılanmasını talep etmiştir (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 36: 302). Murtaza Ali'nin Bayezidoğullarından el-Hac Kalender'i Zaim Ahmed'in odasında öldürmesi Murtaza Ali ile Zaim Ahmed arasında bir yakınlık veya dostluk olduğuna da işaret olabilir. Öyle olmasaydı onun sahibi olduğu yerde böyle bir fiile cesaret etmesi mümkün olmazdı. Maktulün oğlunun katli zanlısının başka bir yerde yargılanmasını talep etmesi onun olayın olduğu yıllarda Maraş'ta olan gücüne de işarettir.

Kaynaklardaki kısıtlamalar sebebiyle yüzyılın başlarından itibaren iktidarın ne kadar süreyle Dulkadiroğullarının elinde olduğu tespit edilememiştir. Bununla birlikte şehrin yönetiminin 1718'de Bayezidoğulları'nın elinde olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte mütesellimlik makamında oturan Bayezidoğlu Ahmed bazı kişilerin tahriki ile Elbistanlı Molla Hamza, Abdulkarim, Hasan, Davud ve Ali isimli kişilerin evlerini basarak tüfek, kılıç, hançer ve bazı değerli eşyalarına el koyduğu iddiasıyla şikâyet edilmiştir (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 109: 306). Ahmed Bey'in ne kadar süreyle bu görevi sürdürdüğü tespit edilememiştir. Ancak 1724'te Maraş Beylerbeyi el-hac İbrahim Paşa'nın, Dulkadiroğlu Duran Ahmed'i mütesellim olarak görevlendirmesiyle şehrin yönetimi yeniden Dulkadiroğullarına geçmiştir (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 107: 447).

Nüfuz çatışmasının tabii bir sonucu olarak şehir yönetiminin el değiştirdiği zamanlarda bir önceki dönemde şehrin yönetiminde etkin olanlar bir şekilde şehirden uzaklaştırılmış ya da Rakka, Payas, Adana şehirlerindeki kalelerde kalebend edilmişlerdir. Örneğin, 1724'te Dulkadiroğlu Duran Ahmed mütesellim olduktan hemen sonra; Bayezidoğlu Abdullah Bey'i, Afşar eşkiyasıyla iş birliği yapıp şehirde kargaşaya yol açtığı gerekçesiyle Eylül 1725'te Adana Kalesi'nde kalebendlik cezasına çarptırmıştır (COA, A. DVNS. KLB. d., 3: 26). Bayezidoğlu Abdullah Bey'in bu cezaya çarptırılmasından iki yıl sonra bu kez Dulkadiroğlu Seyyid Duran Ahmed'in adamlarıyla birlikte Hamedan'a sürgün edilmesi emri Maraş'a ulaşmıştır. Böyle bir emrin gelmiş olması şehrin yönetiminde Bayezidoğulları lehine bir değişiklik olduğuna işaret eder. Ancak, Dulkadiroğlu Seyyid Mustafa mütesellim olup (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 142: 433) yönetim bu ailenin eline geçince sürgün kararı uygulanamamıştır. Sürgün kararının iptal edilmesinde ailenin ileri gelenlerinin mahzar ve Nâib Mevlâna Mustafa Efendi'nin arz göndermesi etkili

olmuştur. Bu arz ve mahzarda, şehir halkının razı oldukları Duran Ahmed'in, mazul Nâib Hafız Mehmed'den uygun olmayan bir yolla¹¹ alınan arzla haksız yere sürgün edildiği bildirilmiştir. Böylece Şubat 1727'de Duran Ahmed hakkındaki sürgün kararı kaldırılmıştır (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 111: 394). Bu durum Maraş'ta görev yapan naiblerin de bu mücadeleye katıldıkları ya da bu mücadelenin mağduru olduklarını göstermektedir.

Şehrin yönetiminin 1730/1731'de yine Dulkadiroğullarının elinde olduğu anlaşılmaktadır. Dulkadiroğlu Mustafa Bey'in akrabalarından olan Hacı İbrahimoğlu ve Durdu Mehmed Ağa ile adamları Boz Hasan, Kara Mehmed, Nar Hasan oğlu Kölesi, Nar Hasan oğlu yeğeni olarak tanınan kişiler 1730/1731'de Dedeoğlu Ebubekir'in akrabalarının evini basarak, birkaç kişiyi yaralayıp birtakım mallarını da gasp etmişlerdir. Ancak Hacı İbrahim oğlu'nun Maraş mütesellimi olan damadı, Dulkadiroğullarından olduğundan olsa gerek bu kişilere herhangi bir ceza verilememiştir. Suçluların şehirde yargılanması mümkün olmayınca Dedeoğlu Ebubekir Divan-ı Humayun'a müracaat etmiştir. Şikâyet üzerine Halep Valisi'ne ve Maraş nâibine hitaben emir gönderilerek suçlulara gereken cezaların verilmesi istenmiştir (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 130: 166). Bu tarihten hemen sonra yönetim yeniden el değiştirmiş; 10 Ocak 1732'de Maraş valisi olarak atanan Vezir Mustafa Paşa, kendisine mütesellim olarak Bayezidoğlu Abdullah Bey'i seçmiştir (COA, A. DVNS. ŞKT. d., 136: 24). Yukarıda da ifade edildiği gibi şehir yönetimi el değiştirdiğinde rakipler bir şekilde şehirden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Yönetimin ne kadar süreyle Bayezidoğulları ailesinin elinde olduğunu tespit etmek mümkün olmasa da Maraş âyanından Dulkadiroğlu Duran (Ahmed) ve kardeşi Mahmud'un Temmuz 1737 tarihli sürgün kararı bu tarihte Bayezidoğullarının şehirdeki hakimiyetinin sürdürdüğünü göstermektedir.

Dulkadiroğlu Duran Ahmed ve kardeşi Mahmud, şehirde nizamı bozdukları iddiasıyla Maraş valisi Ömer Paşa¹² tarafından şikâyet edilmiş, valinin talebi üzerine Temmuz 1737'de başka bir beldeye sürgün edilmeleri için emir gönderilmiştir (COA, A. DVNS. KLB. d., 3: 300). Fakat bu hüküm de uygulanamamış bir ay sonra şartlı olarak affedilmişlerdir (COA, A. DVNS. KLB. d., 3: 314). Hatta sürgün kararı iptal edildikten kısa bir süre sonra Dulkadiroğlu Duran Ahmed 1737/1738'de Maraş mütesellimliğine getirilmiştir. Duran Ahmed göreve gelince geleneği bozmayıp Bayezidoğlu Abdullah

¹¹ Şehirdeki güç mücadelesi ortasında kalan kadı/naibler kimi zaman rüşvetle haksız kararlara imza atmışlar; kimi zaman da tehdit ve zor ile haksız kararlar vermeye zorlanmışlardır. Haksızlık karşısında direnenler çeşitli iftiralarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yüzden naibler Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri arzualer ile haklarında bir şikâyet söz konusu olursa Maraş'ta değil Divan-ı Hümayun'da yargılanmayı talep etmişlerdir. Bk. ... Maraş kazası naibi mevlana Mustafa sâde-i saadetime mektub gönderüb mumaileyh ahali-i kaza beyninde ahkam-ı şer'iyyeyi icra ve cümlesini kendüden razı ve hoşnudlar iken bazı ahash-ı ağrazdan şirretlik ile meşhur ve daima azl olunan nüvvabdan akçe almak sevdiyle haklarında bir takrib ile emr isdar ve hin-i azline ibraz ve kimi müdafî ve kimi şahid olub ol bahane ile ... almak adet-i müstemirelerin olduğun bildirib mezbur şerirler mevad isnadiyla dava sadedinde olur ise kimesne istima olunmayub . . . davas-her'iyesi var ise Divan-ı Hümayun'da istima' olunmak üzere âsitane-i sadetime havale olunması babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır. (A. DVNS. ŞKT. d., nr. 110, s. 385)

¹² Kaş Kalesi Muhafazası şartıyla 1736/1737'de Maraş Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Bk. COA, C. DH., 164/8193

hakkında sürgün kararı çıkarttırmıştır. Bayezidoğlu Abdullah, Maraş nâibi Mehmed ile iş birliği yapıp imdad-ı seferiye için halktan fazla para toplamak ve Afşar eşkıyası ile birlik olup şehirde kargaşa çıkarmakla itham edilmiştir. Bu şikâyet üzerine Nisan 1738'de Bayezidoğlu Abdullah'ın Rakka Kalesi'ne kalebend edilmesi için emr-i âlî yazılmıştır (COA, A. DVNS. KLB. d., 4: 15). Ancak Nâib Derviş Mustafa'nın gönderdiği arz üzerine Ağustos 1738'de Bayezidoğlu Abdullah'ın kalebendlik cezası affedilmiştir. Derviş Mustafa gönderdiği arzda; mütesellim Duran Ahmed'in Bayezidoğlu Abdullah'ı şikâyet ettiği dönemde Maraş nâibinin Mehmed değil Abdullah isimli biri olduğu, halkın Bayezidoğlu Abdullah'tan razı iken suçsuz yere Dulkadiroğlu Duran Ahmed'in asılsız iddialarıyla kalebend edildiğini ifade etmiş, böylelikle Bayezidoğlu Abdullah hakkındaki kalebendlik hükmü iptal edilmiştir (COA, A. DVNS. KLB. d., 4: 33).

Derviş Mustafa'nın arzıyla Bayezidoğlu Abdullah'ın kalebendlik cezasının affedilmesi nâibin Bayezidoğullarının tesiri altında olduğuna işaret eder. Zirâ Kasım 1739'da Rakka valisi, Maraş nâibi ve Rakka Kalesi dizdârına hitaben gönderilen emirde, bu kez de Dulkadiroğlu Duran Ahmed hakkında bir sürgün kararı çıktığı görülmektedir. Sürgün kararının nedeni ise 1738'de bir tarikle mütesellimliği elde edince kethüdası Yazıcı Ali ve âyandan Tiryakioğlu isimli kişilerle birlikte halka zulmedip gerek müslüman gerek gayr-i müslim reayadan çok miktarda akçe alıp reayanın perakende olmasına sebep olmasıdır. Maraş halkından yirmi yedi kişinin Divan-ı Humayun'a arzıhal göndermeleri üzerine iddiaların doğruluğunun araştırılması için konu Rakka Valisi'ne havale edilmiş; Rakka Valisi tarafından bir mübaşir tayin edilerek konuyu tahkik etmek üzere Maraş'a gönderilmiştir. Maraş nâibinin İstanbul'a gönderdiği arzda Rakka valisi tarafından görevlendirilen mübaşir Maraş'a geldiğinde Duran Ahmed'i mahkemeye davet ettiği ancak gelmediği gibi Yazıcı Ali'yi ve Tiryakioğlu'nu kendi odasında sakladığı ve yüz elli nefer tüfekli piyade ile mahkemeyi bastığı bildirilmiştir. Nâibin gönderdiği arzda bunlar dile getirilirken Rakka Valisi'nin bu hususları kaleme almaması Duran Ahmed hakkındaki şikâyetler hususunda şüphe uyandırmıştır. Rakka valisine bir kez daha emir gönderilerek herhangi bir haksızlığa sebep olmadan tarafsız bir şekilde olayı yeniden soruşturması ve gereken cezaların verilmesi istenmiştir (COA, A. DVNS. KLB. d., 74: 140).

Hakkındaki suçlamalar sebebiyle kalebendlik cezasına çarptırılan Dulkadiroğlu Duran Ahmed, Vidin Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'nın¹³ (Hacı İvaz) tavassutu ile kalebendlikten kurtulmuştur. Onun affedilmesinde Antep

nâibinin gönderdiği arz da etkili olmuştur. Gerek Nâib Mehmed Hamdi'nin arzında gerekse Antep'te ikâmet eden bir kısım Maraşlının mahzarlarında Duran Ahmed hakkındaki iddiaların yalancı şahitlere rüşvet verilerek isnad edildiği bildirilmiş, Vidin Seraskeri Mehmed Paşa da ricacı olunca Kasım 1739'da hakkındaki kalebendlik hükmü kaldırılmıştır (COA, A. DVNS. KLB. d., 4: 161).

Maraş Eyaleti'ndeki bu yönetim değişikliklerinde sadece ileri gelenler değil alt kademelerdeki yöneticiler de sürgün, kalebendlik gibi cezalarla karşı karşıya kalmışlar; ancak yönetim değişince bu kişilerin de bir önceki dönemdeki cezaları affedilmiştir. Dulkadiroğlu-Bayezidoğlu çekişmesinin etkileri şehirde bu ailelerden sonra gelen ve bu ailelerle ortak çıkarları olan ya da onlarla birlikte iş tutan ailelere de etki etmiştir. Dulkadiroğlu Duran Ahmed'in mütesellimliği döneminde Seyyid İsmail Efendi, İnce oğlu Hacı Ali ve Muhzirbaşı Mehmed ve Emir Osman isimli kişiler zimmetlerine para geçirdikleri iddiasıyla Payas Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir. Bu isimlerden Seyyid İsmail Efendi haricindekiler zimmetlerine geçirdikleri akçeleri ödedikleri için Duran Ahmed'in mektubuyla Nisan 1739'da serbest bırakılmıştır (COA, A. DVNS. KLB. d., 4: 97). Duran Ahmed'in husumet beslediği Seyyid İsmail Efendi ancak Duran Ahmed mütesellimlikten ayrıldıktan sonra Aralık 1739'da kalebendlikten kurtulmuştur (COA, A. DVNS. KLB. d., 4: 148).

Maraş'ta yönetimi elde tutmak için sürekli çaba sarf eden bu iki aile arasındaki mücadele ile ilgili on sekizinci yüzyılın ilk yarısında herhangi bir silahlı çatışma belgelere yansımamıştır. Bu dönemde mücadele, iktidara hâkim olan ailenin rakiplerini sürgün ya da kalebend ettirmesi şeklinde olmuştur. Fakat yüzyılın ikinci yarısında iki aile arasındaki mücadelenin şiddeti artmıştır. Öyle ki bu mücadele silahlı çatışmaya, karşı tarafın mal varlıklarına el koymaya kadar varmış ve akabinde her iki taraftan da ölenler olmuştur. Nitekim Maraş nâibi Müderris Mehmed Efendi'nin Divan-ı Humayun'a gönderdiği arz üzerine kaleme alınan Aralık 1764 tarihli hükme göre; Maraş Beylerbeyi Rışvanzâde Süleyman Paşa¹⁴ H. 1178'de (1764) Besni yakınlarında vefat edip, ölüm haberi şehre ulaştığında mütesellimi Bayezidoğlu Numan Bey'in şehir dışında bulunmasını fırsat bilen Dulkadiroğlu Süleyman Bey ve amcasının oğlu Ömer Bey, paşanın sarayını gece vakti basmışlar ve hem paşanın hem de mütesellim Numan Bey'in nakitlerine ve eşyalarına el koymuşlardır. Kendilerini haklı göstermek içinse mütesellim Bayezidoğlu Numan Bey'in sui-hâline dair mazul Maraş nâib i Seyyid Mehmed Râşid'ten aldıkları arzı ve halkın lisânından yazılan mahzarı divâna göndermişlerdir. Sipahi Kel Hacı Hasan, Kör Halil ve Pîr Bey isimli kişiler de Dulkadiroğlundan Süleyman ve

¹³ Asıl adı Mehmed olan Hacı İvaz Paşa Belgrad yakınlarındaki Yagodina'da doğmuştur, 1689'daki Belgrad Seferi sırasında küçük yaşta Alaiyeli Gül Yusuf Ağa'nın hizmetine girmiş, İstanbul gümrük emînliği, çavuşbaşı gibi görevlerde bulunmuştur. Gürcü İsmail Paşa'nın sadrazamlığa tayini esnasında 12 Temmuz 1735'te vezirlikle Rikab-ı Humayun Kaymakamlığı'na getirilmiştir. 23 Mart 1739'da Yeğen Mehmed Paşa'dan boşalan sadrazamlık makamına tayin olmuştur. Daha geniş bilgi için bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 487-488.

¹⁴ Maraş'ta mütesellimlik, sancakbeyliği ve valilik gibi makamlara özellikle XVIII. asırda bölgede önemli bir güce sahip olan Rışvan Aşireti'ne mensup idareciler atanmıştır. Bunlardan biri olan Süleyman Paşa, Rışvanzâde Mehmed Paşa'nın oğlu olup Adana Beylerbeyliği, Malatya Valiliği gibi görevlerde bulunmuş; Maraş beylerbeyi iken Besni'de vefat etmiştir. Daha geniş bilgi için bk. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rışvan Aşireti Örneği*, İstanbul, 2011, s. 250-260.

Ömer Bey lehine şahitlik ederek Bayezidoğlu Numan Bey'i suçlu göstermişlerdir (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2/2).

Ancak nâib Müderris Mehmed Efendi'nin gönderdiği arzda olayların farklı yansıtılması üzerine hakikatin ortaya çıkarılması için mübaşir görevlendirilmiş, yukarıda da belirtildiği gibi Maraş Beylerbeyine gönderilen emirle gerçek suçluları ortaya çıkarması istenmiştir (COA, A. DVNS. KLB. d., 2: 2). Bu soruşturma neticesinde Dulkadiroğlu Süleyman Bey ve amca zâdesi Ömer Bey hakkında cezalandırılmaları için ferman çıkmışken Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa¹⁵'nin gönderdiği mektupla cezalarının affedilmesinin istenmesi üzerine bir daha böyle bir harekette bulunmamaları şartıyla Şubat 1765'te affedilmişlerdir (COA, A. DVNS. KLB. d., 2: 11).

Bu saray baskınından sonraki yıllarda şehrin yönetiminin tekrar Dulkadiroğullarına geçtiği Dulkadiroğulları taraftarları tarafından gönderilmiş 1768 tarihli bir mahzardan anlaşılmaktadır. Dulkadiroğlu taraftarlarının mahzarda dile getirdiklerine göre; Bayezidoğlu Numan Bey Maraş mütesellimi olduğu yıllarda, halka zulmetmiştir. Ahali, Numan Bey'i Vali Ali Paşa'ya şikâyet etmiş, bu arada vali değişmiş Maraş valiliği Adana'ya ilhaken Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiştir. Böylelikle, vilâyet merkezi de değişmiştir. Eldeki belgelerden vilâyet merkezinin değişmesinde iki ailenin çatışmasının etkisinin olup olmadığını gösterir bir karine bulunmamaktadır. Devlet, iki ailenin arasındaki çatışmanın yatışması için böyle bir karar almış olabilir. Bununla birlikte yeni vali Mehmed Paşa, hakkındaki şikâyetlerden dolayı Bayezidoğlu Numan Bey'i mütesellimlikten alıp, Dulkadiroğullarından Süleyman Bey'i mütesellim tayin etmiştir (COA, C. DH., 93/4646-1).

Bayezidoğlu Numan Bey'in iktidarı kaybetmesi üzerine aynı zamanda alaybeyi olan, oğlu Abdullah Bey yetmiş seksen kişilik silahlı bir gurupla kapalı çarşıda saraçhaneye gelip, Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in adamlarına küfürler etmiş, büyük bir kavga çıkmıştır. Bu kavgada Bayezidoğlu Abdullah'ın bir adamı ölmüş bir adamı yaralanmıştır. Buradan mahkemeye giderek Maraş nâibi Abdullah Efendi'yi zorla kendi hanesine götürün Bayezidoğlu Abdullah Bey, nâibden tehditle Dulkadiroğlu Süleyman Bey ile amcası Osman Bey aleyhinde arz almış, Andırın'da ikâmet etmekte olan babası Numân Bey'i şehre davet etmiştir (COA, C. DH., 93/4646-6).

Dulkadiroğulları taraftarlarınca yazılmış olan bu mahzar ile mahkeme kâtiplerinden Saadeddin, Mehmed ve Abdulah Efendilerin Divan-ı Humayun'a gönderdikleri mektupta ve Maraş Valisi Mehmed Paşa'nın arzında birbirini destekler ifadeler bulunmaktadır. Bunlara göre; Numan Bey Maraş Eyaleti Adana Eyaletine ilhaken valilere tevcih edildiğinde rüşvet ile mütesellimliği ele geçirmiş, İfraz-ı Zulkadriye reayasının perakendesine

sebeplere olmuş ve iki yüz keseden fazla mâl-i mirîyi zimmetine geçirmiştir. Bunların yanı sıra çevresine topladığı konar-göçer aşiretlerin eşkıyaları ile iş birliği yapmış, rüşvetle oğlu Abdullah'ı alay beyi; Abdullah'ın kayınbabası Sünbülzâde Hüseyin Efendi'yi de müftü olarak atattırmıştır.

Bu iddialar sebebiyle Numan Bey Kıbrıs'a, oğlu Abdullah Bey ise alay beyliğinden azledilerek Halep'e sürgün edilmişlerdir. Numan Bey hakkında daha önce de sürgün kararı çıkmasına rağmen bu kararın infazı da mümkün olmamıştır. Bu sebeple hükmün uygulanması için 13 Eylül 1768 tarihli buyruldu ile Adana Valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir (COA, C. DH., 93/4646-6). Dulkadiroğulları taraftarlarının iddiaları ne derece gerçeği yansıtmaktadır? Olay gerçekten bu şekilde mi gerçekleşmiştir? Bu konuda Bayezidoğullarının iddiaları ile ilgili bir belge ya da bilgi tespit edilememiştir. Ancak bir gerçek var ki o da iktidarı elinden kaçıran taraf diğer tarafı suçlayıcı arz ve mahzarları başkente göndermeye devam etmişlerdir (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2: 1).

Dulkadiroğullarının şehirdeki hâkimiyeti 1770'lerin ortalarına kadar devam etmiştir; ancak bu tarihte şehir yönetimi bir kez daha el değiştirmiştir. Şöyle ki; 12 Şubat 1776'da Maraş Beylerbeyi olarak atanan Mustafa Paşa, önce Dulkadiroğlu Ömer Bey'i mütesellim olarak tayin etmiştir (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2: 227). Fakat kısa bir süre sonra bazı bahaneler ile Ömer Bey'i azledip yerine Bayezidoğlu Abdullah Bey'i mütesellim olarak belirlemiştir. (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2: 277). Valinin böyle bir tasarrufta bulunmasının sebebi Maraş ulemâsının Dulkadiroğlu Ömer Bey'den şikâyetleridir. Ulemâya göre, düzenlenen sefer-i humâyûn¹⁶ sebebiyle ortaya çıkan kargaşa ortamından istifade eden Ömer Bey, Vali Mustafa Paşa'nın kethüdası ile birlikte 1776'da ulemâdan bazı isimleri haksız yere tutuklatmış, birçok kişiden haksız yere akçe almış, gayr-i müslimlere zulmedip onların perakende olmasına sebep olmuştur. Ömer Bey'i şikâyet edenlerden biri Sünbülzâde Hüseyin Efendi'dir ki Bayezidoğlu Numan Bey'in kayınbabasıdır. Bu durum ulemânın bir kısmının Bayezidoğulları ile birlikte hareket ettiğini göstermektedir (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2: 263).

İktidarı ele geçiren Bayezidoğlu Abdullah Bey, Dulkadiroğlu Seyyid Ömer'e karşı saldırgan bir tutum takınmış, bu durumdan şikâyetçi olan Seyyid Ömer'e Vali Abdi Paşa¹⁷ tarafından re'y buyruldu¹⁸ verilerek güvenliğinin sağlanacağı teminatı verilmiştir. Fakat Dulkadiroğlu Ömer Bey'in güvenliğini garanti eden Vali Abdi Paşa sözünde durmayarak Bayezidoğlu Abdullah Bey ile birlikte iki üç bin kişiyi Dulkadiroğlu Ömer Bey'in üzerine göndermiştir. Firar eden Ömer Bey'in

¹⁵ Rüşvanzâde Süleyman Paşa vefat edince yerine Muhassıl Osman Paşa yeğeni Ahmed Paşa atanmıştır. Bk. *Hâkim Efendi Tarihi II*, (Ed. Ziya Yılmaz), İstanbul, 2019, s. 1160.

¹⁶ İran'ın Basra'yı ele geçirmesi üzerine 1776'da İran'a harp ilân edilmiştir. Daha geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Bl. 1, s. 460.

¹⁷ Mustafa Paşa'dan sonra göreve geldiği anlaşılan Abdi Paşa Diyarbakır valiliğinden sonra Maraş'a atanmıştır. Bk. Hikmet Çiçek, *Vekâyinüvis Sadullah Enveri Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlihi (1187-1197 / 1774-1783)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2018, s. 306.

¹⁸ Şahıslara güvenlikleri için verilen belge. Buyruldu hakkında daha geniş bilgi için bk. Mübahat Kütükoğlu, "Buyruldu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, s. 478-480.

mallarının yağmalanması için münadiler çıkarılmıştır. Bu saldırıda Ömer Bey'in yirmi beş bin kuruşluk eşyası yağmalanmış ve birçok kişi öldürülmüştür. Vezir Abdi Paşa'nın maiyetinde olan Kapıcıbaşılardan Ali ile Maraş kadısının Ömer Bey lehindeki tahriratları üzerine Maraş Beylerbeyine suçluların tespit edilip cezalandırılması için Haziran 1777'de emir gönderilmiştir (COA, A. DVNS. AHK. ME. d., 2: 277). Bu saldırı 1764'te Rişvânzâde Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine gerçekleşen saray baskınının intikamı olarak görülebilir.

Dulkadiroğlu Ömer Bey, 1777'de meydana gelen bu hadiseden sonra mahkeme basmak suçundan haklarında sürgün kararı bulunan Maraş âyanından Seyyid Ataullah ve oğulları ile birlikte Vali Abdi Paşa¹⁹'nın üzerine hücum etmişlerdir (COA, C. ADL, 4397/1). Saldırının meydana geldiği yer ve neticeleri ile ilgili bir bilgi veya belge bugüne değin tespit edilememiştir. Bununla birlikte valiye karşı olan bu saldırıdan sonra, Dulkadiroğlu Ömer Bey'in müttetikleri Seyyid Ataullah ve oğulları ile birlikte Kıbrıs'a sürgün edilmesi için Ocak 1778 ve Şubat 1778 tarihli iki ayrı hüküm yazılmıştır (COA, A. DVNS. KLB. d., 19: 53-60). Dulkadiroğlu Ömer Bey hakkında sürgün kararı çıktığında Maraş mütesellimi Bayezidoğlu Abdullah Bey'dir (COA, C. DH., 168/8385). Buna rağmen Dulkadiroğlu Ömer Bey hakkındaki bu karar da uygulanamamış hatta Aralık 1782'de vezirlik rütbesi verilmiş Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Maraş valiliğine atanmıştır. Zaman zaman başka görevlere tayin edilse de bu görevi 1795'e kadar devam etmiştir (COA, HAT, 1429/58518). Ömer Paşa'nın valiliği döneminde Bayezidoğullarına önderlik eden isim Abdullah Bey'dir. Valilik gibi önemli bir makam Dulkadiroğullarının eline geçince Bayezidoğulları bölgede önemli bir güç haline gelen Payaşlı Küçük Alioğlu Halil Paşa ile iş birliği yapmışlardır (COA, AE., SABHI. 134/9041).

Payas âyanından Küçük Ali'nin oğlu olan Halil Paşa, babasının ölümünden sonra Payas ve Adana bölgesinde hâkimiyet kurmuş, buradan geçen tüccarları ve hac kafilelerini yağmalamış; bölgedeki Türkmen aşiretlerinin de desteği ile uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır. Hac yolu üzerinde bulunan bölge özellikle beylerbeyi ve sancak beylerinin seferde buldukları zamanlarda; Surre-i Humayun'la birlikte yolculuk eden hacı adayları için tehlikeli bir yer olmuştur²⁰. Bölgede güvenliği sağlamak isteyen devlet; Halil Bey'i tarafına çekmek için mîr-i mîrân rütbesi vererek Üzeyr Sancağının başına getirmiş buna rağmen Küçük Alioğlu Halil Paşa eşkıyalığa devam etmiştir (Terzi, 2010: 35-43).

Halil Paşa'nın 1789 yılındaki Maraş baskını Dulkadiroğulları ile Bayezidoğulları arasındaki iktidar mücadelesinin geldiği noktayı göstermesi bakımından

önemlidir. Bu baskında Halil Paşa'nın destekçilerinden ikisi Bayezidoğlu Abdullah Bey ve Abdullah Bey'in damadı Kalender Beydir (Terzi, 2010: 50). Hac kafilelerini yağmalamayı âdet edinen Halil Paşa, Bayezidoğlu Abdullah Bey, Cerid Hasan Bey ve Cerid Ömer Bey, Tacirli ve Karalar eşkıyalarının reisleri, Kanadıkırıkoğlu Mehmed ve Deli Ahmed isimli kişilerle Kurdkulağı adlı mahalde toplanarak hac kafilisinin yağmalanmasını planlamışlardır. Bu toplantıda hac kafilisinin yağmalanmasından sonra Maraş'a baskın yapılması kararlaştırılmıştır. Ömer Paşa, amcasının oğlu ve delilbaşısını göndererek hacıların salimen Maraş'a ulaşmasını sağlamıştır (COA, AE., SABHI., 134/9041).

Maraş'ta bu olayların meydana geldiği sene Antep'te Battal-zâde Nuri Mehmed Paşa'dan yönetimi zorla ele geçiren Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa halk ayaklanması neticesinde öldürülmüştür. Esasında Daltabanzâde'nin şehre hâkim olmasına sebep olan yine Antep halkıdır. Kilisli Ruhi'nin manzum Tarih-i İbretnümâsına göre Antep halkı Battalzâde Nuri Mehmed Paşa'dan memnun değildir. Serdar Kasabzâde İbrahim Ağa şehrin ileri gelenlerinden iki kişi ile iştişarede bulunarak Battalzâde'ye musallat etmek için Daltabanzâde'yi şehre davet etmiş (Şener, 2013: 38); yönetimi ele geçiren Daltabanzâde kısa süre içinde halka zulmederek zorla topladığı mallarla büyük bir servet yığmıştır. Servet o kadar büyüktür ki öldürüldüğünde bu servetin müsaderesi için mübaşir tayin edilen Kapıcıbaşı İzzet Ahmed Paşazade Abdullah Bey'e (Kıvrım, 2008: 153) yardımcı olmak için Maraş'tan asker gönderilmiştir.

Askerinin bir kısmını Antep'e göndermek zorunda kalan Ömer Paşa, eşkıyaya karşı duramayacağını anlayınca oğlunu eşkıyanın şehre girmesini engellemekle görevlendirerek, ahalinin bir kısmı ile birlikte Maraş'a altı saat mesafede bulunan Bertiz'e kaçmıştır (COA, AE, SABHI., 134/9041). Böylelikle hac kervanının yağmalanması gibi görünen harekât amacına ulaşmış Dulkadiroğlu Ömer Paşa Maraş'tan çıkarılmıştır (Ulubaş, 2016: 192).

Şehre giren eşkıyalar şehri yağmalayarak ahalden bir kısmını katletmiş; şehir ahalisinden kaçabilenler dağ başlarına ve ovalara kaçmışlardır. Antep taraflarına kaçanlar vasıtasıyla baskından haberdar olan Halep Kadısı Mahmud Efendi, eşkıyaların Antep ve Halep tarafına yönelebileceğini öğrenmiş ve Haziran 1789'da tedbir alınması için İstanbul'a haber göndermiştir (COA, C. ZB., 49/2416). Haber İstanbul'a ulaştıktan sonra Temmuz 1789'da Adana Mütesellimi Halil Bey'e gönderilen emirle Halil Paşa'nın cezalandırılması istenmiştir (Kaplan, 1996: 57). Daha önce de ifade edildiği gibi Ömer Paşa bu baskından sonra da 1795'e kadar Maraş valiliğinde bulunmuştur. Ancak onun ölümünden sonra yönetim Kalender Bey'in Maraş mütesellimi olmasıyla bir kez daha Bayezidoğullarının eline geçmiştir (COA, C. AS., 93/4276). Her iki ailenin malî güçleri (Gökhan-Bal, 2013: 123) ve devletin seferlerde ihtiyaç duyduğu askeri

²⁰ İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen Surre-i Humayun'unla birlikte hareket eden hac kafilisinin güvenliği güzergâhtaki şehirlerin yöneticilerinin sorumluluğunda il erleri ve yeniçeriler tarafından sağlanırdı. Adana'ya ulaşan hac kafilisi askerlerin nezâretinde Hama'ya ulaştırılıp buranın yetkililerine teslim edilirdi. Bu hususta Adana mütesellimine gönderilen hükümler için bk. Mehmet Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iye Sicil Defteri 1115/1703- 1171/1757*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1996, s. 377-379.

çıkartabilmeleri (COA, C. AS., 127/5671) bu mücadelelere rağmen iki ailenin ileri gelenlerinin cezalandırılmalarına engel olmuştur (COA, C. AS., 162/7150).

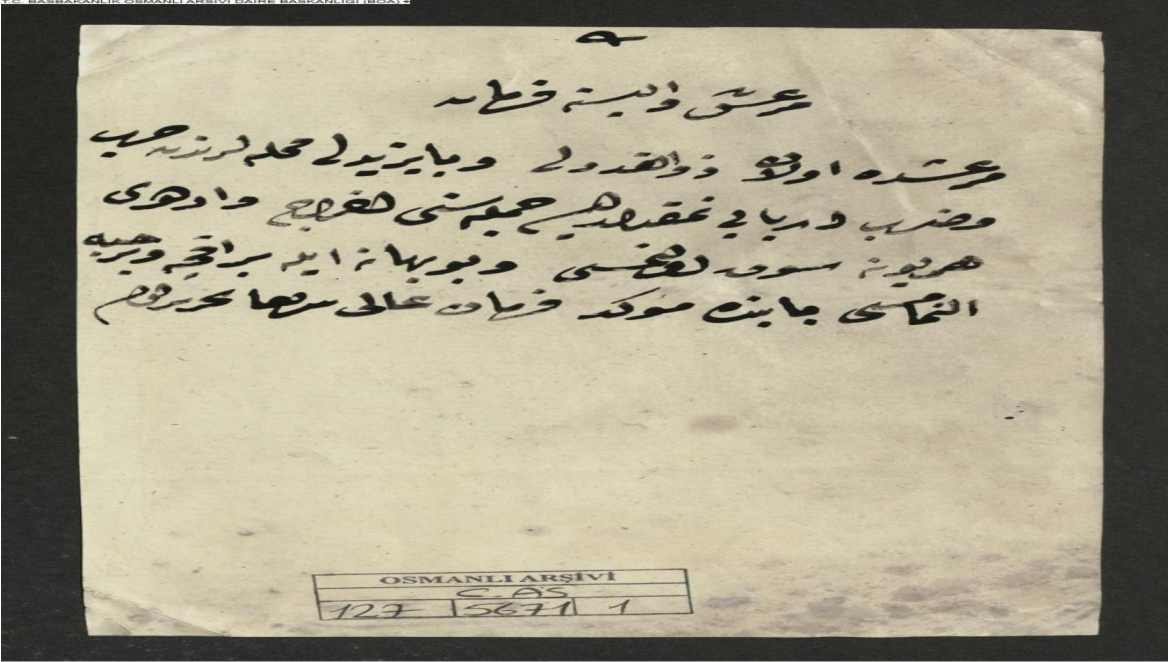
SONUÇ

Dulkadiroğulları ve Bayezidoğulları arasındaki iktidar mücadelesi halkın emniyeti ve huzuru için güçlü bir merkezî otoritenin mevcudiyetinin önemini göstermektedir. Asabiyet duygusu ve hükmetme arzusu insan fitratında olan tabii hislerdendir. Bundan dolayı merkezî idarenin zayıflayıp, yerel güçlerin ön plana çıktığı XVIII. asır Osmanlı coğrafyasında âyanların ve bunların dayandığı ailelerin önemli bir ağırlıklarının olduğu birçok araştırma tarafından ortaya konulmuştur. Bu çerçevede dönemin Maraş'ında da iki önemli ailesi olan Dulkadiroğulları ve Bayezidoğulları arasında kıyasıya bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu ailelerden Dulkadiroğulları, Dulkadirli Beyliği'nin mirasçıları olarak şehrin yönetiminin kendilerinde olmasının doğal hakları olduğunu düşünmüşlerdir. Diğer yandan eyaletin Osmanlı topraklarına katılması ile birlikte devlet tarafından şehre yerleştirilen, makam ve mevki verilen Bayezidoğulları da aynı hakkın kendilerinde olduğunu düşünerek sahip oldukları gücü arttırmak istemişlerdir. Süregiden bu iktidar mücadelesinde her iki aile de yargı mensuplarının desteğine ihtiyaç duymuşlar, görevli ya da azledilmiş nâiblerden aldıkları arzularla rakipleri aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu çekişme ve çatışmalar sonucunda bozulan sosyal ve idari düzenin etkisiyle yerel güçlerin tesirinde kalan kadı nâibleri ise kendi can ve mal güvenlikleri için bu güçlü ailelerle iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır.

Her iki taraftan kurbanların verildiği bu mücadelede sorumlular en fazla sürgün ve kalebendlik cezasıyla cezalandırılmışlar fakat bu cezalar da çoğu kez infaz edilememiştir. Cezaların infaz edilememesinde, bilhassa XVIII. yüzyılda sık sık vuku bulan seferlerde, bu ailelerin bin ila iki bin kadar silahlı asker çıkarıp orduya sevk edebilmeleri ve hazinenin ihtiyaç duyduğu zamanlarda hazineye akçe gönderebilmeleri etkili olmuştur.

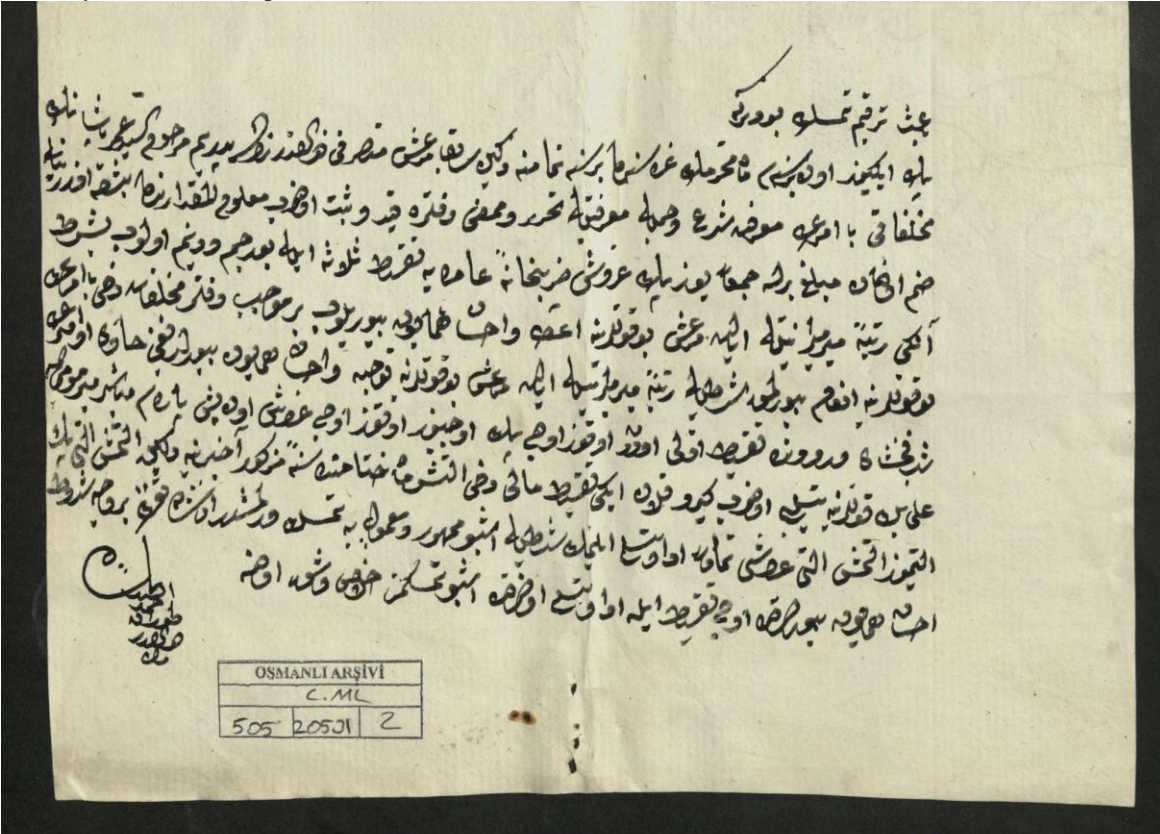
Bu araştırmada Maraş'ın iki önemli âyan ailesinin XVIII. yüzyıldaki iktidar mücadelesi incelenmeye çalışılmıştır. Güçlerini servetlerinden ve sosyal statülerinden alan bu gibi hanedan ailelerinin mücadelelerine dair yapılacak daha kapsamlı araştırmalar iktisadî ve sosyal değişimlerin taşra toplumuna etkisinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

EKLER

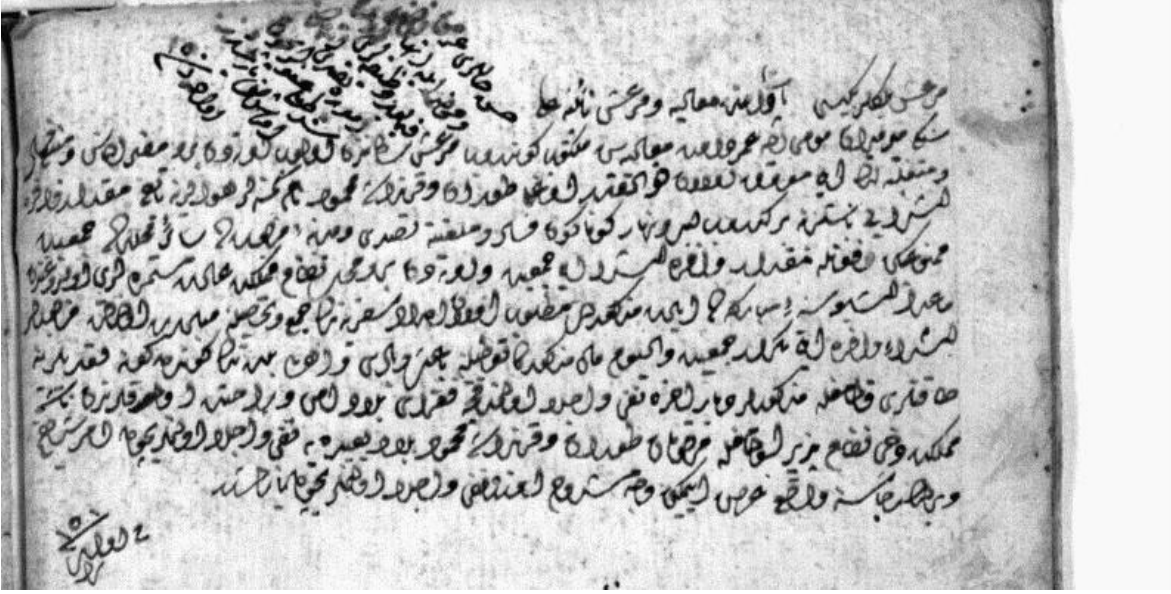
C.AS.00127.05671.001

Ek1 : Maraş'da Dulkadirli ve Bayezidli Mahallelerinden eli silah tutan ne kadar adam varsa orduya sevki hakkında ferman yazılmasına dair pusula.

C.ML.00505.20531.002

Ek2: Zü'l-Kadirzâde Duran Ahmed'in, babası Maraş Beylerbeyi Zü'l-Kadirzâde Ömer Paşa'nın muhalefatının kendisine verilmesi ve Mirimiranlık rütbesi ile Maraş Beylerbeyliği'ne tayin edilmesine karşılık devlete yüz bin kuruş vermediği taahhüt ettiğine dair belge.

A. DVN. KLB., nr. 3, s. 300

Ek: 3 Âyanlardan Dulkadiroğlu Duran ve kardeşi Mahmud'un zulümleri sebebiyle Maraş'tan sürgün edilmeleri.

KAYNAKÇA

1. Osmanlı Arşivi Belgeleri

A. 1. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

COA., Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri

Maraş Ahkam Defterleri

No: 1/17;

No: 2/1; 2/2; 2/11; 2/133; 2/227; 2/263; 2/277

COA., Mühimme Defterleri:

No: 6/128, 114/774 114/571

COA., Atik Şikâyet Defterleri:

No: 36/302; 7/56; 102/332; 107/447; 109/306; 109/365; 110/385; 111/394; 130/166; 136/24; 142/433,

COA., Kalebend Defterleri:

No: 3/26; 3/314; 4/15; 4/33; 4/97; 4/161; 4/148; 19/53; 19/60; 74/140;

COA., Ali Emiri Tasnifi

A. E. SABH. I. 79/5507; 79/ 5510; 186/12396

A. E. SMST. II 5/452

COA., Cevdet Tasnifi

C. ADL. 9347/1.

C. AS. . 93/4276; 127/5671.

C. DH., 76/3762; 93/4646, 164/8193, 168/8385.

C. ML. 505/20531.

C. ZB . 49/2416

B. 1 Topkapı Sarayı Tasnifi

TS. MA. e. 970/92

C. 1 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Anadolu Tafsil Defterleri nr. 241/210.

Araştırma ve Tetkik Eserler

AKDAĞ, M., (1970) “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14-23, Ankara.

AKYILDIZ A., (2009), “Sened-i İttifak”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 512-514.

ALIÇ, S., (2020) “Garbi Anadolu’da Selçukluların Varisleri: Dulkadiroğulları”, *Maraş Araştırmaları-1*, Konya.

_____ (2018) Dulkadirli Beyliği, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. 3, Kahramanmaraş.

ALTINÖZ, İ., (1995) *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

BAY, A., (2007), *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

BEYDİLLİ, K., (2007), “Pazvandoğlu Osman”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 208-210.

BOWEN, H., (1986), “A’yân”, *Eİ²*, 1: 778-779, Leiden: Brill.

ÇADIRCI, M., (2013) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara.

ÇİÇEK, H., (2018), *Vekâ’ıy-Nüvis Sadullah Enveri Efendi ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.

DOĞAN, N., (2020), *18. Yüzyılda Merkez Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Karabük.

EMECEN, F., (2001), *Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa*, *Belleten*, LXV: 242, 193-214.

ERGENÇ, Ö., (2013) *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

GENÇ, M., (2000) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları

GÖKHAN, İ. - BAL, E. K., (2013) *Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (1700- 1850)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Hâkim Efendi Tarihi (Ed. Ziya Yılmaz), (2019), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

İNALCIK, H., (1977) *Centralization And Decentralization In Ottoman Administration, Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Southern Illinois University, 27-53.

_____ (2016), “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış” *Doğu Batı Makaleler I*, Ankara, s. 153-182.

İPŞİRLİ, M., (2003), “Mahzar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, 398-401.

KAPLAN, F., (1996), *6. Numaralı Adana Şer’iyye Sicili (H. 1203/M. 1788-H. 1204/M. 1789)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

- KARASU, H., (2021), *1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KAYA, M., (2008), *18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık ve Ayan Aileleri*, Hacettepe Ün. Sosyal Bil. Enst. Tarih Böl. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- (2012), "18. Yüzyılda Ankara'da Ayânlık Mücadeleleri" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 119-138.
- KIVRIM, İ., (2008), "Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefatı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24: 24 147-173.
- KÜTÜKOĞLU, M., (1992) "Buyruldu", *DİA*, C. 6, İstanbul, 478-480.
- (2011) "Bir Ayan Ailesi Tavaslızâdeler", *Belleten*, LXXV: 273, 477-469
- McGowan, B., (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2*, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- MERT, Ö. (1991) "Ayan", *DİA*, C. 4, İstanbul, 195-198.
- NAGATA, Y., (1999), *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- _____ (1997), *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZKAYA, Y., (2014) *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (1985) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- (1999) "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, 6: 165-173, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- (2006), "Mütesellim", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 203-204.
- Plomer, W., (1936), *Ali the Lion Ali of Tebeleni Pasha of Jannina 1741-1822*, Jonathan Cape, London.
- SARICAOĞLU, F., (1996), "Hacı İvaz Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 487-488.
- SÖYLEMEZ, F., (2011), *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi – Rişvan Aşireti Örneği-* Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- (2017) "Bayazıtzâdeler", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, 2: 103-104.
- ŞENER, H., (2013), Tarihe Tanıklık Eden Bir Manzume Kilisli Ruhi'nin Tarih-i İbret-Nüması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23: 1 Elazığ, 33-50.
- TECİMEN, Ü., (2013), *Antakya Ayanı Hacı Fethullah Ağa ve Ailesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta.
- TEMEL, E., (2017), *Konya'da Ayanlık (1639-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- TERZİ, M. A., (2010), *Gavurdağı'nın Bulanık Tarihindeki Sır Perdesi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- ULUBAŞ, M., (2016), *Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-1865)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.
- UZUNÇARŞILI, İ., (1942), *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul.
- (1988), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (2016) H., *Osmanlı Tarihi, C. II.*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNAL, M., A., (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- YILDIRIM, M., Z., (1996), *30 Numaralı Adana Şer'îye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- _____ (2017) "Bayazıdzade Numan Bey", *Maraş Ansiklopedisi*, 2: 69-70.
- _____ (2014), "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9:, 96-114.
- YÜCEL, Y., (1974), "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII: 152, 657-708.
- YİNANÇ, R., (1989), *Dulkadirli Beyliği*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Ayan is the plural form of Arabic word 'ayn' which means 'eye'. This word has been used to qualify prestigious people since the first Islamic states. A group named 'ayan-ı vilayet' in Ottoman cities in 15th and 16th centuries, who helped the officials in the implementation of the orders sent from the center, and was also the representative of the people, increased its influence even more because of administrative, political, social and economic corruptions in the 18th century.

The changes in management of sanjak, the increase of disorders with the weakening of central authority, deteriorated economic system and difficulties in collecting taxes caused the appearance of 'ayan system'. There were a lot of people who were called as 'mütesellim' amongst 'ayan-ı vilayet'. The word 'mütesellim' means the person who accepts the thing which is handed over. We can call it as 'tax assessor'.

A grand seigneur or a governor of sanjak had to have İstanbul Government improve the designation of a mütesellim with an edict. If there was a complaint about tax assessors (mütesellims), they were dismissed by the governor and the governor would designate a new person. The state, which could produce quick solutions to problems, applied to 'ayan' and other notables in important affairs related to province. The government's respect toward them increased the prestige of this group in the eyes of people. With the rise of complaints about them, Sultan Abdulhamit I wanted to abolish this group but before that III. Selim had ascended the throne.

As in other cities, the class of ayan and notables in Maraş consisted of wealthy merchants, old and experienced shopkeepers, Muslim scholars and children of them all. In this particular period of study, some names from Maraş Ayan and their titles are significant in terms of showing the places of ayan in the social structure of the city.

Due to the fact that the basis of this research is struggle for dominance of Dulkadiroğlu and Bayezidoğlu families in 18th century Maraş, first of all the places of those families in the history of the city will be mentioned and then the power struggle of them will be examined.

The Start of Power Struggle of Two Families

Dulkadiroğulları is the continuation of the dynasty who were added to Ottoman State by Yavuz Sultan Selim in 1515. As for Bayezidoğulları, it was a family which was placed in Maraş by Yavuz Sultan Selim for a balancing factor against Dulkadiroğulları. After that, these two families became two rivals and harsh struggles between them, which would continue till the mid 19th century had begun. The fundamental of this struggle was the issue of ruling the city administration.

As in other parts of the country, in 18th century the governors of Maraş had chosen their representatives amongst powerful people, who could collect taxes and ensure the peace and order in the city, from mentioned families.

Any gun war between the two families in the first half of 18th century was not recorded. In this period, the dominating family either banished their rivals or sentenced them to a life in a fortress. However it turned into a bloody battle in the second half of the century. This situation caused the people in Maraş to make a decision to choose one of these families.

The dominance of Dulkadiroğlu family in Maraş had continued by the mid 1770s, but then the city administration once again changed hands. The economic power of both families and their landing troops, which the state needed during expeditions prevented them from being punished despite all these struggles. Furthermore, the impacts of Dulkadiroğlu-Bayezidoğlu conflict had affected the following families who had common benefits.

Conclusion

The power struggle between Dulkadiroğulları and Bayezidoğulları shows the importance of a strong central authority for the safety and peace of the people. The feeling of anger and the desire to dominate are natural feelings of humankind. Therefore during 18th century, in which the central authority weakened and local powers came to the fore, there was a power conflict between two important families of Maraş. Out of these families, Dulkadiroğulları, as the heirs of the Dulkadirli Principality, saw the power in the city as their natural rights. On the other hand, Bayezidoğulları, who was placed in the city and given authority and position by the state, wanted to increase their power. In this struggle for power, both families needed the support of the members of the judiciary, and they carried out activities against their rivals with the offers they received from the official or oppressed naibs. The regents, who were under the influence of the local powers due to the deteriorating social order, had to cooperate with these powerful families for their own safety of life and property.

In this struggle, which victims were given from both sides, individuals responsible were most punished with exile and fortress sentencing, but these punishments were often not executed. The fact that one thousand to two thousand armed men from these families were sent to the army during the expeditions and that they were able to send money to the treasury when needed were effective in not being able to execute the sentences.

Kübra Dursun(2022). "18. YÜZYILIN İLK YARISINDA LARENDE'DE SORUNLAR 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne Göre Larende'den Merkeze Yansıyan Şikayetler)"
 Kübra Dursun(2022). "PROBLEMS IN LARENDE IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY (Complaints Reflected From Larende to the Center According to Karaman Ahkâm Register No.1)"
 Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Aralık, s.188-200. / Tokat Gaziosmanpaşa University The Journal of Social Sciences Research. December, p.188-200.

Alan(Tarih Araştırma) / Field (History Research)

Doi Numarası/Doi Number: 10.48145/gopsbad.1166825

Kabul Tarihi / Accepted: 01.12.2022

Geliş Tarihi / Received: 25.08.2022

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA LARENDE'DE SORUNLAR (1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'ne Göre Larende'den Merkeze Yansıyan Şikayetler)*

Kübra DURSUN^{1*}

¹ Arş.Gör.Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

* kubradursun@kmu.edu.tr

+ ORCID: 0000-0003-2389-3801

Öz- Divân-ı Hümâyûn'da tutulan defterler arasında yer alan Ahkâm Defterleri içerisinde; köylülerin aralarında ortaya çıkan arazi anlaşmazlıkları, vakıflarla alakalı meseleler, soygunlar, alacak verecek davaları, mal gaspı, idarî ve askerî yetkililer hakkındaki şikâyetler gibi çok çeşitli konuları barındırır. Ahkâm Defterleri, çalışma yapılacak bir bölgenin idarî, sosyal ve ekonomik konularıyla ilgili önemli bilgileri elde edebileceğimiz zengin kaynaklar arasında yer almaktadır.

Karaman Ahkâm Defterleri de diğer pek çok eyalet gibi 1742 yılından itibaren tutulmaya başlanmıştır. 1878 yılında son bulan bu seri toplam 39 adet defterden oluşmaktadır. Karaman Ahkâm Defterleri'nde Konya, Beyşehir, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Aksaray, Larende ve Akşehir kazalarına ait hükümler bulunmaktadır. Bu çalışmada 1742-1745 yılları arasında Larende başta olmak üzere etrafında bulunan köylere ait pek çok farklı konuyu barındıran davaların tasnifi, analizi ve değerlendirmesi yapılmıştır. Böylece merkez-taşra ilişkileri çalışmalarına mütevazı bir katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Ahkâm defteri, Larende, Dava.

PROBLEMS IN LARENDE IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY (Complaints Reflected From Larende to the Center According to Karaman Ahkâm Register No.1)

Abstract-As one of the books kept in the Ottoman Imperial Council, the Ahkâm Registers involved various matters such as land conflicts between villagers, issues related to foundations, robberies, actions of debts, seizure of property, complaints about administrative and military officials, etc. The Ahkâm Registers are one of the rich sources from which we can obtain important information about the administrative, social, and economic issues of any region to be studied.

Like many other eyalets, the Ahkâm Registers of Karaman had also been kept since 1742. Ending in 1878, this sequence consists of a total of 39 registers. Karaman Ahkâm Registers contain verdicts for the districts of Konya, Beyşehir, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Aksaray, Larende, and Akşehir. The present study classifies, analyses, and evaluates various lawsuits involving many different issues relating to Larende and its surrounding villages between the years 1742 and 1745. In this way, it is aimed to make a modest contribution to the studies on the relationships between central and provincial governments.

Keywords – Ottoman Empire, Ahkâm Register, Larende, Lawsuit

GİRİŞ

D. Goleman, duygusal zekanın (EQ) önemini ele alan çalışmasında “*Bencillik, şiddet, alçaklık, toplumsal hayatın güzelliklerini bozmaya başlar*” (Goleman, 2021: 22) şeklinde bir ifade kullanır. Toplumsal hayatın rutin akışında devam edebilmesi için de kişinin şiddet ve bencillik gibi duygularının kontrol altında tutulması gerektiğinden bahseder. İnsanlık tarihinin geçirdiği gelişimsel süreçte ise devlet yönetimleri bu türden olumsuz duygu ve hareketlerin önüne geçmeyi, geliştirdikleri adalet mekanizmaları aracılığı ile tesis etmeyi amaçlamıştır. Böylece kalabalık insan grupları bir arada yaşayabilmiştir. Adalet dağıtma işinin temel ayaklarından bir tanesi olan mahkemeler, bu işi devlet adına yürütmüştür. Kişinin meramını ya da derdini resmi kurumlara duyurabilmesi ise kamusal alanda yaşanabilecek muhtemel sorunların önüne geçmeyi mümkün kılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren halk nezdinde, hükümdarın “*adil*” olması anlayışı ve beklentisi mevcuttur. Bu amaca yönelik olarak Orhan Bey ve II. Murad doğrudan halkı dinlemişlerdir (İnalçık, 2012: 157). İlerleyen yıllarda da halkın, şikayet hakkının bulunması, mahkemeye çıkabilmesi ya da mahkemedен çıkan karardan tatmin olunmaması gibi durumlarda Divân-ı Hümayûn’a başvurabilmesinin yolu açık olmuştur (İnalçık, 1988: 34). İşte bu anlayışın sonuçlarından doğan Ahkâm Defterleri, halkın divâna başvurabilme hakkının bir yansımasıdır.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin pek çok alanda sorunlarla başa çıkmaya çalıştığı zorlu bir süreçtir (Özkaya, 2008: 15-20). Söz gelimi çark dişlilerinin aşınıp makine elemanlarının işleyişini bozduğu gibi, her alandaki problemler, devletin kurumlarının işletim mekanizmalarında aksaklıklara oradan da davalara ve Divâna yansımıştır. Hatta bu davaların bazılarında yerel mahkemede kadının yolsuzluğu ya da görevini hakkıyla yerine getirmediği gibi gerekçelerle başvuruların yapıldığı da bilinmektedir (Zarinebaf-Shahr, 2000: 242-243; İlgürel, 1995: 468).

Eyalet esasına göre tertip edilen Ahkâm Defterleri, tutuldukları dönemlerde, kaydedildikleri bölgelerde yaşanan sorunları yansıtmaları bakımından çok kıymetli kaynaklardır. Şehirli ya da köylü farketmeksizin sıradan halkın gündelik yaşantısında hangi sorunlarla karşılaştıklarını günümüze taşımaktadırlar. Bu problemler yerel idarecilerin haksız uygulamalarından tutun da kamu güvenliği zaafiyeti gibi konulara varıncaya dek geniş yelpazede ortaya çıkan her türlü huzursuzluğu gözler önüne serebilme potansiyeline sahiplerdir. Nitekim bu noktadan hareketle, göz ardı edilebilen ancak toplumun sıkıntılarının en canlı haliyle görülebileceği dava konularının irdelenmesi, Osmanlı

toplum hayatında yaşanan sorunları anlayabilmemiz açısından kıymetlidir.

XVIII. yüzyılın ortalarına denk gelen tarihlerde tutulmaya başlanan, Ahkâm Defterleri’nden 39’u Karaman Eyaleti’ne aittir. 1742-45 yıllarını kapsayan 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri¹’nde yer alan kayıtlardan Larende kazasına ait hükümler bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Defter içerisinde Larende’ye ait 54 hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümler birbirinden farklı konuları teşkil ettiği gibi bazıları ise birbirinin çok benzeri kayıtlardır. Defterde yer alan kayıtlardan 1742-45 yılları Osmanlı Larende’sinde yaşanan sorunların neler olduğu, şikayetlere dair hangi çözüm önerilerinin getirildiği gibi konulara yakından bakmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Sıradanın sesi niteliğinde sayılabilecek bu kayıtların izin verdiği ölçüde, Larende’de yaşananlara ışık tutulmaya çalışılacaktır.

1. Yerel İdareciler/ Ehl-i Örf ile İlgili Sorunlar

Osmanlı Devleti’nde yerel aristokrat olarak adlandırılacak askeri sınıf, özellikle XVIII. yüzyılda göz ardı edilemeyecek şekilde sivrilmişti. Aristokrat denilebilmesinin yolunu açan ise bu tür görevlilerin, büyük sermaye sahipleri olarak görünür hale gelmeleridir. Bu aristokrat sınıf kapsamına yerel idareci olarak ifade edilen tüm görevliler dahildi. Taşradaki idari görevlilerin XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren artan etkisi XVIII. yüzyıla gelindiğinde iyice hissedilir olmuştur. Başlangıçta daimi olmayan vergiler (*avâriz-i divâniyye, tekâlif-i örfiyye, tekâlif-i şakka, imdâd-i seferiyye, imdâd-i hazariyye*) sürekli hale getirilmişi ve bunları toplama işi yerel idarecilerle verilmişti. Taşrada görev yapan, vali, sancak beyi, mütesellim, âyân, kethüdâ, voyvoda, subaşı ve mültezim gibi görevliler kendi üzerlerine düşen vazifeler çerçevesinde vergi toplama işini yürüteceklerdi (İnalçık, 2016: 45-64; Özkaya, 2008: 189-212; Ergenç, 1992: 105-118; Tabakoğlu, 2007: 582-584). Üstelik bu görevi padişahın taşradaki temsilcisi sıfatı ile yerlerine getireceklerdi.

Ashında vergi toplama işi en başından beri devlet adına, devlet tarafından görevlendirilen kişilerin toplaması ile

¹ 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların çoğu spesifik bir temadan ziyade çoğunlukla transkripsiyon çalışmalarıdır. Bu çalışmalar için bk: Gürkan Cevger, *1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 Tarihli Karaman Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (s.1-60), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2012; Nurullah Murat, *1 Numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (s.151-296), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Niğde 2017; Zeynep Yılmaz, *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin Çevrimiyazısı* (s.122-197), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aksaray 2018; Bahar Kaymaz, *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu* (s.61-121), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aksaray 2019. Bahsi geçen çalışmalar haricinde, bu defter içerisinden Kayseri’ye ait hükümlerle Suraiya Feroqhi bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmanın detayları için bk: Suraiya Feroqhi, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zilfi (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.8-27.

yürütülüyordu. Fakat XVIII. yüzyılda bu türden görevlilerin ön plana çıkmasının nedeni olarak halkın sürekli hale gelen vergileri ödeyememesi gösteriliyordu. Özellikle âyanlar vergi toplama zamanı köylünün ödeyemediği vergilerini reaya adına devlete ödemiş, hem köylü hem de devlet nazarında önemli birer kilit taşı haline gelmişlerdi. Âyan ve eşrâf olarak nitelendirilen bu grup köylünün devlete olan borcunu kendi ceplerinden ödeyip daha sonra köylüden tahsil etme yoluna gitmişlerdi. Kaldı ki XVIII. yüzyıla gelindiğinde, vergi toplama meselesinin haricinde devlet ihtiyaç duyduğu levend toplama işinde kullanılmak üzere, topladığı vergi gelirlerini âyanların denetimine bırakıyordu (İnalçık, 2016: 49). Böylece yerel idareciler, özellikle âyanlar ellerinde hem para hem de asker bulunduran güçlü simalar şeklinde beliriyordu. Âyanlar köylünün devlete olan borcunu kapattıkta sonra taşrada köylüye borcunu kredilendirme yoluna gidiyor, ödeyemeyip toprağını terk etmek isteyen köylüye karşı kapısındaki askeri kullanmaktan da geri durmuyorlardı. Taşradaki bu çekilmez hal ardı arkası kesilmeyen sorunlara şikayetlere ve davalara yansıyor. Sadece âyanlar değil diğer idareciler hakkında da sürekli olarak görevini kötüye kullananların şikayet edildiği davalar divana ulaşıyordu.

Reaya sınıfının idarecilerinden şikayetçi oldukları konuların başında, görevin kötüye kullanılmasını içeren davalar geliyordu. Şikayetlere bakılırsa merkezden uzakta görevlendirilen ehl-i örf zümresi zaman zaman makamlarını veya rütbelerini halka karşı kullanmaktan geri durmuyorlardı. Örneğin Kudüs köylüleri kölgelerinde vergi toplayan Mehmed'i görevini kötüye kullandığı gerekçesi ile mahkemeye vermişlerdi. Mehmed bunların yaşadığı bölgede vergi toplamakla görevliydi ancak köylülerin ifade ettiğine göre gereğinden fazla mahsulü keyfi yere topluyordu (Singer, 2008: 2). Tıpkı Kudüs örneğinde olduğu gibi benzer bir durum da Larende'den merkeze iletiliyordu. Şikayet edilenlerin başında Larende Müftüsü Seyyid Mehmed Efendi vardı.

1743 senesi başında Larende ahalisi, Rikâb-ı Hümâyûn'a kadar gelmiş ve kazalarının müftüsü Seyyid Mehmed Efendi ve kayınpederi Seyyid Abdullah Efendi bir de akrabaları olan Hacı Abdi oğlu Yahya'dan davacı olmuşlardı. Anlattıklarına göre şikayet ettikleri isimler birbirleri ile ortak hareket edip, iki ayda bir "*vilâyet masrafı*" adı altında ahaliden otuzar-kırkar kese² akçe'yi halka paylaştırarak salyane topluyorlardı ve halk artık zorla ödedikleri paralar yüzünden perişan hale gelmişti. Üstelik bu durum içinden çıkılmaz bir hal alınca Larende halkından 300-400 kadar hane İçel sancağında farklı yerlere göç etmişlerdi. Halkın iskan bölgelerini terk etmesinin altında iktidar sahiplerinin denetiminden uzak çetin ve zorlu coğrafyalara yerleşerek daha rahat hayat sürme düşüncesi yatmaktaydı (Erdoğan,

1999/2000: 15) Çünkü yerel iktidara mensup olanlar er ya da geç kendilerine ulaşarak para toplamaya devam edeceklerdi. Gerçekten de durum reayanın aleyhine işlemiş görünüyordu. Halkın evlerini terk ettiğinin haberleri Konya'ya ulaştırılmış ve yurtlarını terk eden aileler için yirmi kese para cezası çıkartılıp, aileler geri döndüklerinde de bu cezaya on kese akçe daha zam yapılmış ve toplamda otuz kese akçe salyane toplanmıştı. Zaten daha önceden haksız yere toplanan paralar yüzünden, ödeyecek gücü kalmadığı için evini yurdunu terk eden halk, şimdi bu para cezası ile iyice perişan olmuştu. Bu haksız para toplanması işinin son bulmasını istiyorlardı. Şikayet, bir zabıt aracılığı ile halktan usulsüz yere toplanan paraların sahiplerine geri verilmesi kararıyla son bulmuştu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.82/4 (H. Evâhir-i Rebû'î-ı evvel sene 1157/M. Nisan sonu Mayıs başı 1744). Ancak evrak üzerinde, 1744 senesi Mayıs ayı başlarına denk gelen bir tarihin atıldığı açıklama eklenmişti. Buna göre müftünün elinden fetva yetkisi alınıyor ve kayınbabasının da bundan böyle kimsenin işine karışmaması emrediliyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.82/4 (H. Evâhir-i Rebû'î-ı evvel sene 1157/M. Nisan sonu Mayıs başı 1744). Muhtemelen davadan çıkan ilk karardan sonra bölgede sular durulmamış ve bir sene sonra olay, Müftü Seyyid Mehmed Efendi'nin görevden alınması ile sonuçlanmıştı.

Nakibü'l-Eşrâf'ların statüleri Osmanlı ülkesinin tümünde yüzyıllar içerisinde değişmiş ve bürokraside ayrıcalıklı özel bir yer edinmişti (Canbakal, 2021: 88-90). Mevcut durumun etkisi her yerde kendisini hissettiriyordu. Karaman ahalisinden Nakibü'l-Eşrâf es-Seyyid Abdülzer de muhtemelen sahip olduğu görevin yıllar içerisinde yükselişinin kendisi lehine işe yaramasını bekliyordu. Kendisinin yanı sıra Müezzîn Seyyid Mehmed isimli birisi de şikayet edilmişti. Konuyu bölge halkı adına mektup yazarak divâna ulaştıran Mevlana Mehmed Arif'ti. Bunlar görevli oldukları köylerdeki gelirleriyle yetinmemiş, ehl-i örf tائفesi ile bir olup halktan haksız yere para ve mal toplamışlardı. Üstelik mektupta asıl amaçlarının âyanlık elde etmek olduğunu ve usulsüz işleri bu sevda uğruna yaptıkları belirtiliyordu. Yaptıkları haksızlıklar ve zorla topladıkları paralar nedeniyle halk perişan vaziyetteydi. Bu haksızlığın önlenmesi ve durumun normale dönmesi talep ediliyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.257/6 (H. Evâhir-i Rebû'î-ı evvel sene 1157/M. Nisan sonu Mayıs başı 1744). Bahsi geçen sorun Larende'ye has bir durum değildi. Aynı yüzyılda Rum Eyaletine bağlı olan Yeni-il kazasında da benzer şikayetler divana ulaşmıştı. Kazanın köylüleri kadı ve naiblerin köy köy gezerek halka zulüm ettiklerinden bahsediyorlardı (Çelik, 2020: 100).

Meydana gelen bir başka sorun ise Larende'nin idarecilerinden olan Şehir Kethüdası el-Hâc Kadri ile şehir sakinlerinden Musa isimli vatandaş arasındaydı.

² Kese: 1 kese akçe 50.000 akçeye tekabül etmekteydi. Bk. (Çakır, 2019: 42-43).

Divana gelip şikayetçi olan taraf Musa idi. Kethüda Kadri, Musa'ya "senin zimmetinde alacağım var" diyerek belirli bir miktar para talep etmiş ancak Musa'nın böyle bir vereceği olmadığından bunu reddetmişti. Hatta bu konu yüzünden bir defa mahkemeye çıkmışlar ve mahkeme Musa'yı haklı bulmuştu. Kethüda Kadri bu durumu kabul edememiş olacak ki Musa'yı yakalattırıp 57 gün hapsedmiş ve o hapisteyken evine zorla el koymuştu. Sadece bununla kalmamış Musa'ya ait olan 1300 kuruş nakit parasını da zorla almıştı. İşte Musa elindeki yetkiyi ve makamını kendisine karşı kullanmaktan geri durmayan Şehir Kethüdası Kadri'den bu nedenlerle şikayetçiydi. Dava sonunda Musa'ya zorla elinden alınan evi ve parasının iade edilmesi isteniyordu. Ancak kayda bakılırsa Kethüda Kadri keyfi yere Musa'yı hapse attığı 57 güne karşılık herhangi bir yaptırımla karşılaşmamıştı (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.108/1 (H. Evâsıt-ı Sâfer sene 1156/M. Mart sonu Nisan başı 1743).

Bahsi geçen örneklerde olduğu gibi bazı sorunlarda idarecilerin görevlerini kötüye kullandıkları açıktır. Bunun haricinde ise kimi olaylarda problem çıkartan kişi ya da kişilerin bölgenin idari yetkililerinden güç aldıkları ve onların desteğiyle huzursuzluk çıkarmaya tevessül ettiklerinden şikayet ediliyordu. Bu türden bir vaka da Larende ahalisinin, Danil ve Arslan isimli zımmilerden şikayetçi olduklarında ortaya çıkıyordu. Danil ve Arslan'ın fitneci ve zararlı kişiler olduklarını, sürekli halkın başına bela açtıklarını üstelik bunu yaparken kadı, naib, mütesellim, voyvoda ve subaşı gibi çeşitli ehl-i örf taifesinin desteğini aldıklarını ileri sürüyorlardı (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.255/3 (H. Evâsıt-ı Rebü'l-ahir sene 1157/M. Mayıs ortaları 1744). Eşkiya olarak tanımlanan bu isimlerin yaptıkları zulmün eşi benzeri olmadığından bahsediliyordu. Aslında Larende'de kayıtlara giren bu olayın eşi de benzeri de vardı. Farklı yerlerden farklı zamanlarda devletin merkezine sürekli böylesi şikayetler gidiyordu. Buna çok benzer bir örnek Aksaray kayıtlarında yer alıyordu. Bölgenin şöhretli hırsızlarından biri olarak bilinen Hacı İlyas oğlu Hızır'ın, civarın âmillerinden Mustafa tarafından korunduğu söyleniyordu (Fidan, 2017: 210).

Divâna yansıyan kayıtlar içerisinde yerel idareciler de dilekçeler aracılığıyla ya da bizzat kendileri gelerek halkı şikayet ettikleri oluyordu. Böylesi bir duruma örnek olarak gösterilebilecek bir konu ihtisâb vergisi ile ilgiliydi. İhtisâb ile ilgili konular çok eskiden beri belirli bir nizamla göre düzenleniyordu. Üstelik uygulandığı şehirlerin ekonomileri için önemli miktarları içeriyordu (Taş, 2007: 409-436). XVI. yüzyılda Larende ihtisâbı yaklaşık olarak yıllık 100.000 akçe civarındaydı (Ergenç, 2012: 104). XVIII. yüzyıla gelindiğinde Karaman'da alınmakta olan ihtisâb vergisini, 1743 senesinde toplamakla yükümlü olan isim Kabucuoğullarından İsmail bin Mustafa'ydı. 2000

akçelik bir hissesi vardı ve bunu toplama işini üç seneliğine Seyyid Ahmed ve Seyyid Osman'a iltizama vermişti. Bunlar gerekli olan vergiyi toplamaya gittiklerinde ismi verilmeyen ancak mütegalibe yani zorba olarak nitelenen birisi ödemeye yanaşmamıştı. Konu davalık olunca ödenmesi istenen ihtisâba şimdi bir de dava masraflarını içeren ihzariye bedeli eklenmişti. Dava ihtisâb ve ihzariyenin tahsil edilmesi yönünde karara bağlanmıştı (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.157/3 (H. Evâhir-i Rebü'l-ahir sene 1156/M. Mayıs sonu Haziran başı 1743). Aradan geçen on sene sonunda İsmail hala aynı görevi yürütüyordu ve yine bir başka dava kaydında adı geçiyordu. Bu defa da şehirden başka isimler ile davalık olmuştu ve sonuçta kendisinin hissesine karışılmaması yönünde bir sonuca varılmıştı (Cengiz, 2014: 308).

XVIII. yüzyılda Larende'de bir boyahane vardı ve burada kullanılmak üzere çeşitli boya hammaddeleri üretiliyordu (Cengiz, 2014: 283-284). Üstelik bölge tarımında boya hammaddelerinin üretimi oldukça fazlaydı. 1743 senesinde Seyyid Hüseyin ve Hacı Ali divana gelip, vergilerini toplamakla yükümlü oldukları bazı reyalardan şikayetçi olmuşlardı. İsmi verilmeyen iki köyde, köy halkı boya hammaddesi üretip satıyordu ve bunlara dair öşür vergisi vermeleri gerektiğinde kimisi vermek istemiyor kimisi de noksan vermeye çalışıyordu (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.153/2 (Evâsıt-ı Rebü'l-ahir sene 1156/M. Haziran ortaları 1743). 1742 senesi Ağustos ayında ise Havâs-ı hümâyün Voyvodası Seyyid Osman divana gelip, görev alanında olan Larende'ye bağlı kimi köylerdeki bazı reayanın pamuk ürettiği, buna karşılık onda bir öşürü talep ettiğinde köylülerin "maktû virüb öşr virmeyüz deyü" öşür ödemeyi reddettilerinden şikayetçi olmuştu. (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.9/3 (Evâil-i Cemâziyelâhir sene 1155/M. Ağustos başı 1742).

Takvimler 1742 senesini sonlandırıp 43 senesine doğru ilerlerken bu defa da hane başına hesaplanan avâız ve divânî vergilerini ödemek istemeyen Larende'liler şikayet ediliyordu. Ali ve Mehmed, bölge halkından bazılarının "hâneye bağlı tekâlif alınmak icâb ider emlâk ve yerleri" oldukları halde avâız akçelerini ödemeye yanaşmadıklarından şikayetçilerdi. Mahkeme, halkın karşı çıkmaması ve üzerlerine düşen vergilerini tamamen ödemeleri gerektiğini içeren belgeyi Ali ve Mehmed'e teslim ederek onları bölgelerine göndermişti. (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.68/4 (Evâil-i Zilkâde sene 1155/M. Aralık sonu 1742/Ocak başı 1743).

Yukarıda bahsedilen üç örnekte de köylülerin vergi ödemeye itiraz ettikleri görülüyor, oysa kendileri için öşür ve diğer vergiler tanımlanmıştı ancak köylüler buna direnmiş olmalıydı ki konu divana kadar uzanmıştı. Belli ki XVIII. yüzyıldaki savaşların getirdiği ağır sorumluluklar halka en başta daha fazla vergi ödemesi şeklinde yansıtılıyordu. Halk bir şekilde itiraz

edip vergi vermeye dirense bile konular mahkemelere ulaşıyor toplumda sürekli bu türden huzursuzluklar yaşanıyor. Mahkemelere davacı olarak bazen halk bazen de görevliler geliyordu. Görevliler dava ederken vergi toplamayı kendileri değil devlet adına yürüttüklerini ileri sürüyor, halk dava ederken büyük orada yerel idarecilere güvenmeyip onların devleti bahane ederek ellerindeki mallara göz diktiklerini öne sürüyorlardı. Oysa bu toplumun çok da yabancı olduğu bir durum değildi sadece şikayetlerin sayıları çok fazla artmıştı. Bu tarihlerden yaklaşık yüz sene önce de farklı bölgelerden benzeri durumlar yaşanıyor. 1653 senesinde Manisa'dan İbrahim'in divana geliş sebebi de aynıydı. Bu kadar ağır vergileri padişahın değil bölgesindeki idarecilerin istediklerini düşünüyordu (Barkey, 2016: 87-88). 1743 yılında Larende'den kayıtlara yansıyan hüküm de tıpkı Manisa örneğinde olduğu gibi, halkın yerel idarecilere güvenmediğini işaret ediyordu. Larende'nin İbrala köyünden bazı isimler -belgede bunlar kötü niyetli olarak tanımlanıyor- iddiaya göre vergilerini toplamak için vekil tayin edilen Mehmed Efendi bin Halil Efendi ve Mehmed Ağa bin Süleyman Ağa'nın vekilliklerini kabul etmiyorlardı. "Bizler sizin vekilliğinizi istemiyoruz" diyerek itiraz ediyorlardı. Ancak vekillerin elinde Larende Naibi Seyyid Ahmed tarafından verilmiş görev belgeleri vardı ve kendileri İbrala'nın vergilerini tahsil edeceklerdi (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.69/1 (Evâi'l-i Zilkâde sene 1155/M. Aralık sonu 1742/Ocak başı 1743).

Bazen idareciler kendi aralarında da anlaşamıyor ve birbirlerinin vergi toplama alanlarına müdahil oluyorlardı. Bu türden bir sorun 1743 senesi Haziran ayında Larende'den sorun olarak divâna ulaştı. Es-Seyyid el-Hâc Mehmed, eski Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı es-Seyyid Abdullah ve Hacı Abdi oğlu es-Seyyid Hacı Yahya kendilerinden şikayetçi olunan isimlerdi. Üstelik hepsinin Seyyid sülalesinden oldukları ifade ediliyordu. Bu isimler hakkında davacı olanlar ise el-Hâc Abdülkadir, es-Seyyid Hasan, Felgal? Süleyman, Hüseyin ve el-Hâc Mehmed idi ve şikayeti Larende ahali adına vekil olarak yapıyorlardı. Gönderdikleri dilekçelerinde kendilerinin sorumluluğunda olan tekâlif toplama işine yukarıda isimleri sıralanan Seyyidlerin gereksiz yere karıştıklarından davacılarıydı. Şikayet konusu olarak da kendi çıkarları için ahali ve fukaradan sebepsiz yere para topladıklarını ve kendi işleri için sarf ettiklerini ileri sürüyorlardı. Tarafların orta yolu bulması için Dergâh-ı Muâllam Gediklilerinden İbrahim mübaşir olarak tayin edildi ve sorunun kanunlar çerçevesinde çözüme kavuşturulması istendi (BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.156/5 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir sene 1156/M. Haziran ortaları 1743).

Ancak mevzu bahis olan sorun bununla son bulmadı ve hemen arkasından bir dilekçe daha gönderildi. Kaydın haber verdiğine göre ilk karardan sonra olaylar şu şekilde seyreliyordu. Divândan çıkan karar Karaman valisine ve Konya mütesellimine yazılmıştı. Mübaşir bu

evrakı alıp, Konya'ya vardığında şikayet edilen isimlerin, bölgenin "eşirra"³ olarak adlandırdığı sorunlu isimlerinden Borlu Süleyman, Dalkavuk İmam Ahmed ve Taşoğlu Osman isimli şahısları tahrik ederek olayın seyrini değiştirdiklerini öğreniyordu. Borlu, Dalkavuk ve Taşoğlu'nu kendi işlerini yürütmek üzere Suğla Voyvodası Ali'ye gönderip 7.000 kuruş borç para istemişler, üstelik bu parayı 1.500 kuruş faizle almışlar ve kendi çıkarlarına uygun şekilde kadiya deftere kaydettirip toplamda 9.000 kuruşu ahaliye ödetme yoluna gitmişlerdi⁴. 9.000 kuruşluk parayı ahaliye paylaştırıp bunun 2.500 kuruşunu zorla toplayıp Voyvoda'ya teslim bile etmişlerdi. Oysa şikayet edilen isimlerin haksız olduğu ilk dilekçede açıkça belirtilmişti ve bununla suçlarının sabit olduğu iyice anlaşılmıştı. Sonuç olarak önce haksız yere toplanan paranın sahiplerine geri ödenmesi, tarafların aralarında anlaşarak sorunlarını çözmeleri ve kişilerin birbirlerinin işine karışmaması isteniyordu ((BOA.A. {DVNS.AHK.KR.d. 1, s.157/1 (H. Evâhir-i Rebîü'l-âhir sene 1156/M. Haziran ortaları 1743).

Suğla Voyvodası Ali'den alınan paranın tamamı ödendi mi? Ödendiyse bu para kim ya da kimlerin cebinden çıktı? Bu gibi konulardan haberdar değiliz ancak burada asıl önemli olan konu sorunun bir kişi ya da birkaç kişiyi değil Larende ahalisinin geneline etkilemiş olmasıdır. Üstelik şikayete adı karışan isimlerin tamamı, dava edilenler de dava edenler de bölgenin önde gelen isimleriydi ve böyle bir konu ile davalık olmaları dikkat çekiciydi. Dava bittikten sonra aynı bölgede yaşamlarına devam eden bu isimlerin hayatlarında herhangi bir değişiklik ya da ahâli nezdinde bir itibar kaybının olup olmadığı asıl merak edilmesi gereken noktadır.

Bu konuyla ilgili merak edilmesi gereken başka bir husus da bölgenin sorunlu isimleri olarak bilinen Borlu Süleyman, Dalkavuk İmam Ahmed ve Taşoğlu Osman'a ne olduğu ya da herhangi bir ceza alıp almadıklarıydı. Bahsi geçen isimlere ne olduğu konusunda yine imdadımıza divân kayıtları yetişiyor ve akıbetleri hakkında bizleri aydınlatıyor. Konu ilk olarak 1743 senesi Haziran ayında kayıtlara giriyor ardından Temmuz sonu ya da Ağustos ayının başına denk gelen günlerde yeniden beliriyordu. Nitekim Larende'de 1743 senesi yazında yaşanan sorunların asıl faturası bu üç kişiye kesilmiş benziyordu. Çok yüksek ihtimalle bölge halkından zorla para toplama işine girişip karışıklık çıkmasından bu kişiler mesul tutuluyordu. Üç kişi yaşanan kargaşanın sorumluları olarak görülüp, tutuklanarak Larende kalesinde hapsedilmişti. Ancak içlerinden Taşoğlu Osman bir yolunu bulup firar etmeyi başarsa bile kısa sürede yeniden yakalanarak hapse atılmıştı. Daha sonra mahkumların Magosa Kalesi'ne

³ Eşirra: Şerir'den, şer işleyen, hayırsız, kötü. Bk. (Sami, 2019: 1139).

⁴ Bahsi geçen 7.000 kuruş, 1.500 kuruş faiziyle toplamda 8.500 kuruş yapar ancak kadiya 9.000 kuruş olarak kaydettirilmiştir. Aradaki 500 kuruş farkın neden kaynaklandığı bilinmemektedir (BOA.KAD/1., 157:1).

gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Muhtemelen Larende kalesine atılmaları geçici bir durumdu. Asıl cezalarını Magosa'da çekeceklerdi. Şimdi bu üç kişinin Magosa Kalesi'ne gönderilmesi planlanıyor ve kendilerinin transferleri sürecinde Larende ile Magosa arasında bulunan tüm güzergah idarecilerine haber gönderiliyordu. Mahkumların sevki sırasında güvenli yerlerde bekletilmeleri ve yol boyunca görevlilere güvenilir isimlerin rehberlik etmesi isteniyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.180/2 (H. Evâil-i Cemâziyelâhir sene 1156/M. Temmuz sonu Ağustos başı 1743).

Mahkumların kaçma girişiminde bulunmalarına mahal vermemek ve yeniden sorun teşkil etmelerinin önlenmesi amaçlanıyor olmalıydı. Zaten içlerindeki Taşoğlu Osman kısa süreli bile olsa kaçmayı başarmıştı. Dahası eşirra olarak nitelenen isimlerden bir tanesi dalkavuk diye anılıyordu ve kendisi imamdı ya da bir süre imamlık yapmıştı. Karışıklığa neden olan isimlerin ahvalleri belli olmuştu ancak bunları tahrik edip olaya dahil ettikleri ileri sürülen Seyyidler gurubuna ne olduğu hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.

Borlu Süleyman, Dalkavuk İmam Ahmed ve Taş oğlu Osman tarihte adı çok fazla bilinen eşkıyalardan değillerdi ancak Larende ahalisini epeyce huzursuz etmişlerdi. Sonuçta da devletin pek çok yerde eşkıyalara karşı uyguladığı şekilde kalebend olarak cezalandırılmışlardı. Bu isimler Larende civarında biliniyordu, oysa XVIII. yüzyılda hemen her yerde kendi bölgesinde kötü şöhrete sahip olan isimler mevcuttu. Kocaeli ve Sakarya civarlarında ise buldukları bölge halkına zulüm eden, Kandıralı Mehmet ve Deli Balta namıyla bilinen eşkıyalar mevcuttu (Çetin, 2009: 109-111).

Adı kayıtlara farklı davalarda yeniden görünen isimler de oluyordu. Bunlardan en çok dikkat çekenlerinden bir tanesi Suğla Voyvodası Ali Ağa'ydı. 1743 yazında sebepsiz yere para toplanması probleminde kaynak olan parayı faizle kendisi vermişti. Başka sorunlar yaşad mı bilinmez ama bu olayların etkisi anca geçmiş olmalıydı ki birkaç ay sonra kendisi yeniden davalık oluyordu. Şubat sonu Mart başına denk gelen 1744 senesinde kendisi bu kez de Ilgın Madeni Mültezimi el-Hâc İbrahim tarafından şikayet edilmişti. İbrahim'in görev yerlerinden biri olan Larende Gürbüz? mezrasının vergileri kendisi tarafından vekil tayin edilen Abdurrahman eliyle toplanıyordu. Ancak Suğla Voyvodası "*buralar Suğla⁵ arazisindenmiş*" diyerek, vekilin toplayıp ambara koyduğu mahsulden 45 Karaman kilesi⁶ miktarını, gasp etmişti. Üstelik bunu

ambara zorla girerek yapmıştı (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.232/2 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1157/ M. Mart ortaları 1744).

Suğla Mutasarrıfı el-Hâc Ali de divana gelerek Larende'de yaşayan bazı isimlerden davacı olmuştu. Ali kayıta adı geçen isimlerin Konya'ya yanına gelip kazanın masrafları için 300.000 kuruş parayı borç aldıklarını, ancak kendilerinin aralarında anlaşmazlık olduğu için buna ödemeleri gereken borçlarını bir türlü vermediklerinden bahsediyordu. Şahısların kendi aralarındaki sorunlar yüzünden toplanıp borcu ödeyemeyecekleri anlaşılması olmalı ki Konya müteselliminden ismi verilmeyen bir kişiyi bu konuyu çözmek üzere mübaşir aracılığı ile Konya'ya çağırması bekleniyordu. Şahıslar Konya'ya geldikten sonra Konya naibinin de meseleyi çözmesi ve Ali'nin borcunun eksiksiz alınması isteniyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.230/3 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1157/ M. Mart ortaları 1744).

Bu problemden yaklaşık bir ay sonra Suğla mutasarrıfının Larende kadısı ile karşı karşıya geldiği kayıtlardan anlaşılıyordu. Yine kendisi şikayetçi konumundaydı ve Larende Kadısı Seyyid Mehmed'i dava ediyordu. Normalde paşalar, valiler ya da diğer devlet görevlileri bir şehri ziyaret ettiklerinde bunların masrafları ya da takdim edilen hediyeler, uzun yıllardır bölgelerin âyân ve eşrâfi tarafından ödeniyor onlar da yaptıkları masrafları daha sonra faiziyle birlikte ahalinin hesabına borç olarak kaydediyorlardı. "*Vilâyet harcı*" adı verilen bu masraflar, paşa nereye ziyaret ederse o bölgenin halkını ilgilendiriyordu (İnalçık, 2016: 52). Üstelik bu harcamalar rastgele değil belirli bir düzen içerisinde gerçekleşiyordu. Ayrıca konaklanacak bölgeye önceden bu durumu haber veren evraklar gönderiliyordu (Çetin, 2012: 349). Voyvoda Ali'nin anlattığına göre, Larende kadısının kendisine bir garezi vardı ve düşmanca tavır içerisindeydi. Ser-asker el-Hâc Ahmed Paşa Larende'ye gittiğinde Larende'de misafir olmuş ve paşanın masrafları olarak gösterdiği 8.080 kuruşu dağıtarak Suğla köylerindeki ahalden toplamaya çalıştığını ifade etmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.248/3 (H. Evâhir- Sâfer 1157/ M. Mart sonu 1744).

İsmi kayıtlarda sıklıkla görülen bir başka isim ise Larende âyânı Çavuşzade Seyyid İbrahim Ağa'ydı. Belgede açıkça ifade edildiğine göre ailesi uzun yıllardır âyânlık yapıyordu ve sıra kendisindeydi. Üzerine düşen görevleri kendisi layıkı ile yerine getiriyordu ve bu iş için liyakat sahibiydi ancak kendisini istemeyen bazı kişiler bir yolunu bulup Konya mahkemesinde İbrahim'e görevden el çektirmeyi başarmışlardı. İbrahim'in kaza ahalesinin işlerine karışmaması isteniyordu ve o da bu karara uydu. Fakat ordu sefere hazırlanıyordu ve gerekli olan tüm işlerin yapılması için Larende'de kendisinin gayretli çalışmasına ihtiyaç vardı. Bu yüzden İbrahim yeniden Larende âyânı olarak

⁵ Suğla: Senede en az kırk gün su basması içap eden yer hakkında kullanılan bir tabirdir. Böylesi arazilere ekilen ekimin tohumu devlet tarafından verilirse devlet mahsulünün yarısını alırdı (Pakalın, 1993: 262; Sertoğlu, 2015: 495); Alâaddin Aköz'ün "XVI. Asırda Lârende Kazası Hakkında" isimli çalışmasında Larende de mevcut olan suğla arazilerinin gelirlerine dair açıklamalar yer almaktadır (Aköz, 1993: 99-136).

⁶ Karaman kilesi: okka cinsinden değeri 25'tir. Bu yaklaşık 32 kg'dır. Daha detaylı bilgi için bk. (Taşkın, 2005: 66).

tayin edildi. Bu olay 1743 senesi Eylül sonu Ekim başında yaşanıyor. İbrahim'den beklenen Larende'de devletin ihtiyacı olan vergilerin toplanması ve kazanın diğer işleri ile ilgilenmesiydi (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.201/1 (H. Evâhir-i Şâban sene 1156/ M. Eylül Sonu Ekim başı 1743).

Aradan geçen bir senenin sonunda konu bir şekilde tekrardan divâna intikal etmişti. Yeni kayıta tarih bulunmamakla birlikte hemen öncesi ve sonrasındaki hükümlerin tarihlerinden olayın 1744 senesi Ekim ayında olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta Larende kazasının hemen her mahallesinden bir kişi olaya dâhil oluyor ve Çavuşzade İbrahim Ağa'nın kendilerinin âyânı olarak görev yapmasını istiyorlardı. Mahkeme de bu sözlü beyanı şahitler huzurunda kayda almıştı (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.295/1 (H. Evâi'l-i Şâban sene 1157/ M. Eylül sonu Ekim başı 1744⁷).

1742 senesi sonlarına doğru yine görevlilerin kendi çalışma alanlarına haksız yere müdahil oldukları bir konu divâna gelmişti. Seyyid İsmail veled-i Mahmud ve Seyyid Mehmed veled-i Seyyid İsmail gönderdikleri dilekçelerinde, Havâss-ı Hümâyûn Subaşılarının kendi hakları olmamasına rağmen bunların tımarından olan Batlas isimli köyün gelirlerine karışmışlardı. Subaşılar kendi mültezimlerini köye göndermiş köylünün elindeki mahsulü zorla almışlardı. Konu mahkemede görülerek, haksız müdahalenin sonlandırılması yönünde bir karar çıkmıştı. Fakat bunlar geri dönmeden bu defa da ismi verilmeyen başka bir şahıs aynı şekilde mahsulü zorla zapt etmişti. En sonunda davacıların görev alanına yapılan bu usulsüz davranışların sonlandırılması ve kimsenin karışmaması yönünde bir netice çıkmıştı (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.64/1 (H. Evâhir-i Şevval sene 1155/ M. Aralık sonları 1742).

Yine Havâss-ı Hümâyûn'dan el-Hac Süleyman kendi hakkı dışına taşıp, Sipahi Mehmed'in sorumluluğunda olan Yağmurlar köyü gelirini haksız yere toplamıştı ve kayıta bunun düzeltilmesi isteniyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.188/4(H. Evâil-i Receb sene 1156/ M Ağustos ortaları 1743).

Bu olay 1743 senesi Ağustos ayında gerçekleşmişti oysa daha 4-5 ay önce Sipahi Mehmed'e atama belgesi verilmişti. Kendisi birbirinden farklı yerlerden olmak üzere toplamda 18.051 akçelik bir tımara mutasarrıf olmuştu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.105/1 (Evâil-i Sâfer sene 1156/ M. Mart sonu Nisan başı 1743). Belki de el-Hâc Süleyman'ın bundan haberi yoktu ya da kayıtlara geçirilmeyen başka bir amacı vardı.

İdarecilerin toplamakla yükümlü oldukları vergi miktarının alacak verecek davasına evrildiği şeklinde sorunlar da görülebiliyordu. Kayıtlardaki davalardan bir tanesi idarecilerin kendi aralarında yaşamış oldukları

anlaşmazlıklara iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Karapınar menziline sorumlu olan Halil divana gitmiş ve Larende'nin ileri gelenlerinden bazı isimler hakkında şikayetçi olmuştu. İddiasına göre Nâkib Seyyid Abdullah Çavuşoğlu Seyyid İbrahim, Hacı Ali, Şeyh Ahmed Mevlevî ve şehir kethüdası Abdülkadir'in zimmelerinde 1.500 kuruş avâriz akçesi vardı ve bahsi geçen isimler 1.250 kuruşu kendisine teslim etmiş ancak geriye kalan 250 kuruşu bir türlü ödemiyorlardı. Suçlanan isimler neden 250 kuruşu ödememişlerdi ya da neye dayanarak ellerinde bulunduruyorlardı belli değil ancak sonuçta kendilerinden bahsi geçen 250 kuruşluk miktarın Halil'e teslim edilmesi isteniliyordu ((BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.156/2 (H. Evâhir-i Rebü'l-âhir sene 1156/ M. Haziran ortaları 1743).

2. Bireysel Anlaşmazlıklar ve Asayiş Problemleri

İnsanın olduğu her yerde ve her dönemde sorunların olması kaçınılmaz bir durumdur. Ancak çalışmanın en başında bahsedildiği gibi bireyin bencillik ve şiddet eğilimlerinin belirli bir seviyede tutulması toplum huzuru açısından elzemdir. Bu noktadan hareketle Larende kazasında XVIII. yüzyılın ortalarında meydana gelen gasp, yaralama, adam kaçırma ya da alacak verecek sorunları gibi konulara yakından bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Böylece halk arasında hangi sorunların yaşandığı ve bu sorunların ortaya çıkışını hazırlayan amillerin neler olduğunu irdeleyerek kamusal alanda yaşanan problemlere yakından bakmak için uğraş verilmiştir.

Bireyin olduğu her yerde sorunların olması ne kadar doğalsa, bu sorunların çoğunun paradan kaynaklanıyor olması da bir o kadar doğal kabul edilmelidir. Paranın insan hayatındaki rolünün tartışılmaz önemi her dönemde kendisini göstermektedir. Bu durum ile alakalı ilk örnekte Larende'de yaşayan Abdullah Efendi şikayet edilmiştir. İçil sakinlerinden Seyyid Abdülhalim, Abdullah Efendi'nin kendisine ait olan atını ve 800 kuruşunu zorla aldığından şikayetçiydi. Konu o taraflarda görev yapan mübaşire devredildi ve haksız yere alınan para ile atın, sahibine teslim edilmesi istendi (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.15/2 (H. Evâsıt-ı Cemâziyelâhir sene 1155/ M. Ağustos ortaları 1742).

Sadettin isimli birisi de mukâtaası olan yerlerin gelirini toplaması için vekil tayin ettiği Şeyh Ali oğlu Seyyid Mustafa'yı dava etti. Seyyid Mustafa, Sadettin'in hakkı olan 759 kuruşu vermiş ancak 61 kuruş parası hala kendi zimmetindeydi ve ödemesi istendiği her seferinde ayrı bahane üreterek bir türlü parayı teslim etmek istememekteydi. Bu para her ikisi arasında epeyce sorun olmuştu ve bu yüzden ismi belirtilmeyen bir şahıs bu iş için vekil atanmıştı. Mustafa'nın borcunu vekile teslim etmesi emredilmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.88/4(H. Evâhir-i Zilhicce sene 1155/ M. Şubat ortaları 1743).

⁷ Bu hükmün tarihi olmamakla birlikte bir önceki ve bir sonraki hükümler üzerinde aynı olan tarih esas alınmıştır.

Larende ahalisi arasında yaşanan sorunlar içerisinde Müslüman ve gayrimüslim ahalinin de karşı karşıya geldikleri oluyordu. Haçık? isimli zımmî vatandaş herhangi bir borcu olmadığı halde İbrahim adında birisinin kendisinden bir miktar alacağı olduğunu ileri sürerek rahatsızlık verdiğinden şikayetçi oluyordu. Oysa konu buraya gelmeden evvel taraflar mahkeme huzuruna çıkmışlar ve İbrahim alacaklı olduğunu isbat edememişti. Mahkeme bunun üzerine Haçık'ı rahatsız etmemesini istemişti ((BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.223/2 (H. Evâil-i Zilhicce sene 1156/ M. Şubat başı 1744).

Çalışma kapsamında incelenen hükümler içerisinde bir de adam yaralama konusu kayıtlıdır. Larende sakinlerinden Teraki isimli şahıs birden çok kişi tarafından şikayet edildi. Arka arkaya yazılan hükümlerden anlaşıldığına göre Teraki asla kendi halinde durmayıp sürekli birilerini rahatsız ediyordu. Davacı olan ilk isim İstefan'dı. İstefan divana geldiğinde kendisinin kazanın bazı işlerini görmek üzere vekil tayin edildiğini ve Teraki'ye bir zararı dokunmadığı halde odasının Teraki tarafından basılarak elinden vekalet cihetini zorla aldığından şikayetçiydi. Teraki odasını bastığında elinde kesici bir alet vardı ve küfürler savurarak İstefan'ın üzerine saldırmış, en sonunda da vekalet evraklarını zorla elinden almıştı. İstefan, Teraki'nin nasıl birisi olduğunu anlatırken, belgedeki şekliyle "*katl-i nüfûs itmek âdet-i müstemirresi olduğu*"nu belirtip sürekli olarak bu işlerle uğraştığını ifade ediyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.254/5 (H. Evâsıt-ı Rebû'l-evvel sene 1157/ M. Mayıs ortaları 1744).

İstefan'ın hemen arkasından divana gelen isim Boğus isimli zımmiydi. Boğus'da tıpkı İstefan gibi kendisinin Teraki'yle herhangi bir sorunu olmadığını anlatıyordu. Teraki elindeki bir bıçak ile onu sırtının ortasından yaralamıştı⁸ ve Boğus o dönemde davacı olduğu halde bölgenin âyân ve mütegalibesinden olduğu ileri sürülen Memiş Hacı Ahmed yüzünden hakkını alamadığından davacıydı (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.255/1 (H. Evâsıt-ı Rebû'l-evvel sene 1157/ M. Mayıs ortaları 1744).

İstefan ve Boğus her ikisi de Teraki'den şikayetçilerdi ancak onların şikayetlerinin kayda geçirilmesinden hemen sonra Teraki'nin de bu iki isimden davacı olduğu kayıtlara giriyordu. Teraki yanına isimleri verilmeyen birkaç kişiyi de alarak divana gelmişti. Onun anlattığına göre ise olaylar biraz daha farklıydı. İstefan'ın şerli birisi olduğunu, yanına da kendi amacına hizmet etmesi için Boğus isimli birisini takip âyân ve mütegalibeden birilerine güvenerek kendisine

iftira attıklarını ileri sürüyordu⁹. Oysa Teraki'ye göre ortada herhangi bir yaralama vakası yoktu fakat onlar İstefan'ı yaraladığı şeklinde yalan beyan ile kendisini suçluyorlardı. Kendisi hakkında ortaya atılan iddiaların ortadan kaldırılarak hakkın yerini bulmasını talep ediyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.259/3 (H. Evâhir-i Rebû'l-evvel sene 1157/ M. Mayıs sonları 1744).

Ortada gerçekten bir yaralama hadisesi var mıydı? Yoksa Teraki'nin bahsettiği gibi İstefan ve Boğus akıl birliği yaparak divanın yolunu mu tutmuşlardı? Öte yandan İstefan'ın vekillik işi anlaşmazlığa sebep olsa bile Boğus gerçekten sebepsiz yere mi yaralanmıştı? Tüm bunlar akıllara gelmesi muhtemel sorulardır.

Bir başka kayıta ise Taşoğlu Osman yeniden karşımıza çıkıyor. Kronolojik sıralamaya bakıldığında bu olayı 1743 senesi başında kış aylarında yaşıyordu. Tüm Larende'yi karıştırıp bir şekilde firar edip en sonunda Magosa kalesine hapsedilmesi hadisesi bu olaydan sonra meydana geliyordu. Ocak ayında Taşoğlu Osman yanına Hacı Abdi oğlu Yahya, Halil Efendi ve Çopurzade Mehmed ve ismi belirtilmeyen iki kişiyi daha alarak el-Hâc Abdülkadir'in zorla 700 kuruşunu almıştı. Zorla aldığı parayı da bir türlü ödemediği için dava ediliyor ve paranın Abdülkadir'e teslim edilmesi isteniliyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.81/1 (H. Evâhir-i Zilkâde sene 1155/ M. Ocak ortaları 1743).

El-Hâc Abdülkadir sadece Taşoğlu Osman'a 700 kuruşunu kaptırmakla kalmamış, kazanın işleri için birilerinin emriyle vekil olarak kendi cebinden 450 kuruş para harcamış ve bir türlü o parayı da alamamıştı. Şimdi divâna gelmiş tüm alacaklılarından ayrı ayrı davacıydı ve kendisine ait olan paraların iade edilmesini talep ediyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.81/2 (H. Evâil-i Zilhicce sene 1155/ M. Ocak sonu Şubat başı 1743).

Muhtemelen el-Hâc Abdülkadir Larende'de tanınan ve işe yarar bir simadır. Farklı bir kayıta bahsedildiğine göre Larende ahalisi yukarıda ismi geçen isimlerden şikayetçidir. Seyyid Mehmed Efendi, Abdullah Efendi ve Hacı Abdi oğlu Hacı Yahya ve Halil Efendi halktan kazanın masrafları diyerek para toplamış ve kendi işleri için harcamışlardı. Durum anlaşılıp ahali paralarını talep ettiğinde bir türlü ödememişlerdi. Ahali toplanarak el-Hâc Abdülkadir'i bu paraların toplanması için vekil tayin etmek istiyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.89/5 (H. Evâhir-i Zilhicce sene 1155/ M. Şubat ortaları 1743).

Larende'nin Kirişçi Mahallesi'nden olan Derviş Hatib Ali bin Mehmed ise bir miras davası için kayıtlara

⁸ Belge üzerinde bu hadise "*bıçak ile bunun iki dal arasından darb ve cürm itmekle*" şeklinde ifade edilmektedir (BOA.KAD/1., 255:1).

⁹ Belge üzerinde bu iddia "*bî-gayri hakk bıçak ile iki dalım arasından darb ve mecrûh eyledin deyi ona iftirâ*" sözleri ile anlatılmaktadır (BOA.KAD/1., 259:3).

giriyordu. Annesi Aişe Hatun ve babası Mehmed vefat etmiş, onlardan kalan miras da Ali ve kardeşi Süleyman'a intikal etmişti. Ancak Süleyman'ın da vefat etmesiyle onun varisleri ortaya çıkmış ve mirastan kendilerine düşen miktarı yeterli bulmamışlardı. Tarafların razı edilmesi ve mirasın hak üzere paylaşılması için dava mahallinde çözülmek üzere yerel mahkemeye geri göndermişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.252/5 (H. Evâhir-i Rebîü'l-evvel sene 1157/ M. Mayıs sonları 1744).

1742 senesinde Gazidükkan Mahallesi'nden Hüseyin isimli şahıs, o bölgede Hüseyin Ağa diye anılan birisinden davacıydı. Hüseyin Ağa yanına kazanın zorba takımından Deli Ahmed ve Ali Köse'yi alarak bunun evini basmıştı. Eve zorla girmişler, Hüseyin'in eşyasını ve erzakını zorla almışlardı. Haksız yere alınan eşyalar ve diğer malların sahibine teslim edilmesi emredildi (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.67/2 (H. Evâi'l-i Zilkâde sene 1155/ M. Aralık sonu 1742/ Ocak başı 1743).

Larende merkezden bir başka sorun ise kaza ahalisinden Ahmed aracılığı ile divâna gelmişti. Larende'de eşkıya olarak bilinen Memiş Ahmed etrafında kendisi gibi insanları toplamış ve önce Emin Mehmed altında birisinin evini basıp eşyalarını ve mallarını çalmışlar daha sonra da bunun evini basıp 300 kuruş parasını gasp etmişlerdi. Zorla alınan para ve eşyaların sahiplerine teslim edilmesi isteniyordu (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.198/3 (H. Evâi'l-i Şâban sene 1156/ M. Ekim başı 1743). Ashında yakın tarihlerde farklı yerlerde bile olsa benzer sorunlar yaşanıyordu. Amasya'da müderris olan Abdullah Efendi'nin de evi basılmış ve müderris eşkıya tarafından kaçırılmıştı (Özcan, 2009: 88).

Bir ev basma hadisesi de İbrala köyünde yaşanıyordu. Köyden Mahmud adında birisi gelip, Deli? el-Hâc Hüseyin'in kendisine husumet ve garezi olduğundan bir gece evini basıp bir miktar parasını almıştı. Daha sonra Konya mütesellimi tarafından bir mübaşir göndertip bunu zorla hapis ettirmiş, her gün kendisine çeşitli hakaretler ve eziyetler ettirmişti. Yaptıkları bununla sınırlı kalmayıp yeniden 150 kuruş parasını daha gasp etmişti. Durumunun düzeltilmesini ve kendisine ait olan paraları geri almak istenmekteydi (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.235/4 (H. Evâhir-i Muharrem sene 1157/ M. Şubat sonları 1744).

Bu türden bir başka olay da Kızıllar köyünde yaşanmıştı. Durumu köylülerden Seyyid Numan, Seyyid Hüseyin ve bir kadın divâna gönderdikleri dilekçelerinde anlatmışlardı. Eşkıya Abdülkerim bunların evlerini basma niyetindeydi fakat bu işi tek başına yapamayacağı için yanına yine o bölgeden Çorukoğlu Mustafa ve kardeşi Abdurrahman ile Çohoroğlu? Abdurrezzak'ı alıp köye gitmişti. Eşkıyalar hep birlikte köyü basmışlar, kadınlara ait olan malları

çalmışlar, bazılarının eşyalarını gasp etmişler, köylülerin birer tane öküzlerini ve zorla topladıkları 85 kuruşu yağma etmişlerdi. Yaşadıkları zulmün benzerinin olmadığını ifade eden köylüler, bu ev basmaların da bir türlü sonunun gelmediğinden şikayetçilerdi. Abdülkerim ve adamlarının bunlardan zorla alıp gasp ettikleri eşya, mal ve hayvanlarının geri alınması bildirilmiş ve konunun bölgede çözümlenmesi emredilmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.140/2 (H. Evâi'l-i Rebîü'l-âhir sene 1156/ M. Mayıs sonları Haziran başı 1743).

Çalışmanın kapsadığı tarih aralığında halk arasında ev basma olaylarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Günümüzde olduğu gibi o tarihlerde de bu türden suçlara bireylerin çok rahat yeltenmemesi beklenmektedir. Üstelik ev basma gibi ciddi bir suç işlemek kişinin tek başına cesaret edebileceği bir şey olmayıp birden fazla insanla gerçekleştirilebilir. Ancak görünen o ki bölgedeki bazı suça meyilli kişiler yanına adam bulmakta zorlanmıyordu. Larende merkezde ya da köylerde fark etmeksizin pek çok insanın evi basılıyor, eşyaları, hayvanları ya da erzakları çalınıyordu. Bu türden problemlerin fazlalığı şehirde ciddi bir asayiş sorunun olduğuna işaret etmektedir. Olayların fazlalığına bakılırsa ya bölgedeki idarecilerin bu anlamda görev ihmalleri vardı ya da ev basmaya teşebbüs eden insanlar caydırıcı cezalar almıyorlardı. Bu olumsuz örneklerin çok olması, XVIII. yüzyılda Larende'de insanların can ve mal güvenliklerinin olmadığı fikrini akıllara getirilebilir (Cengiz, 2014: 238).

3. Vakıflarla İlgili Sorunlar

Ahkâm defterleri içerisinde yer alan konular arasında vakfılar ve vakıflara dair problemler de bulunmaktadır. Bu problemler bazen vakıfların işleyişine dair olabildiği gibi bazen de vakıf çalışanlarının görevleri ile ilgiliydi. Larende'nin vakıfları ile alakalı sorunların genel seyrine bakıldığında, daha çok vakıf gelirlerinin, biri ya da birileri tarafından gasp edilmesi ve vakıf görevlilerinin birbirlerinin görev alanına müdahil olmaya çalışması şeklinde yansıdığı görülmektedir. Örneğin; Larende merkezde bulunan Nuh Paşa Vakfı'nın mütevellisi Seyyid Eşref ve nazırı Seyyid Abdülkerim gönderdikleri dilekçelerinde vakfın hamamının biriken kirasını alamadıklarından şikayetçilerdi. Vakfın hamamına müşterek olan, Beyoğlu Hacı Mehmed'in zimmetinde vakfın kirası birikmişti. Bunlar vakıf adına talep ettiklerinde ise Hacı Mehmed, söz konusu parayla hamamı tamir ettirdiğini bu yüzden de ortada herhangi bir para olmadığını söyleyerek bahane ileri sürmüştü. Şikayetçiler Hacı Mehmed'in zimmetinde biriken vakıf gelirinin tahsil edilmesini istemekteydi (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.90/7 (H. Evâhir-i Zilhicce sene 1155/ M. Şubat ortaları 1743).

Başka bir dava konusu ise Mevlânâ Hâzretleri'nin annesinin türbesi vakfına dairdir. Türbe vakfının gelirlerinden olan hamamın kirası İstanbul sakinlerinden el-Hâc Abdizâde Seyyid Abdullah isimli şahıstır. Vakfın geliri bunun elindeyken “hamamı tamir ettirdim” diyerek vakfa bir türlü ödeme yapmamış, vakıf hamamını başka şahıslara fahiş fiyatlarla yeniden kiraya vermişti. Durum anlaşılıp kendisinden davacı olduğunda ise dava sonuçlanmadan Seyyid Abdullah vefat etti ve Larende’de oturan kız kardeşi Şerife Hatun varisi sıfatıyla, “kendi malımızdır” diyerek hamamın biriken kirasını ödemeye yanaşmamıştı. Davaya bir mübaşir tayin edilerek vakfın biriken kirasının tahsil edilmesi emredilmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.102/6 (H. Evâi’l-i Sâfer sene 1156/ M. Mart sonu Nisan başı 1743).

Larende’den kayıtlara yansıyan bu olayların benzerleri farklı yerlerde de yaşanıyor ve vakıfların gelirlerine haksız yere müdahale edildiği görülüyordu. Aynı senelerde Amasya’dan da divana benzer sorunlar ulaşmıştı. Amasya Yörgüç Paşa Vakfı’na ait olan gelirlere, alakası olmayan sipahiler “buralar bizim gelirimize dâhildir” iddiası ile müdahale etmişlerdi (Dursun, 2015: 131-141).

Vakıf görevlilerinin işlerine karışılması konusunda ilk olarak karşımıza Mevlevî tarikatından Ahmed çıkmaktadır. Tam ismi eş-Şeyh Seyyid Ahmed el-Mevlevî olan bu şahıs, Ali Şahne Mahallesi’nde bulunan Nizameddin Camisi diğer adı ile Hacı Beyler Camisi’nde günlük iki akçe karşılığında müteveli olarak görev yapmaktaydı. Ancak cami ile alakası olmayan Yakub isimli birisi görevi, Ahmed’in üzerinden zorla alarak kendisine kaydettirmişti. Divana gelen Ahmed, Yakub’dan kendisinin görevine zorla sahip çıkmaya çalıştığından davacıydı (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.81/3 (H. Evâi’l-i Zilhicce sene 1155/ M. Ocak sonu Şubat başı 1743).

Başka bir örnekte ise Şeyh Şhabeddin Zaviyesi Vakfı’nın zâviyedâr ve mütevellisi Receb, görevine alakasız bir şekilde Mahmud, Hasan ve Ahmed isimli şahısların müdahil olduğundan şikayetçiydi. Kendisinin elinde görevlendirme evrakı olduğuna dayanarak bahsi geçen kişilerin haksız müdahalelerinin sonlandırılması emredilmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.142/1 (H. Evâi’l-i Rebîü’l-âhir sene 1156/ M. Mayıs sonu Haziran başı 1743). Şeyh Mehmed ise yürüttüğü mütevellilik ve zaviyedarlık görevine karşılık topladığı gelirlere başka bir vakfın mütevellisi olan Abdülkerim ve Seyyid Nasuh’un bizim vakfa aittir iddiasıyla karıştıklarını ve bu durumun sonlandırılmasını talep etmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.255/5 (H. Evâsıt-ı Rebîü’l-evvel sene 1157/ M. Nisan sonu Mayıs başı 1744).

1743 senesi başındaki dava kayıtlarında karşımıza Larende Müftüsü Mehmed Efendi, aynı yıl Haziran ayında yeniden mahkemelik oluyordu. Bu kez de kendisi Türbesi Vakfı’nın müteveli ve türbedarı tarafından şikayet edilmişti. Vakıf görevlileri olan Seyyid Nasuh ve Seyyid Derviş’in gelip anlattıklarına göre, tevliyet ve türbedarlık bunların üzerine kayıtlı iken Müftü Mehmed Efendi’nin kendi hasedinden bir türlü rahat durmayıp bunları bir bahane ile hapsedirmişti. Bununla da yetinmeyip bunların görevlerine haksız yere karışıp, Seyyid Nasuh’a ait 30 kile arpa, 13 kile buğday ve 31 kuruş nakit parasını zorla almıştı. Üstelik bu kaydın içerisinde, Müftü Mehmed Efendi’nin kayınpederi Seyyid Abdullah Efendi ve akrabaları olan Hacı Abdullah oğlu Yahya ile birlikte bölge halkından haksız yere topladıkları vilayet akçelerinden yeniden bahsediliyordu. Divan kayıtlarına bakıldığında tevliyet ve türbedarlık görevlerinin hala Seyyid Nasuh ve Seyyid Derviş üzerinde kayıtlı olduğundan, müftünün haksız müdahalesinin bir an evvel sonlandırılması emredilmişti (BOA.A.{DVNS.AHK.KR.d. 1, s.163/4 (H. Evâi’l-i Cemâziyelevvel sene 1156/ M. Haziran sonu Temmuz başı 1743).

SONUÇ

XVIII. yüzyıl tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde denge ve güç unsurlarının yeniden şekillendiği bir dönemdi. Özellikle yerel aristokratların varlığının daha görünür hale gelmesiyle, devlet-idareci-halk üçgeninde dengeler halkın aleyhine işler hale gelmiş bu da kendisini ardı arkası kesilmeyen şikayetlere ve bu şikayetlerin çözümlemesi çabalarına neden olmuştu. İlk belirtilerinin XVI. ve XVII. yüzyıllarda görüldüğü taşra elitlerinin sermaye ve güç sahipleri olarak sivrilmeleri, belli başlı problemleri de beraberinde getiriyordu.

Çalışmanın tarih aralığında Larende’nin sorunlarına bakıldığında sosyal hayatı etkileyen problemlerin yarısının idari yetkililerle yaşandığını söyleyebiliriz. Üstelik bu sorunların bazılarında doğrudan idareci bazılarında ise idarecilerin desteğini arkalarına alan isimler dava ediliyordu. Şikayetçi olunan idareciler hakkındaki iddialar çoğunlukla ya elindeki yetkinin halkın aleyhinde kullanılması ya da haksız yere vergi talebiydi. İdareciler ise halkı dava ederken ekseriyetle vergi ödemelerine direndiklerini veya eksik vergi verdiklerini ileri sürüyorlardı. Halkın kendi içerisinde yaşadıkları hadiseler ise daha çok alacak verecek ve ev basma gibi sorunların yaşandığına işaret ediyordu. Vakıflar ise daha özel alanda kalıp genellikle birbirlerinin gelir alanlarına ya da görevlerine dair sorunlarla mahkemeye başvuruyorlardı.

Çalışmada ilginç olan ise Larende’de adı davalarda geçen isimler içerisinde ilmiye sınıfına mensup ya da el-Hâc, es-Seyyid unvanına sahip olan kişilerin çok sık

görülmesiydi. Bazılarında sorun teşkil eden isimler olarak karşımıza çıkıyorlardı. En başta kazanın Müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'nin adı birden çok davada geçiyor ve en sonunda iş, kendisinin elinden fetva yetkisinin alınmasıyla sonuçlanıyordu. Yine Nakîbü'l-Eşrâf es-Seyyid Abdülzer, Müezzin Seyyid Mehmed, Dalkavuk İmam Ahmed, Şehir Kethüdası el-Hac Kadri, Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı Seyyid Abdullah bunlardan bir kaçıydı. Bazı dava kayıtlarında ise kazanın huzuruna kavuşturulması için yine kanaat önderi olarak hacılar ve seyyidlere görevlerin düştüğü görülüyordu. 1743 senesinde tüm Larende'nin etkilenmesine neden olan usulsüz para toplanması hadisesinde sorunun kaynağı kadar çözüm için divana giden isimlerin de seyyid ya da hacı olduğu biliniyordu.

Larende'deki sorunların çoğu Osmanlı ülkesinin farklı yerlerinde yaşananlarla paraleldi. Manisa'dan İbrahim,

Amasya'dan Müderris Abdullah, Kocaeli ve Sakarya'dan Deli Balta ve Kandıralı Mehmet, Aksaray'dan Hacı İlyas oğlu Hızır'ın hikayeleri neyse Larende'den Taşoğlu Osman, Hacı Abdi oğlu Yahya, İbrala köyünden Mahmud, Kirişci mahallesinden Derviş Hatib Ali ya da Gazi Dükkan mahallesinden Hüseyin'in hikayeleri de aynıydı. Farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda ama birbirine benzeyen hikayeler yaşamışlardı. Kimi haksız yere mağdur olduğundan davacıydı kimi ise halka zulmettiğinden dava ediliyordu. Sonuç olarak, XVIII. yüzyılın ortalarında Larende'de yaşanan sorunlar devletin hemen her yerden karşılaştığı sorunlarla örtüşmekteydi. İmparatorluğun her anlamda değişim yaşadığı süreçlerden Larende halkı da hem bireysel hem de toplu şekilde etkilenmişti.

KAYNAKÇA

1.T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) Arşiv Belgeleri

A. {DVNS.AHK.KR.d. (Defter No 1).

2.Araştırma-İnceleme Eserleri

- Aköz, A. (1993), "XVI. Asırda Lârende Kazâsı Hakkında", *Osmanlı Araştırmaları*, XIII, İstanbul, 99-136.
- Barkey, K. (2016), *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Zeynep Altok (çev.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Canbakal, H. (2021), "Taşra İleri Gelenlerinin "Soyluluğu"na Dair", *Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Elitleri*, Antonis Anastasopoulos (ed.), H.Ebru Aksoy (çev.), İstanbul, Küre Yayınları, 79-97.
- Cengiz, A. (2014), *Karaman Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, Konya, Çizgi Kitabevi.
- Cevger, G. (2012), *1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 Tarihli Karaman Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-60)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çakır, B. (2019), "Kese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.EK-2, Ankara, TDVİA Yayınları, 42-43.
- Çelik, B. (2020), *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Çetin, C. (2012), "Konya Şehir Masrafları Çerçevesinde, Hatunsaray Ahalisinin Vergi Yükü Üzerine Bazı Tespitler", *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (2-4 Ekim 2011)*, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 347-361.
- Çetin, A. (2009), "Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancaklarında Eşkîyalık Olayları (18. Ve 19. Yüzyıllar)", *Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Osman Köse (ed.), Samsun, Uğur Ofset, 107-128.
- Dursun, K. (2015), "18. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Amasya'da Vakıflar ve Sorunlar (1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterine Göre Amasya Vakıfları'ndan Merkeze Yansıyan Şikâyetler)", *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu (08-10 Ekim)*, 131-141.
- Erdoğan, N. (1999/2000), "Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, S.83, 8-32.
- Ergenç, Ö. (1992), "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yân Üzerine Dair Bazı Bilgiler", *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C.III, İstanbul, 105-118.
- Ergenç, Ö. (2012), *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2000), "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zilfi (ed.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fidan, F. (2017), "16. Yüzyılın Sonlarında ve 17. Yüzyılın Başlarında Aksaray'ın Eşkîya Taşra Görevlileri", *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu 26-28 Ekim 2017*, Ankara, Kalkan Matbaacılık, 206-217.
- Goleman, D. (2021), *Duygusal Zeka EQ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?*, İstanbul, Varlık Yayınları.
- İlgürel, M. (1995), "Eşkîya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, TDVİA Yayınları, 466-469.
- İnalçık, H. (1988), "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mazhar'lar", *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, C.VII-VIII, İstanbul, 33-54.
- İnalçık, H. (2012), *Adalet Kitabı*, B.Arı&S.Asılantaş (ed.), İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- İnalçık, H. (2016), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaymaz, B. (201), *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu (s.61-121)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aksaray.
- Murat, N. (2017), *1 Numaralı Karaman Eyaleti Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.151-296)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Niğde.
- Özcan, S. (2009), 18. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Hareketleri, *Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Osman Köse (ed.), Samsun, Uğur Ofset, 83-93.
- Özkaya, Y. (2010), *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Sami, Ş. (2019), *Kamus-ı Türkî*, Ankara, Türk Dik Kurumu Yayınları.
- Sertoğlu, M. (2015), *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, Kurtuba Kitap.
- Singer, A. (2008), *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Sema Bulutsuz (çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2007), "Resim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34. İstanbul: TDVİA Yayınları. 582-584.
- Taş, H. (2007), İhtisâb Mukâtâ'sı Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı, Ankara Örneği, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, 8/2. 409-436.
- Taşkın, Ü. (2005), *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Yılmaz, Z. (2018), *1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Çevrimyazısı (s.122-197)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aksaray.
- Zarinebaf-Shahr, F. (2000), "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. ZILFI (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 241-251.

EXTENDED ABSTRACT

The Ahkâm Registers, which started to be kept since 1742, involve numerous subject matters. The most important characteristic of the Ahkâm Registers distinguishing them from the Complaint Registers is that they are organized on an eyalet basis. In this respect, they are very suitable for micro-historical or eyalet-based studies. These registers are also a rich source for social history studies, as they include different topics such as actions of debt, taxation, robbery, seizure, issues related to foundations, or land disputes. Karaman was one of the eyalets for which Ahkâm Registers were kept. There are 39 registers in total under the name of Karaman Ahkâm Registers. The register that served as the source of this study is the Karaman Ahkâm Register No. 1. This register contains records from 1742 to 1745. Among various complaint or taxation issues relating to the districts, sub-districts, and villages of Karaman, the verdicts relating to Larende and its peripheral settlements were identified and classified according to their subjects.

In the classifications made, most of the verdicts are about the disputes between local administrators and the public. The main problem that the people complained about was unfair and irregular tax demands made by local administrators. Some of the city's prominent dwellers called Sayyids had also been involved in a dispute about collection of too much money from the people of Larende in the summer of 1742. This issue had not been resolved immediately and it had taken months for the disturbance to settle down in the region. Another issue that the people complained about was that the local administrators abused their authorities against the people for the sake of their personal interests. For example, the Naqib al-ashraf, the Mufti, and the Steward of the city were among the officials who were sued. The administrators as well as the people were applying to the Council. The primary issue the administrators sued about was the people's resistance to paying taxes. Many officials complained of public resistance or underpayment of taxes. Apart from this, there were also cases where officials complained about each other. Often unduly interfering with each other's duties, the administrators could only resolve their problem through a court decision.

The strengthening of the notables and other local administrators might be the most important reason for the increase in the complaints between the local public and the local administrators. It is known that many arrangements and systems in the Ottoman Empire changed in the 18th century. As for the provincial administration, it can be said that the problems increased due to notables' entitlement to collect taxes from people and control the collected tax revenues. The notables, who had armed guardians and money, emerged as a serious power element in local administrations. The administrators, who did not hesitate to use their human and material power against the public whenever they deemed necessary, worsened the people's suffering.

In addition to the lawsuits between the administrators and the public, the most common cases in the courts were personal conflicts. Complaints made as a result of disputes over all kinds of valuables, money, or animals are frequently encountered in the actions of debt filed by members of the general population against each other. Some cases on these issues were brought to the court again and again. In refiled cases, the debt was often not paid despite the court decision. Another point that draws attention in debt cases is that people usually borrowed from people of their own nationality. Thus, most of such cases were tried either between dhimmi or between Muslim parties. Other than these, verdicts on lawsuits between a Muslim and a non-Muslim party are also found in the registers.

Another type of lawsuit frequently filed as a result of individual conflicts was complaints about home invasion and seizure. The complaint petitions filed in central Larende or in its villages often report that certain notorious individuals of the region raided people's houses and usurped their properties and belongings. To justify such raids, defendants often stated reasons such as the plaintiff's failure to repay a loan on time. Individual disputes are not limited to these and, for instance, a case of bodily harm is also found among the verdicts examined. In the incident that took place between two dhimmi citizens, there is an allegation that the defendant has a habit of injuring people in the middle of their back with a knife. Against this allegation, the defendant tries to prove his innocence, claiming that he is a victim of slander.

The subject of another recorded complaint is about foundations. Problems related to foundations in and around Larende are also described in the verdicts. The conflicts of foundations brought to the court were mostly about foundations' unfair intervention in each other's incomes. Occasionally, it appears, the officials responsible for collecting revenues on behalf of a certain foundation unlawfully confiscated the revenues belonging to another foundation. Beside revenue disputes, prevention of foundation officials from carrying out their duties is another reason for lawsuits submitted to the Council. Some records describe an undue interference in an individual's performance of a duty or task.

In conclusion, the first inference to be made is that the problems experienced in and around Larende were parallel to the problems seen in other parts of the Ottoman territory. In the 18th century, similar complaints reached the administrative centre of the Ottoman Empire from almost all parts of the State. Just like there were notorious individuals known to be bandits in almost any region, such individuals existed in Larende too. Again, conflicts with local administrators as well as individual disputes among the public were not unique to Larende but were also frequently encountered in the countryside.

GÖÇMEN EDEBİYATI BAĞLAMINDA MODERN BİR GÖÇ DESTANI OLARAK ARAS ÖREN’İN BERLİN ÜÇLEMESİ

Burak Çavuş^{1*+}

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/Türkiye

*e-posta: burak.cavus@gop.edu.tr

+orcid: 0000-0002-5050-6523

Öz- Berlin Üçlemesi, Aras Ören’in Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü sürecini ele aldığı üç kitaptan oluşan bir şiir çalışmasıdır. Klasik şiir biçiminden çeşitli yönlerden farklılık gösteren bu eserde, göçmen edebiyatı dairesinde göçmenlik halleri daha çok bir anlatı forumunda kurgusal düzleme aktarılmıştır. Merkezde bir göçmen işçinin hikâyesi vardır ve bu merkez kişi etrafındaki diğer göçmenlerin yaşamları da yan hikâyeler olarak anlatılır. Göç olgusunu toplumsal gerçekçi bir yaklaşımla ele alan şair, üç kitabı göç sürecine paralel olarak giriş-gelişme-sonuç çizgisinde tasarlamıştır. Şairin bizzat göç olayını yaşamaması, Almanya’da işçi olarak çeşitli işlerde çalışması, tüm süreci yakinen gözlemleyebilme fırsatı bulması, karakterleri, mekânları son derece gerçekçi bir atmosfer içerisinde yansıtmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte şair göç olayını Marksist bir yaklaşımla değerlendirmiş, şiirlerini toplumsal gerçekçi eğilim çerçevesinde oluşturmuştur. Dolayısıyla bu kitabın incelenmesi bir yandan Almanya’ya işçi göçü olayına dair çıkarımları bir yandan da göçmen edebiyatı sürecinin ilk evrelerine yönelik tespitleri sağlayacaktır. Bu çalışmanın temel amacı da kitabın göçmen edebiyatı bağlamında okunması ve gerek biçim gerekse içerik olarak irdelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Aras Ören, Berlin Üçlemesi, Göçmen Edebiyatı, göç, şiir.

BERLIN TRILOGY BY ARAS ÖREN AS A MODERN MIGRATION EPIC IN THE CONTEXT OF MIGRANT LITERATURE

Abstract- The Berlin Trilogy is a work of poetry consisting of three books, in which Aras Ören deals with the process of labor migration from Turkey to Germany. In this work, which differs from the classical poetry form in various aspects, immigration situations in the immigrant literature are mostly transferred to the fictional plane in a narrative forum. There is a story of a migrant worker in the center and the lives of other immigrants around this center person are also told as side stories. The poet, who deals with the phenomenon of migration with a socialist realist approach, has designed three books in parallel with the migration process in the line of entry-development-result. The poet’s personal experience of immigration, working in various jobs as a worker in Germany, having the opportunity to closely observe the whole process, enabled him to reflect the characters and places in a very realistic atmosphere. However, the poet evaluated the migration event with a Marxist approach and composed his poems within the framework of socialist realist tendencies. Therefore, the examination of this book will provide inferences about the labor migration to Germany on the one hand, and determinations on the first stages of the immigrant literature process on the other. The main purpose of this study is to read the book in the context of immigrant literature and to examine it in terms of both form and content.

Keywords: Aras Ören, Berlin Trilogy, immigrant literature, migration, poem.

GİRİŞ

En genel anlamıyla bir mekânsal yer değiştirme hareketliliğini belirten göç olgusu, tarihsel süreç boyunca sözlü ve yazılı birçok edebî eserin odak noktası olmuştur. Türk edebiyatının sözlü dönemlerinden başlayarak bugüne kadar uzanan süreçte göç, destan, türkü, mani, ninni gibi folklorik eserlerle birlikte, roman, hikâye, tiyatro gibi yazılı ve modern eserlerle de anlatılmıştır. Uygurların *Göç Destanı* ile başlayan bu süreç, klasik edebiyatta hicretnâmeler, halk edebiyatı sahasında özellikle türkülere konu olurken modern edebiyatta daha çok roman ve hikâye türü ile anlatılmıştır. Türk toplumlarının çok sayıda göç olayını yaşaması, bir dönemler konar göçer yaşamın hâkimiyeti, mevsimlik göçler, savaşlar sonrası yaşanan mübadeleler, köyden kente göç, yurt dışına yapılan işçi göçleri ve beyin göçü gibi hareketliliklerin çeşitliliği, edebî düzlemde de göç olgusunun sürekliliğini sağlamıştır. Türk edebiyatında göç eskimeyen bir sosyal gerçeklik olarak yer almış, kimi zaman toplumsal gerçekçiliğin kimi zaman toplumcu gerçekçiliğin kimi zamansa bireysel yaşamın bir anısı olarak kurgusal dünyada dile getirilmiştir.

Modern Türk edebiyatında göç en çok da 1950 sonrası yaşanan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişimler sonucu ortaya çıkan iç ve dış göç olayları paralelinde yazınsal türlere konu olmuştur. Demokrat Parti dönemiyle başlayan şehirleşme, sanayileşme gibi politikalar sonucu Anadolu'dan özellikle de İstanbul gibi büyük şehirlere yapılan göçler iç hareketliliği sağlarken 1961 yılında Almanya ile imzalanan konuk işçi anlaşması sonucunda Türkiye'den Almanya'ya yönelik hareketlilik dış göç zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Muzaffer İzgü, Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Güney Dal gibi romancılar bu göçleri konu edinen romanlar yazmıştır. Ancak bu göçlerin romanlara, hikâyelere konu edilmesi sadece o yıllarla sınırlı kalmamış daha sonraki süreçte Adalet Ağaoğlu, Sevinç Çokum, Latife Tekin, Orhan Pamuk, A. Günbay Yıldız, Emine İşinsu gibi yazarların eserlerinde de ele alınmıştır. Türü ne olursa olsun göçü merkezine almış bu eserlerde özellikle göç süreci ve sonrasında yaşanan çeşitli sorunlar dile getirilmiştir. Bu sorunlar arasında göç edenin karşılaştığı engeller, kalanların yaşadığı hasretlik, göç edilen yerdeki fiziksel, demografik değişimler anlatılara yansıyan ortak izleklerdir. Başka bir çalışmada tespit edilen “dil sorunu, eğitim sorunu, aile parçalanması, kimlik bocalaması, gettolaşma sorunu” (Hüküm-Özaktas, 2020: 211-264) gibi başlıklar genel olarak göç edebiyatının ortak konularıdır. Bunların yanında çeşitli sosyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik sorunlar da bu anlatılarda neden-sonuç ilişkisi bağlamında dile getirilmiş, sosyal gerçeklikler zamanla yazınsal gerçekliğe dönüştürülmüştür.

Daha çok toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla yazınsal gerçekliğe aktarılan göç olayları, kapitalizm, kentleşme, sanayileşme, tarımda makinalaşma gibi ekonomik nedenlerle açıklanırken sonuç olarak ortaya çıkan ezilme, sömürülme, emek ticareti, yabancılaşma, yersiz

yurtsuzluk gibi izlekler ön plana çıkarılmıştır. Bu izlekler özellikle de göç olayını bizzat yaşamış yazar ve şairlerce olgunlaşan göçmen edebiyatının temel izleklerindedir. Almanya'ya işçi göçüne paralel olarak gelişen göçmen edebiyatı genellikle üç dönem olarak incelenir; bunlar birinci, ikinci, üçüncü kuşak göçmen yazını olarak ayrılmıştır. Ayrımın sebebi de şekil ve muhtevada görülen farklılıklardır. Birinci kuşak göçmenler, “birtakım özelliklerine göre iki gruba ayrılırlar. Birinci grupta ilk olarak Almanya'da yazarlığa soyunanlar, ikinci grupta ise Türkiye'de yazarlığa başlayan ve sonrasında Almanya'ya gidip orada eserler vermeye devam edenler. Birinci grup yazarlar, Almanya'ya işçi olarak giden vatandaşlarımız ve onların çocuklarından ya da evlilik, öğrenim, politik ve ekonomik nedenler gibi farklı amaçlarla Almanya'ya gidip orada yazarlığa başlayan vatandaşlarımızdan oluşur” (Asutay-Çelikten, 2013: 214). Aras Ören de Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak gitmiş, fabrikalarda ve diğer iş kollarında işçi olarak çalışmıştır. Dolayısıyla göçmenlik durumunu bizzat yaşamış ve gözlemleyebilmiş ilk kuşak göçmen edebiyatının temsilcilerindedir.

“1969 yılında Almanya'ya giderek Türk işçilerinin en çok yoğunlaştıkları hatta getto kurdukları Berlin'e yerleşen Ören, önceleri birçok şirkette işçi olarak çalışmasının yanı sıra yazarlığını da sürdürdü. Almanya'da art arda üç kitap yayımlayarak bunları *Berlin Üçlemesi* olarak adlandırdı. Ören diğer birçok yapıtında olduğu gibi *Berlin Üçlemesi*'ni de Türkçe kaleme aldı ve kitaplar Almanca'ya çevrilerek basıldı. Üçleme göçmen yazını içinde yer alan diğer yapıtlardan farklı olarak kısa bir süre içinde Almanların ilgisini çekti. *Niyazi'nin Naunyn Sokağı'nda İşi Ne?* ve *Kâğıthane Rüyası* yayınlanmalarından kısa bir süre sonra filme alındılar. *Gurbet Değil Artık* ise radyo oyunu olarak yayımlandı” (Oralış, 1993: 109).

Diğer göçmen yazarlar gibi göç olgusunu sınıfsal bir sorun olarak okuyan şair, kendi eserini de bu çerçevede oluşturmuştur. Aras Ören'in *Berlin Üçlemesi* adlı şiir kitabı da Türkiye'den Almanya'ya göç serüvenini Marksist bir yorumla anlatan, nitelik ve nicelik yönüyle destansı yapısıyla dikkat çeken bir eserdir. Eserin önsözünü yazan Fakir Baykurt bu noktaya dikkat çekerek şunları söyler: “*Berlin Üçlemesi*, alışageldiğimiz şiir kitaplarına benzemiyor. Destan gibi, uzun soluklu bir şiir onun şiiri. Aras Ören kendisi bu tür şiir için eski Yunanca'nın poem sözcüğünü yeğliyor. Zaten onda tâ Homeros'tan süzülüp Yunus'tan, Nazım'dan, Brecht'ten geçerek oluşan halis bir şiir özsuvar. Kavrayan, geniş planlar içinde ayrıntılar veren usta bir anlatıcı o: onun için en uygun sözcük ‘ozan’” (Ören, 1980: 8). Baykurt'un buradaki ozan nitelemesi Aras Ören'in şairliğini tanımlayacak en uygun ifade. Zira o, şiirleriyle hikâye anlatan, yer yer iç diyaloglara yer yer karşılıklı konuşmalara yer vererek klasik şiir kalıplarını aşan bir şair. Nitekim *Berlin Üçlemesi* de *Niyazi'nin Nuayn Sokağında İşi Ne?*, *Kâğıthane Rüyası*, *Gurbet Değil Artık* isimli üç kitaptan oluşan hacimli bir şiir kitabıdır. Oldukça uzun bu üçlemede merkezdeki kişi etrafında bir

sokağa yerleştirilmiş göçmenlerin yaşam kesitleri manzum hikâye formatında anlatılır.

Birinci bölümde kişileri tanıtan şair, onların göç süreçlerine, geçmiş yaşamlarına, yaşadıkları mekâna dair bilgiler verirken ikinci bölümde asıl hikâyesi anlatılan Niyazi isimli göçmenin iç dünyasına, sınıfsal bilinç kazanmasına daha çok yer ayırıyor. Son bölümde ise uzun yıllardır Almanya’da yaşayan göçmenlerin yabancılaşmasına, kimlik sorunlarına işaret eden Ören, üçlemeyi kronolojik olarak ilerletiyor ve gelinen noktada Almanya’ya işçi göçü sürecini tarihsel, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden değerlendiriyor. Dolayısıyla *Berlin Üçlemesi* bir göç destanı olarak okunduğunda, hem Almanya’ya işçi göçüne dair çıkarımlar hem de göçmen edebiyatı bağlamında Aras Ören şiirine dair çıkarımlar yapılabilecektir. Şiirler eserdeki bölümlerin sıralamasına paralel olarak neden-süreç-sonuç çerçevesinde değerlendirilecek her bölüm kendi içerisinde irdelenecektir.

BİRİNCİ KİTAP: NİYAZI’NİN NAUNYN SOKAĞINDA İŞİ NE?

Üçlemenin birinci kitabı *Niyazi’nin Naunyn Sokağında İş Ne?* adını taşır. İlk kitapta yirmi üç şiir vardır. Girişte asıl hikâyesi anlatılan Niyazi Gümüşkılıç adlı Türk göçmen tanıtıldıktan sonra, onun yakın çevresindeki diğer göçmenlere ve Alman vatandaşlara yer verilir. Burada kişiler üzerinden toplumların, ülkelerin tarihi geçmişlerine değinen şair, bir yandan neden Türklerin göçmenliğe sürüklendiğini anlatırken bir yandan da Almanların nasıl şartlarla o tarihlere geldiğini anlatır. Ayrıca iki farklı kültürü, toplumun bir arada yaşamasına zemin olan Naunyn Sokağı da bu bölümde yeni şartlarıyla tanıtılır. Bu tanıtım şiirlerinde daha çok nedenler üzerinde durulur. Neden Niyazi göç etmek zorunda kaldı, neden Almanya bir göç ülkesi oldu ve neden sokakları bir getto hâline geldi gibi soruların cevapları verilir. İlk olarak göçün itici ve çekici faktörleri Niyazi’nin dilinden anlatılır.

*“Bu Almanya işi çıkınca,
herkes gibi ben de
dedim kendikendime:
Almanya bir küçük Amerika.
Gidersin oraya Niyazi
Ve yaşarsın orada Bebek’in zenginleri gibi.
Çünkü fakir kişi
Bir Amerika’da (ya da Almanya’da ya da bir
başka batı ülkesinde)
Amerikalı gibi yaşayabilir. Yoksa
Bizim gibi ülkelerde bu salt zenginlerin işidir.
Ve Amerikalı gibi yaşarsa insan
Ancak yaşadım diyebilir.” (s.38)*

Şair bu dizelerde göç olayını itme-çekme teorisine yakın bir düzlemde ele almıştır. Everett Lee’nin *Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adlı makalesinde açıklamış olduğu teoriye göre, göç veren yer ile göç alan yer arasındaki fırsat eşitsizliği göçün temel sebebidir. Lee’ye

göre göç olayında dört temel faktör vardır. Bunlar: “Yaşanan yerle ilgili faktörler. Gidilmesi düşünülen yerlerle ilgili faktörler. İşe karışan engeller ve bireysel faktörlerdir” (Akt. Yalçın, 2004: 30). Rasyonel birey bu faktörleri dikkate alarak bir seçim yapar ve bulunduğu yerde itici faktörler daha fazlaysa çekici faktörlerin olduğu yere göç eder. Dönemin Türkiye’si ile Almanya’yı kıyasladığımızda elbette ki Almanya’da çekici faktörler daha fazladır. Nitekim şiirde de bu kıyas yapılır ve zenginleşmenin, sınıf atlamanın yahut daha müreffeh bir hayat yaşamanın ancak Almanya, Amerika gibi gelişmiş sanayi ülkelerinde mümkün olacağını altı çizilir. Diğer şiirlerdeki göçmen kişilerin de göç olayından arzularının zenginlik, mülk sahibi olma, itibar görme gibi ekonomik temelli olduğu görülür. Başka bir şiirde Kazım Akkaya adlı göçmen bu arzuyu şöyle ifade eder:

*“İlk 1971 yılında,
5’inci ayın 7’sinde geldim buraya,
Şimdi üç ay oluyor.
Niyetim bir otobüs almak
Ya da bir kamyon” (s.48)*

Bir özne-nesne ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde göçün nedenleri kurgusal metinlerde gönderici eyleyen olarak değerlendirilebilir. A.J.Greimas’ın anlatı çözümlemelerinde kullandığı eyleyenler modeline göre gönderici, kahramanı bir nesnenin elde edilmesi için onu harekete geçiren, maceraya sürükleyendir. Gönderici “Her zaman insana benzeyen, somut özellikler taşıyan bir kahraman olmayabilir. Tanrı, yazgı, doğa, baba imgesi de kahramanlara görev veren, özneyi eyleme geçiren öznenin güçlü bir eyleyendir” (Kıran-Kıran, 2000; 157). Bunların yanı sıra bir rüya, bir hayal, bir ideal gibi soyut unsurlarda özneyi harekete geçiren eyleyenler olarak anlatılarda görülebilir. Burada da yoksulluk, mülksüzlük, itibarsızlık gibi faktörler gönderici işleviyle yer almıştır. Bunlar aynı zamanda göçün de nedenleridir.

Dolayısıyla bu ilk kitapta Niyazi’nin ve diğer Türk göçmenlerin neden Nuayn Sokağı’nda olduğunu anlatır şair. Yukarıdaki dizelerde ifade edilen yoksulluk, mülksüzlükle beraber modernleşme, kapitalizm gibi olguların oluşturduğu yeni yaşam katmanları yeni kültür de bu göçün sebepleri arasında gösterilir.

*“Bizden öncekiler, yani
Anam, babam, onlar,
Ayırt etmemişler bu ayrıcalığı
Ya da o zamanlar
Başkaymış daha yaşam
Kendi içinde kapalı bu İstanbul köyünde
Kaynaşmışmış paşazadeler, beyzadeler, tacirler
Fakir fukara ile
Ve birbirlerine bu kadar
Değillermiş yabancı hatta;” (s.38)*

Sınıf ayrımının belirginleşmesi, üretim ve tüketim araçlarının bazı sınıflarda toplanması, ekonomik ayrılıklarla beraber sosyal, kültürel ayrımları da belirginleştirmiştir. Kişiler birbirine yabancılaşmıştır. Hiçbir şey eskisi gibi değilken refah içinde bir yaşam ancak göç ile mümkündür. Böylece de bir araba, ev, tarla,

arsa gibi araçlara ulaşabilmek için Niyazi ve diğerleri göç yolunu tercih etmişlerdir. Almanya alt sınıflar için umut mekânına dönüşmüş birçok kişi zenginleşme kapısı olarak Almanya'yı hayal etmiştir. İlk öncülerin bu hayali gerçekleştirmiş olmaları ise göç olayını kitlesel boyutlara taşımış, göç ağları sayesinde Almanya'da çeşitli bölgelerde Türk mahalleri oluşmuştur.

Douglas Massey tarafından geliştirilen ağ teorisinin temelinde, göç edenler ile geride kalanlar arasındaki göçe yönelik ilişki yatmaktadır. Böyle bir ilişkinin varlığı, göç etmek isteyen aynı aileden veyahut aynı ulusal kökenden olanların göçe yönelmesini kolaylaştırır. Çünkü "bu etkileşimler, göçün maliyetini ve içerdiği riskleri azaltarak kolaylaştırmaktadır. Ağlar, göç kanallarının kurumlaşmasını ve süreklilik kazanmasını bir çoğaltan etkisiyle sağlamaktadır" (Toksöz, 2006: 21). Ağ teorisinin kurgusal anlatıdaki karşılığını ise şair şu dizelele ifade eder:

*"Delir rüzgâr bir gün
Bir Türk'ün bıyığını savurdu
Ve bıyığının peşinden koşan Türk
Kendini Naunyn Sokağı'nda buldu*

...
*O gitti ama
Ardından
Kadın erkek,
Çoluk çocuk
Memleketlileri sökün etti..." (s.33)*

Memleketlerinden sökün eden bu göçmenleri ilk kitapta art arda sıralayan şair bir yandan onları tanıtır neden göç ettiklerini anlatırken bir yandan da onların ortak noktalarının altını çizer. Böylece daha önce göç romanları üzerine yaptığım doktora çalışmamda da gösterdiğim gibi göçmen edebiyatıyla edebiyat dünyamıza giren göçmen işçi tipinin özellikleri belirgin kılınır. Şair bu bölümdeki şiirlerini doğrudan tanıyacağı kişilerin isimleriyle başklandırır. Atıfet, Halime, Kazım Akkaya, Sabri Şan, Nermin bu kişilerden birkaçıdır. Geçmiş hikâyeleri farklı olsa da ortak noktaları ekonomik sorunlar yaşamalarıdır. Atıfet dansözlük, genelev işçiliği yapmıştır; Halime'nin kocası kan davasından hapsedir, Kazım Akkaya'nın çalıştığı acente iflas etmiştir, Sabri Şan mesleği olmayan bir çiftçidir. Ekonomik kaygılar bu insanların göndericisi olmuştur. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Campbell, 2010) bağlamında bu süreci okuyacak olursak onları maceraya sürükleyen itici güç yoksulluktan ve arzu edilen nesnelere de para, statü, itibar gibi ortak nesnelere. Yine eyleyenler modeline göre Özne nesne ilişkisinin temelinde bir arayış, elde etme, bulma, yolculuk süreci vardır. "Özne, genellikle önemli eylemlere katılan başkahramandır. Nesne ise kahramanın elde etmeyi istediği soyut ya da somut şey ya da kimsedir. Bu bir hazineyi bulmak, bir kadını baştan çıkarmak, bir ülkeyi fethetmek, bir bilgi elde etmek, bir hastalıktan kurtulmak" (Kıran-Kıran, 2000; 149) gibi çoğu anlatının merkezinde yer alan maceranın, serüvenin dayanak noktasıdır.

Bu bölümde değinilen diğer bir hususta göçle birlikte yaşanan demografik ve mekânsal değişim sürecidir. Bu süreç Naunyn sokağı üzerinden anlatılır.

Kitabın sonundaki açıklamalar kısmına göre Naunyn Sokağı Berlin'in Kreuzberg ilçesinde bulunan, yapıları Almanların kuruluş devri mimarisine yüzyılım başında inşa edilmiş, ön kısımlarında subay, esnaf ve zanaatkarların arka kısımlarında ise işçilerin oturduğu bir yerleşim yeridir. Göçün kitlesel boyutlara ulaşmasıyla daha önce Alman kimliğini taşıyan sokak artık çokkimlikli, çokkültürlü bir yapıya bürünür.

"Nice akşamlar, nice sabahlar

Derken

*Herkes her şeyin o sokakta;
Her şey herkesin o sokakta;
Yadrganmaz bir parçası oldu.
Öyle ki bugün*

*Türklerin olmadığı bir Naunyn Sokağı
Belki sokaklığından kaybetmez ama
Şu yaşlı günlerinin sonunda
Çocuksu bir başlangıçtan olurdu" (s.34)*

Göç sürecini iki ayaklı bir oldu olarak değerlendiren şair, her iki tarafın da bu sürece nasıl girdiğini, nasıl etkilendiğini kitabının bu ilk bölümünde belirtir. Değişen dünya, tarihsel koşullar, modernleşme, savaşlar, kapitalizm gibi olgular etrafında bir değerlendirme yaparak göçü ve göçmenleri anlamaya ve anlatmaya çalışan şair için tüm bunlar yeni bir sürecin başlangıcıdır. Kitabın bu ilk bölümü tüm bu sürecin giriş kısmı mahiyetindedir. Aynı zamanda da üç aşamalı göç olayının nedenselliğinin irdelendiği bölümdür. Yine Niyazi özelinde göçmenlerin sınıf bilinci, işçi hakları, sendikalaşma gibi konulardaki olgunlaşma sürecinin de ilk aşamaları bu kitaptaki şiirlere konu olmuştur. Dolayısıyla bir yandan kurgusal karakter Niyazi'nin göç serüvenine başlangıcı bir yandan da Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün başlangıcı olarak bu kitabı değerlendirmek mümkündür.

İKİNCİ KİTAP: KÂĞİTHANE RÜYASI

Klasik bir anlatının gelişme bölümü olarak okunabilecek ikinci kitapta otuz şiir yer alır. Bu şiirler ilk kitapta tanıtılan göçmenlerin yaşadıkları olaylar, hissettikleri duygular ve karşılaştıkları bazı durumları anlatır. Tüm bu anlatılanlar göçe dair bir sürecin özeti mahiyetindedir. Bu süreçte yeni bir toplumun yeni bir kültürün içinde öteki ile yaşamının, yabancı, göçmen olmanın zorlukları, sorunları daha çok anlatılır. Nitekim göçmen edebiyatının temel izleklerinden olan bu sorunlar, özellikle de birinci kuşak göçmen yazınında sıkça ele alınır. "Yabancılar yeni geldikleri, dilini, kültürünü, yaşam koşullarını, hukuki düzenini, ekonomik, politik yapısını bilmedikleri bu ülkede o güne değin hiç karşılaşmadıkları yeni sorunlarla karşılaştılar, bunlara beraberlerinde getirdikleri kendi kültürel, ekonomik sorunları da eklendi. Böylece birçok yazar, yaşadıkları bu sorunları yazıya aktarıp, tarihsel gerçekliği yazımsal gerçekliğe dönüştürerek, varolanı doğrudan metinlere yansıttılar" (Oralış; 2001: 36). Bu çerçevede bölümün ilk şiirinde şair, zor koşullarda fabrikalarda çalışan göçmen işçileri bir akvaryumun içine hapsedilmiş balıklar gibi yansıtır.

“Hiç güneşsiz akvaryumlarda,
Hasta balıklar gibiydiler,
Onlar gibiydiler tortulu sulara,
Tortulu akvaryum sularına benzeyen bu yerlerde.
Sayıları sekiz yüz bin miydi?
Sekiz yüz binin üstünde miydi ne,
Adına konuşulan, adına pazarlıklar yapılan,
Adına karar verilen” (s. 93).

Bedenin, emeğin metalaşmasına vurgu yapan şair, göç sürecini, göçmenlerin ucuz işgücü olarak çalıştırılmasını, ayrımcılığa, adaletsizliklere uğramasını Marksist bir yaklaşımla eleştirir. Nitekim Marksist yaklaşıma göre de göç olgusu, “esas olarak kapitalist birikim sürecinin yayılmacı doğasına bağlı olarak ucuz emeğin sermaye için harekete geçirilmesinin bir sonucudur” (Toksöz, 2006: 19). Gelişmişlik, az gelişmişlik, sermaye ve emek çerçevesinde değerlendirildiğinde ise göç, “kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dahil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir” (Abadan Unat, 2002: 15). Kitaptaki Niyazi’nin Geçmişle Hesaplaşması adlı şiirde Niyazi’nin dilinden Osmanlı dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları ve 1960 darbesine kadarki süreç devlet-halk, yönetenler-yönetilenler, sermaye-emek gibi kavramlar etrafında değerlendirilir ve sonuç olarak sermayenin emeği sömürerek büyümesine vurgu yapılır. Niyazi, bu gerçekliklerin farkına varmış, sınıf bilincine sahip bir kişi olarak diğer arkadaşlarını da bu gerçeklikler karşısında bilinçli olmaya davet eder. Bir iç konuşmasında diğer göçmen arkadaşlarına şöyle seslenir:

“Bir yandan gelişirken kapitalist ilişkiler
Dışarıya bağımlı olarak; öte yandan
Varoluşunu bir feodal düzenin,
Anlatmaya çalıştım. Örneğin 1950’de
Feodallerle burjuvazinin nasıl elele
Bürokrasiye karşı çıkışını söylemeye çalıştım.
Tarihin sınıfsal açıdan
Yeniden yazılmasının önemine
Parmak basmaya çalıştım.
Bu bir başlangıçtır,
Sürmesi gereklidir;
Biz de elbet kendi sınıfımızın tarihini yazacağız”
(s.167).

Niyazi, tüm olup bitenleri, tarihi, göçü bir sınıf meselesi olarak algılar. İşçi, emekçi arkadaşlarını bu minvalde uyarır, onlara sınıf bilincini, birliği, sendikalaşmayı, grevi öğretmeye çalışır. Aynı zamanda kendi de bu konularda bilgisini, kavrayışını geliştirmeye devam eder. Niyazi özelinde bakıldığında bu bölüm bir yandan da onun gelişme sürecidir. Şu şiir dizelerinde de yine onun düşünceleri aktarılır:

“Dostluğa düşmaliğe
Onlar karar verirler;
Sevmeğe, nefrete.
Onlar bizi esirger
Ve yargularlar
Ve onlar güçlerini,
Hep kendi çıkarlarına kullanırlar.
Onlar kimlerdi? Onlar kimdir?
Biz kendimiz için
Kendimiz karar veremez miyiz?” (s.178)

Burada onlar zamiriyle karşılanan kişileri ve grupları sermaye sahipleri, patronlar, yöneticiler ve genel anlamda üst sınıftakiler olarak okuyabiliriz. Niyazi burada işçi sınıfının kendi hayatlarının öznesi olamamaları durumuna ve sürekli birilerinin kararlarıyla yaşamlarını sürdürmelerine değinir. Türkiye’de kendi hayatlarını yaşayamayanlar bir umutla Almanya’ya gitmiştir ancak orada yine işçi, yine alt sınıf üyeleridirler. Dolayısıyla biraz daha para kazanıyor olsalar da sosyal konumları aynıdır. Şiirin devamında da bu gerçekliğe vurgu yapılır.

“Biz başka bir tarihten,
Başka bir yabancı diyara gelip,
Gene yabancı kaldık.
Amacımız: kendimizi güvende duymaktı.
Bu Türkiye’de olmadı
Burada da arıyoruz” (s.180)

Ali Tilbe’nin geliştirdiği “çatışma ve göç kültürü” (Tilbe, 2015) modeline göre, her türlü göçün itici gücü güvensizliktir. Ekonomik, kültürel, dini, eğitim, sağlık gibi her türlü alanda hissedilen güvensizlik, göç kararında en etkili faktördür. Bu dizelerde de ekonomik olarak hissedilen yabancılığın Almanya’da başka yine devam ettiği, dolayısıyla güvensizliğin de devam ettiği vurgulanır. İkinci kitabın bu son şiiriyle anlatımın gelişme bölümü, göçün ise süreç bölümü bitirilir. Genel olarak şiirlerde büyük bir umutla Almanya’ya göç eden kişilerin hayal kırıklıkları, ezilmeleri, ayrımcılığa uğramaları, geçmişe, memlekete duyulan özlemlerle birlikte yavaş yavaş da Almanya’da yerleşik hâle gelmeleri konu edinilir. Göç olayının merkez-çevre, gelişmişlik-az gelişmişlik ayrımından kaynaklandığı, işçi sınıfının ise her koşulda sömürüldüğüne dikkat çekilir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP: GURBET DEĞİL ARTIK

Gurbet Değil Artık üçlemenin son kitabıdır ve yirmi iki şiirden oluşur. Şair bu bölümde de yine göçmenlerin günlük yaşamlarından, karşılaştıkları olaylardan hareketle onların duygu ve düşüncelerine yer verir. Bazen anlatıcının dilinden bu duygu ve düşünceler aktarılırken bazen de doğrudan karakterlerin konuşmaları, iç diyalogları kullanılır. Bu bölüm sonuç kısmıdır ve Almanya’ya göç sürecinin sonuçları olarak okunabildiği gibi baş karakter Niyazi’nin de olgunlaştığı, fikirlerinin sağlamlaştığı ve kendi yerini daha net görebildiği bölümdür. Niyazi ile birlikte birinci ve ikinci bölümde yer alan diğer göçmenlerin yaşamlarından kesitler anlatılırken

hâkim izlek olarak yabancılaşma ve kimlik sorunsalı ön plana çıkarılır.

Yabancılaşma süreci ilk olarak daha çok kırsal yaşama ait kişilerin kent ve makine yaşamıyla karşılaşması, yeni yaşama uyum sürecinde hissedilen bir duygu olarak hissettirilir. Bölümün ilk şiirinde bedenlerin makine düzeniyle işleyişi vurgulanır:

*“Bir yarıştıdır sanki
Paslı ray, bulanık kanal,
Eğri saçak ve kaldırım taşları
Güneşle artık
Akarbantta tıpkı
Emeğin zamanla yarışması gibi” (s.185).*

İşçilerin yaptıkları işe göre ücret almaları, onları adeta makine ile rekabete sevk eder. Diğer şiirlerde de bu durum anlatılırken burada artık bedenlerin makine düzeniyle paralel hâle gelmesi sorgulanır. Sürekli işçi olmak, Almanya’da kalabilmek, daha fazla para kazanabilmek için gece gündüz emekleriyle varolmaya çalışan göçmen işçiler hiç durmayan makinalarla bütünleşmişlerdir.

Göç olayının sonucu olarak değerlendirilen yabancılaşma olgusu, farklı kültür dairesinde uzun süre kalmanın getirmiş olduğu aidiyet sorunuyla da ilgilidir. Geçmişe, ait olunan yere özlem arttıkça mevcut yer sorgulanmaya başlanır. Nitekim Niyazi de bölümün ikinci şiirinde bu sorgulamayı yapar.

*“Ben şimdi neredeyim, kimim?
Bulutta mıyım? Burada mıyım?
Burası nasıldır? Nedendir?
Bulut nedir? Niçindir?” (s.188).*

Yine Emine adlı diğer bir göçmen de “Ne kadar çok gurbeteyiz böyle/şu Anadolu’ya baktıkça” dizeleriyle yabancılığı, yersiz yurtsuzluğu vurgular. Emine daha Türkiye’de doğmuş Almanya’da büyümüştür. Daha çok ikinci kuşak göçmen edebiyatının sıkça ele aldığı kimlik sorununu yaşayan bir göçmen olarak çıkar karşımıza. Aşağıdaki dizeler onun dilinden aktarılır:

*“Ben geldiğimde beş yaşımı doldurmuştum,
On yıldır buradayım, kardeşlerim Berlin
doğumlu.
Şimdi benim gurbetim nere, sılam nere?
N’olur silin artık benim kimliğimi
Babamın pasaportundan.
Kendi cebimde kendi pasaportum olsun.
Soranlara kimliğimi açıkça söyleyeyim,
Hiç utanmadan hiç çekinmeden,
Hatta biraz da öğrenerek:
İçinde doğup, yaşadığım yüzyıl beni
Böyle etti:
Doğumum-1963, Kayseri,
Yaşadığım yer- Berlin, Kreuzberg” (s. 241)*

Bu dizeler Emine’nin Berlin Başkonsolosluğuna yazdığı bir dilekçe olarak aktarılır. Arada kalmışlık, çok kimliklilik, çok kültürülük içinde kendini arama, nereye ait olduğunu sorgulama gibi durumlar ikinci kuşak göçmenler için yaygın görülen bir sorundur. Kimlik

sorunu göçmen edebiyatının da temel izleklerindedir. “Kültür farklılıklarını görmek, yaşamak ve dikkatleri bu yöne çekmek yaygın bir eğilim. Kimlik problemi olarak nitelenen konunun çeşitlemeleri bol. Özellikle Almanya’da ikinci kuşak denilen Türklerin iki kültür dünyasıyla sürekli alışveriş içinde olması söz konusu. Türk kültürü ana-babalarının, ailenin sürdürdüğü hayat üslubunda egemenken, dışarda Alman kültürüyle yüz yüze olan gençler bunlar. Yazdıklarında bu azınlık, kimlik vb. problemler ön sıradaysa da evrensel, salt insana ilişkin konuların dile geldiği de oluyor” (Aytaç, 1991: 155). Kimlik, “bir kişi ya da grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlandırması” (Bilgin, 2007: 11) olarak tanımlanır. Türkiye’de doğup Almanya’da yaşayan, eğitim alan, büyüyen kuşaklar için ise bu tanımlamanın net bir şekilde yapılması kolay değildir. Nitekim evlerinde Türk kültürünü, dilini öğrenip yaşarken, okullarda, sokaklarda Alman kültür ve dilini yaşamak zorunda kalırlar. Başka bir ifadeyle özel alanda Türk kamusal alanda Alman gibi yaşamışlardır. Dolayısıyla da kendilerini bir kimlik etrafında tanımlamanın zorluğunu hissetmişlerdir.

Üçüncü kitap hem üçlemenin sıralamasında sonuncudur hem de göç olayının sonucu olarak tasarlanmıştır. Nihayetinde şair gelinen noktada artık Almanya’nın gurbet olmadığını, sokakların, caddelerin Türkleştiğini ve göçmenlerin yeni yurtları hâline geldiğini vurgular. Ancak bu süreçte unutulmuş, özlenen, kaybedilen değerler, duygular, yitirilen benlikler ve aranan kimlikler söz konusudur. Her ne kadar fiziksel olarak yeni bir yurt edinilmiş olursa da duygusal olarak henüz bir eve sahip olmayan göçmen işçiler, iç dünyalarında bu karmaşayı, çatışmayı yaşamaktadırlar. Bir yandan para kazanarak ev, araba, arsa gibi mülk sahibi olmaya başlasalar da öte tarafta duygusal olarak bir tükenme, hiçlik durumu söz konusudur. Yine Niyazi’nin dilinden bu yeni koşullar şöyle dile getirilir:

*“Bir kerpiç evden çıkıp, göçebe ve mülksüz,
Karmakarışık apartmanlı, taksili, minibüslü
Kentlerin gölgesine gelinmiştir.
Neler taşımışsak oralara hep
mülksüzlüğümüzdür.” (s.214).*

Mülksüzlük, yersiz-yurtsuzluğu ve aidiyet eksikliğini imgeler. Nitekim ev, “insanın fiziki olduğu kadar ruhi ihtiyaçlarına da cevap verebilir” (Yılmaz, 2019: 147). Niyazi özelinde vurgulanan bu durum diğer göçmenler için de geçerlidir. Almanya para kazanılan bir mekândır ancak ev olamamıştır. Dolayısıyla yabancılaşma sürekli hissedilen bir duygudur. Şair de anlatısının sonuç bölümü olarak bu aidiyet eksikliğine, yabancılaşma ve kimlik sorununa ağırlık vererek bir göç okuması yapmış göçün sonuçları olarak bu izlekleri ön plana çıkarmıştır.

SONUÇ

Aras Ören’in *Berlin Üçlemesi* Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü sürecini neden-süreç-sonuç gelişimi içerisinde üç kitapla ele almıştır. Alışlagelmişin dışında bir şiir biçimiyle yazılan bu eser, göçmenlerin yaşamlarından

kesitlerin hikâye edilmesiyle oluşturulmuştur. Yer yer hikâye türünün özellikleriyle de anlatımın zenginleştirildiği eser, birinci kuşak göçmen yazınının temel izleklerini ön plana çıkarmıştır.

Birinci kitapta göç etmiş olan karakterlerin tanıtımı ve göç etme sebepleri üzerinde yoğunlaşan şair, ikinci kitapta göç edildikten sonraki sürece, üçüncü kitapta ise bu sürecin sonucunda ortaya çıkan fiziksel, ekonomik, kültürel ve ruhsal değişimlere odaklanmıştır. Dolayısıyla bu üç kitap bir yandan anlatılan kişilerin gelişim ve değişim sürecini aktarırken bir yandan da büyük resimde Almanya'ya işçi göçünü giriş-gelişme-sonuç üçgeninde aktarır. Şairin bu aktarımdaki tezi ise işçi göçü olayının gelişmişlik, az gelişmişlik meselesi olduğu, işçilerin adeta makinalaştırılarak sömürüldüğü, göçmen işçiliğin yeni bir tür kölelik düzeni oluşturduğu gibi daha çok Marksist bir yoruma dayanır. Yine şair anlatıcının özellikle vurguladığı bir diğer nokta ise işçilerin ancak sınıf bilinciyle bu düzeni yıkabileceği, haklarına ulaşabileceği savunulur.

Bunlarla birlikte göçmenlerin arada kalmışlığı, özellikle de ikinci kuşağın yaşadığı kimlik sorunu şairin üstünde durduğu konulardandır. Ötekileştirme, ayrımcılık, ırkçılık gibi göçle birlikte gelişen tepkisel davranışlara da göçün sonucu olarak yer veren şair, tam anlamıyla bizzat gözlemlemiş olduğu göçmenlik hâllerini şiirsel bir dil ve biçimle kurgulamıştır. Dolayısıyla da eser hem içerik hem biçim hem de dil bakımından modern bir destan örneği olarak okunabilir ve değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (2002), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulusötesi Yurttaşlığa, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Aytaç, G. (1995), Edebiyat Yazıları II, Ankara, Gündoğan Yay.
- Bilgin, N. (2007), Kimlik İnşası, İstanbul, Aşina Kitaplar Yay.
- Campbell, J. (2010), Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, çev. Sabri Gürses, İstanbul, Kabalcı Yay.
- Çelikten, S-Asutay, H. (2013), “Birinci Kuşak Göçmen Yazınına Bekir Yıldız’ın Alman Ekmeği Açısından Bakış”, Uludağ Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi 26 (1), 2013, 211-220
- Hüküm, M-Özaktaş, G.S. (2020), “Yücel Feyzioğlu’nun Uğultu ve Anarbay Romanlarına Yansıyan Türk Göçmen Sorunları”, Sınırdan Geçen Sözcükler (Ed. M.Fatih Kanter), Kilis, Kodam Yay.
- Kıran, Z – Kıran, A. (2000), Yazınsal Okuma Süreçleri, Ankara, Seçkin Yay.
- Oralış, M. (1993), “Göçmen Yazını İçerisinde Aras Ören’in Konumu”, Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt:0, Sayı: 8, 109-122.
- Ören, A. (1980), Berlin Üçlemesi, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay.
- Tilbe, A. (2015), “Göç/ Göçer Yazını İncelemelerinde Çatışma ve Göç Kültürü İncelemeleri” (Bildiri) 3rd Turkish Migration Conference, Charles University Prague, Turkish Migration Conference Selected Proceedings ss: 458-466, London Transnational, Press London.
- Toksöz, G. (2006), Uluslararası Emek Göçü, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Yalçın, C. (2004), Göç Sosyolojisi, Ankara, Anı Yay.
- Yılmaz, E.B. (2019), Edebiyat Şehir Hafıza, İstanbul, Kesit Yay.

EXTENDED ABSTRACT

While the migration events, which were transferred to literary reality with a socialist realist approach, were explained by economic reasons such as capitalism, urbanization, industrialization, and mechanization in agriculture, the resulting themes such as oppression, exploitation, labor trade, alienation, and homelessness were brought to the fore. These themes are one of the main themes of immigrant literature, which has matured especially by writers and poets who have personally experienced the migration event.

The Berlin Trilogy is a work of poetry consisting of three books, in which Aras Ören deals with the process of labor migration from Turkey to Germany. In this work, which differs from the classical poetry form in various aspects, immigration situations in the immigrant literature are mostly transferred to the fictional plane in a narrative forum. There is a story of a migrant worker in the center and the lives of other immigrants around this center person are also told as side stories. The poet, who deals with the phenomenon of migration with a socialist realist approach, has designed three books in parallel with the migration process in the line of entry-development-result. The poet's personal experience of immigration, working in various jobs as a worker in Germany, having the opportunity to closely observe the whole process, enabled him to reflect the characters and places in a very realistic atmosphere. However, the poet evaluated the migration event with a Marxist approach and composed his poems within the framework of socialist realist tendencies. Therefore, the examination of this book will provide inferences about the labor migration to Germany on the one hand, and determinations on the first stages of the immigrant literature process on the other. The main purpose of this study is to read the book in the context of immigrant literature and to examine it in terms of both form and content.

In modern Turkish literature, migration has been the subject of literary genres in parallel with the internal and external migration events that emerged as a result of the socio-cultural and socio-economic changes experienced after 1950. As a result of policies such as urbanization and industrialization that started with the Democrat Party period, migration from Anatolia, especially to big cities such as Istanbul, provided internal mobility, while as a result of the guest worker agreement signed with Germany in 1961, the mobility from Turkey to Germany paved the way for external migration. In this process, novelists such as Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Muzaffer İzgü, Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Güney Dal wrote novels about these migrations. However, the subject of these migrations in novels and stories was not only limited to those years, but also in the works of writers such as Adalet Ağaoğlu, Sevinç Çokum, Latife Tekin, Orhan Pamuk, A. Günbay Yıldız, Emine Işın.

Aras Ören's Berlin Trilogy deals with the process of worker migration from Turkey to Germany in three books in a cause-process-effect development. Written in an unusual form of poetry, this work was created by telling stories from the lives of immigrants. The work, in which the narrative is enriched with the features of the story genre, has highlighted the main themes of the first generation immigrant literature.

Concentrating on the introduction of the immigrated characters and the reasons for their migration in the first book, the poet focuses on the process after the migration in the second book, and the physical, economic, cultural and spiritual changes that occur as a result of this process in the third book. Therefore, these three books, on the one hand, convey the development and change process of the people described, on the other hand, they convey the worker migration to Germany in the big picture in the triangle of entry-development-result. The thesis of the poet in this transfer is based on a Marxist interpretation, such as the fact that labor migration is a matter of development and underdevelopment, workers are almost mechanized and exploited, and migrant labor creates a new kind of slavery order. Another point that the poet-narrator especially emphasizes is that workers can only overthrow this order and achieve their rights with class consciousness. Along with these, the in-between immigrants, especially the identity problem of the second generations, are the issues that the poet focuses on. The poet, who also includes reactive behaviors such as marginalization, discrimination and racism that develop with immigration as a result of immigration, has literally fictionalized the immigration situations that he personally observed in a poetic language.

WILLIAM GOLDING'İN PİRAMİT ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL TABAKALAŞMANIN GÖSTERGELERİ OLARAK SINIF, STATÜ VE GÜÇ¹

Ayla OĞUZ*

*Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ayla.oguz@gop.edu.tr

ORCID:0000-0001-7112-6549

Öz-Sosyolojik olarak güç ve eşitsizlik kavramlarının toplumsal tabakalaşmaya gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Max Weber'e göre toplumların ana yapısında güç önemli bir etkidir ve her toplumun güce dayalı bir yapısı vardır. Bu anlamda Weberci yaklaşımda sınıf, statü ve parti kavramları gücün içeriklerini oluşturur. Karl Marx toplumsal tabakalaşma kavramını zengin ve yoksul olarak kutuplaştırırken Weber ise sınıf, statü ve parti şeklinde üçleme olarak açıklar. Bu makalede Marx ve Weber'in görüşlerinden hareketle William Golding'in Piramit adlı romanında toplumsal tabakalaşma kavramı incelenmiştir. Seçgin bir İngiliz yazar olarak Golding 1911-1993 yılları arasında yaşamış ve 1983'te Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür. Golding, Piramit'te okuru İkinci Dünya Savaşı öncesine davet eder ve sosyolojik olarak sınıf kavramına vurgu yapar. Ayrıca, Golding, İngiliz halkının toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik sorunlarının yanı sıra onların sınıf ve güç algısını yirminci yüzyılın başında Stilbourne'da yaşayan alt ve üst tabakadan insanların deneyimleri yoluyla ortaya koyar. Böylece çalışmada Golding'in Piramit'te vurguladığı güç eşitsizlikleri ve toplumsal tıkanmalar Weber ve Marx'ın toplumsal tabakalaşma kuramları ışığında çözümlenmiştir. Sonuç olarak bu edebi çalışma Weber ve Marx'ın düşünceleri bakımından sosyolojiye göndermelerle alana disiplinler arası bir katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Weber, Marx, toplumsal tabakalaşma, Golding.

CLASS, STATUS AND POWER AS INDICATORS OF SOCIAL STRATIFICATION IN WILLIAM GOLDING'S NOVEL THE PYRAMID

210

Abstract- Sociologically, it is understood that the concepts of power and inequality refer to social stratification. According to Max Weber, the importance and function of power in the main structure of societies is undeniable and every society has a power-based structure. In this sense, in the Weberian approach, the concepts of class, status and party constitute the contents of power. While Karl Marx polarized the concept of social stratification as rich and poor, Weber explains it as the triad of class, status and party. In this article, based on the views of Marx and Weber, the concept of social stratification in William Golding's The Pyramid has been examined. As a distinguished English writer Golding lived from 1911 to 1993 and was awarded the 1983 Nobel Prize in literature. In The Pyramid, Golding invites the reader to the time before the Second World War and emphasizes the sociological concept of class. Moreover, Golding reveals the social stratification and inequality problems of the British people, as well as their perception of class and power through the experiences of the people from the lower and upper classes living in Stilbourne in the beginning of the twentieth century. Thus, in the study, power inequalities and social blockages emphasized by Golding in the Pyramid are analyzed in the light of Weber's and Marx's theories of social stratification. As a result, this literary study aims to make an interdisciplinary contribution to the field with references to sociology in terms of Weber's and Marx's ideas..

Keywords: Weber, Marx, social stratification, Golding.

¹ In this study, related information with the subject of the article in Turkish sources was summarized in English by the responsible writer.

INTRODUCTION

When societies are evaluated in a hierarchical structure from the bottom to top, it is striking that there are groups with different privileges. As a matter of fact, “hierarchy has been a phenomenon handled at the level of productive societies that have settled down” (Bahar, 2009:93). It is known that sociologists put forward the term social stratification in order to classify the structural inequalities in different groupings in society. More, it is a fact that in all different civilizations in different parts of the world, social stratification is embedded in the core of the structural order. People's experiences in life and their class directly affect their quality of life and opportunities. Many binary oppositions such as rich-poor, white-black, slave-master can be added to this. Therefore, it is a correct approach to suggest that there is a close link and cause-effect relationship between the stratification of societies and the evolution of human history. In this context, the purpose of this study is to reveal the social inequalities in the beginning of the twentieth century England due to the concept of social stratification with references to the ideas of Marx and Weber as an interdisciplinary contribution to English literature. In this sense, it is possible to see a British society divided into different classes such as lower, middle and upper classes. Such important characters like Evie, Oliver and Robert are all different representatives of different social groups. Each character's perception of self is very related with his or her own social class. Thus, it is inevitable to focus on the social values of the society with references to class distinctions having a great role in social stratification of English society in Golding's “Pyramid” as it is symbolically understood from the title. As a significant English writer Golding was born in Cornwall on the 19th of September 1911 before the First World War. It is known that he acquired a good position as the Nobel Laureate of literature in 1983 (George, 2008:6). He produced eight novels, a lot of short stories, one play and a book of poems. Among his major works, such novels like “Lord of the Flies” (1954), “The Inheritors” (1955), “Pincher Martin” (1956), “The Spire” (1964), “The Pyramid” (1967), “The Darkness of Visible” (1979) are mostly read (Danni, 2017:7). “The Pyramid” analysed in this study is very related with the defects of society and man's problematic search for placing himself/herself in a good position or status in English society. The structure of the society seems to symbolize a pyramid in terms of class. In this respect, it is interesting that Golding's charm “lies in the complex

blend of seemingly irreconcilable polarities like spirit and flesh, good and evil, pleasure and pain, joy and grief in his novels” (Kulkarni,2003:1). Thus, it can be claimed that man's sense of equality, justice and joy has been oppressed by the evils of social stratification and class conflict as a disturbing disease of modern society in Golding's “the Pyramid” and this is given through the lives of such characters like Evie, Oliver and Robert. All the members of English society in 1930s including Golding's characters climb and fall on this pyramid as a representation the social stratification of English society. So, firstly, the main point is to understand whether these characters symbolizing different classes in England are the victims of the social stratification or their own preferences. Next, how people are affected and managed by the principles of society in “the Pyramid” will be another point to discuss in terms of Marx and Weber's concept of stratification.

The Concept of Social Stratification and Its Contents

The concept of stratification in social sciences has been frequently used in structural analysis. The unequal order of societies is predictable and problematic. As a matter of fact, “stratification phenomenon is generally based on the existence of both natural and social inequalities. The differentiations caused by the relative inequalities between the individuals and groups that make up the society lead to the emergence of a hierarchical order; this situation creates the phenomenon of social stratification” (Bahar, 2009:93). The term that emerged in this sense is directly related to social stratification and refers to the stratification system in modern societies.

It is a known fact that social inequalities are the general characteristics of all societies. Determinants of stratification play an active role in the continuation of stratification in future generations. The class system is different from the social stratification systems such as slavery, caste, property owners (social position), which have been structured under different conditions throughout history. Among them, slavery is expressed as a system of inequality between different groups of people, while caste is a system of social stratification that refers to the social level and position in which individuals are born. On the other hand, in the stratification system called property owners or social position, there are positions transferred from generation to generation.

For example, in the classical feudal order, the third position, which includes aristocracy/priest and free peasant, serf, and merchants, are indicators of social stratification (Giddens, 2012:378). In this context, it is seen that class positions emerge with different identifications and are the reflections of an inevitable social inequality.

Thus, it can be claimed that society is built on inequalities. Bilton expresses his views on this subject very effectively. According to Bilton, class positions are determined by the organization of production, and different societies have different modes of production. This naturally results in the formation of different classes. Bilton also says that agrarian societies were divided into master-slave classes, lord-serf in Ancient-Rome, South America and feudal Europe, and capitalist-proletariat in modern western societies. Economic relations create inequality and one class dominates the other” (Bilton, 1987:36) As can be understood from this explanation, classes are divided into degrees among themselves.

Class differs from other social stratification systems as a large-scale and economically based system. It also exhibits social variability. As a matter of fact, the boundaries between classes are not clear and acquired only by birth, and inter-class marriages are also possible. In addition, depending on the economic basis of the class, economic distinctions and income inequalities are common. In this context, it is not a prerequisite for a person to belong to a class by birth, and the classes are not established according to legal or religious requirements, and the differences that arise are not reflected in personal rights and obligations. Contemporary capitalist societies are generally classified in three main directions. In the first of these, there is the rich upper class called the bourgeoisie, which owns all the means of production, and in the second, the middle class, which does not own these means of production, but manages them, and the lower class called the working class or proletariat, which can neither own the means of production nor have profits. Despite all this, it is a fact that the stratification in class systems is directly related not only to birth but also to individual effort and success (Bahar, 2009:102-103). Therefore, at this point, it is concluded that class systems are not closed systems, and it is possible for an individual to change his class, depending on his individual effort. As a matter of fact, the social identity of class members is a common identity.

Defining the class as “all persons in the same class status” (Weber, 1978: 302), Weber divides it into three groups as the propertied class, the social class and the commercial class, and adds the following to his explanations about the concept of class: “Associations of class members -class organizations -may arise on the 'basis of all three types of classes. However, this does not necessarily happen: ‘Class situation’ and ‘class’ refer only to the same (or similar) interests which an individual shares with others. In principle, the various controls over consumer goods, means of production. Assets, resources and skills each constitute a particular class situation. A uniform class situation prevails only when completely unskilled and propertyless persons are dependent on irregular employment. Mobility among. and stability of. class positions differs, greatly; hence, the unity of a social class is highly variable” (Weber, 1978:302). From Weber's point of view, it turns out that the variables have different effects on the class. Thus, it can be said that the class position gains different qualities depending on the variables. In “the Pyramid” social ranks and positions of the characters are different. Oliver can't imagine to marry his first love, Imogene. She is one of the members of upper class where as Oliver is the member of middle class. On the other hand Evie represents lower class. Although she imagines to marry a rich man, Evie can't do this. It is impossible to change one's social class in Weberian perspective . So no body can have a chance to be happy in this social structure. Thus, it appears that the novel is full of the samples of the brutally damaging influences of the English class system. It can be said that the basic factor forming all the relationships is closely connected to the concept of power.

In this respect, Michel Foucault (1926-1984) as a well-known philosopher claims that power generally manifests itself through the relationships between individual and society. The power problem is central to Foucault's argument about the relations between society, individuals, groups and institutions. So, he changed the way in which people think about power and turned his attention to different issues like the nature of punishment, prison reform, sexuality and madness (Oliver, 2010:X). According to Foucault, power shows itself in a certain way strategically and it is not something to be owned indeed. He explains this in the following words: “Power is employed and exercised through a netlike organization. Individuals are the vehicles of power, not its points of application” (Foucault, 1980:98). Thus, he tries to examine how power operates between people and institutions. However, this study is actually limited

with Marx's and Weber's concepts of power, class and stratification despite the influence of Foucault's ideas on power.

Karl Marx and Max Weber's Perceptions of Class and Stratification

The theories of class and stratification are based on the views of two important scientists, such as Marx and Weber, and both of them put forward their views by criticizing capitalism. In this context, while giving importance to class analysis, Marx evaluates class in terms of its relation to the means of production. Marx explains the relationship between classes in terms of exploitation. This exploitation is based on two basic classes in industrial society, those who sell their labor power and those who own capital. The worker, on the other hand, is far from the product he produces as a requirement of capitalism. In Marx's terminology, property or commodity is valuable as a concrete building block of modern society (Marx, 1983:433). Marx speaks of the means of determining class as means of production. Therefore, the means of production in the pre-industrial agrarian society consisted of agricultural tools and land. In this sense, Marx's concept of class has a prominent place among stratification theories.

According to Bahar, Marx defines class relations by dividing them into two. He claims that all class relations are formed between exploiting and exploited groups. For him, while the exploiters have surplus value, the exploited continue their lives by selling their workforce (Bahar, 2009: 103). In this case, it is unthinkable for the proletariat to have power in the relations of production and to direct the relations. The capitalist, who determines the value of the product and the labor, is the one who is strong politically as well as economically. He also becomes the owner of the property. In this context, it is correct to say that the basis of Marx's argument is to eliminate social stratification and inequality. While defining society by dividing it into infra and super structures, Marx mentions that the mode of production of material life determines the general character of the social, political and spiritual processes of life (Marx & Engels, 1959:257). It is a fact that accumulation of commodities denotes to the social position of individual in the society. It can be asserted that there is a direct relationship between one's place in the society and his/her power economically. Marx says "A commodity is, in the first place, an object outside us, a thing that by its

properties satisfies human wants, some sort or another" (Marx, 1859:19). If people own property in the society they will benefit from it. This will certainly cause a social hierarchy in the social life. In this context, Golding criticizes the destructive effects of this hierarchy and class system by referring to the different families from different social classes within the frame of capitalist system in the English society of the 1930s.

Weber, on the other hand, presented a different perspective in the context of stratification theory. Weber says that the source of economic social stratification is not class. According to him, it is a prerequisite for the individual to have wealth in the essence of the class and the individual must have economic value. Therefore, Marx's concept of class, which is based on binary opposition, evolves into a class concept defined as 'individual' in Weber and seems to bless the multiplicity (Kalaycıoğlu, 2002: 307). For Marx, the concept of status is also important. According to him, social status depends on class position. In this sense, status manifests itself in different patterns, relationships, symbols and lifestyles. In this context, Marx argues that status is not only related to economic factors but also under the influence of many different factors. Weber, on the other hand, states that classes are not social communities, they merely represent possible foundations of social action. According to Weber, if there is a common profit point in the life of a group, if the group comes together for economic benefit and the common element is represented in commodity and labor markets, it is possible to talk about a class concept (Weber, 1978:307). Thus, it is deduced that Evie has no economic value and social status in the society unlike Robert and Oliver because her father is the member of lower class and not rich. Indeed, that's a shame to marry her for Robert and Oliver.

Moreover, Bilton states that there exist the relations of production created by class at the core of Marx's theory of society, and that these relations shape other aspects of the social structure. In this context, according to Marx, infrastructure and superstructure are the two main branches of society. While the infrastructure is constituted by the relations of production, the superstructure is constituted by social institutions (Bilton et al. 1996:85). In general, the variables in Weber's theory of social stratification emerge as class, status and power. In this respect, it is clear that Golding defined the

inhabitants of Stilbourne, a small town near Salisbury by the characteristics of class, status and power in "the Pyramid". For instance, Oliver is about to go to the Oxford University to study chemistry and likes music very much. But it is not enough to love music for having a career and status in 1930s English society due to the standards of his class.

On the other hand, Weber examines society in terms of the monopolization of resources in the axis of a common process of 'social closure'. Social closure limits access to economic resources to its stakeholders and excludes others. Thus, the movement of social groups prioritizing their own social superiority declares itself. These groups can also be formally monopolized. Those who are not included in these groups are often classified according to their physical characteristics, especially race, language, religion, social origin and color. (Weber, 2012b: 341-2). According to Weber, this approach is a monopolization practice and is present at the base of the economy. In the novel Robert and Oliver respectively declare their superiority against Evie in Weberian perspective. On the other hand it is displayed that Robert is the richest, the most distinguished and powerful among them as a reflection of his belonging to upper class.

Sociologists have grouped different approaches about class. These can be listed as the traditional functionalist approach and the relational class approach. The first is occupation-based and does not involve any exploitation or conflict. In the second, conflict and exploitation are at the center and class positions are evident. It is a well-known fact that the middle class has diversified a lot in the modern period. Additionally, the upper class is the wealthy minority, and it is not known how much wealth they have acquired. Their wealth is either inherited from their ancestors or they have become wealthy themselves. The middle class, on the other hand, is generally made up of professional entrepreneurs, among which there are white-collar professions working in the service sector such as teachers and doctors. Today, professions in the position of specialist, manager and administrator are quite abundant in industrialized countries and constitute a large part of the middle class population. White collar workers use both their mental and physical capacities to earn money. As the developing sector of the middle class in stratification and class structuring, informatics, namely the cable sector, is expanding. In addition, white-collar workers who sell their mental labor are also included in this class.

Blue-collar workers representing the working class are the contents of the middle class and they work with physical strength. Those in this group also become richer than in the previous century. The lower class includes the members of the marginal group who do not have regular income and live in difficult conditions (Giddens, 2012:378-379). In "the Pyramid", Imogen and Robert represent the upper class, Oliver and his family represent the middle class, and Evie and her family represent the lower class, respectively.

In this sense, it is an inevitable traditional approach to look at the profession and income level while analyzing the class structure and to evaluate it in a mutual relationship with production and consumption. However, consumption and lifestyle are other important perspectives in this analysis. As a result, it is seen that the upper and lower strata of the society are placed in a social stratification system ranked from the most preferred to the least preferred. In the novel Bobby's position is described as the most preferred while Evie's the least one as a reflection of Marx and Weber's views concerning stratification, class and status.

Detailed Analysis of the Social Stratification in William Golding's *The Pyramid*

It is striking that William Golding's novel "the Pyramid" emphasizes the social stratification that highlights the pre-World War II period in terms of time and prioritizes the concepts of class and status as a social reality. In the novel, Golding narrates the English country people living in a ridiculous hierarchical order during the war crisis between 1920 and 1940. This narrative is reflected from the point of view of Oliver, who is preparing for university and is not yet an adult. However, a clear social hierarchy prevails in Stilbourne. For instance, people go on living in this small town without minding anyone else's problem and they always keep the boundaries between them.

Throughout the novel, the reader witnesses the life experience of the main character, Oliver from 1920 to 1940. This process includes negative events as well as positive ones. For this reason, it is seen that the tragic and ridiculous elements in the novel create a perception as if they are intertwined. Even at the beginning of the novel, the fact of social stratification and the concept of class are emphasized by means of Oliver's preparation for being a student at Oxford University. Because of the fact that Oliver's parents are the members of the middle class, Oliver's position as a student at Oxford

University means a privilege for them. On the other hand, Oliver, who is deeply affected by the class difference, does not like the rich and his peers, who constantly despise his social position. Oliver and his family are compared with Robert Ewan from the upper class throughout the novel. On the other hand, Oliver is in-between because he has to arrange his relations with Evie Babbacombe, a young and attractive girl from the lower class. Evie also lives in the slums. At this point, it is possible to refer to Marx's concepts of infrastructure and superstructure. As a matter of fact, in the novel, those in the lower, middle and upper classes experience class conflict subtly.

Indeed, Oliver is influenced by Imogen, Oliver's first love before his flirt with Evie. Later Imogen marries a rich man because she belongs to upper class. After Imogen's wedding, Oliver's relationship with Evie suddenly begins. In fact, Evie is very interested in Robert Ewan, a representative of upper class. Robert borrows his father's secretary's car to go out with Evie. But unfortunately just as they are making love, the car accidentally slips into the lake and everything is messed up. It is very dangerous for both Evie's father and Robert's father to hear about this situation. On the other hand, Bobby can't take Evie to dance in his father's car because she is the daughter of Sergeant Babbacombe and represents the lower class. That's why Evie comes to Oliver's house at night to ask Oliver for help. In fact, Evie is sure that Oliver is interested in her. But Oliver is furious with his neighbor's son, Robert, who is actually a member of upper class. Robert always shows him that he is in a superior position with his presence and status than Oliver. So, even though Oliver doesn't want to help Robert, he can't resist Evie's sexual attraction and agrees to help Robert, and in return he asks Evie to flirt with him. This is a kind of trading relationship and it is based on their own interest. Oliver's thoughts on Evie explain this situation:

"I knew she worked next door, in Dr. Ewan's reception room; knew that she had a long bob of glossy black hair, and a figure that rearranged the blue and white cotton dress—knew she was the Town Crier's daughter and came from the tumbledown cottages of Chandler's Close. But of course we had never spoken. Never met. Obviously" (Golding, 2012:8).

As can be understood from this quote, two statements are decisive for Evie's social position.

One of them is that Evie is the daughter of a town sergeant and the other is that she lives in one of the dilapidated huts. For this reason, it is emphasized that Evie and Oliver are not equal to each other in terms of social status from the very beginning of the novel. As a matter of fact, in Weber's understanding of social stratification, ownership or non-property constitutes the core of the main structuring of class positions (Weber, 2012a:93). In this context, it is clear that Evie and Oliver are not in the same social position and class.

Evie is also in a low position in terms of her prestige as a woman. She is not respectful at all for men. They just desire her. So, as an attractive girl, she flirts with versatile men from upper class. According to Bahar, "while the powerful try to maintain their position, the oppressed strive to get more for themselves" (Bahar, 2009:16). It is clear that Evie is one of the oppressed ones. In the novel, Evie is described as in the quote: "She was our local phenomenon, and every male for miles round was aware of her. Perhaps it was not the breathlessness of perpetual sex that kept her lips always apart and everted, but her nose, so inadequate for breathing through, yet so perfect for pertness. Her hair would toss cloudily in a dark, shoulder length bob, as she paced, thighs motionless, legs only moving beneath the knee, her body trim and female in its walking-out uniform—a cotton frock, white socks and sandals" (Golding, 2012:10). In this way, it is certain that Evie arouses excitement in Oliver with her legendary beauty. Also, Oliver is even more excited at the prospect of snatching her from Robert, who is superior to him in terms of social class. Oliver's impediment in his urge to get Evie and his only rival is evident. This inequality is highlighted in the novel as such: "After all there was Robert Ewan with his motor bike and his famous school and conscious superiority" (Golding, 2012:11). As seen in the excerpt, the problem of inequality, which is a cause of social stratification, is emphasized through comparisons of the social positions of the characters in the novel. Oliver is compared to Robert Ewan on the one hand, while Evie's father, Sergeant Babbacombe, is portrayed as a member of lower class in terms of his simple position. Babbacombe is the physical obstacle in Oliver's way of reaching Evie, and he is intimidating with his burly body:

Sergeant Babbacombe, caretaker of the Town Hall, Keeper of the Pound, Beadle, Town Crier and any number

of other offices left him by our derelict history; Sergeant Babbacombe might be a figure of fun in his eighteenth century uniform as Town Crier; thinking of him as her father, I saw rather his huge chest, meaty fists and plethoric face with its eyes so belligerently popping. I winced as I inspected for the first time an age-old question. How do such fathers have such daughters? (Golding, 2012:11).

As it can be understood from the quote, people with low social status are depicted with almost ridicule. In terms of social stratification, it is clear that being in the lower class means being of little value. Additionally, it appears in the novel that Golding intends to create a perception of inequality that refers to social stratification. On the other hand, Oliver is aware of his own social position. This awareness reveals his feelings of jealousy towards Robert Ewan, also known as 'Bobby'. When Robert and Evie are making love in the car, the car falls into the lake and Evie is disgraced. Robert is in a difficult situation and therefore Oliver gets the opportunity to meet Evie. So much so that he never misses an opportunity to humiliate Robert: "And there was more. The window of our bathroom not only looked out over our garden, but the Ewans's garden too. It was possible, even probable, that I should see Robert keeping fit there, and be able to crow over him. Grinning, I hurried to the bathroom" (Golding, 2012:15). Furthermore, Oliver's and Robert's showdowns and denunciations continue constantly. Oliver reveals that Robert belongs to upper class with the following analogy about him and further shows that he keeps this fact in his consciousness: Below the immediate line of my vision, I could see that Robert was giving me a look. It was the sort of look that kept the Empire together, or quelled it at least. Armed with that look and perhaps a riding crop, white men could keep order easily among the clubs and spears. He walked with great dignity into the house, duke's profile high, attention straight ahead. I laughed loud and long and savagely (Golding, 2012:15-16).

The master-slave analogy in the quote is an important implication because it implies the class difference between Oliver and Robert, referring to slavery, a form of social stratification that actually existed in the classical order. This situation seems to reveal that this inequality has emerged in new forms in modern times. It is one of the results of this

analysis to conclude that each period produces its own social stratification and class inequality. On the other hand, all these things can be seen to be the indicators of social conflicts among modern English people in the early twentieth century England. According to Bahar, these are social conflicts, and he claims that sociologists who refer to the social conflict model investigate how money, power, education and social prestige are distributed unevenly due to factors such as social class, cultural identity, race and gender. He also claims that for those who are in conflict, society is made up of inequalities (Bahar, 2009:16). Thus, it is deduced that "the Pyramid" as a novel clearly exhibits this kind of social conflict in the English society based on class system.

As a matter of fact, Oliver's mother also constantly emphasizes this class difference. Oliver puts it in this way: "It meant that my mother was regretting the social difference between the Ewans and ourselves. She was thinking too of the incompatibility that had magnified the difference and exacerbated it. As small children, socially innocent, so to speak, we had played together" (Golding, 2012:16). However, it is seen in the novel that the content of these childhood games often turns into a power struggle reflecting the social class difference. The following dialogue between Oliver and Robert displays it:

"You're my slave."

"No I'm not."

"Yes you are. My father's a doctor and yours is only his dispenser" (Golding, 2012:16).

After this argument, Oliver pushes him off the wall because Robert sees him as his slave. Later, they grow up in separate schools and stand in separate areas in social environments without ever ending the race between them. Oliver's current gain is that he kisses Evie himself and Robert becomes ridiculous. In fact, Oliver is always in the defense of the social class he is in. For example, Oliver compares his own father with Robert's father and emphasizes the class difference:

After breakfast I went as casually as I could to the dispensary, where my father was making pills, in the old-fashioned way. I stood in the doorway that led from our cottage into the dispensary thinking consciously for the first time how much more like a doctor he looked than staid Dr. Ewan, or the junior partner, reedy Dr. Jones (Golding, 2012:16).

Despite this, Oliver realizes that he is one step behind Robert with his posture and speech. He confesses this again in a moment of jealousy: “There he was, down there, dancing with his athlete’s limber movements round the motionless ball; and I could see that he had sticking plaster on his nose now, as well as his shins. Here was I, devious and calculating, with a different accent, and unable to drive a car” (Golding, 2012:31). As a matter of fact, according to Fox, people in England indicate the class they belong to with the accent and vocabulary they speak rather than money and position in social class clustering (Fox, 2004:82). In this case, it is evident that there is a clear emphasis on Oliver’s speech and accent in the novel and this directly refers to his social class.

In the novel, another emphasis of social class segregation is conveyed through Mrs. Babbacombe, Evie’s mother. In fact, the Babbacombe family occupies a lower place than Oliver’s family in the class order. This is clearly illustrated by the following description of Mrs. Babbacombe:

At normal times Mrs. Babbacombe radiated a social awareness and friendliness that was indomitable, though seldom reciprocated. She was a sparrow of a woman, neat like Evie, but already wizened. She moved quickly, head up and turning from person to person, smiling—sometimes inclining her head, aiming it right across the High street in a gracious, sideways bow to a person entirely out of her social sphere. Naturally these greetings were never acknowledged or even mentioned; since no one could tell whether Mrs. Babbacombe was mad, and believed herself entitled to make them, or whether she came from some fabulous country where the Town Crier’s wife and the wife of the Chief Constable might be on terms of intimacy. The first alternative seemed the more probable. You might see her, shall we say, chirping like a sparrow at the counter of the International Stores, then smiling graciously (head on left shoulder slight inclination of the neck) at Lady Hamilton-Smythe who was apparently unaware of her existence. She was about our only Roman Catholic, was Mrs. Babbacombe — unless you include Evie—and that, taken with her other eccentricity, made her notable and trying. Since she would not mix with the riff-raff of Chandler’s Close and nobody else spoke to her, it seemed strange that she persevered with her useless smiles and bows (Golding, 2012:31-32).

As it can be understood from the excerpt, Mrs. Babbacombe is not cared for by anyone because she is from the lower class. Moreover, it is considered a waste of mind for a lower-class person to even dare to speak to a higher-ranking person, and therefore no one gives credit to Mrs. Babbacombe. In addition, Mrs. Babbacombe, as a Catholic among the mostly Anglican townspeople, is pushed to the margins of the English social class and devalued due to the existing understanding of the stratification and class system. All this proves that the perception of class and status in British society has an important role in determining the communication between people.

The progress of Oliver’s relationship with Evie and their secret meeting in the woods are exciting for Oliver. Unfortunately, Evie is faced with the possibility of becoming pregnant it causes great tension. Naturally, Oliver never thinks of this possibility while having fun. Because of this problem, his attitude towards Evie immediately changes. Criticizing this situation, Evie does not hesitate to say her reproach: “Thought you’d got something for nothing, didn’t you?” (Golding, 2012:60).

After the mutual hateful looks and disappointments, Evie advises him to still ignore her and relax, saying that nothing will happen probably. This leads Oliver to question his own social class, position and possible future developments:

I went home, confounded at the sight, and unnerved at my peril. I remembered Oxford with an awful pang. If—if—she had her baby, it was goodbye to Oxford. I could hear the whispers and titters coming out of the very bricks and mortar. Left school at eighteen to get married. Had to. Or if not, it would be seven and sixpence a week—maintenance. I knew about seven and sixpence. It was one of our snigger-triggers, like monthly, or nine months and a whole dictionary of others (Golding, 2012:61).

All these thoughts seem to be the patterns of social class oppression engraved in Oliver’s mind. Oliver, on the other hand, anticipates the repercussions of this adventurous union on his own family front, and all are very frightening possibilities for him:

Then, with great force, the thought of my parents hit me. My father, so kind, slow and solid, my mother, tart, yet with such care of me, such pride in me— It would kill them. To be related even if only by

marriage, to Sergeant Babbacombe! I saw their social world, so delicately poised and carefully maintained, so fiercely defended, crash into the gutter. I should drag them down and down through those minute degrees where it was impossible to rise but always easy to fall—Yes. I should kill them (Golding, 2012:61-62).

As seen in the excerpt, even the possibility of Evie's pregnancy is frightening. Because this situation is against the rules of Oliver's and his family's social class and it will create a great irreparable loss of value for them. It is so frightening that they can even lose their current position. It is clear that Evie is so worthless to Oliver and he is with Evie for her sexual attraction. That is the evil side of Oliver's soul. He can never understand Evie's real wish. Evie's only reason for presenting herself to men in this way is for nothing else than her deep-seated need for love indeed. She talks to Oliver about this: "You never loved me, nobody never loved me. I wanted to be loved, I wanted somebody to be kind to me—I wanted" (Golding, 2012:67). In fact, Oliver also seeks affection and love, but Evie is not his addressee. Because Evie is in a very low place for him in terms of status in Weberian concept of status. Oliver says the following about it:

She wanted tenderness. So did I; but not from her. She was no part of high fantasy and worship and hopeless jealousy. She was the accessible thing. I waited smiling for these sheets of summer lightning and storms of summer rain to fade away so that we could come to sensible terms again. She was, after all, a girl, this curious, useful, titillating creature; and sure enough, after a while her snivelling stopped (Golding, 2012:67).

Thus, Evie is excluded from Oliver's future plans. Oliver's parents don't approve of Evie anyway, and they already have prejudices about her actions. Oliver's mother finds out that Evie has come to the pharmacy and told Oliver's father that all men are animals, and Oliver's mother does not like these words of her: "What d'you expect from a girl like that? Men are what you—" (Golding, 2012:71). After all, Evie is a girl who tends to anyone showing interest and compassion. The news that Evie will live with her aunt in London delights and comforts Oliver's family. As a matter of fact, Evie leaves the town because of the red lipstick residue on her married boss, Dr Jones' lips. However, Oliver is very upset at first, thinking that he is the reason Evie has left the town. Indeed she does not hesitate to get close to Dr Jones as she has already done with

Oliver. This indicates that Evie is in an unapprovable position morally as well as economic class and social position. It means that not only money or emptia but also her moral values and her physical appearance determine her social status as the indicators of stratification in sociological terms.

Another example indicating social class distinction and stratification is conveyed through art. A play will be performed at Stilbourne Town Hall, in which Oliver's mother also takes part. People see art as a meeting point. But even there, the emphasis on class hierarchy is striking: "Art is a meeting point; but you can go too far. So the whole thing had to rise from a handful of people round whom an invisible line was drawn. Nobody mentioned the line, but everybody knew it was there" (Golding, 2012:86). In the novel, while the class structure of British society is given through a small town, the reflections of people's search for value are revealed through their roles in the activities organized by the municipality. In this sense, the Stilbourne Performing Arts Association, founded by the municipality, has a lot of work to do: There were many; for after a performance, few of the cast would speak to each other again. With diabolical inevitability, the very desires to act and be passionate, to show off and impress, brought to full flower the jealousies and hatreds, meannesses and indignations we were forced to conceal in ordinary life. Casting a light opera removed half our potential at a stroke, since there were always three or four people who thought themselves so insulted by failure to get the hero or heroine's part, that they withdrew their services; or worse still, sulkily accepted minor roles and embarked on a career of theatrical sabotage. By the end of our three nights' run, the other half of the cast would have been so mortally affronted they would vow never to subject themselves to such humiliations again. It was for this reason that the SOS did not perform annually. A certain period was necessary for scar tissue to form. The strife would die down, enemies return to a nodding acquaintance; and then, just too late for the next year's performance, the vein would begin to ache again (Golding, 2012:86-87).

As seen in this example, social position attributes a value to individuals. As a matter of fact, having a status in traditional English society is a goal that must be achieved for every individual. So much so that power and status have active roles in determining the main actors in the plays to be performed by the Stilbourne Performing Arts Association. For example, the Mayor's daughter, Mrs. Underhill, is the constant star of the musical plays, and no one can have her role. This is

highlighted in the novel: “If Mrs. Underhill had been ignored by the committee, it was logical that her ancient father should refuse the use of his parlour; natural too that he should delay the announcement until it inflicted the maximum damage” (Golding, 2012:88). All these indicators refer to the fact that human life gained value in direct proportion to power in British society at the beginning of the twentieth century. As a matter of fact, this situation arises in the same way when Oliver studies at Oxford and then owns an expensive car. Oliver drives from Oxford to Stilbourne after a long time. After a while he enters the town and stops by the car dealership of Henry. The way Henry greets him is remarkable. For the first time, Oliver witnesses Henry's respectful behavior towards him. The car is a testament to Oliver's new power and makes him worthy of respect. Thus, it becomes evident that having emtia is an important criterion in terms of status and stratification. It is told in the following way in the novel:

My feet grew up a little. It was the first time in my life I was ever conscious of impressing Henry. His attitude was typical of the deep thing lying in him, the reason for it all, tarmac, glass, concrete, machinery, the thrust not liked or enjoyed but recognized as inevitable, the god without mercy. There was a tiny adjustment in his attitude. He was deferring to achievement without knowing precisely what it was; and I, my feet now firmly under control, was accepting this deference. I went with him to be shown round, contemptuous of the way in which our social antennae had vibrated; and it was only in the oldest part of the building, that I stopped before something that felt familiar even before I had worked out why (Golding, 2012:121).

As it is understood from the excerpt, even in the modern period, human relations in British society are shaped within the frame of power factors such as occupation, position, money, and gender. In this context, as Weber states, the role of groups that prioritizes their own social superiority in the formation of stratification shows itself by means of these power indicators. In addition, in the analyzed examples, it is seen that Weber and Marx's concept of social status comes to the fore and these refer to the reality of class. As a matter of fact, it is undeniable that economic relations are the effective determining factor in class societies.

More, according to Bahar, class societies are explained as societies in which economic relations are determinant (Bahar, 2009:101). For him, although classes are formed as a result of existing economic relations and are based on material inequalities, the only reason for inequality is not economic, but factors such as gender and ethnic differences are among the other causes of inequality. For example, in “the Pyramid”, gender is added to the social and economic inequality represented by Evie. When social stratification is considered in the context of the positions of the novel characters examined in the study, it has been observed that each character has a class and social status based on economic relations. In addition, it appears that there is an important class emphasis in the context of profession in the novel. There are various examples in the novel, from the profession of Evie's father, town crier sergeant Babbacombe, to Oliver's pharmacist father, Robert's father Dr Ewan, Evie's second flirt Dr Jones, and Oliver's music teacher. The classification and valuation of their position and status by profession emerges as clear indicators of social stratification. Therefore, it is revealed that the social and economic inequalities in “the Pyramid” form the upper and lower layers in the class structure of modern English society, and the society is stratified based on such merits like class, status and power. “The Pyramid”, published in 1967, has been analysed by varied writers in different contexts. Among them J. Gindin (1988), Dr. Nagnath Totawad (2021) and David Skilton (2021) particularly focus on this novel by comparing it with Golding's other important works in terms of theme, structure and type of fiction.

CONCLUSION

Society is defined as the whole of people who are in constant change and who are in a network of social relations and who share a certain culture (Bahar, 2009:26). In this context, it seems possible that social stratification occurs due to the presence of people from various income levels in the society. This can be explained as a kind of distribution of power. Therefore, stratification is closely related to the unequal distribution of power in the society. The concept of social stratification that arises from the inequalities in the society shows itself systematically with the criteria such as power, status, authority and class (Erkal, 1998: 193). In this sense, it is clear that stratification is a natural consequence of social division.

As a matter of fact, different power structures in every society have allowed the emergence of class distinctions and the formation of a hierarchical order. In this sense, Marx and Weber, the leading theorists of modernism, reveal the inevitability of social stratification. It is considered that the concept of social stratification and the concept of class are related with each other. So, it is necessary to distinguish between the terms social class and social stratification. Actually, social class is an economic and culturally based form and emerges as a type of social stratification. Further, classes are diversified into upper, combined, middle, working and lower classes. It is evident with examples that the concept of class as a type of social stratification clearly appears through the experiences of the varied characters in Golding's novel. As a distinguish writer of the twentieth century Golding writes about the brutally destructive characteristics of English class system in three episodes and criticizes the life systematic during the 1930s in a small town called Stillbourne near Salisbury.

In the formation of the social structure, the influence of the environment, status and position holders is very high. Accordingly, it can be said that the concepts of social difference, class and status in the social structure are the contents of the social order, which is the distribution of social honor. As a matter of fact, Golding's novel "The Pyramid" tries to reflect a social stratification as a production of inequality originating from the realities of modernity, which British society was influenced through the existence and self-representation obsessions of individuals from various classes and positions at the beginning of the twentieth century. The protagonist Oliver and those around him seem to be stuck in their own class and position. They urge to gain a better position on the one hand and to maintain their level on the other are the primary reservations of the characters in the novel. For Marx, property and status determine one's social place. So, it is determined that such characters like Oliver, Robert and Evie occupy a social rank in parallel with their own economic power. On the other hand, it can be deduced that the rich like Robert's family have prioritized themselves and declared their superiority by means of their money, emptia and superirity comlex according to Weberian sense of stratification.

Additionally, it is seen that Weber codes class, status holders and parties as the main power centers. It is a clear reality that the social structure that Weber explains in this context is formed in a certain power

axis, especially on the basis of status, class and occupation, through the main character Oliver and his neighbours from various social positions and classes in Golding's novel "the Pyramid". As a matter of fact, individuals frequently have to struggle with the concept of power, which Weber prioritizes in the social arena. In addition, as determined by Marx, both the ordinary people representing the infrastructure in the novel and the bourgeoisie representing the superstructure are in a struggle with each other economically and socially as a reflection of power problems as in the examles like Robert and Evie.

As a result, Golding's novel gracefully reflects the social stratification that exists in early twentieth-century English society. More, it appears that "the Pyramid" has a narrative universe in which an unequal social order is represented with an emphasis on class and status, and sheds light on an important social reality in English literature.

In this sense, it can be said that Golding, one of the Nobel Prize-winning novelists of English literature, not only conveyed remarkable data about the morality, social customs, rules, power relations, life style, behaviours and traditions of the twentieth century English society in literary and sociological terms but also exhibited a social critique based on social stratification in his informative novel, "the Pyramid".

Therefore, in this social structure, which resembles a pyramid in shape, individuals from various classes sometimes occupy a place with people who are lower than their own class, sometimes higher. While these people have to struggle against their limited human understanding and their own stuckness, it turns out that this situation shapes their self-perception. As a result, all these indicators show that people from different classes are stuck in strict rules of stratification and become the victims of the principals of their social milieu and class. It can be claimed that They have to cope with the overwhelming and unmerciful patterns of life. On the other hand, it is a clear fact that people can be more selfish for their own benefit as in Oliver's and Robert's cases. Thus, it can be deduced that people in "the Pyramid" are trapped in their social milieu and managed by the power indicators like money, property, status and class.

Additionally, it is concluded that Golding as a skillful novelist makes use of the novel form as an instrument to exhibit both the hidden and evil side of

man's heart and the realities of man's moral conditions in difficult times. Thus it is considered that man can easily produce evil in this society based on inequality and injustice as the reflection of power relations among individuals from different ranks, status, social position and class in English society depicted in "the Pyramid". Due to this position of them, it can be asserted that it is not easy for them to change their lives according to their free will. In conclusion, it is clear that change and stability in the lives of the characters in "the Pyramid" are emphasized in the frame of power relations between people as a reflection of stratification existed in the early twentieth century English society.

REFERENCES

- Bahar, H. İ. (2009), *Sociology*, 3rd Edition, Ankara: Usak Publications.
- Bilton, T., Bonnett, K. Jones, P., Sheard K. & Webster, A. (1987), *Introductory Sociology*, London: Macmillan.
- Danni, M. (2015), "William Golding and The Lord of the Flies" *English Language Teaching* Volume 3, Issue 1, 2015, pp. 7-10 DOI: 10.18319/j.elt.23.
- Erkal, M. (1998), *Toplum Bilimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Foucault, M (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, London: Harvester Press.
- Fox, K. (2004), *Watching the English*, London: Hodder.
- George, U. (2008), *William Golding: A Critical Study*, New Delhi: Atlantic Publishers.
- Giddens, A. (2012), *Sosyoloji*, (Çev. Hüseyin Özel vd.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gindin, J. (1988) "The Condition of England: The Pyramid and Darkness Visible", In: *Macmillan Modern Novelists: William Golding* (pp.55-72), London: Palgrave-Macmillan.
- Golding, W. (2012), *The Pyramid*, London: Faber & Faber.
- Kalaycıoğlu, S. (Ed., İ. Sezai) (2002), *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Kulkarni, I. (2003), *The Novels of William Golding*, New Delhi: Atlantic Publishers.
- Marx, K. (1859), *A Contribution to the Critic of Political Economy*, London: Progress Publishers.
- Marx, K. (ed.&trans. E. Kamenka) (1983), *The Portable Karl Marx*, New York: Penguin.
- Marx K. & Engels F. (Ed. Lewis Feuer) (1959), *Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York: Doubleday.
- Oliver, P. (2010), *Foucault-The Key Ideas*, London: Hachette.
- Skilton, D. (2021), "The Pyramid and Comic Social Fiction", In: *William Golding Some Critical Considerations*, (Eds. Jack I. Biles, Robert O. Evans), Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Totawad, N. (2021), "Novels of William Golding An Overview", *Pune Reseach An International Journal in English*, Vol. 7, issue 3, ISSN:2554-3454.
- Weber, M. (ed. G. Roth and C. Wittich) (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkeley: University of California.
- Weber, M. (2012a), *Ekonomi ve Toplum*, Cilt 1. (Çev., L. Boyacı), İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2012b), *Ekonomi ve Toplum*, Cilt 2, (çev., L. Boyacı), İstanbul: Yarı Yayınları.